

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΪΚΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΑΡΓΥΡΗΣ

**Ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση: Οι διπλωματικές
σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης 1961-1963**

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπων καθηγητής: ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Α. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2016

Περιεχόμενα

Πρόλογος 5

Εισαγωγή

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ από τον Λένιν στον Στάλιν (1917-1953) 9

Κεφάλαιο Α'

Ο επαναπροσδιορισμός των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και ο Ψυχρός Πόλεμος (1952-1958)

A1: Οι πολιτικές αλλαγές στην ΕΣΣΔ και η κυβέρνηση Παπάγου (1952-1955) 26

A2: Πορεία προς την ύφεση: η πρώτη κυβέρνηση Καραμανλή (1956-1958) 36

Κεφάλαιο Β'

Η ελληνική «απάντηση» στη σοβιετική «πρόκληση» (1958-1963)

B1: 1958-1961: από πυριτιδαποθήκη των Βαλκανίων σε αποπυρηνικοποιημένη ζώνη; 50

B2: Η Ελλάδα ανάμεσα στο διεθνές περιβάλλον: η τελευταία κυβέρνηση Καραμανλή (1961-1963)

α) Οι πολιτικές σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης 77

β) Ελληνοσοβιετικές σχέσεις: διεθνή και στρατιωτικά ζητήματα 95

γ) Οικονομικές και μορφωτικές σχέσεις 109

δ) Άλλες διπλωματικές περιπτώσεις 119

Συμπεράσματα 128

Βιβλιογραφία 132

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις αποτελούν ένα σχετικά ανεξερεύνητο και γοητευτικό συνάμα κεφάλαιο της σύγχρονης πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας της Ελλάδας. Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις συνέχισαν την παράδοση των σχέσεων του ελληνικού κράτους με το αντίστοιχο ρωσικό. Η Οκτωβριανή Επανάσταση φυσικά άλλαξε τα δεδομένα σε παγκόσμια κλίμακα και συνεπώς και τον τρόπο με τον οποίο οι Σοβιετικοί, πλέον, έβλεπαν τις διεθνείς σχέσεις.

Η μελέτη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων κατά τη μεταπολεμική περίοδο θεωρήθηκε ενδιαφέρουσα και ερευνήθηκε για διάφορους λόγους. Αφενός το διεθνές κλίμα είχε αλλάξει. Οι παραδοσιακές Μεγάλες Δυνάμεις είχαν αφήσει πλέον τη θέση τους σε μόλις δύο υπερδυνάμεις, τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ. Αυτό δημιούργησε νέα δεδομένα στον τρόπο με τον οποίο τα κράτη αντιμετώπιζαν τα διεθνή ζητήματα, καθώς και τα διμερή. Αφετέρου, μετά τη ρίψη των ατομικών βομβών στην Ιαπωνία, κατέστη σαφές πως και η παραδοσιακή έννοια της ισορροπίας ισχύος είχε αλλάξει κατεύθυνση. Ο καλπασμός της τεχνολογικής εξέλιξης αιφνιδίαζε τις ηγεσίες και τους λαούς των κρατών, οι οποίοι αδυνατούσαν να ακολουθήσουν. Τέλος, η εκ νέου «ανακάλυψη» του Τρίτου Κόσμου περιέπλεκε ακόμη περισσότερο τα δεδομένα σε διπλωματικό επίπεδο, καθώς το παλαιό ιμπεριαλιστικό και αποικιοκρατικό σύστημα αναφοράς είχε επί της ουσίας καταρρεύσει.

Η παρούσα μελέτη αντιμετωπίζει το θέμα των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, κυρίως την περίοδο της τελευταίας πρωθυπουργίας του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1961-1963). Όμως η έλλειψη επιστημονικών μελετών, αποκλειστικά αναφερόμενες στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, μας έδωσαν την ευκαιρία να συγκεντρώσουμε και να καταγράψουμε αναλυτικά τις σχέσεις από τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου έως και τις κυβερνήσεις Καραμανλή.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε δύο μεγάλα κεφάλαια, τα οποία με τη σειρά τους επιμερίζονται σε μικρότερα. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο υποκεφάλαια. Βασικό ζήτημα αυτών των κεφαλαίων είναι να μελετήσει τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις από τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, έως και την πρώτη πρωθυπουργία του Καραμανλή. Τα κύρια ζητήματα που μας απασχόλησαν ήταν: α) η αποκατάσταση των διμερών σχέσεων, β) η μορφή τους και γ) ο αντίκτυπος του διεθνούς περιβάλλοντος στις σχέσεις αυτές. Φυσικά η πολυτάραχη δεκαετία του 1950 με τις συχνές εναλλαγές των κυβερνήσεων, δυσκόλεψαν και τις σχέσεις αυτές καθαυτές και κατά συνέπεια και την έρευνά μας.

Το δεύτερο μεγάλο κεφάλαιο χωρίζεται κι αυτό με τη σειρά του σε δύο υποκεφάλαια, όμως το δεύτερο υποκεφάλαιο επίσης διαιρέθηκε σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο υποκεφάλαιο μελετά τις διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης της κυβέρνησης Καραμανλή 1958-1961, στην οποία αξιωματική αντιπολίτευση ήταν η ΕΔΑ, σε όλα τα επίπεδα, και μελετάται επίσης ο ρόλος της αριστεράς στις σχέσεις αυτές, αλλά και ο αντίκτυπος των ελληνοσοβιετικών σχέσεων στην ελληνική πραγματικότητα. Το δεύτερο υποκεφάλαιο μελετά την τελευταία κυβέρνηση Καραμανλή, πριν την περίοδο της χούντας (1961-1963). Σε αυτή την περίοδο μελετήθηκαν εξονυχιστικά όλες οι μορφές των διπλωματικών σχέσεων (διμερείς, διεθνείς, οικονομικές, μορφωτικές, αθλητικές, καλλιτεχνικές), σε συνδυασμό μάλιστα με τη μελέτη της γενικότερης εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας σε Βαλκάνια και

Μεσόγειο και των πολιτικών και ιδεολογικών ζητημάτων, που ταλάνιζαν την πολύπαθη από τον εμφύλιο πόλεμο ελληνική κοινωνία. Ο αμερικανικός παράγοντας και η επιρροή του στη χώρα ήταν επίσης μέρος της μελέτης μας για όλη την περίοδο, διότι δε θα μπορούσαμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα, εάν δεν εντοπίζαμε τα πολιτικά, οικονομικά και διπλωματικά περιθώρια που άφηνε στην Ελλάδα, ώστε αυτή να μπορεί να ασκεί μια όσο το δυνατόν πιο αυτόνομη και πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και να μας επιτρέπει να θεωρούμε πως όντως η χώρα αυτή την περίοδο βρέθηκε ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, δεχόμενη πιέσεις εκατέρωθεν.

Το μείζον πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε ήταν ότι δεν έχουν γίνει μελέτες για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, πλην της περιόδου 1917-1941 και τη διατριβή του Ανδρέα Ζαπάντη, με τίτλο *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, εκδόσεις «Εστία», το 1989, ο οποίος βασίστηκε στα δημοσιευμένα αρχεία του σοβιετικού υπουργείου Εξωτερικών, στη ρωσική γλώσσα, τα οποία έχουμε κι εμείς στην κατοχή μας. Βέβαια η βιβλιογραφία και οι μελέτες για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας γενικότερα, για τις σχέσεις της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις ΗΠΑ, καθώς και τις εξωτερικές σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης είναι πολυπληθείς και μας ήταν πολύ χρήσιμες για την κατανόηση της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, από πολιτική και ιδεολογική σκοπιά.

Η παρούσα μελέτη συνεπώς στοχεύει σε μια συνολική παρουσίαση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων μέσα από την υπάρχουσα ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία και αρθρογραφία και παράλληλα στη σχολαστική διερεύνηση της περιόδου 1961-1963, περίοδο κατά την οποία συνέβησαν πολλά και σημαντικά παγκόσμια γεγονότα, με σημαντικότερα την ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου και την κρίση των πυραύλων της Κούβας. Επίσης τα πολιτικά όρια ήταν αρωγός της προσπάθειάς μας, καθώς στην Ελλάδα το 1961 λαμβάνουν χώρα οι λεγόμενες εκλογές «βίας και νοθείας», ενώ στη Σοβιετική Ένωση ο Χρουστσόφ, αν και μοιάζει ανίκητος και η χώρα βρίσκεται στη φάση της ύφεσης και της αποσταλινοποίησης, ωστόσο γρήγορα κι αυτός θα αναγκαστεί σε παραίτηση (1964). Συνεπώς η πρωτοτυπία αυτής της εργασίας έγκειται σε δύο πράγματα. Πρώτον ότι για πρώτη φορά συγκεντρώνεται βιβλιογραφικά, αναφορικά με τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, η περίοδος 1941-1960. Δεύτερον ότι η περίοδος 1961-1963 μελετήθηκε ύστερα από αρχειακή έρευνα στο αδημοσίευτο υλικό του Ιστορικού Αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών. Πιο συγκεκριμένα για τη δημιουργία της μελέτης ελήφθησαν υπόψη οι εξής πηγές:

1. Αδημοσίευτες πηγές:
 - α) Φάκελοι του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, αναφερόμενοι στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις.
2. Δημοσιευμένες πηγές:
 - α) Το ιστορικό αρχείο του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Καραμανλής.
 - β) Μέρος του δημοσιευμένου αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης.
 - γ) Δημοσιευμένες συλλογές εγγράφων για την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ στα Βαλκάνια για τη δεκαετία του 1950 και του 1960.

Ολοκληρώνοντας τον πρόλόγό μου, οφείλω να ευχαριστήσω θερμά όσους με βοήθησαν με τις συμβουλές και τις υποδείξεις τους, κατά την ερευνητική και συγγραφική περίοδο, και συνεπώς στη διαμόρφωση αυτής της επιστημονικής προσπάθειας. Φυσικά τους

καθηγητές μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών και ιδιαίτερα την τριμελή μου επιτροπή. Τον κύριο Λάμπρο Φλιτούρη, ο οποίος επέβλεψε το όλο εγχείρημα και ανέχτηκε τις διαρκείς και πολλαπλές μου ερωτήσεις, καθώς επίσης τους κύριο Νίκο Αναστασόπουλο και την κυρία Άννα Μαχαιρά, οι οποίοι, γνώστες της εποχής και της περιόδου, με κατηύθυναν με τις συμβουλές τους.

Ευχαριστίες επίσης οφείλω στο προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών, στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και στο προσωπικό της Εταιρείας Ηπειρωτικών μελετών. Επίσης ευχαριστώ θερμά την καθηγήτριά μου στη ρωσική γλώσσα, κυρία Βικτώρια Γιατσένκο, για τις συμβουλές της στην περαιτέρω κατανόηση της ρωσικής βιβλιογραφίας, που χρησιμοποίησα και στους Αντώνη και Χρύσα Παπαγιάννη για τη βοήθειά τους στη μετάφραση των γαλλικών αρχείων του υπουργείου Εξωτερικών. Ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ χρωστάω σε όλους τους συμφοιτητές μου και στους μουσικούς μου συνεργάτες, όμως ιδιαίτερα σε κάποιους με τους οποίους η φιλία και η συνεργασία μας ξεπερνά τις, πολύ χρήσιμες κατά τα άλλα, ερευνητικές αναζητήσεις και επεκτείνεται σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ζωής.

Τέλος, ολόθερμες είναι και οι ευχαριστίες και η ευγνωμοσύνη που νιώθω απέναντι στους γονείς μου και τα αδέρφια μου, οι οποίοι αποτελούν τον ηθικό, πνευματικό και οικονομικό στύλο της ζωής μου. Αν αυτή η μελέτη έχει να προσφέρει κάτι χρήσιμο και ουσιώδες στην επιστήμη της Ιστορίας, το οφείλει και σε αυτούς τους ανθρώπους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ από τον Λένιν στον Στάλιν (1917-1953)

Το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε και το τέλος της κυριαρχίας στα Βαλκάνια τριών αυτοκρατοριών. Της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που τη διαδέχτηκε το σύγχρονο τουρκικό κράτος, της Αυστροουγγαρίας, της οποίας η πτώση άφησε ελεύθερο το πεδίο για τη δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας και την ολοκλήρωση της σύγχρονης Ρουμανίας και της τσαρικής Ρωσίας¹, την οποία διαδέχτηκε η Σοβιετική Ένωση. Η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 ήταν γεγονός παγκόσμιας σημασίας, και συνεπώς λογικό να σοκάρει τον κόσμο, καθώς για πρώτη φορά δημιουργήθηκε ένα ισχυρό κράτος με διαφορετική κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Επίσης στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων η ΕΣΣΔ² θα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο, καθώς ξεκινούσε σταδιακά η τομή μεταξύ δύο και εν τέλει, διαφορετικών πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών κόσμων³.

Το νέο κράτος οικοδομήθηκε, όπως είναι γνωστό, στα νέα δεδομένα, απόρροια της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917, αλλά και του ρωσικού εμφυλίου πολέμου⁴. Ο διαχρονικός ανταγωνισμός των Αυτοκρατοριών της Ρωσίας και της Βρετανίας για τον έλεγχο σε διάφορες περιοχές του πλανήτη παραγκωνίστηκε προσωρινά ελέω του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, η υπογραφή της *Συνθήκης του Μπρέστ-Λιτόφσκ*⁵ στις 3 Μαρτίου 1918, άλλαξε τα δεδομένα και την έκβαση του Πολέμου⁶. Το 1918 οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να επέμβουν στρατιωτικά στη Νότια Ρωσία, πράγμα που θα οδηγούσε σε αιματηρές συμπλοκές με τις δυνάμεις των Μπολσεβίκων, οι οποίες διήρκησαν δύο χρόνια (Μάρτιος 1920) και έληξαν με τη νίκη των Σοβιετικών⁷.

Οι Σοβιετικοί ηγέτες, ενώ είχαν πανομοιότυπες απόψεις και παραδοχές σχετικά με τη διεθνή πολιτική, όταν εντούτοις ανέλαβαν την εξουσία, έγινε σαφές πως δεν είχαν ενοποιημένες απόψεις για την εξωτερική πολιτική, ιδιαίτερα στο βασικό θέμα του πολέμου και της ειρήνης. Τελικά επικράτησαν οι απόψεις του Λένιν, ο οποίος με αποτελεσματικό τρόπο οδήγησε τη Ρωσία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, επιτρέποντας όμως παράλληλα στη Γερμανία και στους συμμάχους της να ξεκινήσουν μια μεγάλη επίθεση στο δυτικό μέτωπο λίγο αργότερα. Η σημαντική απόφαση του *Μπρεστ-Λιτόφσκ* ώθησε την αμερικανική, βρετανική, γαλλική και ιαπωνική παρέμβαση στον αιματηρό ρωσικό εμφύλιο πόλεμο, όχι μόνο για να ξανανοίξει το ανατολικό

¹ για την αυτοκρατορική Ρωσία βλ. BURBANK JANE, HAGEN VON MARK and REMNEV ANATOLYI (επιμ.), *Russian Empire: Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington 2007 και LIEVEN DOMINIC (επιμ.), *The Cambridge History of Russia: Imperial Russia 1689-1917*, Volume II, Cambridge University Press, Cambridge 2006

² Το κράτος ονομάστηκε επίσημα Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) στις 3/12/1922

³ ΓΙΑΛΟΥΡΙΔΗΣ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΙΦΑΝΤΗΣ Α. ΣΤΕΛΙΟΣ, *Διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια: ιστορία, πολιτικό σύστημα, εξωτερική πολιτική*, εκδόσεις Δάνια, Αθήνα 1987, σελ. 35

⁴ βλ. WADE A. REX, *The Russian Revolution, 1917*, Cambridge University Press, Cambridge 2000

⁵ για τη *Συνθήκη Μπρέστ-Λιτόφσκ* βλ. WHEELER-BENNETT SIR JOHN, *Brest-Litovsk the Forgotten Peace, March 1918*, Macmillan and Co, Limited, London 1938

⁶ SUNY GRIGOR RONALD (επιμ.), *The Cambridge History of Russia: the Twentieth Century*, Volume III, Cambridge University Press, Cambridge 2006, σελ. 636

⁷ ΚΟΠΙΣΤΟ LAURI, *The British Intervention in South Russia 1918-1920*, Unigrafia, Helsinki 2011, σελ. 60

μέτωπο, αλλά και για να καταστρέψει τον μπολσεβικισμό. Επιπλέον, η απόσυρση από τον πόλεμο άνοιξε το δρόμο για αυτό που οι ηγέτες των Σοβιέτ ονόμαζαν «διπλή αποστολή» και οι δυτικοί αναλυτές «διπλή πολιτική».

Από τη μια πλευρά, οι Μπολσεβίκοι άρχισαν να αποβάλλουν την περιφρόνησή τους για την παραδοσιακή εξωτερική πολιτική και το βαθιά ριζωμένο διεθνισμό τους και συνέκλιναν προς μια πολιτική κάλυψης των εθνικών συμφερόντων και των εθνικών απαιτήσεων. Από την άλλη πλευρά, τα παραδοσιακά στοιχεία της «διπλής πολιτικής» - πρώτα ο τερματισμός του Παγκοσμίου Πολέμου, η απέλαση των ξένων στρατευμάτων από τη Ρωσία, και στη συνέχεια η συνεργασία με τις καπιταλιστικές κυβερνήσεις σε επιλεγμένα πολιτικά, στρατιωτικά, και κυρίως οικονομικά ζητήματα - ακολουθήθηκαν ταυτόχρονα με τα επαναστατικά στοιχεία, προκειμένου να βοηθήσουν τις εργατικές τάξεις όλων των χωρών να αδράξουν την κρατική εξουσία και να επιταχυνθεί ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της Ευρώπης και όλου του κόσμου⁸.

Οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ ξεκινούν ήδη από την καθιέρωση του νέου πολιτικού σχηματισμού. Το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου έβρισκε την Ελλάδα πολιτικά αποσταθεροποιημένη, με τον Εθνικό Διχασμό να κυριαρχεί. Ωστόσο η νικηφόρα έκβαση του Πολέμου για τους Συμμάχους έδινε αρκετές ελπίδες στην κυβέρνηση Βενιζέλου και τον ελληνικό λαό για την εκπλήρωση των εθνικών στόχων και φιλοδοξιών, που καθρέφτιζε η πολιτική έννοια της Μεγάλης Ιδέας. Η Ελλάδα, ως μέλος της Αντάντ, στις διαπραγματεύσεις, που έγιναν στο Παρίσι το 1918 σχετικά με την επέμβαση στη Ρωσία, κλήθηκε να συνεισφέρει στρατιωτικά. Και όντως ο Βενιζέλος ζητούσε από τον Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι να ενημερώσει τον πρωθυπουργό και τον υπουργό των Εξωτερικών της Γαλλίας ότι ο ελληνικός στρατός είναι έτοιμος να βοηθήσει, όποτε χρειαστεί σε κοινό αγώνα⁹. Τελικά η ελληνική πλευρά έστειλε το Α' Σώμα Στρατού, στο οποίο υπαγόταν η I Μεραρχία, (η οποία ωστόσο τελικά δεν έλαβε μέρος, αλλά παρέμεινε στην Καβάλα), η II Μεραρχία και η XIII Μεραρχία¹⁰. Αυτή ήταν η πρώτη υπερπόντια στρατιωτική αποστολή του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους.

Η απόφαση του Βενιζέλου να δώσει τη συγκατάθεσή του για την επέμβαση κατά της νεοσύστατης Σοβιετικής Ένωσης οφείλεται στην πεποίθησή του πως με αυτό τον τρόπο θα εξασφάλιζε την εύνοια της Αγγλίας και της Γαλλίας στις εθνικές εδαφικές επιδιώξεις. Το πρόβλημα, κατά τον Βενιζέλο, ήταν πως η πολεμική συμμετοχή της Ελλάδας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στην πλευρά των νικητών, είχε μεν θετικό αντίκτυπο στα ελληνικά αιτήματα, όμως η περιορισμένη χρονικά συνεισφορά στο πεδίο της μάχης, μπορούσε να αναστείλει κάποιες επιδιώξεις¹¹.

Το κόστος της συμμετοχής των ελληνικών στρατευμάτων στη Νότια Ρωσία θα ήταν βαρύ. Αν και οι απώλειες στο πεδίο της μάχης ήταν μικρές, ωστόσο, η χώρα

⁸ HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 36, No. 4, 1987, σελ. 13

⁹ ΚΑΚΟΥΔΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «The Greek Expeditionary Force in Southern Russia in 1919», στο *The Russian-Greek Military Relationship from the Antiquity to Nowadays*, Hellenic Commission of Military History and Russian Commission of Military History, Athens 2014, σελ. 99

¹⁰ ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Η εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία», ηλεκτρονική αρθρογραφία στο Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, {χ.τ.}, {χ.χ.}, με ημερομηνία πρόσβασης 14/8/2016 http://dis.army.gr/sites/dis.army.gr/files/unmanaged/pdf/Articles_June14/Greek_French/EKSTR_MESHM_ROSI_A_1919.pdf

¹¹ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, τόμος πρώτος, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2005, σελ. 144

αφενός δεν έλαβε τη στήριξη που ανέμενε από τους Συμμάχους στις εθνικές απαιτήσεις σχετικά με την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία¹², και, αφετέρου, ο αντίκτυπος για τον ελληνισμό της Ρωσίας ήταν μεγάλος, καθώς οι Έλληνες που διέμεναν στη Ρωσία εκτοπίστηκαν ως πολίτες αμφιβόλου νομιμοφροσύνης, παρά τις αρχικές εξαγγελίες για διατήρηση των φιλικών σχέσεων και των εμπορικών προτάσεων ύψους 50 εκατομμυρίων ρουβλίων, που αρνήθηκε η Ελλάδα, εξαιτίας του εμπάργκο που επέβαλαν οι Σύμμαχοι¹³.

Σοβαρές συνέπειες για την ελληνική πλευρά, και για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις γενικότερα, θα είχε και η σύμπλευση Λένιν - Κεμάλ Ατατούρκ με την υπογραφή της σοβιετοτουρκικής *Συνθήκης Ειρήνης και Αδελφσύνης* στις 16 Μαρτίου 1921¹⁴, καθώς με αυτό τον τρόπο η τουρκική πλευρά ενισχύθηκε σημαντικά και σε χρήματα και σε οπλισμό - πολεμοφόδια¹⁵, έναντι της ελληνικής επίθεσης, την οποία οι Σοβιετικοί θεωρούσαν προσταγή της Μεγάλης Βρετανίας¹⁶. Η ΕΣΣΔ και Τουρκία συνέπλευσαν σε αυτή την περίπτωση, διότι η εκστρατεία ήταν οργανωμένη από τον παραδοσιακά μεγάλο εχθρό της ΕΣΣΔ, τη Μεγάλη Βρετανία. Έλληνες μελετητές διατείνονται πως η δημιουργία της «Μεγάλης Ελλάδας» θα ανέκοπτε τις φιλοδοξίες των Ρώσων για κάθοδο στη Μεσόγειο¹⁷, ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως η σοβιετική βοήθεια στον Κεμάλ δόθηκε ως αντίποινα για την ελληνική συμμετοχή στην αντισοβιετική εκστρατεία του 1918¹⁸. Για τη Σοβιετική Ένωση όμως η ειρήνευση με την Τουρκία ήταν θέμα ζωτικής σημασίας εκείνη την περίοδο, καθώς θα έλυne ένα σημαντικό πρόβλημα στα νότια σύνορά της, ενισχύοντας παράλληλα τη θέση της στη Μαύρη Θάλασσα, καθώς η Τουρκία θα είχε ρόλο ασπίδας για την ΕΣΣΔ, κατά του δυτικού επεκτατισμού¹⁹. Επίσης η κεμαλική πλευρά επεδίωξε τη συνεργασία με τη Σοβιετική Ένωση, ως αντίποινα στη Βρετανία, η οποία υποστήριζε τον Σουλτάνο²⁰.

Ωστόσο, το ζήτημα των σχέσεων Λένιν - Κεμάλ είναι πιο περίπλοκο, απ' ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψεως, καθώς ο Κεμάλ δεν ήταν φιλικά προσκείμενος στον κομμουνισμό. Ο Λένιν φοβόταν μια επικείμενη συμμαχία μεταξύ του Κεμάλ και της Αντάντ, η οποία θα είχε σοβαρές συνέπειες στον Καύκασο και η σοβιετική βοήθεια προς την Τουρκία τον Απρίλιο του 1920, πριν δηλαδή αρχίσει η προέλαση των Ελλήνων πέρα από την Σμύρνη, είχε ως σκοπό να εμποδίσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Επίσης το 1921 κατά την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στην Ανατολία, οι Σοβιετικοί έδειξαν εξαιρετικά διαλλακτική στάση έναντι της Τουρκίας σε μια σειρά σοβαρών προκλήσεων, εξαιτίας του φόβου τους, που επαληθεύτηκε, ότι καθώς οι Έλληνες νικούσαν, οι

¹² ΚΑΚΟΥΔΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «The Greek Expeditionary Force in Southern Russia in 1919», σελ. 106

¹³ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, εκδόσεις «Εστία», Αθήνα 1989, σελ. 57-58

¹⁴ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ.), *Soviet Foreign Policy 1917-1945*, Volume 1, Progress Publishers, Moscow 1981, σελ. 149

¹⁵ ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ ΑΡΕΤΗ, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, εκδόσεις «Ι. Σιδέρης», Αθήνα 2005, σελ. 163

¹⁶ βλ. επίσης ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Μυστικές Επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία: ο Απόρρητος πόλεμος των Ελληνικών και Βρετανικών Υπηρεσιών Πληροφοριών για την Ανατολία, 1919-1923*, εκδόσεις Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα 2005

¹⁷ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 60

¹⁸ ΚΑΚΟΥΔΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «The Greek Expeditionary Force in Southern Russia in 1919», σελ. 106

¹⁹ FISCHER LOUIS, *Russia's Road from Peace to War: Soviet Foreign Policy 1917-1941*, Harper & Row Publishers, New York 1969, σελ. 65

²⁰ RESAT KASABA (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, Volume 4, Cambridge University Press, Cambridge 2008

κεμαλικοί θα έπεφταν στην αγκαλιά των Γάλλων, οι οποίοι θα τους παρείχαν στρατιωτική βοήθεια και ως εκ τούτου θα αναγκάζονταν να υιοθετήσουν αντισοβιετική θέση²¹.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι πρώτες μέρες του Ιουλίου του 1921, λίγο πριν την επίθεση των ελληνικών στρατευμάτων προς την Άγκυρα, καθώς υπήρξαν φήμες για δήθεν κήρυξη πολέμου από την Ελλάδα στην ΕΣΣΔ. Στη σοβιετική διακοίνωση του υπουργείου Εξωτερικών της ΕΣΣΔ και του υπουργού Τσιτσέριν, δόθηκε άμεση απάντηση από τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Μπαλτατζή, ο οποίος διέψευσε τις φήμες αυτές²². Παράλληλα το 1921, έπειτα από ανταλλαγή διακοινώσεων μεταξύ Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης, ξεκίνησε η διαδικασία επαναπατριsmού 15.000 περίπου Ελλήνων από το Νοβοροσίσκ²³.

Στις 19 Ιουλίου του 1922 η κυβέρνηση της Ρωσικής Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας με διακοίνωση προς τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιταλία διαμαρτυρήθηκε για τις δραστηριότητες του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, το οποίο φρουρούσε την παραλία της Ανατολίας, εφήρμοζε στρατιωτικό αποκλεισμό και βομβάρδιζε τη Σαμψούντα με αποτέλεσμα να καταστραφούν ρωσικά εμπορεύματα. Ταυτόχρονα όμως ο ελληνικός στόλος στη Μαύρη Θάλασσα προστάτευε έμμεσα το ρωσικό εμπόριο με την Κωνσταντινούπολη, καθώς τα πλοία, που μετέφεραν τρόφιμα προς το λαό της Ρωσίας, ήταν ελληνικών συμφερόντων, τα οποία πλήττονταν από τουρκικές ναυτικές επιθέσεις, πράγμα για το οποίο οι Σοβιετικοί διαμαρτύρονταν παράλληλα προς την Άγκυρα. Οι σχέσεις της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης δε δυναμιτίστηκαν ωστόσο περαιτέρω, διότι οι Μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν πρόβλημα στις σχέσεις τους με την Τουρκία, όπως ακριβώς φοβούνταν. Έπειτα από τη νίκη τους στην Μικρά Ασία, η τουρκική ηγεσία αμέσως διέταξε την παύση των πράξεων της σοβιετικής εμπορικής αποστολής στην Τουρκία, κήρυξε το Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας εκτός νόμου και εκτέλεσε ηγετικά του στελέχη. Επίσης η σοβιετική ηγεσία δεν ήταν διατεθειμένη να καταδικάσει την Ελλάδα και τον ελληνικό λαό για έναν πόλεμο που τον εκλάμβανε ως απόρροια του ιμπεριαλισμού της Αντάντ, με απώτερο σκοπό τον έλεγχο των Στενών²⁴.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει μια σειρά σοβαρών εσωτερικών ζητημάτων με κυριότερο το προσφυγικό, αλλά και εσωτερικές αλλαγές: δημογραφική εξέλιξη, αύξηση καλλιεργήσιμων γαιών, εμπορικές συναλλαγές, δανειsmός. Παράλληλα οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονταν στην Ευρώπη ήταν λογικό να επηρεάζουν και το νευραλγικό χώρο της Μεσογείου. Στα πλαίσια αυτά η ελληνική εξωτερική πολιτική αναδιαμορφώθηκε. Τα διπλωματικά προβλήματα στη βαλκανική χερσόνησο αποτελούσαν μέρος ενός μεγαλύτερου ζητήματος, δηλαδή την ολοένα αυξανόμενη υποτίμηση της Ελλάδας σε διεθνές επίπεδο. Οι σχέσεις της χώρας με τη Γαλλία και την Ιταλία περνούσαν κρίση και η άρνηση της Βρετανίας να αναλάβει δεσμεύσεις σε επίπεδο διμερών σχέσεων, δημιουργούσαν κατάσταση δοκιμασίας μεταξύ των δύο χωρών²⁵.

²¹ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 122, 126

²² Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том четвертый (IV), издательство Политической Литературы, Москва 1960, σελ. 201

²³ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 82

²⁴ Ibid, σελ. 114-119

²⁵ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, σελ. 205-6

Στις 31 Αυγούστου διαδραματίστηκε το θερμό επεισόδιο της Κέρκυρας, κατά το οποίο τρία θωρηκτά, τέσσερα καταδρομικά, έξι αντιτορπιλικά και υποβρύχιο του ιταλικού ναυτικού κατέφθασαν στο λιμάνι της Κέρκυρας και, αφού βομβάρδισαν το φρούριο του νησιού, την κατέλαβαν προσωρινά. Στη διπλωματική σκακιέρα ο Μουσολίνι έβγαινε ενισχυμένος, διότι, αφενός η αγγλική και η γαλλική πλευρά δεν ήταν διατεθειμένες να εναντιωθούν στην επιθετική ιταλική εξωτερική πολιτική²⁶, και αφετέρου η στάση που κράτησε η ΕΣΣΔ στο γεγονός του βομβαρδισμού και της κατάληψης της Κέρκυρας, ήταν άμεσα συνυφασμένη με τα γεγονότα των προηγούμενων χρόνων. Η μικρασιατική εκστρατεία και ο βομβαρδισμός των ρωσικών πλοίων στάθηκαν οι αφορμές για τη στήριξη της ΕΣΣΔ προς τον Μουσολίνι. Τα ουσιαστικά όμως αίτια της στήριξης της ΕΣΣΔ, προς την ιταλική πλευρά εντοπίζονται κυρίως στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο. Η αποκατάσταση ήδη από το 1921 των εμπορικών σχέσεων Ιταλίας - ΕΣΣΔ, αποτέλεσμα της μη εχθρικής στάσης της Ιταλίας, όταν η επέμβαση των Δυτικών Δυνάμεων στη ΕΣΣΔ ήταν στο ζενίθ της, η *de jure* αναγνώριση της χώρας από την Ιταλία, πράγμα σημαντικό, καθώς άνοιγε την πύλη της Δύσης, και η ελπίδα που έτρεφαν τα Σοβιέτ πως η Ιταλία μπορεί να αποτελέσει σημαντικό εμπορικό εταίρο και να βοηθήσει στην εκβιομηχάνισή της, οδήγησαν σε αυτή την απόφαση²⁷.

Ωστόσο, η ΕΣΣΔ ήθελε να διατηρήσει καλές, βάσει των συνθηκών, σχέσεις με την Ελλάδα και προσέβλεπε μάλιστα σε αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών. Αυτό φαίνεται από τη νύξη της μη, έστω *de facto*, αναγνώρισης της σοβιετικής κυβέρνησης από την Ελλάδα -σε ανακοινωθέν τύπου του σοβιετικού Κομμισσαριάτου Εξωτερικών Υποθέσεων «για την ιταλοελληνική σύγκρουση και το Φιούμε»- και στο γεγονός ότι ως ελαφρυντικό υποστήριξε πως η χώρα έχει υποστεί σκληρά και καταπιεστικά μέτρα και πως μέρος του εδάφους της καταλήφθηκε, επειδή είναι πολύ ανίσχυρη, ώστε να αντισταθεί σε έναν πολύ ισχυρότερο εχθρό²⁸.

Κατά τη διάρκεια του ρωσικού εμφυλίου πολέμου η επιβίωση της επανάστασης ήταν σε κίνδυνο και η σοβιετική ηγεσία δεν ήταν σε θέση να παράσχει ουσιαστική βοήθεια για τα πολλά υποσχόμενα επαναστατικά καθεστώτα και κινήματα στην Ευρώπη. Ο Λένιν μάλιστα ήταν ιδιαίτερα πρόθυμος να κατευνάσει τους ξένους αντιπάλους του, προκειμένου να μην ασφυκτιά. Επειδή οι περισσότεροι σοβιετικοί ηγέτες απέβλεπαν στο εμπόριο, στις ενισχύσεις και στις πιστώσεις από τη Δύση στη δεκαετία του 1920, επιδίωξαν καλές σχέσεις με τις καπιταλιστικές κυβερνήσεις και όχι με τα τοπικά κομμουνιστικά κόμματα, που προσπαθούσαν να τις ανατρέψουν. Η υπόσχεση της παγκόσμιας επανάστασης ήταν πάντα μέρος των σοβιετικών πολιτικών δηλώσεων, αλλά, όπως το νέο σοσιαλιστικό κράτος απέδειξε ότι θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς τη βοήθεια από τις τάξεις εργασίας των άλλων εθνών, η ιδέα μιας «Παγκόσμιας Σοσιαλιστικής Σοβιετικής Δημοκρατίας» έγινε μια ολοένα και λιγότερο σημαντική συνιστώσα της πραγματικής πολιτικής²⁹. Προς το τέλος της ζωής και της διακυβέρνησής του, ο Λένιν, καθώς ενδιαφερόταν ολοένα και περισσότερο για την

²⁶ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Α. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Popolo Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σελ. 99-100

²⁷ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 128-132

²⁸ Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том шестой (VI), издательство Политической Литературы, Москва 1962, σελ. 453-456

²⁹ HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», σελ. 14

εδραίωση της δύναμης της ΕΣΣΔ και της οικοδόμησης μιας σταθερής σοβιετικής κοινωνίας, προέβλεψε μια μακρά περίοδο ειρήνης μεταξύ Ρωσίας και Δύσης, δημιουργώντας έτσι την έννοια της «ειρηνικής συνύπαρξης»³⁰. Η περίοδος της ειρηνικής συνύπαρξης θα λήξει με την επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας στην ΕΣΣΔ το 1941³¹.

Το 1924 ήταν η χρονιά που οι Δυτικές χώρες αναγνώρισαν de jure την ΕΣΣΔ. Αυτό συνέβη για μια σειρά λόγων. Οι κυριότεροι ήταν: α) η συνειδητοποίηση πως η Σοβιετική Ένωση ήταν μια ισχυρή στρατιωτικά χώρα, μετά και την αποτυχημένη επέμβαση την Αντάντ, β) η ταχεία οικονομική άνθηση της χώρας απόρροια της Νέας Οικονομικής Πολιτικής του Λένιν (NEP=New Economic Policy), η οποία έδινε ευκαιρίες σε επιχειρηματικούς κύκλους της Δύσης για σύσφιξη των οικονομικών σχέσεων και γ) το αυξανόμενο πρεστίτζ που αποκτούσε η ΕΣΣΔ ανά τον κόσμο³². Στις 2 Φεβρουαρίου 1924 η Μεγάλη Βρετανία αναγνώρισε de jure την ΕΣΣΔ. Νωρίτερα ο Μουσολίνι, όπως αναφέρθηκε, είχε αναγνωρίσει πρώτος την ΕΣΣΔ στις 30 Νοεμβρίου 1923³³.

Ήδη από το Δεκέμβριο του 1923 ο Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωνε πως η Ελλάδα όφειλε να αποκαταστήσει τις διπλωματικές της σχέσεις με τους Σοβιετικούς, εξαιτίας κυρίως των εμπορικών συμφερόντων της χώρας και της μεγάλης ελληνικής κοινότητας στη Σοβιετική Ένωση. Οι επαφές για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων ξεκίνησαν τον Ιανουάριο του 1924 μεταξύ των πρεσβευτών Ευθυμίου Κανελλόπουλου και Νικολάι Ι. Κρεστίνσκυ, υπό μυστικότητα, διότι η ελληνική πλευρά δεν ήθελε να γίνει de jure αναγνώριση, πριν το πράξουν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Οι επί μέρους διαφορές επίσης ήταν εύκολο να διευθετηθούν. Τελικά στις 8 Μαρτίου 1924 μετά από διαπραγματεύσεις δύο μηνών στο Βερολίνο, η κυβέρνηση Α. Παπαναστασίου, παρέσχε de jure αναγνώριση στην ΕΣΣΔ, αποκαθιστώντας πλήρεις διπλωματικές και προξενικές σχέσεις. Επίσης στις διακοινώσεις και των δύο πλευρών εκφραζόταν η πρόθεση για φιλική λύση όλων των αδιευθέτητων προβλημάτων και η εγκατάσταση προξενείων με βάση την αμοιβαιότητα. Η Ελλάδα ήταν το πέμπτο κράτος³⁴ που αποκατέστησε σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση και μάλιστα το πρώτο κράτος στα Βαλκάνια³⁵.

Αν και σε αυτή την περίοδο η ελληνική πλευρά έριχνε το βάρος της εξωτερικής της πολιτικής στην εφαρμογή των διατάξεων της *Συνθήκης της Λωζάνης* του 1923 και σε ζητήματα που αφορούσαν τους βαλκάνιους γείτονές της, -αποκατάσταση των διμερών επαφών με τη Γιουγκοσλαβία, ελληνοαλβανικές και ελληνοβουλγαρικές σχέσεις³⁶-, εντούτοις οι σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση ανανεώθηκαν. Το 1924 ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για σύναψη προσωρινού εμπορικού συμφώνου, οι οποίες προχωρούσαν με αργό ρυθμό, παρά το γεγονός πως κατά το έτος 1924 οι εξαγωγές προς την ΕΣΣΔ ανέρχονταν σε 1.343.921 δραχμές, ενώ οι εισαγωγές σε 81.544.801 δραχμές.

³⁰ NOGEE L. JOSEPH & DONALDSON H. ROBERT, *Soviet Foreign Policy: since World War II*, Pergamon Press, New York 1984, σελ. 22

³¹ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1917-1945*, σελ. 132

³² Ibid, σελ. 189

³³ ΡΟΖΑΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (Με παγκόσμιον προέκτασιν από του 1920 - 1970)*, [χ.ε.], Αθήνα 1973, σελ. 71

³⁴ Τα προηγούμενα κράτη που αναγνώρισαν την ΕΣΣΔ ήταν η Φινλανδία, η Εσθονία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ιταλία.

³⁵ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 136

³⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεώτερος Ελληνισμός: από το 1913 ως το 1941» Τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1987, σελ. 286-287

Σημαντικό ήταν και το ζήτημα και των επαναπατρισμών. Συγκεκριμένα το 1925, παρά την αποτυχία σύναψης εμπορικού συμφώνου, έως τότε, επαναπατρίστηκαν 3.000 Έλληνες από την περιοχή του Καυκάσου σε ανταλλαγή 3.000 Αρμενίων προσφύγων, που ζούσαν στην Ελλάδα. Η συμφωνία υπογράφηκε στις 8 Οκτωβρίου 1925 και η ανταλλαγή διεξήχθη κατά τους μήνες Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1925³⁷.

Κατά την περίοδο της δικτατορίας του Θεόδωρου Πάγκαλου και πιο συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1925, η κυβέρνηση, θορυβημένη από την εκλογή περισσότερων από διακόσιους κομμουνιστές δημορχιακούς συμβούλους στις δημορχιακές εκλογές, σχημάτισε ένα ειδικό σώμα, την Κρατική Γενική Ασφάλεια, σκοπός της οποίας ήταν η παρακολούθηση ξένης προπαγάνδας. Στις 28 Δεκεμβρίου η Κ.Γ.Α. συλλαμβάνει τον Όσκαρ Μύλλερ, υπάλληλο της σοβιετικής πρεσβείας, ως κατάσκοπο και προπαγανδιστή. Την ίδια μέρα ο πρεσβευτής Ουστίνοφ απηύθυνε διακοίνωση διαμαρτυρίας προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών. Ο Μύλλερ στη συνέχεια αποφυλακίστηκε εξαιτίας της προσωπικής παρέμβασης του Πάγκαλου και της διακοίνωσης της ΕΣΣΔ πως «ούτε ένα ζήτημα δεν θα προχωρήσει πριν από την αποφυλάκιση του Μύλλερ»³⁸.

Στις 23 Ιουνίου 1926 υπογράφηκε στην Αθήνα, έπειτα από διαπραγματεύσεις δύο ετών, ένα δασμολογικό σύμφωνο μεταξύ του Έλληνα υπουργού των Εξωτερικών Λ. Κανακάρη-Ρούφου και του Σοβιετικού πρεσβευτή Ουστίνοφ. Τρία ήταν τα βασικά του κείμενα: α) το νομικό καθεστώς της σοβιετικής εμπορικής αντιπροσωπείας, που παρείχε στα μέλη της *de jure* ετεροδικία και διπλωματική ασυλία, β) η εκχώρηση ρήτρων του μάλλον ευνοούμενου κράτους στα πλοία των δύο συμβαλλομένων πλευρών που θα προσέγγιζαν αντίστοιχα λιμάνια, γ) παραχώρηση δικαιώματος σε Έλληνες επιχειρηματίες και βιομηχάνους να συμμετέχουν σε εμπορικές εκθέσεις στην ΕΣΣΔ με ίσα δικαιώματα υπηκόων άλλων εθνών. Το *Εμπορικό Σύμφωνο* θα ίσχυε για δύο χρόνια από την ημερομηνία της κύρωσής του και στη λήξη του θα μπορούσε να ανανεωθεί.

Το 1926 και μετά την ανατροπή του Πάγκαλου υπήρξε εμπλοκή στην ομαλή εφαρμογή του *Εμπορικού Συμφώνου*, κυρίως για τη διάταξη που παραχωρούσε ασυλία σε όλους τους Σοβιετικούς εμπορικούς αντιπροσώπους. Ωστόσο, οι επαφές για περαιτέρω βελτίωση των εμπορικών σχέσεων συνεχίστηκαν. Στις 21 Σεπτεμβρίου του 1926 ο Έλληνας πρεσβευτής στη Μόσχα, Πανουργιάς, είχε συνομιλίες με τον Αναστάς Μικογιάν, κομμισάριο του Λαού για το Εξωτερικό και Εσωτερικό Εμπόριο, σχετικά με εμπορικά ζητήματα και τις δυνατότητες αύξησης των εισαγωγών³⁹.

Παράλληλα στο μέτωπο των σοβιετοτουρκικών σχέσεων ήδη από το 1925 η ΕΣΣΔ προσπαθούσε να επεκτείνει την ισχύ της *Ρωσοτουρκικής Συμφωνίας*. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, πληροφόρησε τον Σοβιετικό πρεσβευτή πως έλαβε πρόσκληση από την Ελλάδα, ώστε να συμμετέχει η χώρα του σε κοινή βαλκανική δράση, υπό την έμπνευση του Λονδίνου. Ενημέρωνε επίσης πως η Τουρκία απέρριπτε την πρόταση. Τελικά στο πλαίσιο αυτό υπογράφηκε η *Συμφωνία μη επίθεσης και Ουδετερότητας* στις 17 Δεκεμβρίου 1925 μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Τουρκίας⁴⁰. Το 1926 οι Σοβιετικοί, ενδιαφέρονταν για τη σύναψη συμφώνων μη-επίθεσης με την Ελλάδα και άλλες βαλκανικές χώρες. Εν μέσω αντιδράσεων από συντηρητικούς

³⁷ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 166

³⁸ Ibid, 175-176

³⁹ Ibid, σελ. 180, 185

⁴⁰ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1917-1945*, σελ. 231

βουλευτές και τον τύπο περί παρεμβάσεων του Ουστίνοφ στα εσωτερικά της χώρας και τη διαμαρτυρία του τελευταίου, οι συζητήσεις για το Δασμολογικό Σύμφωνο συνεχίστηκαν. Οι Σοβιετικοί ανέπτυξαν ισχυρά εμπορικά επιχειρήματα για το Σύμφωνο, ενώ παράλληλα θεωρούσαν πως πίσω από την αντισοβιετική εκστρατεία βρίσκεται η Μεγάλη Βρετανία⁴¹, η οποία στις 26 Μαΐου του 1927 διέκοψε τις σχέσεις της με την ΕΣΣΔ⁴².

Στις 30 Αυγούστου 1927 ο Ουστίνοφ σε τηλεγράφημά του προς τη Μόσχα συνόψιζε τις σχέσεις Ελλάδας – ΕΣΣΔ, διατυπώνοντας την εκτίμησή του πως το ενδιαφέρον των Ελλήνων ήταν να διατηρήσουν καλές σχέσεις με την ΕΣΣΔ εξαιτίας της αύξησης της χωρητικότητας των πλοίων και λόγω της αύξησης των εξαγωγών σταφίδας. Η πολιτική της Ελλάδας έναντι της προσπάθειας της Βρετανίας για βαλκανικό μέτωπο εναντίον της ΕΣΣΔ ήταν στάση ουδετερότητας, ώστε να αποκομίσει οφέλη από το Δασμολογικό Σύμφωνο. Ωστόσο ενδεχόμενη διακοπή των σχέσεων δεν προβλεπόταν και θα συνέβαινε μόνο σε περίπτωση εμπλοκών στα Βαλκάνια. Επίσης δεν αναμενόταν και άμεση σημαντική βελτίωση των σχέσεων, καθώς αυτό θα εξόργιζε τη Βρετανία⁴³. Πάντως, στις 12 Ιουλίου 1928 η Βουλή απέρριψε το Σύμφωνο. Εντούτοις παρά την απόρριψη του προτεινόμενου Δασμολογικού Συμφώνου, έπειτα από διαβεβαιώσεις της ελληνικής πλευράς για συνέχιση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις παρέμειναν ουσιαστικά αμετάβλητες⁴⁴.

Η τελευταία περίοδος διακυβέρνησης του Βενιζέλου 1928-1932 χαρακτηρίζεται, στο διπλωματικό πεδίο⁴⁵, κυρίως από την υπογραφή του *Ελληνο-ιταλικού Συμφώνου Φιλίας* της Ρώμης στις 23 Σεπτεμβρίου 1928⁴⁶, την αναθέρμανση σχέσεων με την Αγγλία και την Γαλλία, την αποκατάσταση των φιλικών δεσμών με την Γιουγκοσλαβία και τη συνεννόηση με την Τουρκία⁴⁷. Στην τετραετία αυτή, παρά την παγκόσμια οικονομική κρίση, το ελληνοσοβιετικό εμπόριο αυξήθηκε κατακόρυφα και οι εμπορικές σχέσεις των δύο χωρών ήταν ικανοποιητικές και για τις δύο⁴⁸, αν και οι διμερείς σχέσεις των χωρών περιορίστηκαν μόνο σε αυτό το πεδίο, εξαιτίας κυρίως των εσωτερικών ζητημάτων που αντιμετώπιζαν⁴⁹.

Στις 11 Ιουνίου του 1929 υπογράφηκε στην Αθήνα από τον υπουργό Εξωτερικών Περικλή Αργυρόπουλο και τον Αλεξέι Ουστίνοφ η *Συμφωνία Εμπορίου και Ναυτιλίας*, η οποία περιείχε τη ρήτρα τού μάλλον ευνοούμενου κράτους για αγροτικά και βιομηχανικά προϊόντα, για την εμπορική ναυτιλία και το διαμετακομιστικό εμπόριο. Μετά τη σύναψη της Συμφωνίας, το εμπόριο άκμασε και μάλιστα το 1932 οι σοβιετικές εισαγωγές κατείχαν την τρίτη θέση στην ελληνική αγορά, ενώ μέχρι το τέλος του έτους

⁴¹ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 189-190

⁴² NEILSON KEITH, *Britain, Soviet Russia, and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, σελ. 55

⁴³ Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том десятый (X), издательство Политической Литературы, Москва 1965, σελ. 197-198

⁴⁴ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 203,205

⁴⁵ για εξωτερική πολιτική Βενιζέλου την τελευταία του τετραετία βλ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΑΛ. ΚΩΣΤΑΣ, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις (1928-1932)*, Ελληνική Ευρωεκδοτική ΕΠΕ, Αθήνα 1986

⁴⁶ HEURTY A. W., *A Short History of Greece: From Early Times to 1964*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, σελ. 130

⁴⁷ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, σελ. 191

⁴⁸ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 216

⁴⁹ Ι.Ε.Ε., Τόμος ΙΕ', σελ. 350

η ΕΣΣΔ είχε καταστεί ο μεγαλύτερος ναυλωτής ελληνικών πλοίων και η ελληνική σημαία κατείχε την πρώτη θέση στις σοβιετικές ναυλώσεις. Ταυτόχρονα κι άλλα ζητήματα απασχολούσαν τις δυο πλευρές αυτή την περίοδο με σημαντικότερα το ζήτημα του ντάμπινγκ και του «αγώνα εναντίον των σοβιετικών εξαγωγών», το ζήτημα των ελληνικών εξαγωγικών καπνών και του σοβιετικού σιταριού⁵⁰ και των επαναπατρισμών. Ενδεικτικά κατά την πενταετή περίοδο 1929-1933, 7.000 άνθρωποι, οι περισσότεροι εκ των οποίων Έλληνες, μετανάστευσαν από την ΕΣΣΔ στην Ελλάδα⁵¹.

Σε άλλα ζητήματα των σχέσεων των δύο χωρών αξίζει να αναφερθεί το γεγονός της ανάκλησης στη Μόσχα το Νοέμβριο του 1929 του Σοβιετικού πρεσβευτή στην Αθήνα Αλεξέι Ουστίνοφ και οι κατηγορίες του ελληνικού τύπου προς το πρόσωπό του για κατασκοπεία. Στις 28 Νοεμβρίου ο νέος πρεσβευτής στην Ελλάδα Βλάδιμιρ Πέτροβιτς Ποτέμκιν έδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Αλέξανδρο Ζαΐμη, ενώ στις 14 Αυγούστου ο νέος Έλληνας πρεσβευτής στη Μόσχα Κωνσταντίνος Ψαρούδας έδωσε με τη σειρά του τα διαπιστευτήριά του στον Πρόεδρο της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής της ΕΣΣΔ Μ.Ι. Καλίνιν⁵². Το δημοσίευμα της αυστριακής εφημερίδας *Neues Wiener Journal* αρχές του 1929 περί αρνητικών δηλώσεων του Βενιζέλου κατά της ΕΣΣΔ, το οποίο διαψεύστηκε άμεσα, δεν ήταν ικανό να διαταράξει το, δεδομένου των συνθηκών, πολύ καλό κλίμα στις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών σε αυτή την τετραετία⁵³. Αυτό φαίνεται και από τη δήλωση του Β.Μ. Μολότοφ σε εισήγηση της σοβιετικής κυβέρνησης προς το Έκτο Πανενητικό Κογκρέσο, στο οποίο ανέφερε πως η Ελλάδα είναι η μοναδική βαλκανική χώρα που έχει ομαλές και φιλικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ ήδη από το 1924 και γι' αυτό το λόγο υπάρχει ανάπτυξη και ενίσχυση των σοβιετοελληνικών σχέσεων⁵⁴. Τέλος, στο γεγονός της απόδρασης οκτώ φυλακισμένων ηγετικών κομμουνιστικών στελεχών τον Μάιο του 1931⁵⁵, η ελληνική πλευρά δε δημιούργησε διπλωματικό επεισόδιο με την ΕΣΣΔ, παρά τις κατηγορίες του τύπου για ανάμειξη της σοβιετικής πρεσβείας στην απόδραση, ελλείπει αποδεικτικών στοιχείων και επειδή δεν ήθελε να επηρεάσει τις σχέσεις και το εμπόριο των δυο χωρών⁵⁶.

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1920 η Σοβιετική Ένωση σε διεθνές επίπεδο ήταν αδύναμη και απομονωμένη και φαινόταν πως αντιμετώπιζε σοβαρούς εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Στάλιν⁵⁷ στράφηκε προς το εσωτερικό της χώρας. Ήταν πεπεισμένος πως η «οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μία χώρα» και ο παράλληλα ταχύς εκσυγχρονισμός της ήταν η μόνη εναλλακτική λύση για τη Σοβιετική Ένωση⁵⁸. Οι κύριοι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ μεταξύ 1931 και 1939 ήταν: α) η μη συμμετοχή στον επικείμενο πόλεμο, β) συμμαχία με

⁵⁰ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 208-215

⁵¹ *Ibid*, σελ. 247

⁵² *Ibid*, σελ. 228

⁵³ *Ibid*, σελ. 232

⁵⁴ Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том четырнадцатый (XIV), издательство Политической Литературы, Москва 1968, σελ. 156

⁵⁵ για το χρονικό της απόδρασης βλ. ΓΚΡΙΤΖΩΝΑΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Κόκκινοι δραπέτες 1920-1940: Οι κομμουνιστές της ηρωικής εποχής κι οι θρυλικές αποδράσεις τους*, εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1985, σελ. 21-55

⁵⁶ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 243

⁵⁷ βλ. DAVIES SARAH and HARRIS JAMES (επιμ.), *Stalin: A New History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005

⁵⁸ *The Cambridge History of Russia*, Volume III, σελ. 200

τη νικήτρια πλευρά, αν ο πόλεμος ξεσπάσει, γ) αποφυγή της ταυτόχρονης εισβολής από τη Γερμανία στην Ευρώπη και από την Ιαπωνία στην Ασία, δ) αποφυγή μαχών σε σοβιετικό έδαφος, ε) εδαφική επέκταση και στ) υποστήριξη κομμουνιστικών κινήματων σε άλλες χώρες⁵⁹. Η σοβιετική διπλωματία ήταν εν πολλοίς άκαμπτη κατά την περίοδο του Στάλιν, εξαιτίας της άρνησής του να δώσει ελευθερία κινήσεων στους αντιπροσώπους της ΕΣΣΔ⁶⁰. Ωστόσο στις 16 Νοεμβρίου 1933, οι ΗΠΑ αποκαθιστούν τις διπλωματικές τους σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση⁶¹.

Σε αυτά τα πλαίσια, στις 28 Οκτωβρίου 1932, ο νέος σοβιετικός Έκτακτος Απεσταλμένος και Πληρεξούσιος υπουργός Γιάκοφ Κριστοφοροβίτς Νταβτιάν, τρίτος στη σειρά Σοβιετικός πρεσβευτής, έδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Αλέξανδρο Ζαΐμη⁶². Στις 9 Φεβρουαρίου 1934 υπογράφηκε στην Αθήνα το *Σύμφωνο Βαλκανικής Συνεννοήσεως* μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδας, της Ρουμανίας και της Τουρκίας⁶³. Το Σύμφωνο υπογράφηκε προκειμένου οι ενδιαφερόμενες χώρες να σχηματίσουν μια εσωτερική στρατιωτική συμμαχία, η οποία θα εξασφάλιζε τα σύνορα μεταξύ των χωρών, αλλά επίσης και μια ρητή δέσμευση στρατιωτικής κινητοποίησης και από κοινού στρατιωτικής συνεισφοράς σε οποιοδήποτε μέλος της απειλούνταν από εξωτερικό εχθρό⁶⁴. Παρά τις αρχικές έντονες αντιδράσεις της ΕΣΣΔ πως το Σύμφωνο μπορούσε να στραφεί εναντίον της, κυρίως εξαιτίας της σοβιετορουμανικής διαφοράς για τη Βεσσαραβία⁶⁵, από το 1933 η ΕΣΣΔ άλλαξε στάση και δεν ήταν αρνητική στην υπογραφή του Συμφώνου, εξαιτίας των απειλών που δεχόταν από την Ιαπωνία στα ανατολικά της σύνορα, και του παράλληλου στόχου της σταθεροποίησης των σχέσεων με τους δυτικούς γείτονές της⁶⁶.

Στις 28 Απριλίου του 1934 διορίστηκε ο Μιχαήλ Βενιαμίνοβιτς Κομπέτσκι στη θέση του πρεσβευτή στην Ελλάδα. Ο Κομπέτσκι, τέταρτος εκπρόσωπος της ΕΣΣΔ στην Αθήνα επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Αλέξανδρο Ζαΐμη, Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας στις 26 Μαΐου 1934. Τον Σεπτέμβριο του 1934 η Ελλάδα υποστήριξε επίσημα την είσοδο της ΕΣΣΔ στην Κοινωνία των Εθνών. Ο Έλληνας Υπουργός των Εξωτερικών, Δ. Μάξιμος ήταν μεταξύ εκείνων που υπέγραψαν το τηλεγράφημα που στάλθηκε προς την ΕΣΣΔ στις 15 Σεπτεμβρίου από κράτη μέλη της Κοινωνίας, προσκαλώντας την ΕΣΣΔ να εισέλθει στον παγκόσμιο οργανισμό. Την ίδια μέρα ο Λιτβίνοφ έγραψε επιστολή προς τον Πρόεδρο της XV Συνελεύσεως της Κοινωνίας των Εθνών αποδεχόμενος την πρόσκληση. Στις 18 Σεπτεμβρίου τα περισσότερα μέλη και η Ελλάδα μεταξύ αυτών, ψήφισαν υπέρ της εισόδου της ΕΣΣΔ στην Κ.τ.Ε⁶⁷. Τον ίδιο μήνα

⁵⁹ HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», σελ. 16

⁶⁰ NOGEE L. JOSEPH & DONALDSON H. ROBERT, *Soviet Foreign Policy*, σελ. 7

⁶¹ SUNY GRIGOR RONALD (επιμ.), *The Cambridge History of Russia*, Volume III, σελ. 13

⁶² ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 262

⁶³ Για τις προσπάθειες μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου βλ. ΛΑΓΑΝΗ ΕΙΡΗΝΗ, «Βαλκανική Ομοσπονδία: Ιστορία μιας διαχρονικής ιδέας», στο συλλογικό *Τα Βαλκάνια χτές – σήμερα, διήμερο (21 και 22 Φεβρουαρίου 2000)*, (πρακτικά συνεδρίου), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2000, σελ. 77- 91

⁶⁴ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η Ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934: ανέκδοτον κείμενον του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Α.Ε., Αθήνα 1974, σελ. 18,22

⁶⁵ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 268

⁶⁶ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η Ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934*, σελ. 22

⁶⁷ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 277

υπήρξε τυπικά αποκατάσταση των σοβιετικοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων, αλλά επί της ουσίας παρέμειναν τυπικές, καθώς οι χώρες εξυπηρετούνταν από τη σοβιετική πρεσβεία στην Αθήνα, και δεν οδήγησαν σε αύξηση των δεσμών τους⁶⁸. Γενικά οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις την περίοδο 1932-1935 αναπτύχθηκαν ομαλά. Εξαιτίας της εξάπλωσης της Ιαπωνίας στην Κίνα⁶⁹ και του φόβου μιας ιαπωνικής επίθεσης στη σοβιετική Άπω Ανατολή και παράλληλα της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία, η ΕΣΣΔ υπέγραψε μια σειρά συμφώνων μη-επίθεσης για την ασφάλεια των δυτικών συνόρων της⁷⁰.

Την περίοδο 1933-1936 το εμπόριο μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ αναπτύχθηκε ομαλά. Οι εισαγωγές σοβιετικών καταναλωτικών προϊόντων παρέμειναν κοντά στα επίπεδα της περιόδου 1929-1932. Οι εξαγωγές των ελληνικών προϊόντων προς την ΕΣΣΔ τριπλασιάστηκαν, αν και παρέμειναν σε χαμηλό επίπεδο, ενώ πολύ σημαντική παρέμεινε η ναύλωση ελληνικών πλοίων από τους Σοβιετικούς. Σε αυτή την περίοδο υπογράφηκαν τέσσερα «Σύμφωνα Εμπορίου και Συμψηφισμού»: α) 8 Σεπτεμβρίου 1934, β) 8 Ιουνίου 1934, γ) 5 Μαρτίου 1935, δ) 11 Ιανουαρίου 1936. Το ελληνοσοβιετικό εμπόριο στην περίοδο 1933-1936 έμεινε αρκετά κοντά στο επίπεδο των προηγούμενων τεσσάρων ετών. Ωστόσο, το ετήσιο εμπόριο στη διάρκεια της περιόδου αυτής ήταν χαμηλότερο από το έτος αιχμής 1932, όταν οι σοβιετικές εισαγωγές κατείχαν την τρίτη θέση στην Ελλάδα, ανερχόμενες σε 10,9% του συνόλου των προϊόντων που είχαν εισαχθεί στη χώρα⁷¹.

Στις 25 Νοεμβρίου 1936 υπογράφεται μεταξύ της Γερμανίας και της Ιαπωνίας το *Αντι-κομμουνιστικό Σύμφωνο*⁷². Στις 13 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους ο Σοβιετικός κομμισάριος των Εξωτερικών, Λιτβίνοφ ανησυχούσε για μια ενδεχόμενη προσχώρηση σε αυτό κι άλλων κρατών συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Όμως ο Κομπέτσκι διαβεβαίωνε πως ούτε η Ελλάδα ούτε η Γιουγκοσλαβία θα προσχωρήσουν σε αυτό⁷³. Στα τέλη του 1935 ο Αλεξάντερ Γκριγκόριεβιτς Μπαρμίν, Σοβιετικός διπλωμάτης, έφθασε στην Αθήνα, ώστε να αναλάβει τα καθήκοντά του ως πρώτος γραμματέας στην πρεσβεία της ΕΣΣΔ στην Αθήνα. Ήξερε ελληνικά και ενδιαφέρθηκε πολύ για την πολιτική κατάσταση της χώρας⁷⁴. Παράλληλα στη Σοβιετική Ένωση είχε ξεκινήσει η περίοδος της λεγόμενης Μεγάλης Τρομοκρατίας, οι «εκκαθαρίσεις» δηλαδή των πολιτικών αντιπάλων του Στάλιν⁷⁵. Τα πρώτα χρόνια του μεταξικού καθεστώτος, ενώ

⁶⁸ Сальков А. П., «Албано-греческий территориальный спор в Северном Эпире и советские интересы в западно-балканском регионе (1921—1941 гг.)», (Η αλβανο-ελληνική εδαφική διαμάχη στη Βόρειο Ήπειρο και τα σοβιετικά συμφέροντα στη Δυτικο-βαλκανική περιοχή (1921-1941), *Працы гістарычнага факультэта БДУ, навук. зб. Вып. 6*, БДУ, Мінск 2011, σελ. 178

⁶⁹ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2013, σελ. 171

⁷⁰ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 263

⁷¹ Ibid, σελ. 279, 282, 284, 287, 288

⁷² «Anti-Comintern Pact.», *Encyclopædia Britannica, Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*, Chicago 2015

⁷³ Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том девятнадцатый (XIX), издательство Политической Литературы, Москва 1974, σελ. 665-666

⁷⁴ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 317

⁷⁵ ΚΑΤΣΟΒΕΚΑ-ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ ΓΙΑΝΝΑ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2012, σελ. 150

το εξωτερικό εμπόριο και η γενικότερη παραγωγή αυξανόταν⁷⁶, οι εμπορικές συναλλαγές με την ΕΣΣΔ μειώθηκαν σημαντικά. Η πτώση αυτή ήταν συνέπεια της γενικής υποτίμησης του εξωτερικού εμπορίου της ΕΣΣΔ εξαιτίας των πενταετών προγραμμάτων του Στάλιν κατά τη δεκαετία του 1930 και εξαιτίας της σοβιετικής γραφειοκρατίας⁷⁷.

Ο Μπαρμίν προσπάθησε να αναθερμάνει τις εμπορικές σχέσεις των δύο κρατών, εξαιτίας της ανησυχίας του για την αυξανόμενη οικονομική επιρροή της Γερμανίας στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια και συνέταξε και παρουσίασε μάλιστα στη Μόσχα μια έκθεση αντιμετώπισης αυτής της απειλής. Αρχικά η αντίδραση της Μόσχας ήταν ενθαρρυντική. Ακολούθησε όμως σιωπή από τη Μόσχα και γρήγορα ο Μπαρμίν κατάλαβε πως το σχέδιό του δεν απορρίφθηκε, επειδή ήταν δαπανηρό, αλλά διότι ο Στάλιν συνομιλούσε μυστικά με τον Χίτλερ. Μετά την επιστροφή του Μπαρμίν υπογράφηκε στην Αθήνα στις 27 Φεβρουαρίου 1937 ένα *Σύμφωνο Εμπορίου και Συμψηφισμού*, από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Α. Χατζηκυριάκο και τον Α. Λέβσκυ, αρχηγό της σοβιετικής Εμπορικής Αντιπροσωπείας. Στις 18 Απριλίου 1938 υπογράφηκε επίσης ένα *Σύμφωνο Παρατάσεως του Συμφώνου Εμπορίου και Συμψηφισμού της 27 Φεβρουαρίου 1937*, από τον Α. Αρβανίτη για την ελληνική κυβέρνηση και Β. Μπελίκοφ, αναπληρωτή αρχηγό της σοβιετικής Εμπορικής Αντιπροσωπείας. Γενικά την περίοδο 1936-1939 οι ελληνικές εξαγωγές στην ΕΣΣΔ έμειναν χαμηλές και έγιναν ασήμαντες το 1940⁷⁸.

Από τον Δεκέμβριο του 1937 και όλο το 1938 οι σταλινικές εκκαθαρίσεις επεκτάθηκαν και στους Έλληνες. Οι συλλήψεις έγιναν με τις κατηγορίες της κατασκοπείας και της απόπειρας δημιουργίας ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στη Νότια Ρωσία. Το αποτέλεσμα ήταν, έπειτα από δίκες παρωδίες, η καταναγκαστική εργασία σε στρατόπεδα στο Αρχανγέλσκ, το Κόμι και τη Σιβηρία. Το 1938, όταν έγιναν γνωστά τα περιστατικά, το Σωματείο των εκ Ρωσσίας Ελλήνων σε συνεργασία με τον Μεταξά ξεκίνησαν μια προσπάθεια παράκαμψης της γραφειοκρατίας, ώστε να χορηγηθούν θεωρήσεις στους Έλληνες της ΕΣΣΔ και έπειτα να ολοκληρωθεί η εγκατάστασή τους. Την άνοιξη του 1938 ομάδες Ελλήνων έφταναν στα λιμάνια κάθε δεκαπέντε μέρες. Η ελληνική κυβέρνηση παρείχε βοήθεια προς τους πρόσφυγες, αλλά απέφυγε να αναπτύξει έντονη διπλωματική πίεση, η οποία θα μπορούσε να επιδεινώσει την κατάσταση των Ελλήνων στη Ρωσία. Προσπάθησε επίσης, ανεπιτυχώς, μέσω της ελληνικής πρεσβείας, να βοηθήσει συλληφθέντες Έλληνες, ζητώντας την αποφυλάκισή τους ή τη μείωση των ποινών τους⁷⁹.

Η σοβιετική διπλωματία γνώριζε καλά την πιθανότητα γεωστρατηγικής πίεσης της Ιταλίας στην Ελλάδα. Ο Σοβιετικός πρεσβευτής στην Αθήνα Νικολάι Σαρόνοφ ήδη από τον Μάρτιο του 1938 ανέφερε ότι τα Δωδεκάνησα, με τις ναυτικές βάσεις τους και η Αδριατική είναι σαν μια μέγγενη, που σφίγγει την Ελλάδα από τις δύο πλευρές και θα την κρατήσει σε καθεστώς φόβου⁸⁰. Παράλληλα, από τον Σεπτέμβριο του 1939 έως και

⁷⁶ ΦΛΑΪΣΕΡ ΧΑΓΚΕΝ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο: τομές και συνέχειες*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2005, σελ. 322

⁷⁷ για την οικονομική πολιτική του Στάλιν βλ. LEE J. STEPHEN and LANG SEAN, *Stalin and the Soviet Union: Questions and Analysis in History*, Routledge 1999, σελ. 35

⁷⁸ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 321-323

⁷⁹ Ibid, σελ. 338-341

⁸⁰ САЛЪКОВ А. П., «Албано-греческий территориальный спор в Северном Эпире и советские интересы в западно-балканском регионе (1921—1941 гг.)», σελ. 181

τον Ιούνιο του 1940 η ΕΣΣΔ έλαβε δραστικά μέτρα, ώστε να ενισχύσει τα σύνορά της κατά της επεκτεινόμενης επιρροής της ναζιστικής σφαίρας⁸¹. Από τον Μάιο του 1939, και τη μετάκληση του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Αθήνα Σαρόνοφ στην Βαρσοβία, και έως τον Ιούνιο του 1941, όταν η Ελλάδα καταλήφθηκε από τον Άξονα, η ΕΣΣΔ δεν είχε πρεσβευτή στην Αθήνα και αντιπροσωπευόταν στην Ελλάδα από έναν Επιτετραμμένο, τον Πρώτο Γραμματέα Μ.Γ. Σεργκέεφ. Ήταν η πρώτη φορά, έπειτα από την αποκατάσταση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, που η Σοβιετική Ένωση δεν είχε πρεσβευτή στην Αθήνα. Η Ελλάδα όμως είχε πρεσβευτή στη Μόσχα, ο οποίος στις 17 Σεπτεμβρίου 1939 και έπειτα από την επίθεση των σοβιέτ στην Πολωνία, έλαβε διακοίνωση από τον Μολότοφ, στην οποία ανέφερε ότι η ΕΣΣΔ θα ακολουθήσει πολιτική ουδετερότητας στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών⁸².

Στις 31 Οκτωβρίου 1940 ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Μόσχα με τηλεγράφημα προς την Αθήνα έλεγε ότι επισκέφτηκε τον Σοβιετικό αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών Βισίνσκυ και του ανακοίνωσε τα γεγονότα μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας και ότι ο Βισίνσκυ άκουσε με προσοχή τις ελληνικές θέσεις, όμως αρνήθηκε να κάνει δήλωση για την ιταλική επίθεση, δίνοντας το στίγμα της σοβιετικής πολιτικής στο ζήτημα, που ήταν η μη ανάμειξη⁸³.

Στις 3 Ιουλίου 1941, μία μέρα μετά τη μάχη της Κρήτης⁸⁴, η ΕΣΣΔ διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις της με την Ελλάδα, ανακοινώνοντας στον Έλληνα πρεσβευτή στη Μόσχα Χρίστο Διαμαντόπουλο πως δεν αναγνώριζε πλέον την Ελλάδα ως ανεξάρτητο κράτος και ότι, εφόσον η Ελλάδα έχασε την κυριαρχία της, αποσύρει τη διπλωματική αναγνώριση της Ελλάδας. Στις 22 Ιουνίου του 1941 ο Β. Μολότοφ με ραδιοφωνική του έκκληση προς τους σοβιετικούς λαούς κατήγγειλε τη ναζιστική Γερμανία και τις κατακτήσεις της σε Γαλλία, Τσεχία, Πολωνία, Σερβία, Νορβηγία, Βέλγιο, Δανία, Ελλάδα και άλλους λαούς. Ήταν η πρώτη φορά από την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της επτάμηνης αντίστασης της Ελλάδας, που Σοβιετικός επίσημος ανέφερε δημόσια το όνομα της Ελλάδας, ώστε να την υποστηρίξει⁸⁵.

Λίγες μέρες πριν την οριστική γερμανική αποχώρηση τον Οκτώβριο του 1944, ο Στάλιν και ο Τσώρτσιλ χώριζαν και όριζαν εκ νέου τα βαλκανικά σύνορα με τη λεγόμενη «συμφωνία των ποσοστών». Η Ρουμανία και η Βουλγαρία, συμφωνήθηκε πως ανήκαν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, ενώ στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας και της Ουγγαρίας κατανεμήθηκε ισόποσο μερτικό. Η Ελλάδα δόθηκε στους Βρετανούς και, όπως φάνηκε, οι Σοβιετικοί ήταν πρόθυμοι να τηρήσουν τη συμφωνία⁸⁶. Μετά τη γερμανική αποχώρηση από την Ελλάδα οι εξελίξεις ήταν δραματικές⁸⁷. Με τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ο πλανήτης αντιμετώπιζε δύο βασικές καταστάσεις.

⁸¹ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1917-1945*, σελ. 383

⁸² ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 352-353

⁸³ *Ibid*, σελ. 383-384

⁸⁴ Για τα γεγονότα από τη συμφωνία Γερμανίας - ΕΣΣΔ μη επίθεσης και λεπτομέρειες για την Ελλάδα και την επίθεση του Χίτλερ, από τα γερμανικά αρχεία βλ. FISCHER LOUIS, *Russia's Road from Peace to War: Soviet Foreign Policy 1917-1941*, Harper & Row Publishers, New York 1969, σελ. 431-444

⁸⁵ ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, σελ. 450,452

⁸⁶ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1999, σελ. 4

⁸⁷ για την περίοδο 1941-1949 βλ. ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ, *Το «χωλό άλογο»: οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Πρώτον την ύπαρξη πυρηνικών όπλων και δεύτερον τη δημιουργία των Λαϊκών Δημοκρατιών⁸⁸.

Καθώς τα σύνορα θα άλλαζαν κι η Ελλάδα βρισκόταν στο στρατόπεδο των νικητών, αξίωνε ορισμένες περιοχές προς προσάρτηση στο Ελληνικό Κράτος. Στη Μόσχα, στην Επιτροπή για την κατάρτιση των όρων των μεταπολεμικών διακανονισμών, εκφράστηκαν διαφορετικές προτάσεις για την τύχη των Δωδεκανήσων. Ο αναπληρωτής Επίτροπος Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Μάισκου στις 10 Ιανουαρίου 1944, σημείωνε ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να επανέλθει στα παλιά σύνορά της και επιπλέον να λάβει τα Δωδεκάνησα. Τα Δωδεκάνησα θεωρούνταν, για τον Μάισκου, επαρκής αποζημίωση για την Ελλάδα με αντάλλαγμα, προς όφελος της Βουλγαρίας, την Αλεξανδρούπολη⁸⁹. Το βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο του εμφυλίου απασχόλησε επίσης την ΕΣΣΔ, καθώς, στα πλαίσια ελέγχου των κομμουνιστικών κομμάτων και της διατήρησης των κεκτημένων, προσπάθησε να μην ενισχύσει τις ελληνικές θέσεις για το εδαφικό ζήτημα, όμως παράλληλα ενθάρρυνε τη μεταφορά οπλισμού και καταφυγίου στους κομμουνιστές αντάρτες στη Βόρειο Ήπειρο⁹⁰.

Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1945 ο Μολότοφ πρότεινε μια συμφωνία: η Σοβιετική Ένωση θα αποδεχόταν τη μεταβίβαση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα σε αντάλλαγμα για μια σοβιετική βάση εμπορικού στόλου στη Μεσόγειο. Η Μόσχα ανέθεσε στο νέο Σοβιετικό πρεσβευτή στην Ελλάδα, το ναύαρχο Κ.Κ. Ροντιόνοφ να ανιχνεύσει τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης στην ιδέα της Σοβιετικής Ένωσης ως προς τη μίσθωση βάσης για τα εμπορικά της πλοία σε ένα από τα νησιά της Δωδεκανήσου. Του δόθηκε εντολή επίσης να πει ότι η ευνοϊκή αυτή συμφωνία θα έχει θετική απήχηση σχετικά με τη στάση της ΕΣΣΔ ως προς τις ελληνικές διεκδικήσεις στα Δωδεκάνησα. Η συζήτηση του Ροντιόνοφ με τον Έλληνα πρωθυπουργό Σοφούλη πραγματοποιήθηκε στις 18 Φεβρουαρίου. Ο πρέσβης ξεκίνησε τη συνομιλία με τη σκέψη της ανάγκης για έγκαιρη αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ της Μόσχας και της Αθήνας, σημειώνοντας τις βαριές απώλειες που υπέστη ο σοβιετικός εμπορικός στόλος κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ισχυρίστηκε ότι μια σοβιετική εμπορική ναυτιλιακή εταιρεία θα μπορούσε να νοικιάσει ένα οικοπέδο σε ένα από τα νησιά της Δωδεκανήσου και να δημιουργήσει μια βάση εμπορικών πλοίων. Ο Ροντιόνοφ δήλωσε ότι η κίνηση αυτή θα είχε επιπλέον θετικό αντίκτυπο στην ανάκαμψη του ελληνοσοβιετικού εμπορίου και στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις Νότιες Σποράδες. Η εκλογή του Λαϊκού Κόμματος με το νέο πρωθυπουργό Κ. Τσαλδάρη ανέκοψε τις εξωπραγματικές προσδοκίες της Μόσχας, ενώ περαιτέρω συνομιλίες με την ΕΣΣΔ σχετικά με τα νησιά δε διεξήχθησαν⁹¹.

Η πολιτική του Στάλιν, με τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αν και απολυταρχική, είχε ωστόσο κάποια σχετικά όρια, κατόπιν βέβαια και δυτικών πιέσεων,

⁸⁸ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, Volume 2, Progress Publishers, Moscow 1981, σελ. 15

⁸⁹ КАЛИНИН А. А., «Греческий аспект послевоенного территориального урегулирования в отношениях СССР и США в 1945–1946 гг.», (Η ελληνική πτυχή της μεταπολεμικής εδαφικής ρύθμισης στις σχέσεις ΕΣΣΔ και ΗΠΑ το 1945-1946), *Известия Уральского федерального университета*, Серия 2, Гуманитарные науки, том 18, Уральский федеральный университет, Екатеринбург 2016, σελ. 187

⁹⁰ САЛЬКОВ А. П., «Советский фактор в урегулировании албано-греческого конфликта в северном Эпире (1945-1949)», (Ο σοβιετικός παράγοντας στη διευθέτηση της αλβανο-ελληνικής διαμάχης στη βόρειο Ήπειρο (1945-1949)), *Працы гістарычнага факультэта БДУ*, навук. зб. Вып. 8, БДУ, Мінск 2013, σελ. 142-143

⁹¹ КАЛИНИН А. А., «Греческий аспект послевоенного территориального урегулирования в отношениях СССР и США в 1945–1946 гг.», σελ. 190

αναφορικά με το βαθμό επέμβασης στην Ευρώπη. Αυτός ήταν και ένας λόγος για τον οποίο δεν ενθάρρυνε και δε στήριξε τους Έλληνες συντρόφους του, στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Εμμέσως όμως με τη σχετική ελευθερία που έδινε στον Τίτο, ώστε να προωθήσει τα σχέδιά του στα Βαλκάνια, ασκούσε πιέσεις και στο ελληνικό έδαφος, στο οποίο οι μάχες μαίνονταν⁹². Με τη *Συμφωνία της Βάρκιζας* ήταν πλέον σαφές πως η όποια σοβιετική επιρροή υπήρχε, πλέον ήταν μηδαμινή, σε συνδυασμό με την αποχώρηση του πρέσβη-ναυάρχου Ροντιόνοφ από τη χώρα⁹³. Ουσιαστικά η ΕΣΣΔ δε βοήθησε το ΚΚΕ, απλά αρκέστηκε να συμβουλέψει την ηγεσία του για το ποια στρατηγική θα έπρεπε να ακολουθήσει. Η Μόσχα προσπάθησε να αποκομίσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο όφελος, αν και εφόσον κέρδιζαν οι κομμουνιστές στον εμφύλιο. Θα ήταν μέγιστο κέρδος η νίκη των αριστερών, διότι θα σήμαινε, είτε κομμουνιστική κυβέρνηση, είτε συμμετοχή κομμουνιστών σε κυβέρνηση ευρύτερης αποδοχής⁹⁴.

Στοιχείο που δείχνει πως ο Στάλιν δεν ενδιαφερόταν για την Ελλάδα ήταν και η μη πρόσκληση των Ελλήνων κομμουνιστών στη δημιουργία της Κομινφόρμ⁹⁵. Οι συνομιλίες Τίτο-Βαφειάδη το 1947 για ενίσχυση της στρατιωτικής δύναμης των Ελλήνων κομμουνιστών, έβαλαν τον Στάλιν προσωρινά σε σκέψεις, ο οποίος όμως θεωρούσε πως κατ' αυτό τον τρόπο θα επισπευτεί η στρατιωτική επέμβαση των Αμερικανών και των Άγγλων στην Ελλάδα. Ωστόσο, τα δεδομένα άλλαξαν με την εξαγγελία της «προσωρινής κυβέρνησης». Αξίζει να αναφερθεί πως μερικές εβδομάδες πριν, είχε εγκριθεί το μυστικό σχέδιο «Λίμνες»⁹⁶, με το οποίο η Μόσχα έπαιζε ένα από τα μεγαλύτερα στοιχήματα της ιστορίας. Στα πλαίσια αυτά και υπό τον κομμουνιστικό κίνδυνο, οι ΗΠΑ εφάρμοσαν σε Ελλάδα και Τουρκία το 1947 το *Δόγμα Τρούμαν*⁹⁷ και

⁹² MASTNY VOJTECH, *The Cold War and Soviet Insecurity: the Stalin Years*, Oxford University Press, New York 1996, σελ. 26

⁹³ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, σελ. 6

⁹⁴ MARANTZIDIS NIKOS, «The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System», *Journal of Cold War Studies*, Volume 15, The MIT Press 2013, σελ. 29

⁹⁵ MASTNY VOJTECH, *The Cold War and Soviet Insecurity: the Stalin Years*, σελ. 32

⁹⁶ MARANTZIDIS NIKOS, «The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System», σελ. 37

Το σχέδιο «Λίμνες», το οποίο είχε συνταχθεί ήδη από τον Απρίλιο του 1947, επικύρωνε τις στρατιωτικές και πολιτικές επαφές Ζαχαριάδη με τον Τίτο και ήταν το αποτέλεσμα της δέσμευσης της Μόσχας να υποστηρίξει την εξέγερση. Το σχέδιο είχε σταλεί στη Σοβιετική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπου εγκρίθηκε.

⁹⁷ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2005, σελ. 19-24

Ο Μάρκ Έθριτζ, αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στη διερευνητική επιτροπή του Ο.Η.Ε., χαρακτήριζε την Ελλάδα ως «ώριμο φρούτο έτοιμο μέσα σε λίγες εβδομάδες να πέσει στα χέρια των Σοβιετικών». Το 1947 τα στελέχη του Στέιτ Ντιπάρτμεντ συνέκλιναν στη διαπίστωση πως η υπαγωγή της Ελλάδας στη σοβιετική σφαίρα επιρροής θα είχε ως μοιραίο αποτέλεσμα την απώλεια, αφενός της ευρύτερης περιοχής από τις ανατολικές παρυφές της Μέσης Ανατολής ως τις αφρικανικές ακτές της Μεσογείου και, αφετέρου την ενίσχυση των φιλοκομμουνιστικών τάσεων, οι οποίες θα υποδαύλιζαν τη συγκρότηση μετριοπαθών κυβερνήσεων. Ειδικό βάρος στη διαμόρφωση της αμερικανικής άποψης είχε και η απειλητική διάθεση της Μόσχας έναντι της Τουρκίας. Οπότε τυχόν απώλεια της Ελλάδας θα την απέκοπτε στρατηγικά από τον κορμό της Δύσης. Στις 12 Μαρτίου ο πρόεδρος Τρούμαν ανακοίνωσε την απόφαση για οικονομική και στρατιωτική βοήθεια προς Ελλάδα και την Τουρκία. Η εξουδετέρωση της κομμουνιστικής απειλής και η πολιτική ελευθερία ήταν για τις ΗΠΑ αναγκαία για τη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων στον ευαίσθητο κόμβο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής και κατ' επέκταση για την ασφάλεια των ΗΠΑ. Το Κογκρέσο ενέκρινε την πρόταση Τρούμαν για χορήγηση βοήθειας στις δύο χώρες, και το ποσό που εγκρίθηκε ανερχόταν στα 400 εκατομμύρια δολάρια και ο προσδιορισμός των όρων και των προϋποθέσεων για τη χορήγησή του καθοριζόταν από τον ίδιο τον αμερικανό πρόεδρο. Η διατύπωση του *Δόγματος Τρούμαν* έγινε τον Απρίλιο

λίγο αργότερα το Σχέδιο Μάρσαλ⁹⁸, το οποίο δημιούργησε την ιστορική προϋπόθεση για την ενεργοποίηση των ενοποιητικών ενστίκτων ανάμεσα στα δυτικά αστικά πολιτικά συστήματα έναντι στον κοινό τους αγώνα ενάντια στα αριστερά και στα κομμουνιστικά κόμματα της Δύσης και τα επαναστατικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου.

Το 1948 διαδραματίζεται ένα κομβικό συμβάν που θα άλλαζε τα δεδομένα. Η ρήξη Τίτο - Στάλιν. Πρόκειται για ένα σημαντικό γεγονός για τις διεθνείς σχέσεις γενικότερα, διότι η Γιουγκοσλαβία υπήρξε η πρώτη χώρα που διέσπασε επιτυχώς το διπολικό σύστημα κυριαρχίας των Υπερδυνάμεων στον κόσμο και ακολούθησε έναν αυτόνομο δρόμο, σε συνδυασμό μάλιστα με την ηγετική της παρουσία στο «Κίνημα των Αδεσμεύτων⁹⁹». Και ενώ οι μάχες στην Ελλάδα συνεχίζονταν, η διπλωματική οδός αποτύγχανε. Η σοβιετική επίθεση φιλίας τον Ιούνιο του 1948, απορρίφθηκε, καθώς οι κυβερνητικές δυνάμεις, με τη στρατιωτική υποστήριξη των ΗΠΑ, ήταν σίγουρες για τη νίκη. Επίσης το Μάιο του 1949 η ελληνική πλευρά δυσανεκτήθηκε με την πρόταση του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Αντρέι Γκρομύκο –με τη στήριξη του Αμερικανού μόνιμου αντιπροσώπου των Ηνωμένων Εθνών- για τριμερή διευθέτηση του ζητήματος, πρόταση που επίσης προσέκρουσε και στη δυσανεκτικότητα του βρετανικού παράγοντα¹⁰⁰.

Η ήττα των Ελλήνων κομμουνιστών τον Αύγουστο του 1949 σήμαινε ότι η Ελλάδα ήταν αναμφισβήτητα ένα μέρος του δυτικού συστήματος των συμμαχιών¹⁰¹. Τα τελευταία χρόνια της σταλινικής περιόδου, υπήρξε ένταση στις σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης. Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1950, ο Βισίνσκυ εξαπέλυσε επίθεση για την κατάσταση στην Ελλάδα και ζήτησε την επέμβαση του Ο.Η.Ε., ώστε να σωθούν δεκαεννέα πολιτικοί κρατούμενοι, καταδικασμένοι σε θάνατο. Η ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Ι. Πολίτη, αποχώρησε από τη συνεδρίαση της Πολιτικής Επιτροπής διαμαρτυρούμενη. Παράλληλα το «Μακεδονικό» δυσχέρανε τις προσπάθειες των Αγγλοαμερικάνων για επίλυση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, σε μια προσπάθεια δημιουργίας αντίβαρου στην πολιτική κυριαρχία των Σοβιετικών στα Βαλκάνια, αλλά και στην κεντρική Ευρώπη¹⁰².

Το 1951 ο πρωθυπουργός Σοφοκλής Βενιζέλος επιθυμούσε την εκλογή της Ελλάδας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., υπό τη δεδομένη στήριξη των Αμερικανών. Όμως η ΕΣΣΔ αντέδρασε έντονα και υποστήριξε την υποψηφιότητα της Λευκορωσίας, απειλώντας ακόμα και με αποχώρηση από το Συμβούλιο, ενώ παράλληλα εντεινόνταν οι πιέσεις για κατάργηση της θανατικής ποινής, των

του 1947. Φυσικά αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενεργή ανάμειξη των αμερικανών στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας και ξεκίνησε έκτοτε η απροκάλυπτη άσκηση πιέσεων, ώστε να απομονωθούν οι κομμουνιστές και να συγκροτούνται σχήματα ευρύτερης συνεργασίας, ώστε η οικονομία να ανακάμψει και να επέλθει η πολιτική σταθερότητα. Γενικά οι ΗΠΑ αναζητούσαν έλεγχο στην Ελλάδα και Τουρκία προκειμένου να ανακόψουν μια πιθανή κάθοδο της ΕΣΣΔ στη Μεσόγειο.

⁹⁸ για το Σχέδιο Μάρσαλ βλ. το συλλογικό τόμο ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ (επιμ.), *Το Σχέδιο Μάρσαλ: Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011

⁹⁹ ΓΙΑΛΟΥΡΙΑΗΣ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΙΦΑΝΤΗΣ Α. ΣΤΕΛΙΟΣ, *Διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια: ιστορία, πολιτικό σύστημα, εξωτερική πολιτική*, σελ. 60

¹⁰⁰ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, σελ. 22

¹⁰¹ RIZAS SOTIRIS, «Domestic and External Factors in Greece's relations with the Soviet Union: Early Cold War to Detente» *Mediterranean Quarterly*, Volume 24, Duke University Press 2013, σελ. 61

¹⁰² ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1949-1952*, τόμος Α', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σελ. 167-168

εκτελέσεων και των στρατοπέδων συγκέντρωσης στην Ελλάδα. Η Αγγλία και η Γαλλία στήριξαν τελικά την πρόταση της ΕΣΣΔ εξαιτίας του Κυπριακού ζητήματος, ωστόσο έπειτα από απανωτές άκαρπες ψηφοφορίες, τελικά, στις 20 Δεκεμβρίου η Ελλάδα συγκέντρωσε την απαραίτητη πλειοψηφία και έγινε μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας¹⁰³.

Στις 18 Φεβρουάριου του 1952, η ενσωμάτωση της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο θεσμοθετήθηκε με την είσοδο της χώρας, μαζί με την Τουρκία, στο ΝΑΤΟ¹⁰⁴. Οι σοβιετικές αντιδράσεις για την ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ κυμάνθηκαν σε χαμηλούς τόνους. Κυρίως οι αντιδράσεις υπήρξαν προς την τουρκική πλευρά με δύο διαβήματα διαμαρτυρίας, ενώ, δεδομένου πως οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδα - ΕΣΣΔ δεν είχαν αποκατασταθεί, οι σοβιετικοί ισχυρισμοί για «ιμπεριαλιστικά πόνια» και για «επιθετικά σχέδια» κατά της ΕΣΣΔ, δεν είχαν ουσιαστικό αντίκρουσμα¹⁰⁵. Επίσης ενισχυτικό στοιχείο της αδυναμίας της Σοβιετικής Ένωσης να επεμβαίνει και να επηρεάζει, τις Μεσογειακές χώρες γενικότερα και την Ελλάδα ειδικότερα, τη δεδομένη στιγμή, ήταν η παθητική στάση στο Κυπριακό ζήτημα και η απουσία επίσημης αντίδρασης στην εκτέλεση Μπελογιάννη.

Στις 5 Μαρτίου του 1953 ο Στάλιν πεθαίνει ύστερα από εγκεφαλικό επεισόδιο. Η διαδοχή του θα εξελισσόταν σε κομβικής σημασίας γεγονός στη Σοβιετική Ένωση¹⁰⁶, καθώς από εδώ και πέρα η πολιτική της χώρας θα άλλαζε άρδην. Ο θάνατος του Στάλιν συμπίπτει χρονικά και με τις προσπάθειες αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδα - ΕΣΣΔ. Το πρώτο βήμα έγινε με την υπογραφή της *Ελληνο-σοβιετικής Εμπορικής Συμφωνίας* στις 28 Ιουλίου 1953¹⁰⁷, ενώ στις 17 Σεπτεμβρίου έφτασε στην Ελλάδα ο πρώτος, μετά τον εμφύλιο πόλεμο, Σοβιετικός πρεσβευτής, Σεργκέεφ¹⁰⁸.

¹⁰³ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1949-1952*, σελ. 351

¹⁰⁴ ΡΟΖΑΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (Με παγκόσμιον προέκτασιν από του 1920 - 1970)*, σελ. 375

¹⁰⁵ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, σελ. 83

¹⁰⁶ ΚΑΤΣΟΒΕΚΑ-ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ ΓΙΑΝΝΑ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, σελ. 189

¹⁰⁷ ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 56

¹⁰⁸ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955 (η τριετία του Συναγερμού)*, τόμος Β', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σελ. 388

Κεφάλαιο Α'

Ο επαναπροσδιορισμός των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και ο Ψυχρός Πόλεμος (1952-1958)

A1: Οι πολιτικές αλλαγές στην ΕΣΣΔ και η κυβέρνηση Παπάγου (1952-1955)

Η δεκαετία μεταξύ του θανάτου του Ιωσήφ Στάλιν και της πυραυλικής κρίσης της Κούβας ήταν μια περίοδος που χαρακτηριζόταν από μεγάλες προσδοκίες, αλλά και μεγάλο κίνδυνο. Η προσδοκία συνίστατο στη δυνατότητα αντιστροφής της αντιπαράθεσης του Ψυχρού Πολέμου και ο κίνδυνος στην πιθανότητα να μετατραπεί σε πραγματικό πόλεμο. Όπως οι Σοβιετικοί ηγέτες πάντα περήφανα τόνιζαν, η εξωτερική πολιτική τους ήταν διαφορετική από οποιοδήποτε άλλο κράτος, όπως ήταν και το ίδιο το κράτος τους. Η πολιτική τους ήταν μοναδική, στο βαθμό στον οποίο οι μαρξιστικές-λενινιστικές πεποιθήσεις τους καθόριζαν την αντίληψή τους στο βασικό ερώτημα: γιατί τα άλλα κράτη συμπεριφέρονταν με τον τρόπο που το έκαναν; Το μοναδικό χαρακτηριστικό του σοβιετικού κράτους, πιο σχετικό με τη γενικότερη άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, ήταν η μεγάλη δύναμη που κατείχε ο ανώτατος ηγέτης, καθιστώντας την εξαιρετικά εξατομικευμένη¹⁰⁹.

Ο θάνατος του Στάλιν ήταν κομβικής σημασίας γεγονός, καθώς σηματοδότησε το τέλος της απολυταρχίας του στην ΕΣΣΔ και άνοιγε το δρόμο για ορισμένες ελευθερίες στο εσωτερικό, αλλά και την ύφεση σε διεθνές επίπεδο. Οι διάδοχοι τού Στάλιν έδωσαν βάση στην ενίσχυση του Κόμματος, στη χαλάρωση του αστυνομικοκρατούμενου κράτους και στην εσωτερική σταθερότητα της χώρας, κυρίως με την ενίσχυση της σοβιετικής γεωργίας¹¹⁰. Τα χρόνια 1949-1955 ήταν μια μεταβατική περίοδος, γιατί το γήρας και ο θάνατος του Στάλιν, επιτάχυναν τον ανταγωνισμό μεταξύ των πολιτικών ηγετών και των ομάδων σχετικά με τις εναλλακτικές πολιτικές, τις διαδικασίες χάραξης πολιτικής και τη δύναμη.

Ο Γκεόργκι Μαλενκόφ¹¹¹ βοήθησε να τερματιστεί ο πόλεμος της Κορέας, έπαιξε το ρόλο του ειρηνοποιού στην Ινδοκίνα, ώθησε την εφαρμογή της «νέας πορείας» των μειωμένων ελέγχων στην Ανατολική Ευρώπη, προσπάθησε να βελτιώσει τις σχέσεις με την Κίνα και την Γιουγκοσλαβία, ανανέωσε τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις σχετικά με το μέλλον του Βερολίνου και της Αυστρίας, και υποστήριξε ότι ο πυρηνικός πόλεμος θα μπορούσε να καταστρέψει τον «παγκόσμιο πολιτισμό». Ο Μαλενκόφ, ωστόσο, χρησιμοποίησε τον Κόκκινο Στρατό, για να καταστείλει τις λαϊκές εξεγέρσεις στην Ανατολική Γερμανία, διεξήγαγε μια ανεπιτυχή εκστρατεία, για να αποδυναμώσει τη δυτική συμμαχία, παρά την επαναπροσέγγιση με την Γαλλία, και επίσης δεν έλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες για τον Τρίτο Κόσμο¹¹².

¹⁰⁹ LEFFLER P. MELVYN and WESTAD ARNE ODD (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, , Cambridge University Press, Cambridge 2010, σελ. 312

¹¹⁰ NOGEE L. JOSEPH & DONALDSON H. ROBERT, *Soviet Foreign Policy: since World War II*, σελ. 101-102

¹¹¹ Γενικός Γραμματέας Κ.Κ.Σ.Ε. Μάρτιος - Σεπτέμβριος 1953

¹¹² HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», σελ. 19

Αυτό το μείγμα της αλλαγής και της συνέχειας στη σοβιετική εξωτερική πολιτική αντανάκλασε περισσότερο τον έντονο ανταγωνισμό μεταξύ των πολιτικών ιδεών και συμμαχιών στην κορυφή των φορέων ηγεσίας σε σχέση με την αναποφασιστικότητα ή την ανακρίβεια στη σκέψη των μεμονωμένων ηγετών, ιδιαίτερα των συντηρητικών, όπως ο Μολότοφ και ο Μιχαήλ Σουσλόφ. Οι πιο πολλές ταλαντεύσεις προήλθαν από την απρόβλεπτη αλληλεπίδραση μεταξύ της εσωτερικής πάλης για την εξουσία σε συνδυασμό με τις προτιμότερες γραμμές πολιτικής πλευσης και από μια αυξημένη ευαισθητοποίηση, ειδικά μεταξύ εκσυγχρονιστών, όπως ο Μαλενκόφ και ο Χρουστσόφ, των δραματικών πολιτικών, οικονομικών και επιστημονικοτεχνολογικών αλλαγών και των αβεβαιοτήτων της διεθνούς σκηνής¹¹³. Οι Σοβιετικοί συντηρητικοί και οι εκσυγχρονιστές πάλεψαν για την πολιτική εξουσία σε όλη τη μετασταλινική περίοδο με νικητή αυτής της διαμάχης τον Νικήτα Σεργκέγιεβιτς Χρουστσόφ¹¹⁴.

Ο Χρουστσόφ εγκαινίασε μια νέα περίοδο στη σοβιετική εξωτερική πολιτική, στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Έθεσε τα ιδεολογικά, θεσμικά και τα πολιτικά θεμέλια της διεθνούς σοβιετικής συμπεριφοράς μέχρι και την περίοδο του Γκορμπατσόφ. Σχεδόν όλες οι μετέπειτα πολιτικές του Μπρέζνιεφ και του Γκορμπατσόφ βασίστηκαν στην εφαρμογή της *ειρηνικής συνύπαρξης* του Χρουστσόφ, η οποία απέρριπτε ή αναθεωρούσε μεγάλο μέρος της λενινιστικής και σταλινικής προσέγγισης στην παγκόσμια πολιτική. Ο Χρουστσόφ διατύπωσε καινοτόμες πολιτικές προτάσεις προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Δυτική Ευρώπη, το σοβιετικό μπλοκ και τον Τρίτο Κόσμο και έκανε πολλές σημαντικές ιδεολογικές αλλαγές. Επίσης δημιούργησε δεσμούς βασισμένους στην αμοιβαία καλή θέληση με τα κυβερνητικά καθεστώτα και τους λαούς των χωρών του Τρίτου Κόσμου, που είχαν ελάχιστη ή καμία επαφή με τους σοβιετικούς αξιωματούχους ή ήταν δύσπιστοι ακόμα και εχθρικοί προς την ΕΣΣΔ, εξαιτίας των σοβιετικά ελεγχόμενων τοπικών κομμουνιστικών κομμάτων. Τέλος, ο Χρουστσόφ διέκρινε πέντε τύπους εθνών που κυμαίνονταν από τα περισσότερο στα λιγότερο «προοδευτικά»¹¹⁵: η ΕΣΣΔ, οι άλλες σοσιαλιστικές χώρες, οι ουδέτερες ή αδέσμευτες χώρες, τα μέλη των περιφερειακών συμφώνων ασφάλειας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και σύμμαχοι της Αμερικής, και οι ίδιες οι Ηνωμένες Πολιτείες¹¹⁶.

Η Ελλάδα ανήκε στους συμμάχους των ΗΠΑ. Φυσικά αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενεργή ανάμειξη των Αμερικανών στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας και ξεκίνησε έκτοτε η απροκάλυπτη άσκηση πιέσεων, ώστε να απομονωθούν οι κομμουνιστές και να συγκροτούνται κυβερνητικά σχήματα ευρύτερης συνεργασίας, ώστε η οικονομία να ανακάμψει και να επέλθει η πολιτική σταθερότητα¹¹⁷. Γενικά οι ΗΠΑ αναζητούσαν έλεγχο στην Ελλάδα και στην Τουρκία προκειμένου να ανακόψουν μια πιθανή κάθοδο

¹¹³ για την εσωτερική διαμάχη στο Κρεμλίνο βλ. ZUBOK VLADISLAV and PLESHAKOV CONSTANTINE, *Inside the Kremlin's Cold War: from Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Cambridge 2003

¹¹⁴ για τον Χρουστσόφ και την πολιτική του βλ. FILTZER DONALD, *The Khrushchev Era: De-Stalinization and the Limits of Reform in the USSR, 1953-1964*, The Macmillan Press LTD, London 1993

¹¹⁵ Γενικά το σοβιετικό υπουργείο των Εξωτερικών χώριζε τον κόσμο σε δεκαπέντε κύριες γεωγραφικές διοικητικές περιφέρειες και η Ελλάδα βρισκόταν στο Πέμπτο Ευρωπαϊκό Τμήμα μαζί με τη Γιουγκοσλαβία και τα άλλα κομμουνιστικά βαλκανικά κράτη. βλ. NOGEE L. JOSEPH & DONALDSON H. ROBERT, *Soviet Foreign Policy: since World War II*, σελ. 53

¹¹⁶ HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», σελ. 20-21

¹¹⁷ για την οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας βλ. ΚΑΖΑΚΟΣ ΠΑΝΟΣ, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά: Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001

της ΕΣΣΔ στη Μεσόγειο¹¹⁸. Η επικύρωση της συμμαχίας της Ελλάδας με τις ΗΠΑ σφραγίστηκε φυσικά με την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ¹¹⁹. Η ένταξη στο ΝΑΤΟ έγινε μέσα σε πλαίσια έντασης και έντονων προστριβών με τα γειτονικά κράτη της, καθώς αυτά ανήκαν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Σε διμερές επίπεδο η χώρα δε διέθετε άλλο μέσο στήριξης πλην του Δόγματος Τρούμαν, οπότε η ανάγκη υποστήριξης των αμυντικών εξοπλισμών έγινε εντονότερη για την κυβέρνηση Παπάγου. Στις 16 Φεβρουαρίου 1952 η Ελλάδα και η Τουρκία προσχώρησαν επίσημα στο ΝΑΤΟ¹²⁰, παρά της αρχικές αντιρρήσεις της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία πλέον έχανε τον έλεγχο στην Ανατολική Μεσόγειο¹²¹.

Πάντως οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις επανήλθαν μεν το 1953, όμως είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται πρωτύτερα, μέσω του οικονομικού τομέα. Ήδη στην έκτη σύνοδο της ΟΕΕ (Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη) τον Απρίλιο του 1951, η Ελλάδα ενημέρωσε επίσημα τις κυβερνήσεις των ανατολικών χωρών για την επιθυμία της να αποκατασταθούν οι εμπορικές σχέσεις¹²². Στη Διεθνή Οικονομική Διάσκεψη της Μόσχας (3 έως 12 Αυγούστου 1952), που αποτέλεσε σημαντικό διεθνές γεγονός, εκδηλώθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική οικονομία, αλλά και για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις ειδικότερα. Επί της ουσίας ήταν μια πρωτοβουλία της σοβιετικής πολιτικής και ένα άνοιγμα της σοβιετικής αγοράς, που φιλοδοξούσε να λειτουργήσει και στον αντίποδα της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη του ΟΗΕ. Η αμερικανική πλευρά εναντιώθηκε, καθώς θεωρούσε πως ο σκοπός της ήταν να σπάσει το εμπάργκο και να διχάσει τη συμμαχία ΗΠΑ-Δυτικής Ευρώπης. Στη Διάσκεψη, αν και συμμετείχαν 471 αντιπρόσωποι από 49 χώρες, η Ελλάδα τελικά έστειλε μόνο δύο αντιπροσώπους. Αρχικά η κυβέρνηση θα έστελνε τον πρώην αντιπρόεδρο της Βουλής Λαμπριανίδη, ώστε να διαπραγματευτεί την εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων καπνών, ωστόσο αυτό δε συνέβη κατόπιν πιέσεων των ΗΠΑ. Ήταν όμως η αρχή της επικοινωνίας με την ΕΣΣΔ για εμπορικά ζητήματα.

Μια άλλη προσπάθεια αποκατάστασης του εμπορίου στα πλαίσια της Διάσκεψης ήταν του Γ. Παπαδημητράκου, ο οποίος ήταν πρόεδρος του Πανελληνίου Συνδέσμου Εξαγωγέων. Ο Παπαδημητράκος, έπειτα από περιοδεία του σε ανατολικές χώρες, πρότεινε συγκρότηση αποστολής στη Διάσκεψη, συνιστώντας μάλιστα σε Αμερικανούς συμβούλους να επιτραπούν εξαιρέσεις και να γίνουν παραχωρήσεις. Ωστόσο και αυτή η πρωτοβουλία ναυάγησε. Η περίπτωση Τερζάκη¹²³ επίσης θα απασχολήσει τον τύπο και την κοινή γνώμη για μεγάλο διάστημα. Με την επιστροφή του στη χώρα το Μάιο του 1952 δήλωσε πως είχε κλείσει συμφωνία για εξαγωγές ελληνικών προϊόντων αξίας έξι εκατομμυρίων λιρών προς την ΕΣΣΔ, την Βουλγαρία και τη σοβιετική ζώνη της Αυστρίας. Αν και αρχικά οι αντιδράσεις ήταν ενθουσιώδεις, μάλιστα και μέσα στην κυβέρνηση, ωστόσο και αυτή η υπόθεση θα συναντήσει τις αμερικανικές, αλλά και εσωτερικές αντιδράσεις (τύπος, Ένοπλες

¹¹⁸ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 24

¹¹⁹ για την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ βλ. HOGAN J MICHAEL and PATERSON G. THOMAS, *Explaining the History of American Foreign Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2004

¹²⁰ BINDER DAVID, «Greece, Turkey, and NATO», *Mediterranean Quarterly*, Volume 23, Duke University Press, 2012, σελ. 95

¹²¹ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 33

¹²² ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμος Α', εκδόσεις Οδυσσέας ΕΠΕ, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991, σελ. 79

¹²³ Ο Γεώργιος Τερζάκης ήταν εξαγωγέας φρούτων

Δυνάμεις). Η υπόθεση απασχόλησε την ελληνική πραγματικότητα για έξι περίπου μήνες. Αν και στην υπόθεση Τερζάκη συναντάμε και μη πολιτικά κίνητρα, δηλαδή οικονομικά συμφέροντα, τελικά στις αρχές του 1953 η συμφωνία Τερζάκη υλοποιήθηκε σε ένα μικρό ποσοστό, καθώς εγκρίθηκε από το υπουργείο Εμπορίου η εξαγωγή καπνών αξίας 1,7 εκ. δολαρίων και το ελληνικό Δημόσιο παρέσχε εγγύηση ύψους 0,5 εκ. δολαρίων. Η υπόθεση Τερζάκη αποτέλεσε σταθμό στην αποκατάσταση του εμπορίου με τις ανατολικές χώρες και την ΕΣΣΔ. Αυτό φαίνεται κι από το γεγονός πως αμέσως μετά χώρες όπως, η Κίνα, η Βουλγαρία, η Ουγγαρία και η Ανατολική Γερμανία πρότειναν την ανταλλαγή προϊόντων με την Ελλάδα φέροντας τις ΗΠΑ σε δύσκολη θέση¹²⁴.

Αν και διάυλοι επικοινωνίας με την ΕΣΣΔ υπήρχαν, η Ελλάδα παρέμενε σταθερά πιστή στην Ατλαντική Συμμαχία. Ως εκ τούτου, η πολιτική της Ελλάδας έναντι της ΕΣΣΔ ταυτιζόταν με τις αμερικανικές θέσεις στο ζήτημα και όχι με τις αγγλικές, καθώς η Βρετανία έχανε την επιρροή της στην περιοχή. Παράλληλα οι ελληνικές, γιουγκοσλαβικές και οι αμερικανικές αρχές ανησυχούσαν εξαιτίας των φιλικών χειρονομιών της Μόσχας προς την Αγκυρα, έπειτα από μια δεκαετία τεταμένων σχέσεων. Έτσι στις 15 Ιουνίου 1953 ο πρωθυπουργός Παπάγος στα πλαίσια επίσημης επίσκεψής του στην Τουρκία, έκανε αναφορές στις δηλώσεις του για τα ζητήματα της Αυστρίας, της Γερμανίας, της Ινδοκίνας, της Κορέας και των αφοπλισμών¹²⁵. Αναφορικά επίσης με τη συνεργασία Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας, Τουρκίας, αυτή είχε ξεκινήσει ήδη από το 1950 με την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, καθώς και των επικοινωνιών και του εμπορίου μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, αναδεικνύοντας παράλληλα τη Θεσσαλονίκη ως διαμετακομιστικό κέντρο καίριας σημασίας για τη νότια Βαλκανική.

Το 1952 ξεκινούν προσπάθειες με την Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία για κοινή εδαφική δημιουργία ενός βαλκανικού τριγώνου ικανού να αποκόψει τους Σοβιετικούς. Παρά την υπογραφή της *Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας* του 1953, της υπογραφής για τις στρατιωτικές συμβάσεις στις 20 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ως μέρος της αρχικής συμφωνίας και στις 9 Αυγούστου 1954 της τελικής *Συνθήκης «συμμαχίας πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας»*, εικοσαετούς διάρκειας, και την ίδρυση της Βαλκανικής Συμβουλευτικής Συνέλευσης στις 2 Μαρτίου του 1955, εντούτοις το όραμα μιας διαβαλκανικής συνεργασίας δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Κι αυτό, διότι οι κυβερνήσεις των χωρών εστίασαν, κατά κύριο λόγο, στην αμυντική τους ασφάλεια και οι αντιπαραθέσεις, όπως το Κυπριακό, η προσχώρηση της Τουρκίας στο *Σύμφωνο της Βαγδάτης* και η επαναπροσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ και εν συνεχεία η αναγωγή της σε ιθύνουσα δύναμη του μετώπου των Αδεσμεύτων, κατέστησαν το Βαλκανικό Σύμφωνο μετά το 1955 ουσιαστικά νεκρό¹²⁶.

Αν και η αποσταλινοποίηση πυροδότησε εντάσεις σε χώρες του ανατολικού μπλοκ, απεναντίας η εκστρατεία για την ειρήνη των Σοβιετικών απέφερε γρήγορα χαλάρωση των τεταμένων σχέσεων της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ. Αυτό συνέβη, καθώς άνοιξαν ξανά οι αγορές για την εξαγωγή των αγροτικών προϊόντων της χώρας σε αυτές τις χώρες. Τον Απρίλιο του 1953 στις διαβουλεύσεις της Γενεύης σημειώθηκε πρόοδος στις συνομιλίες με την ΕΣΣΔ. Το αποτέλεσμα ήταν η υπογραφή στις 28 Ιουλίου 1953 της

¹²⁴ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 69-75

¹²⁵ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 83

¹²⁶ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 60-62

πρώτης διακρατικής συμφωνίας με την ΕΣΣΔ ύψους 10 εκατομμυρίων δολαρίων¹²⁷. Επίσης στις 28 Ιουλίου στο υπουργείο Εξωτερικών υπογράφεται από τον Έλληνα διευθυντή των οικονομικών υποθέσεων Χρ. Ξανθόπουλο-Παλαμά και από τον αντιπρόσωπο του υπουργείου Εμπορίου της ΕΣΣΔ Προτβόρωφ, συμφωνία εμπορικών συναλλαγών και πληρωμών ανάμεσα στις δύο χώρες. Η συμφωνία, η πρώτη μετά τον πόλεμο, προέβλεπε εξαγωγές από την Ελλάδα στην ΕΣΣΔ ελληνικών αγροτικών προϊόντων και εισαγωγές σοβιετικών προϊόντων. Παράλληλα ξεκίνησαν και οι διαπραγματεύσεις για την ανταλλαγή πρεσβευτών, καθώς από το 1946 οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας – ΕΣΣΔ είχαν υποβιβαστεί σε επίπεδο επιτετραμμένων¹²⁸.

Λίγο πριν την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων ένα γεγονός κομβικής σημασίας αλλάζει όλα τα έως τότε δεδομένα και φυσικά δημιουργεί νέα. Στις 20 Αυγούστου του 1953 ο Σοβιετικός πρωθυπουργός Μαλένκωφ ανακοινώνει πως η σοβιετική κυβέρνηση κατέχει πλέον βόμβα υδρογόνου¹²⁹, δημιουργώντας μεγάλες ανησυχίες παγκοσμίως και ειδικά στις άλλες δύο χώρες που είχαν πυρηνικά όπλα, τις ΗΠΑ και την Μεγάλη Βρετανία. Προς το εξωτερικό όμως ο τόνος του Μαλένκωφ συνεχίζει να είναι φιλικός, καθώς προσέφερε ειρήνη και φιλία προς όλες τις κατευθύνσεις¹³⁰. Από εδώ και πέρα και στα πλαίσια του πυρηνικού ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων η ΕΣΣΔ θα δώσει προτεραιότητα στους βαλλιστικούς διηπειρωτικούς πυραύλους τύπου ICBM¹³¹.

Η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους (17 Σεπτεμβρίου), όταν ο Αλ. Κουντουμάς ανέλαβε πρέσβης στη Μόσχα και ο Μ. Σεργκέεφ¹³² στην Αθήνα¹³³. Ο Σεργκέεφ ήταν ο πρώτος πρέσβης ύστερα από την αποχώρηση του ναυάρχου Ροντιόνοφ το 1946. Αμέσως ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα και σε σαράντα μέρες από την ανάληψη των καθηκόντων του, αναχώρησε για την ΕΣΣΔ η πρώτη ομάδα Ελλήνων δημοσιογράφων, λογοτεχνών και καλλιτεχνών που επισκέφτηκε την ΕΣΣΔ μετά τον πόλεμο¹³⁴.

Ωστόσο, η ελληνοαμερικανική συμφωνία, που υπογράφηκε στις 12 Οκτωβρίου 1953 στην Αθήνα στο υπουργείο Εξωτερικών από τον υπουργό των Εξωτερικών Στέφανο Στεφανόπουλο και τον Αμερικανό πρεσβευτή Κάβεντις Κάννον, και παραχωρούσε ελληνικό έδαφος, ώστε να εγκατασταθούν αμερικανικές βάσεις στη χώρα, οδήγησε στην αντίδραση της Μόσχας. Ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Αντρέϊ Βισίνσκυ απηύθυνε διακοίνωση διαμαρτυρίας για την

¹²⁷ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 82

¹²⁸ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952- 1955*, σελ. 89

¹²⁹ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, σελ. 228, Η βόμβα που ρίχτηκε στη Χιροσίμα αποτελούνταν από 20 κιλοτόνους, ή 20.000 συμβατικών τόνων TNT, ενώ η εκρηκτική δύναμη της βόμβας υδρογόνου ήταν δεκάδων μεγατόνων ή δεκάδων χιλιάδων συμβατικών τόνων TNT.

¹³⁰ Ο τρόμος του Τσώρτσιλ σε επιστολή του προς τον Αϊζενχάουερ είναι χαρακτηριστικός, καθώς πληροφορήθηκε πως με τέσσερις ή πέντε τέτοιες βόμβες το Λονδίνο θα καταστρεφόταν ολοσχερώς. *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σελ. 383

¹³¹ ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην πυρηνική στρατηγική*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 24

¹³² Μ. Γ. Σεργκέεφ. 1950-1953 Διευθυντής του πρώτου Ευρωπαϊκού Τμήματος του σοβιετικού υπουργείου των Εξωτερικών. Κατά την περίοδο 1953-1962 διετέλεσε πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα. Για τον Αλ. Κουντουμά δεν βρέθηκαν περαιτέρω πληροφορίες.

¹³³ ΔΡΙΣΤΕΛΑΣ ΗΛΙΑΣ, *Η εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: 1949-1967*, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 28

¹³⁴ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 126

ελληνοαμερικανική συμφωνία. Η απάντηση της ελληνικής πλευράς υποστήριζε πως η συμφωνία είχε καθαρά αμυντικό χαρακτήρα και ότι σε καμία περίπτωση δεν ανέτρεπε τις ισορροπίες στα Βαλκάνια και ήταν πάντα εντός πλαισίου του Ατλαντικού Συμφώνου¹³⁵. Εν τέλει, το γεγονός της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας για τις βάσεις δεν επηρέασε την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης.

Το αντίθετο μάλιστα, διότι η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων και των εμπορικών με την ΕΣΣΔ είχε και παράπλευρες θετικές συνέπειες, καθώς μέσω της ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα ξεκινούν και οι συνομιλίες αποκατάστασης των εμπορικών σχέσεων με τη Ρουμανία, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν το 1954¹³⁶. Επίσης στις 30 Δεκεμβρίου 1953 υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη ελληνοβουλγαρική συμφωνία για την οριστική αποκατάσταση της οροθετικής γραμμής, συμφωνία που δημιούργησε ευνοϊκό κλίμα ως προς την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων. Τέλος, παρατηρείται απεμπλοκή των σχέσεων με την Αλβανία, κατόπιν πρωτοβουλιών της αλβανικής πλευράς. Αντίθετα, παρουσιάζεται καθυστέρηση στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία, εξαιτίας της ιταλογιουγκοσλαβικής διαφοράς για το ζήτημα της Τεργέστης¹³⁷. Πάντως, οι εμπορικές συναλλαγές με τη Σοβιετική Ένωση δεν έφτασαν στα επιθυμητά αποτελέσματα για μια σειρά οικονομικών λόγων -οι υπολογισμοί προέβλεπαν ανταλλαγές ύψους 64 εκ. δολαρίων, ενώ τελικά έφθασαν μόλις τα 13 εκ. δολάρια για την τριετία 1952-1954- και φυσικά το γεγονός αυτό αποτέλεσε και σημείο πολιτικών συγκρούσεων εντός και εκτός συνόρων. Η σχετική αποτυχία της πρώτης αυτής προσπάθειας ενίσχυε την επιχειρηματολογία της Ουάσινγκτον ότι το εμπόριο με την Ανατολή δεν είχε μέλλον¹³⁸.

Το 1954 άρχισε για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις δυσοίωνα, καθώς τον Ιανουάριο εκπρόσωπος του υπουργείου Εξωτερικών δήλωσε ότι η ΕΣΣΔ δεν εκτελεί τις υποχρεώσεις, που έχει αναλάβει. Δύο μέρες μετά η καταγγελία διαψεύδεται επίσημα. Έπειτα από νέες καταγγελίες του ελληνικού τύπου ο Σοβιετικός πρεσβευτής Σεργκέεφ διαμαρτύρεται και το υπουργείο Εμπορίου εκδίδει επίσημη διάψευση. Λίγες μέρες πριν, ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση είχε επιβάλει περιορισμούς στην περιοδεία του πρέσβη στην επαρχία για εμπορικούς λόγους, έπειτα από καταγγελίες και πάλι του τύπου για κατασκοπεία. Το πρόβλημα του πιστωτικού περιθωρίου των κλήρικ, οδηγεί το υπουργείο Εμπορίου σε αναστολή των εμπορικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ και την Πολωνία τον Μάρτιο. Κατόπιν διαμαρτυρίας του Σεργκέεφ προς τον υπουργό Εμπορίου Π. Παπαληγούρα η απαγόρευση αίρεται προς την ΕΣΣΔ¹³⁹.

Στις 22 Μαρτίου 1954 το σοβιετικό υπουργείο των Εξωτερικών παραδίδει διακοίνωση στον Έλληνα πρεσβευτή στη Μόσχα Κουντουμά, μέσω της οποίας διαμαρτυρόταν για την εγκατάσταση βάσεων στην Κρήτη. Την ίδια διακοίνωση ανέπτυξε και ο Σοβιετικός πρεσβευτής στην Αθήνα στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών. Όμως οι σχέσεις δεν διαταράσσονται ιδιαίτερα, ειδικά κατόπιν της διαβεβαίωσης του Στεφανόπουλου προς τον Σεργκέεφ πως οι βάσεις έχουν αμυντικό χαρακτήρα¹⁴⁰. Αν και

¹³⁵ Ibid, σελ. 121-123, 126

¹³⁶ BOTSAS N. ELEFTHERIOS, «Greece and the East: The Trade Connection, 1851-1984», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 5, Number 2, Johns Hopkins University Press 1987, σελ. 221

¹³⁷ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 127-129

¹³⁸ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 85

¹³⁹ Ibid, σελ. 86-87

¹⁴⁰ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 151

η κυβέρνηση Παπάγου ακολουθούσε πολιτική δυσπιστίας στα σοβιετικά ανοίγματα, ωστόσο στα τέλη Απριλίου 1954 επισκέπτεται την Αθήνα το πρώτο σοβιετικό καλλιτεχνικό συγκρότημα με διεθνούς φήμης καλλιτέχνες¹⁴¹. Στα επόμενα χρόνια το ζήτημα των καλλιτεχνικών ανταλλαγών θα διαδραματίσει σημείο προστριβών μεταξύ των δύο χωρών.

Τον Ιούνιο του ίδιου έτους ο υπουργός Εξωτερικών Στεφανόπουλος δήλωσε πως οι εμπορικές σχέσεις με τις ανατολικές χώρες μελετώνται εκ νέου, διότι σημειώνεται καθυστέρηση στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους. Κατόπιν σοβιετικών διαμαρτυριών και εμπορικών κύκλων, ο Παπαληγούρας ανασκευάζει¹⁴². Σημαντικό ρόλο για το εξωτερικό εμπόριο προς τις σοβιετικές χώρες έπαιξε και η ΔΕΘ. Ήδη το 1954 το θεματικό περίπτερο της ΕΣΣΔ αποτελούσε μεγάλο γεγονός¹⁴³. Φυσικά η παρουσία των Σοβιετικών χρησιμοποιήθηκε για να απαγγελθούν οι γνωστές κατηγορίες του ελληνικού τύπου περί προπαγάνδας, με αποτέλεσμα να μη συμμετάσχει στη ΔΕΘ η ΕΣΣΔ την επόμενη χρονιά¹⁴⁴.

Σε γενικές γραμμές, η κυβέρνηση του στρατάρχη Παπάγου έβλεπε θετικά την αναβάθμιση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και κυρίως στον οικονομικό τομέα. Ωστόσο, ο ίδιος ο Παπάγος, ευθυγραμμιζόμενος με τις αμερικανικές θέσεις έναντι της Σοβιετικής Ένωσης¹⁴⁵, θεωρώντας την δηλαδή ουσιαστικά εχθρική χώρα με σκοπό την αποσταθεροποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας, δίσταζε να προχωρήσει πιο ενεργά στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων. Ενισχυτικό στοιχείο αυτής της άποψης είναι και η ρήξη του με τον Σπ. Μαρκεζίνη, ο οποίος είχε το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Συντονισμού. Ο Μαρκεζίνης ήταν υπέρ της ζήτησης σοβιετικών πιστώσεων για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και υπέρ της επίσκεψης στη Μόσχα¹⁴⁶.

¹⁴¹ Ibid, σελ. 184

¹⁴² ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ 88

¹⁴³ ΔΡΙΣΤΕΛΑΣ ΗΛΙΑΣ, *Η εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: 1949-1967*, σελ. 32

¹⁴⁴ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ 90

¹⁴⁵ Την ίδια εποχή επίσης έχουν αρχίσει και οι στενοί οικονομικοί δεσμοί με τη Δυτική Γερμανία, η οποία έγινε στενός οικονομικός εταίρος της Ελλάδας. Το γεγονός ότι και οι δύο χώρες, κατά τη γνώμη τους, απειλούνταν από τη Σοβιετική Ένωση και στόχευαν σε ταχεία εκβιομηχάνιση, οδήγησε στη σύσφιξη των σχέσεων, υπό τις ευλογίες των ΗΠΑ, καθώς πίστευαν πως η Ελλάδα θα εκβιομηχανιζόταν ταχύτερα και θα είχε μικρότερη εξάρτηση από τις ΗΠΑ σε συνδυασμό με το γεγονός πως το αμερικανικό κεφάλαιο δεν συγκρούονταν με το γερμανικό. Οι γερμανικές εισαγωγές ελληνικών προϊόντων ανήλθαν από 9,1 εκατομμύρια δολάρια το 1949 σε 30,1 εκατομμύρια δολάρια το 1953, ενώ οι γερμανικές εξαγωγές προς την Ελλάδα από 13,5 εκατομμύρια δολάρια το 1949 σε 36,6 εκατομμύρια δολάρια το 1953. Αν και η Γερμανία στη δεκαετία του 1950 και του 1960 ήταν ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας, οι Έλληνες εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για το συνεχιζόμενο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου τους σε διάφορες εμπορικές διαπραγματεύσεις κατά την ίδια χρονική περίοδο. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, χρησιμοποιούσε την οικονομική βοήθεια προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Ελλάδα μέχρι το 1960, προκειμένου να στηρίξει τον πρωταρχικό πολιτικό στόχο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας, που ήταν η άρνηση της διεθνούς διπλωματικής αναγνώρισης στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία δεν θα παρείχε οικονομική βοήθεια σε καμία χώρα, που έθετε διπλωματικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας ή την αναγνώριζε.

βλ. ΒΑΙΟΣ ΚΑΛΟΓΡΗΑΣ, «Η αποκατάσταση των ελληνο-δυτικογερμανικών σχέσεων κατά τη διακυβέρνηση Παπάγου, 1952-5», *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62: Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, ΜΠΟΤΣΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ και ΣΑΚΚΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ (επιμ.), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 95-108 και ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΔΙΜΙΤΡΙΟΣ, «Greece and Germany in Postwar Europe: The Way towards Reconciliation», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 21, Number 2, Published by The Johns Hopkins University Press 2003, σσ. 223-243

¹⁴⁶ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 155-157

Και η Σοβιετική Ένωση όμως επιζητούσε βελτίωση των σχέσεών της με τις βαλκανικές χώρες και φυσικά με την Ελλάδα στα πλαίσια της αποσταλινοποίησης και της προσπάθειας ανοίγματος της χώρας προς τη Δύση, καθώς η προηγούμενη περίοδος είχε αποφέρει την απομόνωση της χώρας. Για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις σημείο κλειδί για την τήξη των σχέσεων, ιδιαίτερα στη συνείδηση της κοινής γνώμης, αποτέλεσε η στήριξη της ΕΣΣΔ στις ελληνικές θέσεις αναφορικά με το Κυπριακό. Το Κυπριακό ήταν φυσικά το γεγονός, που ταλάνιζε και δέσποζε στην ελληνική εσωτερική και εξωτερική πολιτική σκηνή¹⁴⁷. Στις 20 Αυγούστου ο Έλληνας αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ κατέθεσε στη Γενική Γραμματεία του Οργανισμού την προσφυγή για την «εφαρμογή υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών της αρχής της ισότητας δικαιωμάτων και αυτοδιαθέσεως των λαών εις τον πληθυσμόν της Κύπρου». Η βρετανική και η τουρκική πλευρά διατήρησαν στάση αναμονής εξαιτίας των διεθνών προεκτάσεων που θα λάμβανε το ζήτημα εκείνη την περίοδο, αν αντιδρούσαν, ιδιαίτερα η Βρετανία¹⁴⁸.

Λίγες μέρες αργότερα, τον Σεπτέμβριο, πραγματοποιήθηκε η συζήτηση στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ. Υπέρ της εγγραφής του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Επιτροπής της Γενικής Συνελεύσης του ΟΗΕ, τάχθηκε η ΕΣΣΔ και τα μέλη της Κομινφόρμ, τα αραβικά κράτη και από τις χώρες του ΝΑΤΟ μόνο η Ισλανδία, ενώ οι κύριοι σύμμαχοι της Ελλάδας (Αγγλία, Γαλλία) καταψήφισαν και οι ΗΠΑ τήρησαν ουδέτερη στάση¹⁴⁹, θέτοντας, κατ' αυτό τον τρόπο, νέα ερωτήματα και νέες προκλήσεις για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Οι Έλληνες διπλωμάτες μάλιστα έλαβαν οδηγίες να μην αναπτύξουν περαιτέρω δραστηριότητα με τους αντίστοιχους της Κομινφόρμ, για να μη θεωρηθεί πως η Ελλάδα φτιάχνει ένα μέτωπο με τους κομμουνιστές¹⁵⁰. Παράλληλα, σε αντίποινα οι Βρετανοί ανακίνησαν το «Μακεδονικό ζήτημα»¹⁵¹, και κυρίως εστίασαν την πολιτική τους στην κινητοποίηση της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας στο Κυπριακό¹⁵².

Οι διαθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα εκφράστηκαν κυρίως διά μέσου της πολιτικής που εφήρμοσε ο πρεσβευτής Σεργκέεφ. Ο Σεργκέεφ ενδιαφερόταν να βελτιώσει αρχικά την εικόνα της χώρας του στην Ελλάδα. Και επειδή οι διάλογοι επικοινωνίας με την κυβέρνηση ήταν δύσκολοι, απευθυνόταν στην αριστερή πτέρυγα της χώρας, έχοντας διάφορες συναντήσεις με πολιτικά πρόσωπα και βουλευτές της ΕΔΑ, όπως φαίνεται και από δημοσιευμένα αρχεία. Εκείνη την περίοδο και πιο συγκεκριμένα στις 12 Νοεμβρίου 1954 ο Σεργκέεφ συναντάται με τον εκδότη της *Αυγής* Βασίλη Εφραιμίδη και συζητούν για την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα. Στη συνομιλία τους ο Εφραιμίδης ανέφερε ότι, κατά τη γνώμη του, για να υπάρξει περαιτέρω βελτίωση της εικόνας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα, πρέπει να γίνει ανταλλαγή αντιπροσωπειών πολιτικών παραγόντων και επίσης η ανταλλαγή αποστολών μεταξύ

¹⁴⁷ Συνοπτικά για την ιστορία του Κυπριακού έως τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε βλ. ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, σελ. 57-63

¹⁴⁸ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 205, 208

¹⁴⁹ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Εν ονόματι του έθνους: πολιτική κουλτούρα αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 137

¹⁵⁰ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 53

¹⁵¹ Για το «Μακεδονικό ζήτημα» βλέπε ενδεικτικά: ΓΟΥΝΑΡΗΣ Κ. ΒΑΣΙΛΗΣ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010 και ΣΙΟΥΣΙΟΥΡΑΣ Π. ΠΕΤΡΟΣ, *Το Μακεδονικό ζήτημα και η ελληνική εξωτερική πολιτική: γεωπολιτικές επιδιώξεις, διεθνές δίκαιο και το ζήτημα της εξόδου στη θάλασσα*, εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010

¹⁵² ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 215

των δύο Εκκλησιών¹⁵³. Παρατηρούμε πως ο θρησκευτικός παράγοντας θεωρούνταν ισχυρός συντελεστής στη διαμόρφωση ενός θετικού κλίματος στις σχέσεις των δύο λαών. Η Σοβιετική Ένωση πάντως σε αυτή την περίοδο απέφυγε τα πολιτικά μηνύματα και έδινε βάση στα οικονομικά, τεχνολογικά και πολιτιστικά επιτεύγματά της.

Το 1955 κι ενώ η υγεία του Παπάγου κλονιζόταν, σημαντικά διεθνή γεγονότα διαδραματίζονταν, τα οποία θα άλλαζαν τις ισορροπίες στη διεθνή σκηνή. Το κυριότερο ήταν η ανάκτηση της κυριαρχίας της Δυτικής Γερμανίας και η ταυτόχρονη προσχώρησή της στο NATO στις 5 Μαΐου, ενώ παράλληλα άρχιζαν και οι διαδικασίες του επανεξοπλισμού της¹⁵⁴. Η άμεση απάντηση της ΕΣΣΔ ήταν η υπογραφή της *Συνθήκης Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας* πιο γνωστό ως *Σύμφωνο της Βαρσοβίας*, που υπογράφηκε στις 14 Μαΐου 1955 από τις κυβερνήσεις της ΕΣΣΔ, της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας, της Ρουμανίας και της Τσεχοσλοβακίας¹⁵⁵. Η Ευρώπη ήταν χωρισμένη πλέον σε δύο στρατιωτικούς συνασπισμούς. Παραταύτα, δεδομένης της προσπάθειας μετατόπισης των εξελίξεων στο διπλωματικό τομέα, η ΕΣΣΔ επιχείρησε να αντισταθμίσει τη διπλωματική επιτυχία του NATO, μέσω της συνθήκης ειρήνης που συνήψε με την Αυστρία στις 15 Μαΐου και την ταυτόχρονη αποχώρηση των σοβιετικών στρατευμάτων. Η Αυστρία παρέμεινε ουδέτερη¹⁵⁶. Παράλληλα ο Χρουστσόφ ξεκινούσε εκ νέου επαφές με τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο¹⁵⁷, προβληματίζοντας την Αθήνα, η οποία απέβλεπε στο Βαλκανικό Σύμφωνο¹⁵⁸.

Στις 19 Ιουλίου 1955 λαμβάνει χώρα η *Διάσκεψη της Γενεύης*, η πρώτη συνάντηση των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων από τη στιγμή εκκίνησης του Ψυχρού Πολέμου και δέκα χρόνια μετά τη *Διάσκεψη του Πότσδαμ*. Τις ΗΠΑ εκπροσωπούν ο Αϊζενχάουερ και ο Ντάλλες, την ΕΣΣΔ ο Μπουλγκάνιν, ο Χρουστσόφ και ο Μολότωφ, τη Βρετανία ο Ήντεν και ο Μακ Μίλλαν και τη Γαλλία ο Έντγκαρ Φωρ και ο Πιναί. Τα κύρια ζητήματα ήταν ο αφοπλισμός, η ευρωπαϊκή ασφάλεια και το γερμανικό ζήτημα. Φυσικά το αποτέλεσμα ήταν η συμφωνία της διαφωνίας, εντούτοις δόθηκε η αίσθηση της μερικής ύφεσης στη βελτίωση του διεθνούς κλίματος και οδήγησε στην αποκατάσταση των απευθείας επαφών μεταξύ των χωρών¹⁵⁹.

Παράλληλα, οι λεγόμενες «επιθέσεις φιλίας» συνεχίζονται προς την Ελλάδα. Στις 11 Μαρτίου 1955 γίνεται επίσκεψη πρωτοκόλλου του πρεσβευτή Σεργκέεφ στον Κανελλόπουλο, που εκτελούσε χρέη πρωθυπουργού, όσο ο Παπάγος νοσηλευόταν. Συζητήθηκαν θέματα εξορίας, οι «φάκελοι νομιμοφροσύνης», οι ελληνοαλβανικές σχέσεις, η διεθνής κατάσταση κ.ά. Το σημαντικότερο όμως ήταν η αναφορά του Σεργκέεφ προς τον Κανελλόπουλο, αν έγινε γνωστή στη Βουλή η Διακήρυξη του Ανωτάτου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ της 9ης Φεβρουαρίου, που απευθυνόταν σε όλους τους λαούς και τα Κοινοβούλια όλων των χωρών, για να εισπράξει την αρνητική απάντηση

¹⁵³ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Β. ΚΟΝΤΗΣ, Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ, Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΔΗΣ, Μ.Γ. ΠΡΟΖΟΥΜΕΝΤΣΙΚΟΦ, Ν.ΝΤ. ΣΜΙΡΝΟΒΑ, Ν.Γ. ΤΟΜΙΑΙΝΑ (επιμ.), εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003, Έγγραφο Αρ. 4. σελ. 24-28

¹⁵⁴ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 288

¹⁵⁵ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, σελ. 187

¹⁵⁶ YOUNG W. JOHN, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991: πολιτική ιστορία*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002, σελ. 55

¹⁵⁷ *The Cambridge History of Russia, Volume III*, σελ. 276

¹⁵⁸ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952- 1955*, σελ. 290

¹⁵⁹ *The Cambridge History of the Cold War, Volume I*, σελ. 383-384

του υπηρεσιακού πρωθυπουργού. Ωστόσο, ο Κανελλόπουλος ανέφερε πως σκοπεύει να ενημερώσει επαρκώς για το ζήτημα τον υπουργό των Εξωτερικών Στεφανόπουλο. Στο τέλος της ομιλίας ο Κανελλόπουλος έθεσε το Κυπριακό ζήτημα¹⁶⁰, ευχαριστώντας τη σοβιετική κυβέρνηση για τη στήριξη της¹⁶¹. Στο ίδιο χρονικό διάστημα οι επαφές συνεχίζονταν και για πρώτη φορά ο Σοβιετικός πρεσβευτής Σεργκέεφ παρέθεσε γεύμα προς τον υπουργό Εξωτερικών Στ. Στεφανόπουλο. Αμέσως όμως ο Στεφανόπουλος ενημέρωσε τον Αμερικανό πρεσβευτή για το περιεχόμενο της συνομιλίας¹⁶².

Στις 29 Αυγούστου 1955, ενώ ήδη έχουν αρχίσει οι ένοπλες συγκρούσεις στην Κύπρο, θα αρχίσει στο Λονδίνο η Τριμερής Διάσκεψη μεταξύ Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας. Η Αγγλία καταφέρνει να φανεί στην κοινή γνώμη ως διαιτητής σε ένα πρόβλημα μεταξύ των γειτόνων και συμμάχων Ελλάδας και Τουρκίας. Την Τριμερή Διάσκεψη τορπίλισε το γεγονός της προσηχηματικής επίθεσης των Τούρκων κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης στις 6 Σεπτεμβρίου. Ο σάλος που δημιουργήθηκε ήταν μεγάλος και κλόνισε την αξιοπιστία της νατοϊκής Συμμαχίας και θορόβησε και του Αμερικάνους, καθώς πλέον το κήρυγμα της αριστεράς για αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής έμοιαζε πιο καιρίο από ποτέ. Παρά τις διαβεβαιώσεις του Τούρκου πρωθυπουργού Μεντερές για υλικές και ηθικές αποζημιώσεις ο κατευνασμός δεν επήλθε¹⁶³. Στις 4 Οκτωβρίου ο πρωθυπουργός Παπάγος απεβίωσε και η πρωθυπουργία ανατέθηκε στον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Τα γεγονότα αυτά φαίνεται πως παρακολουθούσε στενά η ΕΣΣΔ, ίσως σε μια προσπάθεια αντιστροφής του αντισοβιετικού κλίματος που υπήρχε στην Ελλάδα. Αυτό το ενδιαφέρον φαίνεται μέσω της πολιτικής επιστολής του προσωρινού επιτετραμμένου της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Γ. Τσεμποτάρεφ, η οποία στάλθηκε στις 17 Οκτωβρίου 1955 από την πρεσβεία της ΕΣΣΔ στην Αθήνα προς τη Μόσχα, για το Κυπριακό και την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό. Ο διπλωμάτης ανέλυε το πώς κινήθηκε η κυβέρνηση Παπάγου στο τέλος της και ότι την ίδια κατεύθυνση θα ακολουθήσει και ο Καραμανλής, υπό τις υποδείξεις των ΗΠΑ. Επίσης σταχυολογούσε τα γεγονότα μεταξύ Ελλάδας - Τουρκίας και το Κυπριακό και συνόψιζε το ταξίδι του βασιλικού ζεύγους Παύλου και Φρειδερίκης στη Γιουγκοσλαβία, αναφέροντας τη σημασία που είχε για το Βαλκανικό Σύμφωνο¹⁶⁴.

Συνοψίζοντας, οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις την περίοδο διακυβέρνησης του Παπάγου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως εισήλθαν στην περίοδο της ύφεσης, και της ειρηνικής συνύπαρξης, όπως άλλωστε συνέβη και σε διεθνές επίπεδο. Αποκαταστάθηκαν οι διμερείς επαφές, ενώ άνοιξε ο δρόμος και για την αποκατάσταση των σχέσεων με τους γείτονες της Ελλάδας, που υπάγονταν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Στα έτη 1953-1955 αποκαθίστανται και οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με

¹⁶⁰ Πρόκειται για τη βοήθεια της ΕΣΣΔ, όπως αναφέρθηκε, στο ζήτημα της καταχώρησης του Κυπριακού ζητήματος, με πρωτοβουλία των προοδευτικών δυνάμεων της Κύπρου με την υποστήριξη της ελληνικής Κυβέρνησης, στην ημερήσια διάταξη της 9ης συνεδρίασης της Γενικής Συνόδου του ΟΗΕ. Έτσι, το Κυπριακό ζήτημα καταχωρήθηκε στην 11η, 12η και 13η συνεδρίαση της Γενικής Συνόδου του ΟΗΕ, ωστόσο την εξέταση του θέματος απέτρεψε η αντιπροσωπεία της Μεγάλης Βρετανίας.

¹⁶¹ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 5. σελ. 29-33

¹⁶² ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955*, σελ. 291

¹⁶³ *Ibid*, σελ. 323, 338-339

¹⁶⁴ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 12. σελ. 59-70

τις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού, με βάση τα διεθνή κριτήρια. Υπογράφηκε μεγάλος αριθμός εμπορικών συμφωνιών και οι ανταλλαγές αυξήθηκαν¹⁶⁵. Επίσης αξίζει να αναφερθεί πως στο τέλος του 1955 ιδρύεται ο ελληνοσοβιετικός σύνδεσμος και τον Δεκέμβριο του 1955 υπογράφεται συμφωνία μεταξύ του σοβιετικού «Ιντούριστ» και τουριστικής εταιρείας της Ελλάδας, για την οργάνωση ταξιδιών Ελλήνων στην ΕΣΣΔ και Σοβιετικών πολιτών στην Ελλάδα¹⁶⁶. Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, καθώς ανοίγει ο δρόμος για ταξίδια τουριστών ανάμεσα στις δύο χώρες. Όμως, ο έντονος αντικομμουνισμός που επικρατούσε στην Ελλάδα ήταν ανασταλτικός παράγοντας στην επιπλέον ενίσχυση των σχέσεων. Το Κυπριακό, το μείζον ζήτημα για την εξωτερική πολιτική της χώρας και η αρνητική στάση των Συμμάχων της Ελλάδας, με την παράλληλη φιλικά προσκείμενη της ΕΣΣΔ, θα προσδώσει νέο άρωμα στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, ιδιαίτερα την περίοδο διακυβέρνησης του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

A2: Πορεία προς την ύφεση: Η πρώτη κυβέρνηση Καραμανλή (1956-1958)

Τον Απρίλιο του 1955 διαλύεται η Κομινφόρμ ως χρεωκοπημένη πολιτική ύπαρξη, για να μπορέσει ο Χρυστσόφ να επαναπροσεγγίσει τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο. Σε αυτά τα πλαίσια ο Μολότωφ καθαιρείται και υπουργός των Εξωτερικών αναλαμβάνει ο πρώην αρχισυντάκτης της *Πράβδα*, Ντιμίτρι Σεπίλωφ (Ιούνιος 1956 – Φεβρουάριος 1957)¹⁶⁷. Στις 14 Φεβρουαρίου 1956 ξεκινά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το πρώτο χωρίς τον Στάλιν. Ο Χρυστσόφ δίνει έμφαση στην ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινωνικών συστημάτων και το πέρασμα στο σοσιαλισμό. Για τον Χρυστσόφ, η «ειρηνική συνύπαρξη» ήταν ένα δυναμικό σύνολο των σχέσεων συνεργασίας και συγκρούσεων, με έμφαση στην επέκταση της συνεργασίας Ανατολής-Δύσης σε νέους τομείς, τη θέσπιση συμφωνημένων κανόνων ανταγωνισμού και την προβολή της σοβιετικής ιδεολογίας και εξουσίας σε όλο τον κόσμο. Η «ειρηνική συνύπαρξη» ήταν μια μορφή έντονης πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής πάλης μεταξύ του σοσιαλιστικού και του καπιταλιστικού συστήματος, η οποία περιελάμβανε την επιλεκτική στήριξη των «εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων» και ουσιαστικά απέκλειε τη σοβιετικοαμερικανική συνεργασία για την εκτόνωση των προβλημάτων του Τρίτου Κόσμου. Αλλά ο Χρυστσόφ υπογράμμισε παράλληλα τα οφέλη της διπλωματικής, στρατιωτικής, οικονομικής, επιστημονικής και τεχνολογικής συνεργασίας με τη Δύση, για να επιταχυνθεί η εδραίωση του κομμουνισμού στην ΕΣΣΔ¹⁶⁸.

¹⁶⁵ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ 77

¹⁶⁶ ΖΩΪΔΗΣ Ι. ΓΙΩΡΓΗΣ, *Πατροπαράδοτη φιλία: Ελλάδα – Ρωσία (Οικονομικοί, πολιτικοί, πολιτιστικοί δεσμοί)*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1958, σελ. 216

¹⁶⁷ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, τόμος Γ', εκδόσεις Παπαζήση, 1978, σελ. 133

¹⁶⁸ HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», σελ. 23

Την τελευταία ημέρα του Συνεδρίου, στις 25 Φεβρουαρίου, σε ένα λόγο που διήρκησε τέσσερις ώρες¹⁶⁹, ο Χρουστσόφ εκτόξευσε σφοδρή επίθεση στον Στάλιν και δημοσιοποίησε μυστική έκθεση, η οποία αποδείκνυε τις μαζικές συλλήψεις, τα βασανιστήρια, τον εκτοπισμό χιλιάδων ανθρώπων και την εκτέλεσή τους χωρίς δίκη ή έρευνα, τη δημιουργία ανασφάλειας και τρόμου στη χώρα, κ.ά¹⁷⁰. Με το 20ό Συνέδριο ξεκίνησε ένας σχετικός φιλελευθερισμός και στην ΕΣΣΔ και στα κράτη δορυφόρους της και στα κομμουνιστικά κόμματα των καπιταλιστικών κρατών. Αυτές οι αντιλήψεις όμως εκφράστηκαν κυρίως σε θέματα Τέχνης και Επιστήμης και πολύ λιγότερο στα μείζονα πολιτικά και κοινωνικά θέματα¹⁷¹. Αναφέρουμε επίσης πως την ίδια περίοδο αποφασίζεται και η εξέταση του ζητήματος του ΚΚΕ από το 20ό Συνέδριο και η καθάρωση του σταλινικού Νίκου Ζαχαριάδη από την ηγεσία του ΚΚΕ¹⁷². Η ανησυχία στο εσωτερικό του ΚΚΕ για τις επικείμενες αλλαγές φαίνεται και από τη συνάντηση του Β. Ι. Σούνιν¹⁷³ με τον κομμουνιστή έμπορο Χριστόφορο Λαγώνα στις 15 Οκτωβρίου 1956 για την κατάσταση στις δημοκρατικές οργανώσεις μετά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ¹⁷⁴.

Στις 4 Ιανουαρίου 1956 ο Καραμανλής ίδρυσε την ΕΡΕ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) προκειμένου να συμμετέχει στις εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου, τις οποίες κέρδισε με άνεση¹⁷⁵. Η χρονική περίοδος αυτή είναι κομβική, καθώς αρχίζουν οι συχνές ελληνοσοβιετικές διακρατικές επαφές¹⁷⁶. Σημαντικό ρόλο βέβαια σε αυτή την κατεύθυνση έπαιξε και η αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ στην προσπάθειά της για την ειρηνική συνύπαρξη, καθώς και η διεθνής χαλάρωση. Επίσης πρέπει να εκτιμηθεί ιδιαίτερα η αλλαγή στην ηγεσία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και η συμβολή του νέου υπουργού των Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα¹⁷⁷, ο οποίος αντικατέστησε τον Σπύρο Θεοτόκη, που παραιτήθηκε από υπουργός λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του και που προχώρησε σε σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση του υπουργείου Εξωτερικών¹⁷⁸.

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιόδους στην περίοδο Αβέρωφ. Η πρώτη εντοπίζεται από το 1956 έως 1959, στην οποία μπήκαν οι βάσεις μιας έντονης διπλωματικής δραστηριότητας. Λήφθηκαν αποφάσεις με μακροπρόθεσμο χαρακτήρα με κύριες την κυπριακή ανεξαρτησία και την ευρωπαϊκή επιλογή. Η δεύτερη περίοδος είναι τα έτη 1959-1963. Σε αυτή την περίοδο υλοποιήθηκαν οι προηγούμενες επιλογές με

¹⁶⁹ Η πλήρης ομιλία του Χρουστσόφ στο 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ υπάρχει σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα της βρετανικής εφημερίδας *Guardian* στη σειρά με τίτλο *Great Speeches of the 20th Century*. Ημερομηνία πρόσβασης: 5/11/2016

<https://www.theguardian.com/theguardian/series/greatspeeches+world/series/great-speeches-nikita-khrushchev>

¹⁷⁰ *The Cambridge History of Russia*, Volume III, σελ. 268

¹⁷¹ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 101

¹⁷² βλ. ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ, «Ο προβολέας πάλι φωτίζει τις αμαρτίες μου. Ο εμφύλιος πόλεμος στην καθάρωση του Νίκου Ζαχαριάδη», *Ιόνιος Λόγος*, Επιστημονική Περιοδική Έκδοση, Τόμος Β', εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2010, σ.σ. 367-392

¹⁷³ Β. Ι. Σούνιν. Την περίοδο 1954-1957 Β' Γραμματέας της Πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα.

¹⁷⁴ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 19. σελ. 93-94

¹⁷⁵ για τις εκλογές στην Ελλάδα βλ. ΔΙΓΚΑΒΕΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Οι εκλογές στην Ελλάδα 1844-1985*, εκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 1986

¹⁷⁶ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, σελ. 8

¹⁷⁷ Ο Ε. Αβέρωφ παρέμεινε στο υπουργείο των Εξωτερικών από το 1956 έως και το 1963, με εξαίρεση τα μικρά διαλείμματα των υπηρεσιακών κυβερνήσεων του 1958 και του 1961.

¹⁷⁸ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ελληνική ευρωπαϊκή πολιτική, 1965-1966: επαναστρατηγική στο Κοινοτικό πλαίσιο*, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης», Αθήνα 2003, σελ. 8

κύρια σημεία την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας τον Αύγουστο του 1960, την επίσκεψη Καραμανλή - Αβέρωφ στις ΗΠΑ τον Απρίλιο του 1961 και την υπογραφή της *Συνθήκης Συνδέσεως με την ΕΟΚ* στις 9 Ιουλίου 1961¹⁷⁹. Από το 1956 η ελληνική διπλωματία ανέλαβε μια εντεινόμενη δραστηριότητα σε πέντε άξονες: α) σχέσεις με ΗΠΑ και ΝΑΤΟ, β) σχέσεις με τη Δυτική Ευρώπη και το νεοεμφανιζόμενο κίνημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁸⁰, γ) την ανάπτυξη εμπορικών και οικονομικών σχέσεων με τις ανατολικές χώρες, δ) το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ε) το «άνοιγμα» στον αραβικό κόσμο¹⁸¹.

Παρά τη βελτίωση του διεθνούς κλίματος, που ακολούθησε το θάνατο του Στάλιν και τα ανοίγματα της νέας σοβιετικής ηγεσίας, ο φόβος του επεκτατισμού των βορειών γειτόνων, στα πλαίσια της γενικότερης απειλής, που αντιπροσώπευε το κομμουνιστικό στρατόπεδο, είχαν ως συνέπεια στο σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας να βαραίνει καθοριστικά ο λεγόμενος «από βορρά κίνδυνος». Οι καταβολές του «από βορρά κινδύνου» ανάγονται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα που σφράγισε τη διαμάχη για τη Μακεδονία. Παρά την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, το αίσθημα που κυριαρχούσε ήταν η ψυχολογική κυρίως απομόνωση από τους συμμάχους της Δύσης. Παρ' όλα αυτά η εξωτερική πολιτική της χώρας παρέμεινε σχετικά άκαμπτη. Μπορεί η ελληνική διπλωματία να ανέπτυξε δραστηριότητες προς νέες κατευθύνσεις, ωστόσο στις κυβερνητικές επιλογές συνέχισε να πρωτανεύει η επιδίωξη της ασφάλειας, με βασικούς πυλώνες την περιφρούρηση του πολιτικού καθεστώτος και την ανάπτυξη της οικονομίας και της εκβιομηχάνισης της χώρας. Αποτέλεσμα ήταν η ανάσχυση του φαντάσματος του «εξ ανατολών κινδύνου»¹⁸².

Το 1956, ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση πραγματοποίησε ένα περιορισμένο «άνοιγμα» προς την ΕΣΣΔ, το οποίο εκφράστηκε με την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων και ανταλλαγών¹⁸³. Η αρχή όμως, σε πολιτικό επίπεδο, είχε γίνει ήδη από τις πρώτες ημέρες της κυβέρνησης Καραμανλή. Στις 30 Μαρτίου 1956 συντάσσεται αναφορά για τις σχέσεις Ελλάδα - ΕΣΣΔ από τον υπουργό Εξωτερικών Σπύρο Θεοτόκη, έπειτα από συνάντησή του με το Σοβιετικό πρεσβευτή Σεργκέεφ, με αφορμή τα συγχαρητήρια του Σεργκέεφ για την ανάληψη των καθηκόντων του ύστερα από τις εκλογές. Ο Σεργκέεφ ρώτησε τον υπουργό πώς αντιμετωπίζει η κυβέρνηση την ΕΣΣΔ και τις διμερείς σχέσεις. Ο υπουργός υπογράμμισε ότι η Ελλάδα επιθυμεί τη διατήρηση και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ, επισημαίνοντας ωστόσο πως με τις ιδεολογικές και κοινωνικές επιδιώξεις του κομμουνισμού αντιτίθεται πλήρως. Στην αναφορά μάλιστα του Θεοτόκη ότι η ΕΣΣΔ θα προτιμούσε να ήταν στην ηγεσία το ΚΚΕ, ο Σεργκέεφ αποκρίθηκε πως η χώρα του δεν επιζητεί την ανάμειξη στα εσωτερικά ζητήματα μιας άλλης χώρας, για να λάβει την απάντηση πως ακόμα κι αν κάτι τέτοιο δεν ισχύει, ωστόσο το ΚΚΕ έχει την πεποίθηση ότι έχει τις ευλογίες της Μόσχας.

Ο Σεργκέεφ τόνισε πως επιζητεί στενότερες φιλικές σχέσεις με την Ελλάδα και ανάπτυξη των πολιτικών, οικονομικών και πνευματικών σχέσεων. Επίσης εξήγησε ότι

¹⁷⁹ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσοίτσας 1908-1990: πολιτική βιογραφία*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2004, σελ. 46

¹⁸⁰ για την ευρωπαϊκή ενοποίηση βλ. DELANTY GERARD, *Επινοώντας την Ευρώπη: Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2010, σελ. 181-200

¹⁸¹ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσοίτσας 1908-1990*, σελ. 49

¹⁸² ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2003, σελ. 85

¹⁸³ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ 121

πολλές ενέργειες της χώρας του παρερμηνεύονται, ενώ στην πραγματικότητα δεν υπάρχει πολιτική υστεροβουλία. Ενδεικτικά ανέφερε πως η ΕΣΣΔ ήταν διατεθειμένη, στα πλαίσια ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων, να αυξήσει την αγορά ελληνικών προϊόντων. Επίσης απηύθυνε ξανά πρόσκληση – είχε προσκληθεί ξανά από το Ανώτατο Σοβιέτ-, ώστε να μεταβεί στη Μόσχα ελληνική κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία. Ο υπουργός των Εξωτερικών απάντησε ότι, αφενός, το ζήτημα παρέμεινε σε εκκρεμότητα, καθώς υπήρχαν εκλογές στη χώρα και, αφετέρου, ότι η ελληνική κυβέρνηση φοβόταν πως οι αριστεροί βουλευτές, που θα εκπροσωπούσαν το ελληνικό κοινοβούλιο, θα χρησιμοποιούσαν την επίσκεψη αυτή για προπαγανδιστικούς λόγους.

Η επιφυλακτική στάση μάλιστα της ελληνικής πλευράς οφειλόταν στα δεινά του εμφυλίου πολέμου. Ο Σεργκέεφ έδειξε «κατανόηση» για το εν λόγω ζήτημα, ωστόσο ανέφερε πως και για άλλα θέματα η ελληνική πλευρά είχε αρνητική στάση, όπως για παράδειγμα η απόρριψη του σοβιετικού αιτήματος από την Ελλάδα, για να δεχτεί υπερπτήση στο έδαφός της είκοσι σοβιετικών αεροπλάνων, προοριζόμενα για την Αίγυπτο. Η κουβέντα μετατοπίστηκε από τον Θεοτόκη στα ζητήματα της Αλβανίας και της Βουλγαρίας. Αναφορικά με την Βουλγαρία τονίστηκε η μη πρόοδος στο ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων, εξαιτίας της έλλειψης καλής θέλησης από τη βουλγαρική πλευρά και παρά το γεγονός πως είχαν περάσει δύο χρόνια από τη Δήλωση των Παρισίων. Όσον αφορά την Αλβανία, ο υπουργός τόνισε την αρνητική στάση της γειτονικής χώρας για ομαλοποίηση των σχέσεων, παραθέτοντας μάλιστα το επιχείρημα πως κρατούν παράνομα Έλληνες στρατιωτικούς και ομήρους. Ο Σεργκέεφ έδειξε ενδιαφέρον για το ζήτημα, αλλά μάλλον λόγω άγνοιας, οπότε αρκέστηκε στο να κρατήσει σημειώσεις¹⁸⁴.

Κατά τη διάρκεια του 1956 η Ελλάδα διαπραγματεύτηκε και συνήψε νέες εμπορικές συμφωνίες ή πρωτόκολλα με όλες τις ανατολικές χώρες της Ευρώπης, πλην της Αλβανίας. Οι συμφωνίες αυτές προέβλεπαν σημαντικές αυξήσεις των ανταλλαγών και βελτιώναν και το συμβατικό πλαίσιο. Συνολικά το 1956 η αύξηση του εμπορίου με αυτές τις χώρες ανερχόταν στο 73%. Με την ΕΣΣΔ το σχετικό πρωτόκολλο υπογράφηκε στις αρχές του 1957¹⁸⁵. Αυτό το περιορισμένο άνοιγμα της ελληνικής πλευράς επικυρωποιήθηκε και από το γεγονός πως στις 15 Μαΐου 1956 η Ελλάδα αποδέχτηκε για πρώτη φορά την πρόσκληση για την αποστολή στη Σοβιετική Ένωση κοινοβουλευτικής αντιπροσωπείας. Ένα μόλις έτος πριν είχε απορρίψει αντίστοιχη πρόταση, εκφράζοντας την άποψη πως δεν υπήρχε τίποτα κοινό ανάμεσα στα κοινοβούλια των δύο χωρών. Η πράξη αυτή ήταν σημαντική για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, οι οποίες πλέον διαμορφώνονταν υπό νέα πρίσματα. Ενδεικτικό μάλιστα του νέου κλίματος στις σχέσεις των δύο χωρών ήταν και το δημοσίευμα άρθρου στο σοβιετικό περιοδικό *Διεθνής Ζωή* με τίτλο «Καινούριοι άνεμοι πνέουν στην Ελλάδα»¹⁸⁶.

Σε αυτά τα πλαίσια και σε συνδυασμό με τα πολιτικά ανοίγματα της ΕΣΣΔ προς το μη κομμουνιστικό κόσμο και με την ευνοϊκή στάση της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό, για τα δικά της βέβαια συμφέροντα στην αφρικανική Μεσόγειο, προγραμματίστηκε επίσκεψη του νέου υπουργού των Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Ντιμίτρι Σεπίλωφ στην Αθήνα. Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε στις 28 και 29 Ιουνίου 1956, κατά την επιστροφή του από

¹⁸⁴ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα*, Τόμος Β', εκδοτική επιμέλεια ΔΩΡΑ ΚΟΜΙΝΗ-ΔΙΑΛΕΤΗ, Καθημερινή, Αθήνα 2005, σελ. 34-35

¹⁸⁵ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ 137

¹⁸⁶ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ. 84

ταξίδι στην Αίγυπτο, όπου είχε προσφέρει οικονομική στήριξη στον Νάσσερ για τη δημιουργία του φράγματος του Ασσουάν¹⁸⁷. Για πρώτη φορά Σοβιετικός υπουργός επισκεπτόταν την Ελλάδα. Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε με δική του πρωτοβουλία, προκειμένου να ανταλλάξει απόψεις με τον πρωθυπουργό και τον ομόλογό του. Η επίσκεψη Σεπίλωφ είχε αναγγελθεί μόνο δύο εβδομάδες πρωύτερα και προκάλεσε το ζωηρό ενδιαφέρον της κοινής γνώμης. Η κυβερνητική άποψη για την επίσκεψη ήταν ότι δεν ήταν δυνατόν να μη δεχτεί τον υπουργό, καθώς πλέον η χώρα διατηρούσε ομαλές διπλωματικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ. Εξάλλου όλα τα μέλη της Συμμαχίας είχαν διμερείς επαφές με την ΕΣΣΔ. Η ελληνική πλευρά εκτιμούσε ακόμα πως η επίσκεψη ήταν και απόδειξη της πολιτικής σταθερότητας της Ελλάδας και πως η ελληνική πλευρά δεν έπρεπε να φοβάται στενότερες σχέσεις με τη Μόσχα, κρατώντας ωστόσο επιφυλάξεις εξαιτίας της δυσπιστίας της Δύσης στις σοβιετικές «επιθέσεις φιλίας». Ήταν όμως γεγονός πως η ελληνική πλευρά κατανοούσε και τη σημασία της επίσκεψης σε σχέση με τα διεθνή ζητήματα στη Μέση Ανατολή και φυσικά με το Κυπριακό. Μάλιστα ήταν η εποχή που στη χώρα δυσπιστούσαν με τη στάση της Δύσης στο ζωτικής σημασίας, για την εποχή, εθνικό ζήτημα.

Το σημείωμα του υπουργού Εξωτερικών Αβέρωφ προς τον πρωθυπουργό Καραμανλή με τις παρατηρήσεις του για το ζήτημα των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, βάσει αναφορών του Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα είναι χαρακτηριστικό και αποτυπώνει με σαφήνεια τη διεθνή κατάσταση και τις ελληνικές προθέσεις. Ο Αβέρωφ έλεγε στον Καραμανλή πως η επίσκεψη του Σεπίλωφ συνέπιπτε με βαθιές τομές της σοβιετικής πολιτικής, που σε γενικές γραμμές συνοψίζονταν από τα εξής γεγονότα:

«Πρωτοφανής κατάρριψις του ειδώλου των μιας εικοσιπενταετίας. Διακήρυξις συλλογικής ηγεσίας. Θεαματική αποκατάστασις καλών σχέσεων με τον χθεσινόν “εξωμότην” Τίτο. Ανταλλαγή επισήμων επισκέψεων μετά της Μεγάλης Βρετανίας και χωρών της Απω Ανατολής και της Γαλλίας. Εκστρατεία ειρήνης πολύπλευρος, διακηρύξεις καλής θελήσεως, μείωσις ενόπλων δυνάμεων κ.τ.λ. Βερμπαλιστική και έμπρακτος φιλοαραβική πολιτική»¹⁸⁸.

Ωστόσο ο Αβέρωφ έθετε το ερώτημα, αν αυτή η αλλαγή πολιτικής σήμαινε αυτομάτως και μια αλλαγή στους στόχους και τις επιδιώξεις της ΕΣΣΔ και η απάντησή του ήταν αρνητική. Εντούτοις, σημείωνε πως η Ελλάδα, κυρίως λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αλλά και της μικρής ισχύος της, δεν έπρεπε να αγνοήσει το γεγονός πως η ΕΣΣΔ εξελίσσεται σε κολοσσό και σε πολιτικό και σε οικονομικό και κυρίως σε στρατιωτικό επίπεδο, πράγμα που θα μπορούσε να έχει θετικά οφέλη για τη χώρα, προπαντός στον οικονομικό τομέα. Συνεπώς, κατά τον Αβέρωφ, η Ελλάδα όφειλε να επιδιώξει ανάπτυξη των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά με παράλληλη τόνωση των συμμαχικών της σχέσεων¹⁸⁹.

Ο Σεπίλωφ κατά την άφιξή του στις 28 Ιουνίου είχε πολύωρη συνεργασία με τον Αβέρωφ. Αφού αναφέρθηκε στις πατροπαράδοτες σχέσεις ανάμεσα σε Ελλάδα και ΕΣΣΔ, τόνισε πως υπάρχουν πολλά περιθώρια βελτίωσης των σχέσεων καλής

¹⁸⁷ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 134

¹⁸⁸ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ.113

¹⁸⁹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ.113-117

γειτονίας, των πολιτικών και των οικονομικών σχέσεων¹⁹⁰. Δήλωσε επίσης ότι η ΕΣΣΔ βασίζει τις σχέσεις της με την Ελλάδα επί των αρχών της ειρηνικής συνύπαρξης, του αμοιβαίου σεβασμού της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας και της πολιτικής της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα. Υπήρχαν, πιο συγκεκριμένα, πολλά περιθώρια ανάπτυξης των φιλικών σχέσεων των δύο λαών και σε αυτά τα πλαίσια η σοβιετική κυβέρνηση στόχευε στην περαιτέρω ανάπτυξη των οικονομικών και των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, προκειμένου να αρθούν οι δυσπιστίες και να επέλθει η αμοιβαία κατανόηση και ειλικρίνεια στις σχέσεις.

Την επόμενη μέρα, ο Σεπίλωφ συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό. Οι συνομιλίες ήταν, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, αναγνωριστικές χωρίς προκλήσεις και υπερβολές. Ο πρωθυπουργός αρχικά δέχτηκε τον Σεπίλωφ στο Πολιτικό του Γραφείο και επακολούθησε γεύμα κατά τη διάρκεια δεξιώσης στην έπαυλη του Σοβιετικού πρεσβευτή. Αν και οι δύο πλευρές απέφυγαν να αναφερθούν στις κατ' ιδίαν συνομιλίες τους, ωστόσο φαίνεται πως συζητήθηκαν ζητήματα γενικότερης φύσης, που αφορούσαν τις διμερείς σχέσεις και τη διεθνή σκηνή. Όσον αφορά το Κυπριακό, ο Σοβιετικός υπουργός κατέθεσε τις αντιποικιακές αρχές, που πρέσβευε η χώρα του¹⁹¹. Η ημιεπίσημη πρόσκληση του Σεπίλωφ προς την ηγεσία να επισκεφτεί την Μόσχα, απορρίφθηκε, καθώς η ελληνική κυβέρνηση δεν ήθελε να διαταράξει τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ. Ωστόσο, η ελληνική πλευρά ζήτησε από τη σοβιετική ηγεσία να πιέσει τη βουλγαρική κυβέρνηση, ώστε αυτή να τηρήσει τις υποχρεώσεις της έναντι της χώρας¹⁹².

Ο Σεπίλωφ δεν πρότεινε απλώς την επέκταση των εμπορικών συναλλαγών, αλλά πρότεινε μια ευρύτερη οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα, μέσω σοβιετικών επενδύσεων με χαμηλότοκο δανεισμό και αποπληρωμή σε ελληνικά προϊόντα. Η ελληνική κυβέρνηση δεν αποδέχτηκε τις προτάσεις, καθώς αυτό θα σήμαινε ουσιαστική απομάκρυνση από την ακολουθούμενη πολιτική, προτάσσοντας το επιχείρημα της απόλυτης ελευθερίας των επενδύσεων στην Ελλάδα, που θα πει πως η κυβέρνηση έθετε τα νομικά ζητήματα που ουσιαστικά καθιστούσαν σχεδόν μη υλοποιήσιμη μια τέτοια πρόταση (άδειες, διακρατικές συμβάσεις κλπ). Παρά την άρνηση διαπιστώθηκε εκατέρωθεν επιθυμία ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων. Ωστόσο, η συγκρότηση και η αναχώρηση ελληνικής αντιπροσωπείας για τη Μόσχα, με σκοπό τις οικονομικές διαπραγματεύσεις καθυστέρησε έξι μήνες. Μάλιστα κατά την αναχώρησή της ήταν ακέφαλη, καθώς καθυστέρησε να φτάσει και να ηγηθεί ο υφυπουργός Εμπορίου Νικόλαος Μάρτης, παρά τις ελληνικές διαβεβαιώσεις ότι της αντιπροσωπείας θα ηγούνταν πολιτικό πρόσωπο. Πάντως το νέο εμπορικό πρωτόκολλο υπογράφηκε στις 19 Ιανουαρίου 1957 και προέβλεπε αύξηση των ανταλλαγών που έφτασαν το 170%¹⁹³.

Έπειτα από τις συνομιλίες ο Αβέρωφ δήλωνε στον τύπο πως η Ελλάδα ήθελε να βελτιώσει και τις πολιτικές και τις εμπορικές σχέσεις της με την ΕΣΣΔ και ότι κατατέθηκε στη σοβιετική πλευρά το θέμα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου, όπως αυτό εκφραζόταν στα Ηνωμένα Έθνη. Φαίνεται, μολαταύτα, πως για την ελληνική πλευρά σημείο αναφοράς και εξέλιξης των ελληνοσοβιετικών σχέσεων θα ήταν η αρχική συναίνεση της ΕΣΣΔ σε μια σειρά ζητημάτων, που αφορούσαν τους βόρειους γείτονές της και την «εκ βορρά απειλή», την οποία ο Σεπίλωφ χαρακτήρισε ως επινοήματα όσων

¹⁹⁰ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 135

¹⁹¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ.113-117

¹⁹² ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 135

¹⁹³ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 138-140

προσπαθούν να σπείρουν την καχυποψία και τη δυσπιστία μεταξύ της Ελλάδας, των βόρειων γειτόνων της και της ΕΣΣΔ και να παρεμποδίσουν με αυτό τον τρόπο τη χαλάρωση της διεθνούς έντασης¹⁹⁴.

Από την πλευρά του ο Σεπίλωφ δήλωσε πως οι συνομιλίες απέδειξαν πως οι δύο χώρες δεν αντιμετωπίζουν ανυπέρβλητα εμπόδια, ώστε να ενισχυθούν οι δεσμοί των χωρών κυρίως στην οικονομία. Ακρογωνιαίος λίθος της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής αποτελούσε η ειρηνική συνύπαρξη και ο αγώνας υπέρ της διεθνούς χαλάρωσης. Τόνισε επίσης το σεβασμό που δείχνει η ΕΣΣΔ στα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας και στη νόμιμη αξίωση των λαών να επιλέγουν μόνοι τους το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς, το οποίο κρίνουν ότι τους ευνοεί περισσότερο. Ιδιαίτερη μνεία έκανε στα οικονομικά ζητήματα. Προτείνει διεύρυνση των εμπορικών συναλλαγών, τονίζοντας παράλληλα πως αυτή θα ήταν προς όφελος και των δυο χωρών και θα αποτυπωνόταν ιδιαίτερα στις αγροτικές ομάδες του πληθυσμού. Κατέθεσε επίσης προτάσεις ανταλλαγής εξειδικευμένου επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού, καθώς και ανταλλαγές φοιτητών, άνευ πολιτικών όρων. Μετά την αποχώρηση του Σεπίλωφ, ο Καραμανλής ενημέρωσε το παλάτι για το περιεχόμενο των συνομιλιών και έπειτα τους εκπροσώπους του τύπου, εκφράζοντας την ικανοποίησή του για το πνεύμα καλής θέλησης και από τις δύο πλευρές¹⁹⁵. Επίσης η κυβέρνηση χρησιμοποίησε τις σοβιετικές προτάσεις, ώστε να αποσπάσει μεγαλύτερη βοήθεια από τις ΗΠΑ, καθώς γνώριζε πως το Στέιτ Ντιπάρτμεντ και η αμερικανική πρεσβεία έβλεπαν με ανησυχία την οικονομική εκστρατεία της ΕΣΣΔ και την προσπάθειά τους να εκμεταλλευτούν την απογοήτευση της κοινής γνώμης αναφορικά με το Κυπριακό¹⁹⁶. Το ταξίδι του Σεπίλωφ σημείωνε το βήμα μετάβασης στην «ύφεση».

Στα πλαίσια της πολιτικής του συγκρατημένου ανοίγματος προς τις ανατολικές χώρες και τη Σοβιετική Ένωση, ο Καραμανλής προήδρευσε στις 17 Οκτωβρίου σε σύσκεψη με τη συμμετοχή των Π. Παπαληγούρα και Ν. Μάρτη. Στη σύσκεψη αποφασίστηκε η αποστολή αντιπροσωπείας στην ΕΣΣΔ, υπό τον υφυπουργό Εμπορίου, με σκοπό τη διαπραγμάτευση εμπορικών και οικονομικών θεμάτων. Πράγματι, μετά την εμπορική συμφωνία του 1953, θα υπογραφόταν στις 19 Ιανουαρίου 1957 στη Μόσχα ελληνοσοβιετική εμπορική σύμβαση, όπως αναφέρθηκε ήδη. Σύμφωνα με τους όρους της, ο όγκος των συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών, κατά το έτος 1957, θα τριπλασιαζόταν σε σχέση με τον αντίστοιχο όγκο του 1956. Επιπλέον, η σοβιετική πλευρά θα απορροφούσε σημαντική ποσότητα ελληνικών προϊόντων και η ελληνική θα εισήγαγε σημαντική ποσότητα πετρελαίου από την ΕΣΣΔ¹⁹⁷.

Πάντως την ίδια περίοδο οι διπλωμάτες της σοβιετικής πρεσβείας στην Ελλάδα είχαν συναντήσεις και με μέλη της Αριστεράς, προκειμένου να αποκτήσουν σφαιρικότερη εικόνα για τις προθέσεις της κυβέρνησης και για να παρατηρήσουν ποια ήταν η εικόνα της κοινής γνώμης για την ΕΣΣΔ. Πιο συγκεκριμένα, στις 24 Νοεμβρίου 1956 συνομίλησαν ο Α' γραμματέας της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Ι.Ι. Μαρτσούκ με το βουλευτή της ΕΔΑ Ηλία Ηλιού με θέμα συζήτησης την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα, διεθνή ζητήματα και τα εσωτερικά της Αριστεράς. Και στις 28 Νοεμβρίου 1956 λαμβάνει χώρα η συνάντηση του προσωρινού επιτετραμμένου στην Ελλάδα Γ.Ε.

¹⁹⁴ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 136

¹⁹⁵ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ. 117

¹⁹⁶ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι*, σελ. 106

¹⁹⁷ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ. 181

Τσεμποτάρεφ με τον πρόεδρο της ΕΔΑ Πασσαλίδη. Συνομίλησαν για το Κυπριακό και τις αντίστοιχες συζητήσεις στη Βουλή, καθώς και για το πώς αντιμετωπίζει ο ελληνικός τύπος τα γεγονότα στην Ουγγαρία και τι προτίθεται να κάνει η Αριστερά για αυτό το ζήτημα. Στο τέλος του έτους στις 7 Δεκεμβρίου 1956, ξανά ο Τσεμποτάρεφ αντάλλαξε απόψεις με το βουλευτή Βασίλη Εφραϊμίδη για ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της ελληνικής κυβέρνησης. Αναλύθηκαν το Κυπριακό, η στάση της κυβέρνησης σε μια σειρά ζητημάτων, οι ελληνοαλβανικές σχέσεις, ο αντικομμουνιστικός λόγος του βασιλιά Παύλου στην Καλαμάτα, το Ουγγρικό ζήτημα, τα ελληνογιουγκοσλαβικά κλπ¹⁹⁸.

Μια σειρά διεθνών γεγονότων εκείνη την περίοδο (1956) με κυριότερα την κρίση στο Σουέζ και την εξέγερση στην Ουγγαρία¹⁹⁹ θα δυναμιτίσουν το διεθνές κλίμα και θα επηρεάσουν και τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Η κρίση του Σουέζ φανέρωνε πως η ΕΣΣΔ δεν είχε ακόμα τη δυνατότητα να παρέμβει σε πόλεμο στη Μέση Ανατολή, διότι ο στόλος της ήταν αδύναμος και μακριά από την Μεσόγειο. Παραταύτα η πυρηνική της ισχύς ήταν τέτοια, που δεν ήταν δυνατό να αγνοείται ο λόγος της²⁰⁰. Πάντως το σοβιετικό υπουργείο Εξωτερικού Εμπορίου δέχτηκε να παραχωρήσει στην Ελλάδα τους πρώτους τρεις μήνες του 1957, 145.000 τόνους πετρελαίου, ώστε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα την κρίση πετρελαίου στο Σουέζ, κατόπιν αίτησης του υπουργού Εμπορίου Π. Παπαληγούρα²⁰¹. Ιδιαίτερα όμως για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, η περίπτωση της Ουγγαρίας και η εκτέλεση του Ιμρέ Νάγκυ το 1958 θα διαδραματίσει σημείο τριβής και προπαγάνδας, πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Στις αρχές του 1957 η σοβιετική παρουσία στην Μεσόγειο σε στρατιωτικό επίπεδο ήταν έμμεση, όμως στο διπλωματικό ήταν πλέον έντονη. Τα αραβικά κινήματα ανεξαρτησίας, αν και εν πολλοίς αντικομμουνιστικά, π.χ. Νάσερ, ωστόσο κινούνταν σε αντιδυτικές κατευθύνσεις με αποτέλεσμα την αμηχανία των ΗΠΑ. Αποτέλεσμα ήταν να επιδιώκουν οι ΗΠΑ να κλείσει γρήγορα το Κυπριακό και να ενταθεί ο αντικομμουνιστικός αγώνας στην Ελλάδα, καθώς αμφισβητούνταν η φιλοδυτική πορεία της χώρας και εξαιτίας του Κυπριακού²⁰².

Στις 21 Ιουνίου 1957 ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σεργκέεφ στέλνει υπόμνημα προς τον Α' αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Ν. Σ. Πατολίτσεφ για την πρόσκληση στην Ελλάδα αντιπροσωπείας του Ανωτάτου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ. Η ελληνική κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία είχε επισκεφτεί την ΕΣΣΔ τον Σεπτέμβριο του 1956 και τέθηκε το ζήτημα της ανταποδοτικής επίσκεψης. Από τον Μάρτιο έως και τον Μάιο η σοβιετική πλευρά προσπαθούσε να κανονίσει την επίσκεψη των Σοβιετικών βουλευτών και η ελληνική πλευρά επικαλούνταν διάφορες δικαιολογίες για να αρνηθεί,

¹⁹⁸ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 20. σελ. 95-96, Έγγραφο Αρ. 21. σελ. 97-99 και Έγγραφο Αρ. 22. σελ. 100-105

¹⁹⁹ για την ουγγρική Επανάσταση ή Αντεπανάσταση βλ. *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σσ. 349-352 και GRANVILLE JOHANNA, «Soviet Archival Documents on the Hungarian Revolution», *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5, Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, DC, 1995, σσ. 22-34. Το παρόν βρίσκεται σε ηλεκτρονική μορφή. Ημερομηνία πρόσβασης 8/11/2016. <https://www.scribd.com/document/14152546/Soviet-Archival-Documents-on-Hungary-October-November-1956-Translated-by-Johanna-Granville>

²⁰⁰ για την κρίση του Σουέζ βλ. *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σελ. 480-481, 501 και ΦΛΙΠΟΥΡΗΣ Α. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Η κρίση του Σουέζ (1956) και οι επιπτώσεις της στις ελληνογαλλικές σχέσεις», *Μνήμων*, Τόμος 26, 2004, σσ. 183-199

²⁰¹ ΖΩΪΔΗΣ Ι. ΓΙΩΡΓΗΣ, *Πατροπαράδοτη φιλία: Ελλάδα – Ρωσία*, σελ. 214

²⁰² ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 196-197

χωρίς ωστόσο να το αποκλείει ως σκέψη και παρουσιαζόταν βέβαιη πως αυτό κάποια στιγμή θα γίνει²⁰³. Με αφορμή την άρνηση της Ελλάδας να δεχτεί τις πιέσεις για τριμερή στο Κυπριακό, οι Άγγλοι ανακινούν το «Μακεδονικό», υποστηρίζοντας στις αρχές Αυγούστου πως ο Χρουστσόφ, προκειμένου να πείσει τον Τίτο να επανέλθει στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, του πρότεινε την ίδρυση ενιαίου μακεδονικού κράτους με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη. Αυτές οι φήμες διαψεύστηκαν και από τη σοβιετική και από τη γιουγκοσλαβική πρεσβεία. Τον Αύγουστο του 1957 διοργανώθηκε στο στάδιο Λένιν της Μόσχας το παγκόσμιο φεστιβάλ νεολαίας, σε μια ακόμη προσπάθεια «ανοίγματος» και διακήρυξης της ειρήνης και της ύφεσης από την ΕΣΣΔ. Διοργανώθηκαν αθλητικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και συμμετείχαν 30.000 νέοι από όλο τον κόσμο και φυσικά αντιπροσωπείες της Ελλάδας και της Κύπρου²⁰⁴.

Η ελληνική κυβέρνηση κατά καιρούς χρησιμοποιούσε τις σοβιετικές προσκλήσεις και τις προτάσεις, ως μέσον πίεσης προς άλλες κατευθύνσεις. Μια τέτοια ιδιαίτερη περίπτωση, καταγράφηκε από τον Αβέρωφ στα πλαίσια του Κυπριακού ζητήματος και τη σφοδρή κόντρα με τη Μεγάλη Βρετανία. Αυτό συνέβη, όταν ενημερώθηκε, πως η ΚΥΠ είχε ανακαλύψει ότι η αγγλική πρεσβεία προέβαινε σε υποκλοπές από το προσωπικό τηλέφωνο του Καραμανλή. Οι δύο άντρες αποφάσισαν να μην ακολουθήσουν τη διπλωματική οδό, αντ' αυτού έστησαν μια παγίδα. Έγραψαν σε ένα χαρτί το περιεχόμενο τριών συνομιλιών που θα έκαναν τηλεφωνικώς. Το χαρτί σφραγίστηκε σε φάκελο και στάλθηκε σε γνωστό συμβολαιογραφείο της Ελβετικής πρωτεύουσας. Στην πρώτη συνομιλία αναφερόταν ότι, σύμφωνα με ασφαλείς πληροφορίες, η ΕΟΚΑ είχε στείλει στην Αθήνα μέλη της, για να δολοφονήσουν τον πρέσβη των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Στη δεύτερη ο Αβέρωφ τόνιζε την ανάγκη δημιουργίας άξονα Βελιγραδίου-Καΐρου-Αθηνών και στην τρίτη πρότεινε επιτακτικά να επισκεφτούν επίσημα τη Μόσχα. Η ελληνική παγίδα στέφτηκε από επιτυχία, καθώς η συνομιλία υποκλάπηκε και οι πληροφορίες διέρρευσαν, αναγκάζοντας τους Έλληνες πολιτικούς να αποκαλύψουν τα σφραγισμένα έγγραφα ενώπιον του Αμερικανού και του Άγγλου πρέσβη. Η αγγλική κυβέρνηση εκτέθηκε και σταμάτησαν οι κατηγορίες προς την κυβέρνηση ότι ανεφοδιάζει την ΕΟΚΑ²⁰⁵. Παρά την επιτυχία της παγίδας και τον αντίκτυπό της στις σχέσεις με την Αγγλία, ωστόσο αυτό το γεγονός έδειχνε πως η ελληνική κυβέρνηση δε σκέφτηκε ποτέ σοβαρά την επίσκεψη στην ΕΣΣΔ παρά τα όσα έλεγαν στους επίσημους κύκλους.

Παράλληλα η διεθνής κατάσταση ήταν τεταμένη, καθώς Σοβιετικοί και Αμερικανοί έκαναν διαρκώς πυρηνικές δοκιμές στη Νεβάδα και τη Σιβηρία, παρά τις εκκλήσεις επιστημόνων για τις περιβαλλοντικές συνέπειες. Στις 27 Αυγούστου η ΕΣΣΔ ανακοίνωσε πως εξαπέλυσε με επιτυχία διηπειρωτικό βαλλιστικό πύραυλο με ακτίνα δράσης 8 - 16.000 χιλιόμετρα, ο οποίος μπορούσε να φέρει πυρηνικό φορτίο. Οι ΗΠΑ δεν ήταν πλέον απρόσβλητες²⁰⁶. Στις 5 Οκτωβρίου 1957 οι Σοβιετικοί ανακοινώνουν επίσημα πως εκτόξευσαν τον πρώτο τεχνητό δορυφόρο της Γης, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για τα διαστημικά ταξίδια. Ο «Σπούτνικ» ζύγιζε 83 κιλά και έκανε μια ολόκληρη τροχιά γύρω

²⁰³ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 29. σελ. 132-134

²⁰⁴ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 249-250, 255

²⁰⁵ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΠΤΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, Α' τόμος, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 218-222

²⁰⁶ *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σελ. 303

από τη Γη σε 90 λεπτά. Η σοβιετική νίκη γοήτρου ήταν τεράστια και συγκλόνισε τον κόσμο, ο οποίος πλέον πείστηκε για τη δύναμη και τις τεχνολογικές ικανότητες της Σοβιετικής Ένωσης. Το μυστικό της σοβιετικής επιτυχίας βρισκόταν στο διηπειρωτικό πύραυλο, που μπορούσε να βάλει σε τροχιά γύρω από την Γη μια συσκευή μεγάλου βάρους²⁰⁷. Στις 3 Νοεμβρίου οι Σοβιετικοί εκτόξευσαν τον Σπούτνικ II, 508 κιλών, μαζί με τη σκυλίτσα Λάικα, δίνοντας πολύτιμες πληροφορίες για τις αντιδράσεις στο διάστημα ενός ανώτερου θηλαστικού²⁰⁸. Ο διαστημικός ανταγωνισμός έχει μόλις αρχίσει²⁰⁹.

Η κύρια βέβαια ανησυχία των ΗΠΑ ήταν η υπεροχή της ΕΣΣΔ στους διηπειρωτικούς πυραύλους, πράγμα που άλλαζε το συσχετισμό των δυνάμεων και δημιουργούσε προβλήματα στην παγκόσμια υψηλή στρατηγική. Σε αντίβαρο, οι ΗΠΑ ρίχνονται σε ένα μαζικό πρόγραμμα εξοπλισμών και σε τρία χρόνια (1958-1960) τριπλασίασαν το πυρηνικό τους οπλοστάσιο, ανεβάζοντάς το από 6.000 σε 18.000 συστήματα, δίνοντας προτεραιότητα στους διηπειρωτικούς πυραύλους ICBM, που εκτοξεύονταν από βομβαρδιστικά μακράς ακτίνας δράσης B-52, καθώς και στους πυρηνικούς πυραύλους υποβρυχίων SLBM²¹⁰. Έως ότου όμως τα όπλα καταστούν επιχειρησιακά, το NATO εγκαθιστά στην Ευρώπη πυραύλους μέσου βεληνεκούς, ώστε να αποτρέψει μια πιθανή επίθεση της ΕΣΣΔ²¹¹. Συνολικά εγκαθίστανται 60 πύραυλοι τύπου Θώρ στην Αγγλία, 30 στην Ιταλία και 15 τύπου Ζεύς στην Τουρκία²¹². Προτάσεις μεταφοράς πυρηνικών όπλων μέσου βεληνεκούς έγιναν φυσικά και στην Ελλάδα, πράγμα που θα δημιουργήσει σοβαρά διπλωματικά επεισόδια στις σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης το αμέσως επόμενο διάστημα. Σε κάθε περίπτωση, ο αντίκτυπος από τον Σπούτνικ γίνεται άμεσα αισθητός και στην Ελλάδα. Στις 5 Νοεμβρίου 1957 σε συνομιλία του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σεργκέεφ με τον βουλευτή της ΕΔΑ Μπριλάκη για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, τίθεται και το ζήτημα της αντίδρασης της ελληνικής κοινωνίας στην εκτόξευση του Σπούτνικ και της διαστημικής τεχνολογίας. Το γεγονός προκάλεσε μεγάλη αίσθηση, κατά τον Μπριλάκη, στην ελληνική κοινή γνώμη²¹³.

Ένα από τα πιο ευαίσθητα ζητήματα οικονομικής πολιτικής, που αφορούσε τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, ήταν η εισαγωγή πετρελαίου και πετρελαιοειδών. Οι εισαγωγές αυτές γίνονταν καταρχήν από το Δημόσιο, οπότε άφηναν περιθώρια για την εξαγωγή ελληνικών προϊόντων μέσω του κλήριγκ, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπως η ΕΣΣΔ. Το «ερυθρό πετρέλαιο» όμως αποτελούσε και έναν από τους βασικούς στόχους του δυτικού οικονομικού πολέμου, καθώς η ενεργειακή εξάρτηση από το κομμουνιστικό

²⁰⁷ SUTTON C. ANTONY, *Western Technology and Soviet Economic Development 1945 to 1965*, Volume 3, Hoover Institution Press, California 1973, σελ. 274

²⁰⁸ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 259

²⁰⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους ICBMs και την κατασκευή του δορυφόρου βλ. HUNTRESS T. WESLEY JR. AND MAROV YA. MIKHAIL, *Soviet Robots in the Solar System: Mission Technologies and Discoveries*, Springer, Chichester 2011, σελ. 33-36

²¹⁰ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι*, σελ. 46

²¹¹ βλ. CARTER A. DONALD, *Forging the Shield: the U.S. Army in Europe, 1951-1962*, Center of Military History United States Army, Washington D.C. 2015

²¹² ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην πυρηνική στρατηγική*, σελ. 24

²¹³ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 42. σελ. 165-166

μπλοκ προέβαλε ως ισχυρή απειλή, αντίστοιχη φυσικά της απειλής που δεχόταν από τα ρωσικά πετρέλαια τα διεθνή καρτέλ²¹⁴.

Στις 14 Νοεμβρίου 1957 συναντήθηκαν ο Σεργκέεφ με τον Έλληνα υπουργό Εμπορίου και Βιομηχανίας Παπαληγούρα για την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης και των ανατολικών χωρών. Η συνομιλία διεξήχθη παρουσία του εμπορικού αντιπροσώπου της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Π.Ε. Κρασνόφ. Η συζήτηση ξεκίνησε με αφορμή τη λήξη της συμφωνίας των δύο πλευρών για την ανταλλαγή ελληνοσοβιετικών προϊόντων. Έγινε αναφορά επίσης στις προοπτικές ανανέωσης της συμφωνίας και για το 1958. Ο Παπαληγούρας υποστήριξε πως η κυβέρνηση και ο ίδιος ήταν πολύ ευχαριστημένοι από την εξέλιξη του ελληνοσοβιετικού εμπορίου και ότι ο όγκος του σχεδόν διπλασιάστηκε. Κυρίως η συνομιλία περιστράφηκε γύρω από τα πετρέλαια, που αποτελούσαν και το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών εισαγωγών από την ΕΣΣΔ. Προς υπεράσπιση της ελληνικής πολιτικής μάλιστα, τέθηκε το ζήτημα της αντίδρασης των καρτέλ στη χώρα και την επιμονή της κυβέρνησης να συνεχίσει να συνεργάζεται με το ανατολικό μπλοκ γενικότερα²¹⁵. Αφού τέθηκαν αρκετά τεχνικά ζητήματα, καθώς και προβλέψεις για τα επόμενα έτη, η σοβιετική πλευρά έθεσε το ζήτημα της επωφελούς για την ελληνική κυβέρνηση συνέχισης της εισαγωγής πετρελαίου, εξαιτίας και της κρίσης στο Σουέζ. Αναφέρθηκε επιπροσθέτως σε περιπτώσεις παρεμπόδισης του ομαλού εμπορίου από ελληνικές εταιρείες και την σκόπιμη καθυστέρηση της Αγροτικής Τράπεζας να αγοράσει από την ΕΣΣΔ νιτρώδη αμμωνία, πράγμα για το οποίο ο Παπαληγούρας δεσμεύτηκε πως θα διαμεσολαβήσει. Ο υπουργός μάλιστα θέλησε να επαναληφθεί η συμφωνία και για το έτος 1958, αφού διευθετούνταν κάποια τυπικά και τεχνικά ζητήματα, για τα οποία και οι δύο σοβιετικοί εκπρόσωποι έδειξαν να συμφωνούν, ανανεώνοντας τις συνομιλίες τους για το τέλος της χρονιάς²¹⁶.

Στη σύνοδο αρχηγών κρατών του NATO στο Παρίσι, τέθηκε, πλην του Κυπριακού, και το ζήτημα της εγκατάστασης πυραύλων σε ευρωπαϊκά εδάφη, που επιζητούσαν οι ΗΠΑ. Οι χώρες δέχτηκαν την αποθήκευση πυρηνικών και την τοποθέτηση βάσεων πυραύλων, όμως ανέφεραν πως τα ζητήματα αυτά θα διευθετηθούν μέσω διμερών επαφών²¹⁷. Η αντίδραση της ΕΣΣΔ ήταν πολύ έντονη. Στις 12 Δεκεμβρίου 1957, κι ενώ ο Καραμανλής βρισκόταν ακόμα στο Παρίσι, ο πρέσβης της ΕΣΣΔ στην Αθήνα, Ν. Σεργκέεφ, παρέδωσε στον αναπληρωτή του, Δ. Χέλμη, μήνυμα του Ν. Μπουλγκάνιν, πρωθυπουργού της ΕΣΣΔ²¹⁸. Ο Μπουλγκάνιν ενόψει της

²¹⁴ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμος Β', εκδόσεις Οδυσσέας, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991, σελ. 22

²¹⁵ Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν αμφισβήτησαν ποτέ την κυριαρχία του ενεργειακού καρτέλ στην οικονομία της χώρας, όμως σε ορισμένες περιπτώσεις προχώρησαν σε σημαντικές ποσότητες εισαγωγής πετρελαίου και παραγώγων του από την ΕΣΣΔ. Κατά τα έτη 1953-58 οι εισαγωγές πετρελαίου από τις ανατολικές χώρες ανεβαίνει σταθερά σε όγκο. Έτσι από την ΕΣΣΔ (55%) και τη Ρουμανία (42%) η Ελλάδα καλύπτει περίπου το 50% των αναγκών της. Τα προϊόντα που εισάγονται είναι κυρίως μαζούτ, φωτιστικό πετρέλαιο και ντίζελ. βλ. ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Β', σελ 23

²¹⁶ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αφ. 43. σελ. 167-170

²¹⁷ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 272

²¹⁸ Η σοβιετική πρεσβεία στην Ελλάδα είχε ήδη ενημερωθεί για τις πιθανές θέσεις της κυβέρνησης της Ελλάδας στο Συμβούλιο του NATO στο Παρίσι, έπειτα από συνομιλία του Σεργκέεφ με τον Μπριλάκη, βουλευτή της ΕΔΑ, στις 30 Νοεμβρίου 1957. βλ. *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αφ. 44. σελ. 171-174

αμερικανικής αποστολής πυρηνικών όπλων στην Ευρώπη, επεσήμανε στον Έλληνα πρωθυπουργό, καθώς και σε άλλους ομολόγους του των κρατών-μελών της Ατλαντικής Συμμαχίας, ότι η αποδοχή των αμερικανικών πυραύλων στο έδαφός τους θα επέφερε ανυπολόγιστα δεινά για τη χώρα και το λαό τους. Ακολούθησε και δεύτερη επιστολή στις 8 Ιανουαρίου 1958²¹⁹. Είναι γεγονός πως στη δεύτερη επιστολή ο τόνος είναι λιγότερο οξύς, ενώ παράλληλα υπάρχουν και αρκετές προτάσεις.

Οι δύο αυτές επιστολές κέντρισαν το ενδιαφέρον της κυβέρνησης και του επιτελείου. Σε αυτές τις δύο επιστολές γινόταν λόγος για μια σειρά ζητημάτων με κυριότερα: α) τη διεθνή κατάσταση και τους κινδύνους που εγκυμονούν, β) τη στάση της Ελλάδας στη διεθνή σκηνή, μέσω του ΝΑΤΟ, γ) το ζήτημα της μεταφοράς πυρηνικών όπλων σε χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ και η περίπτωση της Ελλάδας, δ) τις απειλές της ΕΣΣΔ για πυρηνικά αντίποινα σε περίπτωση εγκατάστασης πυρηνικών, ε) το εδαφικό status quo των κρατών, με έμφαση στο ζήτημα της ενοποίησης της Γερμανίας, στ) το ζήτημα των αφοπλισμών μέσω του ΟΗΕ, ζ) το ζήτημα των απύραυλων ζωνών στην Κεντρική Ευρώπη και του Συμφώνου μη Επίθεσης μεταξύ ΝΑΤΟ και Συμφώνου της Βαρσοβίας, που πρότεινε η ΕΣΣΔ, η) την κατάσταση στη Μέση Ανατολή και τον ειρηνευτικό ρόλο της Ελλάδας και θ) φιλοφρονήσεις σχετικά με τον πολιτισμό, την ιστορία, τις επιστήμες και τις διαχρονικές σχέσεις Ελλήνων και Ρώσων²²⁰.

Έχει αξία να τονίσουμε ορισμένα σημεία των τριών επιστολών, καθώς στη βιβλιογραφία γίνεται λόγος σχεδόν μόνο για το ζήτημα των απειλών και των αντιποίνων σε σχέση με τα πυρηνικά. Ωστόσο, παρατηρώντας προσεκτικότερα αυτές τις μακροσκελείς ανακοινώσεις, παρατηρούμε κι άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία, που καθρεφτίζουν μια σειρά ζητημάτων. Ξεκινώντας από το ζήτημα των πυρηνικών όπλων, ο Σοβιετικός πρωθυπουργός εστίαζε στην ελληνική κοινή γνώμη και την άρνησή της να δεχτεί πυρηνικές κεφαλές στο έδαφός της, φέρνοντας ως παράδειγμα τις διαμαρτυρίες από κοινωφελείς οργανώσεις της χώρας, την ελληνική ορθόδοξη εκκλησία, δημοτικά συμβούλια πόλεων, κόμματα, εννοώντας φυσικά την ΕΔΑ, και μεμονωμένους πολιτικούς και δημόσιους παράγοντες. Φυσικά μέσα από τις επιστολές αυτές φαίνεται και ο φόβος της ΕΣΣΔ για τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας, το οποίο ήταν το βασικότερο ζήτημα για την ΕΣΣΔ εκείνη την περίοδο για μια σειρά λόγων (πυρηνικά, ουράνιο²²¹).

Η σοβιετική κυβέρνηση προσπάθησε να μεταδώσει τις ανησυχίες της και στην ελληνική πλευρά, χρησιμοποιώντας μια σειρά ιστορικών, πολιτικών και ψυχολογικών επιχειρημάτων, τα οποία φυσικά, δεν επηρέαζαν την ελληνική πολιτική ηγεσία, καθώς η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ήταν ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της χώρας εκείνη την περίοδο. Οι συνέπειες δηλαδή της κρίσης της Γερμανίας επηρέαζαν άμεσα την Ελλάδα στον εμπορικό και οικονομικό τομέα. Αλλά και έμμεσα, επειδή οι διεθνείς πιέσεις προς την Ελλάδα, καθώς η κατάσταση οδηγούνταν προς την ανέγερση του Τείχους, ολοένα και αυξάνονταν.

Ένα άλλο ζήτημα που έθεσε ο Μπουλγκάνιν ήταν ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός, πρακτική που υιοθετούσαν εκείνη την περίοδο και η ΕΣΣΔ και η Ελλάδα. Οι συνεχόμενες εξοπλιστικές «ανάγκες», σύμφωνα με τον Σοβιετικό πρωθυπουργό, δεν είχαν ως αποτέλεσμα την απασχόληση του πληθυσμού, αλλά

²¹⁹ Στον Καραμανλή παραδόθηκε 14 Ιανουαρίου.

²²⁰ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος Β', σελ. 486-498

²²¹ *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σελ. 487-488

απεναντίας, ιδιαίτερα στις μικρές χώρες, βάρυναν τον προϋπολογισμό της χώρας και εν τέλει οδηγούσαν στη χρεωκοπία. Το φαινόμενο αυτό φυσικά ίσχυε και για την Ελλάδα, η οποία προσέβλεπε σε αύξηση της οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ, για να εκσυγχρονίσει το οπλοστάσιό της ελέω του «εκ βορρά κινδύνου». Για να ενισχύσει μάλιστα το επιχείρημά του ανέφερε πως και η σοβιετική οικονομία δοκιμαζόταν από τις υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες. Στον αντίποδα, πρότεινε αύξηση του εμπορίου μεταξύ των ανατολικών χωρών και της Ελλάδας, αναφερόμενος και σε ελληνικούς οικονομικούς κύκλους, που πρέσβευαν ίδιες απόψεις. Σε μια προσπάθεια μάλιστα να τονιστεί η φερεγγυότητα της ΕΣΣΔ και η ασφάλεια που αυτή παρείχε, παράγοντες που ευνοούν τον οικονομικό τομέα, τόνισε επίσης ότι στα πλαίσια της διεθνούς χαλάρωσης η ΕΣΣΔ προχώρησε σε μείωση του αριθμού του σοβιετικού στρατού και στο έδαφός της, αλλά και στην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και την Ουγγαρία. Επιπλέον με τη στάση της βοήθησε στην αποκλιμάκωση της έντασης και σε άλλες περιοχές του πλανήτη, καθώς, με τη συμβολή της ΕΣΣΔ, λύθηκε το θέμα της Αυστρίας, επανήλθαν οι σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία, συνέβαλε στην κατάπαυση του πολέμου στην Κορέα και το Βιετνάμ και την Αίγυπτο και απέτρεψε τον πόλεμο στην Συρία. Επίσης κατήργησε τις στρατιωτικές βάσεις στο Πορτ Αρθουρ και στη Φινλανδία²²².

Για να κατανοηθεί πλήρως η τακτική του Μπουλγκάνιν, οφείλει κανείς να συνεκτιμήσει το γεγονός ότι ο Χρουστσόφ, το Νοέμβριο του 1957, πρότεινε στο προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, την υιοθέτηση ενός σχεδίου με στόχο τη διαμόρφωση μιας συμμαχίας μεταξύ της Αιγύπτου, της Γιουγκοσλαβίας, της Συρίας και της Ελλάδας. Ο Χρουστσόφ προφανώς θεώρησε ότι οι ρωγμές στις σχέσεις Ελλάδας και NATO, ως συνέπεια του Κυπριακού, ήταν αρκετά σοβαρές, ώστε να προκαλέσουν μια μη αναστρέψιμη διακοπή των σχέσεων. Οι σύντροφοι όμως του Χρουστσόφ κατανόησαν τις αρνητικές για την ΕΣΣΔ επιπτώσεις αυτού του σχεδίου και το απέρριψαν. Η σοβιετική πίεση για το θέμα των εξοπλισμών δεν ήταν ασημαντή. Σε στρατιωτικό επίπεδο οι Σοβιετικοί κατάφεραν να αποτρέψουν, έστω προσωρινά, την εγκατάσταση των αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς επί ελληνικού εδάφους, ως ανταπάντηση του NATO στη σοβιετική ανωτερότητα σε διηπειρωτικούς βαλλιστικούς πυραύλους. Με την αποδοχή της ανάπτυξης των πυρηνικών όπλων στο έδαφός της, η Ελλάδα θα μπορούσε να καταστεί δυνητικός στόχος ενός πυρηνικού επεισοδίου. Αυτό αντήχησε έντονα στην ελληνική κοινή γνώμη²²³.

Ο Καραμανλής απαντώντας, αρχικά διαφώνησε με έντονο ύφος στις σοβιετικές κατηγορίες περί πυρηνικών όπλων και τόνισε τον αμυντικό προσανατολισμό της Συμμαχίας και τη φιλειρηνική στάση της Ελλάδας. Στην απάντησή του ο Καραμανλής, αναφορικά με το ζήτημα του εδαφικού status quo έλεγε πως:

«Αναφέρετε εις την πρώτην επιστολήν σας, κύριε πρόεδρε, ότι, ίνα εξασφαλισθή η γενική ειρήνη, πρέπει άπαντες να σεβασθούν απολύτως το παρόν διεθνές καθεστώς (...) και να καταδικάσουν πάσαν προσπάθειαν βιαίας τροποποιήσεως των υπαρχόντων συνόρων και του status quo ή των υφισταμένων συνόρων. Εάν η παρατήρησίς σας αφορά ενδεχόμενην προσπάθειαν βιαίας

²²² Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος Β', σελ. 486-498

²²³ RIZAS SOTIRIS, «Domestic and External Factors in Greece's relations with the Soviet Union: Early Cold War to Detente», σελ. 63

τροποποιήσεως των υπαρχόντων συνόρων και του status quo, με ευρίσκει εντελώς σύμφωνον. (...) Η Ελλάς, όπως γνωρίζετε, κύριε πρόεδρε, τυγχάνει πιστή οπαδός της αρχής της αυτοδιαθέσεως των λαών»²²⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη το χρονικό σημείο και τα διεθνή γεγονότα, ίσως βλέπουμε μια προσπάθεια εύνοιας εκατέρωθεν για το Κυπριακό και το Γερμανικό πρόβλημα, χωρίς ωστόσο αυτά τα ζητήματα να αναφέρονται άμεσα. Πάντως η έννοια της αυτοδιάθεσης ήταν μια από τις βασικότερες θέσεις, στην οποία στηρίχθηκε η ελληνική διπλωματία, εν πολλοίς, εκείνη την περίοδο για το Κυπριακό ζήτημα, συνεπώς η χρησιμοποίηση του όρου ως απάντηση για το ζήτημα της Γερμανίας, κατά τη γνώμη μας, δεν είναι τυχαία. Ωστόσο, ελλείψει περισσότερων στοιχείων και αναφορών σε επίσημα έγγραφα, αυτό δεν μπορεί παρά να είναι μια υπόθεση²²⁵. Η ΕΣΣΔ πάντως επέδειξε διπλωματία τύπου «μαστίγιο και καρότο», καθώς από τα μέσα του 1957, με αφορμή το σχέδιο εγκατάστασης πυραυλικών συστημάτων στην Ελλάδα, ενίσχυε την καχυποψία στο εσωτερικό της χώρας. Αν και αποδεχόταν διεύρυνση των εμπορικών ανταλλαγών σύμφωνα με τις ελληνικές προτάσεις και ενθάρρυνε την επίθεση ειρήνης των δορυφόρων της, από την άλλη η ηγεσία της εκτόξευε απειλές για τρομερά αντίποινα σε περίπτωση που η Ελλάδα εγκαθιστούσε πυρηνικά όπλα στο έδαφός της²²⁶.

²²⁴ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος Β', σελ. 486-498

²²⁵ Ήδη από τις 14 Δεκεμβρίου 1957 σε συνομιλία του Σεργκέεφ με τον με τον εκδότη και αρχισυντάκτη της *Αυγής*, Μανώλη Γλέζο, ο σοβιετικός πρεσβευτής αποκάλυψε πως την ίδια μέρα θα έδινε στον υπουργό Συντονισμού Χέλμη την επιστολή του Μπουλγκάνιν. Επίσης σε αυτή τη συνάντηση συζητήθηκαν ζητήματα σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ και η προσπάθεια της ΕΣΣΔ να βελτιώσει τις σχέσεις της με την Ελλάδα, πρόθεση που επιβραδυνόταν διαρκώς εξαιτίας του ελληνικού Τύπου. Αναφέρθηκαν ακόμα και στην πρόταση του Α. Ι. Μικογιάν για οικονομική βοήθεια της ΕΣΣΔ προς την Ελλάδα, αν η χώρα υιοθετούσε την αρχή της ουδετερότητας, και τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης, καθώς σε άλλες περιπτώσεις η Σοβιετική Κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να παράσχει οικονομική βοήθεια άνευ πολιτικών όρων. Στο ζήτημα των πυρηνικών βάσεων ο Γλέζος είπε πως η κυβέρνηση δε θα φέρει αντίρρηση στο θέμα αυτό, αρκεί και οι άλλες χώρες του ΝΑΤΟ να τηρήσουν αντίστοιχη στάση.

Αναστάς Ι. Μικογιάν. Ο μοναδικός σοβιετικός πολιτικός που κατάφερε να παραμείνει με υψηλό χαρτοφυλάκιο και επί Λένιν και επί Στάλιν και επί Χρυσουσόφ. Την περίοδο 1955-1964 διετέλεσε Πρώτος Αναπληρωτής Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ. βλ. *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 46. σελ. 180-182

²²⁶ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι*, σελ. 107

Κεφάλαιο Β'

Η ελληνική «απάντηση» στη σοβιετική «πρόκληση» (1958-1963)

Β1: 1958-1961: από πυριτιδαποθήκη των Βαλκανίων σε αποπυρηνικοποιημένη ζώνη;

Η Σοβιετική Ένωση φυσικά, όπως αναφέρθηκε, δεν μπορούσε να διαδραματίσει ρόλο κλειδί στο Κυπριακό ζήτημα, αν και είχε πολλαπλά συμφέροντα στην ανατολική Μεσόγειο, κυρίως στην Συρία²²⁷, ωστόσο η λήψη πληροφοριών και μάλιστα ασφαλών, ήταν κομβικός παράγοντας για μια χώρα, που διεκδικούσε τα ηνία της παγκόσμιας πολιτικής. Σε αυτά τα πλαίσια και λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη πως το ελληνικό έδαφος ήταν σημαντική πηγή πληροφόρησης για τους σοβιετικούς σχετικά με τις εξελίξεις στην Κύπρο, η ομαλή συνεργασία με την ΕΔΑ ήταν ζωτικής σημασίας, σε συνδυασμό και με το γεγονός πως οι σχέσεις με την κυβέρνηση δεν ήταν ακόμα στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Στις 14 Φεβρουαρίου 1958 ο Σεργκέεφ συνομιλούσε με τον βουλευτή της ΕΔΑ Η. Ηλιού. Ο Ηλιού ανέφερε στον Σεργκέεφ εμπειριστατωμένα και με μεγάλη ακρίβεια το τι συνέβαινε στην Κύπρο με τον Μακάριο, τον Γρίβα, την ΕΟΚΑ, το ΑΚΕΛ κλπ. Ενημέρωσε επίσης για τις εξελίξεις στο ζήτημα της πρόσκλησης αντιπροσωπείας βουλευτών του Ανωτάτου Σοβιέτ και επίσης εξέφρασε την άποψή του σχετικά με το ζήτημα των πυρηνικών βάσεων και τι αντίκτυπο έχει αυτό το θέμα στην αντιπολίτευση και στην κοινή γνώμη. Τέλος, αναφέρθηκαν σε διεθνή ζητήματα. Ο Ηλιού είπε πως σχετικά με την πρόταση περί απυραύλου, αν μια παρόμοια πρόταση προερχόταν σε σωστό χρόνο από την ΟΛΔΓ, τότε η κυβέρνηση πολύ δύσκολα θα μπορούσε να την αγνοήσει²²⁸.

Ο Ηλιού παρουσίαζε στον Σεργκέεφ μια άλλη πτυχή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας· τις σχέσεις του Καραμανλή με τη Δυτική Γερμανία, οι οποίες είχαν αναθερμανθεί. Η αρχή αυτής της πολιτικής κατεύθυνσης είχε γίνει επί των ημερών του Παπάγου²²⁹, εξαιτίας του Κυπριακού ζητήματος και φυσικά σε μια

²²⁷ Η στροφή της Συρίας στην ΕΣΣΔ ξεκίνησε το 1956 με την αγορά οπλικών συστημάτων, ώστε να αντιμετωπίσει τη δυτική πίεση στη Μέση Ανατολή. Η Συρία έβλεπε το Σύμφωνο της Βαγδάτης (CENTO) ως δυτικό επεκτατισμό και ως απειλή για την εθνική της κυριαρχία. Η ΕΣΣΔ με την αποστολή όπλων σε Συρία και Αίγυπτο δημιούργησε ένα συνασπισμό έναντι στο Σύμφωνο της Βαγδάτης. Η επιλογή της Συρίας ως στρατιωτικού εταίρου ήταν στρατηγικής σημασίας για την ΕΣΣΔ. Η ΕΣΣΔ ως αντάλλαγμα χρησιμοποιούσε τα λιμάνια του Ταρτούς και της Λαττάκειας. Χωρίς τα συγκεκριμένα λιμάνια ο σοβιετικός στόλος δε θα μπορούσε να περνά από το Βόσπορο και από τα Δαρδανέλια, που ελέγχονταν από την Τουρκία, και να εισέρχεται στη Μεσόγειο. Επίσης ως αντάλλαγμα δόθηκε και η δυνατότητα χρήσης της αεροπορικής βάσης της Ταγιάς στην κεντρική Συρία, ώστε να ελέγχεται ο Μεσογειακός Αμερικανικός Στόλος (Εκτος Στόλος). Η ανάγκη της Συρίας για εξοπλισμό και η ανάγκη της ΕΣΣΔ για λιμάνια βοήθησε να χτιστούν σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών, παρά τις αρκετές, πολλές φορές, διαφωνίες τους. Τέλος, είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι από το 1957 έως και το 1985, η Συρία, επί προεδρίας Χαφέζ αλ Ασσαντ, έλαβε 16.3 εκατομμύρια δολάρια από την ΕΣΣΔ σε στρατιωτικό εξοπλισμό, περισσότερα από κάθε άλλη χώρα σε αυτή την περίοδο. βλ. TATUM C. DALE, *Who Influenced Whom?: Lessons from the Cold War*, University Press of America, New York 2002, σελ. 16, 25-26

²²⁸ *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Έγγραφο Αρ. 49. σελ. 194-200

²²⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε πως μία από τις έξι πρώτες διπλωματικές αποστολές που έστειλε η νεοσύστατη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ήρθε στα τέλη του 1950 στην Αθήνα. Το 1952 έληξε

προσπάθεια μερικής απαγκίστρωσης από την οικονομική εξάρτηση των ΗΠΑ. Το επισφράγισμα των σχέσεων θα ολοκληρωθεί λίγο αργότερα, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, με την επίσκεψη Καραμανλή στην Δυτική Γερμανία, προκειμένου να λάβει η Ελλάδα οικονομική βοήθεια, πράγμα που συνέβη²³⁰.

Το σημαντικότερο όμως όλων ήταν οι προτάσεις του ανατολικού μπλοκ σχετικά με ζώνες χωρίς πυρηνικά όπλα. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η τεράστια τεχνολογική και επιστημονική πρόοδος της ΕΣΣΔ τη δεκαετία του 1950 εξισορρόπησε τις δύο υπερδυνάμεις. Ιδιαίτερα με την απόκτηση, το καλοκαίρι του 1957 των διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων, της εκτόξευσης του Σπούτνικ και των νέων πυρηνικών και θερμοπυρηνικών όπλων, η ΕΣΣΔ μπορούσε να ανταγωνίζεται, με αποτρεπτικό τρόπο και μέσα, επί ίσοις όροις τις ΗΠΑ, κάτι που λίγα χρόνια πριν φαινόταν ακατόρθωτο²³¹. Αποτροπή σημαίνει να πεισθεί ένας αντίπαλος και να παραιτηθεί από την πραγματοποίηση των σχεδίων του. Χαρακτηριστικό της είναι η έλλειψη άσκησης βίας και γι' αυτό πετυχαίνει, όταν ο αντίπαλος μένει πολιτικά ή στρατιωτικά αδρανής και διατηρείται έτσι το status quo. Το κλειδί της έννοιας της αποτροπής είναι η αξιοπιστία της απειλής που εκτοξεύεται. Το σημείο αυτό έχει αποφασιστική σημασία. Μια απειλή πρέπει να είναι ταυτόχρονα τεχνικά και ψυχολογικά αξιόπιστη και να τη βλέπει ως τέτοια ο απειλούμενος²³² και σίγουρα τέτοιες ήταν αρκετές απειλές της ΕΣΣΔ σε όλη την περίοδο Χρυσόσφ.

Η έλευση των διηπειρωτικών πυρηνικών πυραύλων στα τέλη της δεκαετίας του 1950 επαναπροσδιόρισε τη στρατηγική, τις στρατιωτικές και πολιτικές προκλήσεις για το ΝΑΤΟ, ιδιαίτερα, όταν τα ευρωπαϊκά μέλη της συμμαχίας άρχισαν να απαιτούν έναν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της πυρηνικής στρατηγικής της συμμαχίας. Συνεπώς, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ ήταν σε μεγάλο βαθμό καθορισμένες από την αδυναμία τους να συμφωνήσουν σχετικά με διάφορα θέματα (τον έλεγχο των πυρηνικών όπλων, την κατανομή των βαρών, τη σχέση μεταξύ συμβατικών και πυρηνικών όπλων, κ.λπ.). Το ότι η ΕΣΣΔ κατείχε διηπειρωτικούς πυραύλους, έθετε υπό αμφισβήτηση την πυρηνική εγγύηση των ΗΠΑ προς τη Δυτική Ευρώπη και αύξησε την προοπτική ενός περιορισμένου πολέμου με συμβατικά όπλα²³³.

Η αμερικανική στρατηγική άρχισε συνεπώς να αλλάζει σταδιακά και διαμορφώθηκε το νέο δόγμα της «ευέλικτης ανταπόδοσης». Ο στόχος ήταν η αποφυγή ενός ολοκληρωτικού πυρηνικού πολέμου και η ταυτόχρονη αποτρεπτική στρατιωτική ικανότητα. Για το λόγο αυτό οι ΗΠΑ δήλωναν έτοιμοι στους συμμάχους να εγκαταστήσουν στα συμμαχικά ευρωπαϊκά εδάφη πυρηνικούς πυραύλους μέσου βεληνεκούς. Η αμερικανική πρόταση προκάλεσε αμφιβολίες για το βαθμό δέσμευσης

δια νόμου η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ των δύο χωρών και τον Νοέμβριο του 1953 υπογράφηκε η πρώτη μεταπολεμική συμφωνία για οικονομική συνεργασία. Ακολούθησαν η επίσκεψη του καγκελάριου Αντενάουερ τον Μάρτιο του 1954 και στα τέλη Ιουνίου 1954 η επίσκεψη Παπάγου στη Δυτική Γερμανία.

²³⁰ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, «Ο Κ. Καραμανλής, η Δυτική Γερμανία και η Ευρώπη: στρατηγικές προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1955-1963 και 1974-1980», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΤΕΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), Δεύτερος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 2008, σελ. 231

²³¹ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, σελ. 240

²³² ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην πυρηνική στρατηγική*, σελ. 23

²³³ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Denuclearization on NATO's Southern Front: Allied Reactions to Soviet Proposals, 1957-1963», *Journal of Cold War Studies*, Volume 14, Number 4, Published by the MIT Press 2012, σελ. 200

των ΗΠΑ για την ακεραιότητα των ευρωπαϊών συμμάχων και δημιούργησε ένα γενικότερο προβληματισμό για την πυρηνική στρατηγική του ΝΑΤΟ²³⁴. Η ανταπόκριση του ΝΑΤΟ στις νέες προκλήσεις ήταν διπλή. Αφενός προκρίθηκε η εγκατάσταση των αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς (IRBMs) στην Ευρώπη, καθώς και ένα νέο σχέδιο στρατηγικής, το MC 70, που έδωσε ένα πρωταρχικό ρόλο στις λεγόμενες «δυνάμεις ασπίδας», αποτελούμενες από χερσαίες, θαλάσσιες και εναέριας μονάδες για την υπεράσπιση της «επιθετικής γραμμής» του εδάφους του ΝΑΤΟ, με συμβατικά, καθώς και τακτικά πυρηνικά όπλα, εναντίον μιας πιθανής επιθετικότητας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ωστόσο, στη νότια πτέρυγα, η Ελλάδα και η Τουρκία ανησυχούσαν ότι η συμμαχία δεν θα υπερασπιστεί τα εδάφη τους, εάν μια περιορισμένη επίθεση από το ανατολικό μπλοκ, είχε ως αποτέλεσμα την κλιμάκωση σε ένα γενικό πυρηνικό πόλεμο²³⁵.

Κατά την υπουργική συνάντηση του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου (ΝΑΤ) το Δεκέμβριο του 1956 πολλά μέλη ζήτησαν από τις Ηνωμένες Πολιτείες να διαθέσουν πυρηνικά όπλα και συστήματα διανομής μικρής εμβέλειας στη συμμαχία. Τον Απρίλιο του 1957 η διοίκηση των ΗΠΑ συμφώνησε να εγκατασταθούν σε Αγγλία, Ιταλία και Τουρκία πυρηνικοί πύραυλοι μέσου βεληνεκούς τύπου Θώρ (Thor) και Ζεύς (Jupiter), υπό τον όρο της διπλής κλειδός. Η Ελλάδα όμως αρνήθηκε να τοποθετήσει στο έδαφός της τους πυραύλους και η κυβέρνηση διευκρίνιζε ότι στο μέλλον τέτοιο ενδεχόμενο θα πρέπει να έχει την έγκριση της Βουλής²³⁶. Με αυτό τον τρόπο, οι Ηνωμένες Πολιτείες εγκατέστησαν IRBMs σε χώρες του ΝΑΤΟ και δημιούργησαν πυρηνικό απόθεμα στην Δυτική Ευρώπη.

Η εγκατάσταση των αμερικανικών πυρηνικών όπλων στην Ευρώπη ώθησε το σοβιετικό μπλοκ να ξεκινήσει μια νέα «επίθεση ειρήνης», επικεντρωμένη στα Βαλκάνια. Στις 10 Σεπτεμβρίου του 1957 ο πρωθυπουργός της Ρουμανίας Χίβου Στόικα προτείνει επισήμως προς την Τουρκία, την Ελλάδα, την Γιουγκοσλαβία και την Βουλγαρία τη σύγκλιση διαβαλκανικής συνάντησης κορυφής, με σκοπό τη σύναψη περιφερειακού Συμφώνου Φιλίας, Συνεργασίας και μη Επίθεσης²³⁷. Η πρόταση έθετε επίσης το ζήτημα της αποπυρηνικοποίησης των Βαλκανίων. Ο πρωθυπουργός της Ρουμανίας δήλωσε ότι η διαδικασία αυτή θα λάβει παγκόσμια προσοχή και θα βελτιώσει τις σχέσεις μεταξύ των χωρών των Βαλκανίων. Ωστόσο, σύμφωνα με ένα απόρρητο έγγραφο από το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρουμανίας, το οποίο υποβλήθηκε τον Αύγουστο του 1957 στην Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, η ρουμανική και η σοβιετική τακτική στόχευε πέρα από αυτό. Εάν η Ελλάδα και η Τουρκία συμφωνούσαν να συνεργαστούν με τα κομμουνιστικά βαλκανικά κράτη, ο ρόλος του ΝΑΤΟ στην περιοχή θα εξασθενούσε. Από την άλλη πλευρά, εάν οι κυβερνήσεις της Αθήνας και της Άγκυρας απέρριπταν την ιδέα, η πρόταση Στόικα θα

²³⁴ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964: πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και ύφεσης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σελ. 16

²³⁵ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Denuclearization on NATO's Southern Front», σελ. 200

²³⁶ ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, σελ. 82

²³⁷ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΣΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), *Δεύτερος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»*, Αθήνα 2008, σελ. 76

διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην αποκάλυψη της αντισοσιαλιστικής πολιτικής των δυτικών κυβερνήσεων και θα ενίσχυε την κομμουνιστική επιρροή στα Βαλκάνια²³⁸.

Το ΝΑΤΟ άφησε την Ελλάδα και την Τουρκία να χειριστούν την πρόταση Στόικα από μόνες τους. Οι δύο χώρες θα την απέρριπταν για διάφορους λόγους. Η Ελλάδα υποστήριξε ότι η προτεινόμενη βαλκανική σύνοδος κορυφής ήταν καταδικασμένη να αποτύχει, εκτός αν οι πολιτικές διαιρέσεις μεταξύ των χωρών των Βαλκανίων λυθούν εκ των προτέρων²³⁹. Η ελληνική πλευρά ανέφερε επίσης τις στρατιωτικές της ανησυχίες, υποστηρίζοντας ότι η δημιουργία μιας αποπυρηνικοποιημένης ζώνης στα Βαλκάνια ήταν άνευ σημασίας σε μια εποχή μάλιστα κατά την οποία η περιοχή δεν προστατευόταν από τις χώρες, που κατείχαν πυρηνικά όπλα²⁴⁰. Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 2 Οκτωβρίου, κατά τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), ο Πολωνός υπουργός Εξωτερικών Άνταμ Ραπάκι πρότεινε επισήμως μια ζώνη απαλλαγμένη από πυρηνικά όπλα στην Κεντρική Ευρώπη, αγκαλιάζοντας τα γερμανικά κράτη, την Τσεχοσλοβακία και την Πολωνία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους στο ΝΑΤΟ απέρριψαν και αυτή την πρόταση με το επιχείρημα ότι δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την υπεροχή του Συμφώνου της Βαρσοβίας σε συμβατικές στρατιωτικές δυνάμεις, ούτε γινόταν κάποια ουσιαστική πρόοδος προς την επανένωση της Γερμανίας²⁴¹.

Οι δύο πρωτοβουλίες του Συμφώνου της Βαρσοβίας ήταν ερεθιστικές για τη δυτική συμμαχία. Όμως τόνωσαν τη δημόσια συζήτηση στη δύση για το θέμα των αποπυρηνικοποιημένων ζωνών και το γερμανικό πρόβλημα στο σύνολό του, πράγμα που οι κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να παραβλέψουν. Αυτό συνέβη, διότι η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου είχε ως κύριο χαρακτηριστικό της την έντονη ιδεολογική αντιπαράθεση δύο αντίθετων κοσμοθεωριών, που εκτείνονταν σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής. Για πρώτη φορά μάλιστα στην ιστορία, η διπλωματία επηρεάστηκε, όχι μόνο από τους παραδοσιακούς παράγοντες της στρατιωτικής και οικονομικής ισχύος, αλλά και από πιο αφηρημένες ιδέες και έννοιες, όπως η δημοκρατία, η ελευθερία και η ισότητα, με την ταυτόχρονη, προπαγανδιστικού τύπου, παρουσίασή τους στην κοινή γνώμη²⁴².

Σε αυτή την περίοδο ένα σημαντικό ζήτημα είναι και η λεγόμενη «σοβιετική οικονομική επίθεση» στις χώρες του τρίτου κόσμου. Η Ελλάδα εκείνη την εποχή κατατασσόταν στις αναπτυσσόμενες χώρες. Για τη σοβιετική πολιτική, το οικονομικό άνοιγμα εντασσόταν στις γενικότερες ειρηνευτικές επιθέσεις και αποτελούσε πολιτικό όπλο, καθώς θεωρούσαν πως η άμιλλα έχει στραφεί πλέον στον οικονομικό τομέα και πως σε μικρό χρονικό διάστημα θα έβγαιναν κερδισμένες σε αυτή την ειρηνική διαμάχη καπιταλισμού-σοσιαλισμού. Και για τις ΗΠΑ βεβαίως ο οικονομικός τομέας ήταν το κεντρικό θέμα της εξωτερικής της πολιτικής, μετά και από την ανησυχία που επέφερε ο

²³⁸ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Denuclearization on NATO's Southern Front», σελ. 203

²³⁹ βλ. επίσης ΔΩΡΑ ΓΚΟΤΑ, «Η βαλκανική συνεργασία στην πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη δεκαετία του '50», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΤΣΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), Δεύτερος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 2008, σελ. 410

²⁴⁰ ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Denuclearization on NATO's Southern Front», σελ. 205

²⁴¹ *The Cambridge History of the Cold War*, Volume II, LEFFLER P. MELVYN and WESTAD ARNE ODD (επιμ.), Cambridge University Press, Cambridge 2010, σελ. 399

²⁴² ΚΟΥΡΚΟΥΒΕΛΑΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, «Η αντισταυροφορική εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1955-1963», σελ. 71

Σπούτνικ, καθώς θεωρούσαν πως η οικονομική διείσδυση της ΕΣΣΔ ήταν ο «δούρειος ίππος» της²⁴³.

Στο τέλος Φεβρουαρίου του 1958 παραιτήθηκε ο υπουργός Εμπορίου Π. Παπαληγούρας και τη θέση του πήρε ο Λ. Δερτιλής, που διατήρησε τη θέση ως το καλοκαίρι του 1961. Το όνομα του Δερτιλή συνδέθηκε με τις προσπάθειες ανάπτυξης του εμπορίου με τις ανατολικές χώρες και με τις τάσεις παρέκκλισης από τις αρχές του ελεύθερου εμπορίου, αποσπώντας μάλιστα και τα θετικά σχόλια της αριστεράς. Η απομάκρυνσή του σηματοδότησε και το τέλος της πολιτικής αυτής. Το 1958 υπογράφηκαν πέντε εμπορικές συμφωνίες και πρωτόκολλα με ανατολικές χώρες. Και για πρώτη φορά η Ελλάδα υπέγραψε τριετή συμφωνία με την ΕΣΣΔ, η οποία προέβλεπε συνολικά αύξηση των ανταλλαγών σε ποσοστό 23%²⁴⁴.

Στις 4 Μαΐου 1958 ο Χρυσόσοφ παραχώρησε συνέντευξη στην εφημερίδα *Το Βήμα* σχετικά με το δεσμευτικό χαρακτήρα των συμμαχικών υποχρεώσεων της Ελλάδας και ειδικότερα με την εγκατάσταση των βάσεων στο έδαφός της. Ο Χρυσόσοφ ανέφερε πως η Σοβιετική Ένωση έχει την πάγια θέση πως το ΝΑΤΟ είναι επιθετικός στρατιωτικός συνασπισμός και στρέφεται κατά των φιλειρηνικών κρατών. Η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ προσδένει την Ελλάδα σε μια μονόπλευρη πολιτική, η οποία δεν της υπόσχεται καμιά ευνοϊκή προοπτική, αντιθέτως είναι πιθανόν να εμπλακεί σε επικίνδυνες πολεμικές περιπέτειες, τις οποίες θα δημιουργούσε ενδεχομένως άλλο μέλος, όπως η Τουρκία ή οι ΗΠΑ. Παράλληλα, ο Σοβιετικός ηγέτης υπογράμμισε πως οι ελληνοσοβιετικές εμπορικές συναλλαγές ήταν ικανοποιητικές, καθώς από το 1953 επταπλασιάστηκαν. Οι δυνατότητες όμως της οικονομικής συνεργασίας δεν είχαν εξαντληθεί και η προοπτική ανταλλαγής κεφαλαιουχικού εξοπλισμού για την εκβιομηχάνιση της χώρας, έναντι ελληνικών προϊόντων, παρέμενε ανοιχτή. Ο Καραμανλής απαντώντας ανέβασε τους τόνους, κάνοντας λόγο για ωμή παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας, ενώ θεωρούσε πως η χρονική στιγμή της συνέντευξης ήταν μια προσπάθεια επίδρασης του αποτελέσματος των επικείμενων εκλογών. Φυσικά υπεραμύνθηκε της πολιτικής του ΝΑΤΟ και αρνούνταν κατηγορηματικά ότι στη χώρα υπήρχαν πυρηνικά όπλα²⁴⁵.

Η επιδείνωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων ήταν γεγονός. Η διακοπή των πολιτιστικών σχέσεων της Ελλάδας με τη Σοβιετική Ένωση ήταν ακόμα ένα σημαντικό δεδομένο, που πιστοποιούσε την αλλαγή και θα διαδραμάτιζε και μείζον διπλωματικό ζήτημα στα επόμενα χρόνια. Αυτό συνέβη αμέσως μετά τις εκλογές του 1958, καθώς η ελληνική πλευρά θεωρούσε πως εκδηλώσεις καλλιτεχνικών σωματείων από την ΕΣΣΔ θα μπορούσαν να συντελέσουν στην άνοδο της αριστεράς. Στα πλαίσια αυτά απαγορεύτηκε ακόμα και η στάση στην Ελλάδα της περιοδείας του διάσημου μπαλέτου του θεάτρου Μπολσόι²⁴⁶.

Στις 11 Μαΐου διεξήχθησαν οι εθνικές εκλογές από την υπηρεσιακή κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Γεωργακόπουλου. Η ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή κέρδισε ξανά τις εκλογές με ποσοστό 41,16%, σχηματίζοντας αυτοδύναμη κυβέρνηση. Η μεγάλη όμως έκπληξη έγινε από την ΕΔΑ, η οποία κατέλαβε τη δεύτερη θέση με ποσοστό 24,42% και, ενισχυόμενη από τη δεύτερη κατανομή ψήφων, έφτασε τις 79

²⁴³ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 115-116

²⁴⁴ *Ibid*, σελ. 144-146

²⁴⁵ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο*, Τόμος Γ', σελ. 120-121

²⁴⁶ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 453

έδρες. Ήταν η πρώτη φορά στην ελληνική κοινοβουλευτική ιστορία, που αριστερό κόμμα γινόταν αξιωματική αντιπολίτευση. Οι εκλογές του 1958 είχαν ως αποτέλεσμα τον εκλογικό θρίαμβο της ΕΔΑ και την πτώση του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η «πόλωση» μεταξύ ΕΡΕ και ΕΔΑ. Η «πόλωση» κυριάρχησε απόλυτα στην πολιτική ζωή της χώρας εκείνης της περιόδου²⁴⁷. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτός ο διχασμός ήταν μια αναπαραγωγή της διαίρεσης του ελληνικού λαού, όπως αυτός διαμορφώθηκε στον εμφύλιο, μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων». Η «πόλωση» κυριάρχησε απόλυτα στην πολιτική ζωή της εποχής. Απόδειξη αυτού είναι ότι οι πολιτικές αποφάσεις και οι επιλογές της περιόδου καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από αυτή και κυρίως με τη στροφή σε αυταρχικότερες μορφές διακυβέρνησης στα ζητήματα της εσωτερικής πολιτικής²⁴⁸. Φυσικά αυτό το κλίμα θα επηρεάσει και τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις σε όλη την επόμενη περίοδο, έως και την παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή το 1963.

Στις 16 Ιουνίου 1958 επισκέπτεται την Αθήνα σοβιετική εμπορική αντιπροσωπεία, με επικεφαλής το γενικό διευθυντή του υπουργείου Εξωτερικού Εμπορίου, με σκοπό τη διεξαγωγή συνομιλιών για τη διεύρυνση των διμερών ελληνοσοβιετικών σχέσεων, που αφορούσαν τον οικονομικό τομέα. Σύμφωνα με την ανακοίνωση, που εκδόθηκε μετά τη συνεδρίαση των υπουργών της επιτροπής, στην οποία προήδρευε ο Κ. Καραμανλής, τονιζόταν η πρόθεση της Ελλάδας να διπλασιαστούν τουλάχιστον οι εμπορικές συναλλαγές με την ΕΣΣΔ με τρόπο που να ανταποκρίνεται στο αμοιβαίο συμφέρον και των δύο χωρών²⁴⁹.

Σε αυτό το σημείο παρατηρούμε κάτι το, θεωρητικά, οξύμωρο. Αν και η ΕΔΑ βρίσκεται στην αντιπολίτευση και οι «επιθέσεις φιλίας» της ΕΣΣΔ αυξάνονται, ωστόσο οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών βελτιώνονται. Και όντως, οι πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών δεν επηρέασαν τον τομέα της οικονομίας. Απεναντίας, οι εμπορικές ανταλλαγές από το 1955 μέχρι και το 1961 γνώρισαν θεαματική άνοδο. Η ανάγκη για οικονομικό άνοιγμα στο ανατολικό μπλοκ καθορίστηκε, εν πολλοίς, από την απόφαση των ΗΠΑ να περιορίσουν τη μαζική οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, η οποία στα μέσα της δεκαετίας του 1950 ανερχόταν μόλις σε 20 εκατομμύρια δολάρια²⁵⁰. Οι εισαγωγές από 3,4% ανήλθαν σε 7% του συνόλου, ενώ οι εξαγωγές εκτινάχτηκαν από το 4,4% σε 23,3%, καθιστώντας το εμπόριο με τις ανατολικές χώρες πλεονασματικό. Η εξέλιξη όμως αυτή προβλημάτιζε την κυβέρνηση, διότι ναι μεν παρείχε έξοδο στην απορρόφηση των εξαγωγίμων γεωργικών προϊόντων και διευκόλυνε την προμήθεια λιπασμάτων για τη γεωργία και ενέργειας για τη βιομηχανία, όμως δημιουργούσε εσωτερικά ζητήματα. Η κυβέρνηση Καραμανλή συνεπώς κινήθηκε σχετικά αρνητικά στην προοπτική περαιτέρω ακόμη βελτίωσης των σχέσεων σε αυτό τον τομέα και προτίμησε να κατευθύνει τη χώρα στο περισσότερο ανταγωνιστικό περιβάλλον της δυτικής Ευρώπης²⁵¹.

Στις 18 Ιουλίου του 1958 ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σεργκέεφ συνομιλεί με τον εκδότη και αρχισυντάκτη της *Αυγής* Μανώλη Γλέζο για την

²⁴⁷ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σελ. 255

²⁴⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 ως το τέλος του αιώνα», Τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 2000, σελ. 200

²⁴⁹ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο*, Τόμος Γ', σελ. 149

²⁵⁰ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 15

²⁵¹ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι*, σελ. 109

κατάσταση στην Εγγύς Ανατολή. Συγκεκριμένα συζητήθηκε η επέμβαση στον Λίβανο και πως αυτή κατακρίθηκε ακόμα και από τον δεξιό τύπο, δίνοντας την ευκαιρία στην ΕΣΣΔ με τις κατάλληλες ενέργειες να αναστρέψει την εις βάρος της άποψη της κοινής γνώμης. Τέθηκε επίσης το ζήτημα, αν από ελληνικού εδάφους περνούν αμερικανοί στρατιώτες, κάτι για το οποίο ο Γλέζος δεν ήταν σίγουρος και απλά επικαλέστηκε απροσδιόριστες πληροφορίες του τύπου²⁵². Σημειώνεται πως ήταν η δεύτερη συνάντηση του Γλέζου με το σοβιετικό διπλωμάτη, κάτι που ίσως έδωσε ένα επιπλέον πάτημα στους κατηγορούς του λίγο καιρό αργότερα.

Στις 9 Αυγούστου, περίοδο που ο βρετανός πρωθυπουργός Χάρολντ Μακ Μίλλαν βρισκόταν στην Ελλάδα, προκειμένου να προωθήσει το σχέδιό του για το Κυπριακό (7-9 Αυγούστου), ο Σεργκέεφ προσπάθησε να επικοινωνήσει προσωπικά με τον Καραμανλή και με τον Αβέρωφ, προκειμένου να τους μεταβιβάσει επιστολή του Χρουστσόφ. Επειδή όμως ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ βρισκόταν σε συνομιλίες με τον πρωθυπουργό της Βρετανίας, το μήνυμα δόθηκε στον υπουργό Προεδρίας Κ. Τσάτσο²⁵³. Στο μήνυμα γινόταν λόγος για την τεταμένη κατάσταση στη Μέση Ανατολή, εξαιτίας των επιθετικών ενεργειών των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας προς την Ιορδανία και τον Λίβανο. Κατά τον Χρουστσόφ, η ένοπλη παρέμβαση παραβίαζε τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου και τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ και εναντιωνόταν στα κινήματα των λαών, οι οποίοι επεδίωκαν να ασκήσουν τα νόμιμα δικαιώματά τους προς αυτοδιάθεση. Κατόπιν αναφοράς στην πρόταση της ΕΣΣΔ για σύγκλιση διάσκεψης, σε επίπεδο αρχηγών κρατών, της ΕΣΣΔ, των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, των Ινδίων και με τη συμμετοχή του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ και την απόρριψή της από τις ΗΠΑ και την Μεγάλη Βρετανία, έγινε αναφορά στον κίνδυνο μιας παγκόσμιας σύρραξης στη Μέση Ανατολή, καθώς η σύρραξη στρατευμάτων στην περιοχή συνεχιζόταν με την υποστήριξη μάλιστα του Συμφώνου της Βαγδάτης.

Ο Χρουστσόφ ανέφερε επίσης στον Έλληνα πρωθυπουργό πως έχει γνώση των συμφερόντων της Ελλάδας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και εξέφραζε την ελπίδα πως η Ελλάδα, στην έκτακτη σύνοδο του ΟΗΕ, για το θέμα της Μέσης Ανατολής θα τασσόταν υπέρ της άμεσης αποχώρησης των αμερικανικών στρατευμάτων από τον Λίβανο και των αγγλικών από την Ιορδανία, συμβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο στην ειρηνευτική διαδικασία στην περιοχή, αυξάνοντας παράλληλα το διεθνές της κύρος και συσφίγγοντας τις σχέσεις της με τις χώρες αυτές²⁵⁴. Η πρόθεση του Χρουστσόφ ήταν να επηρεάσει την ελληνική ηγεσία προς τις σοβιετικές θέσεις, στο εν λόγω ζήτημα, χρησιμοποιώντας ένα νομικό και ένα ψυχολογικό επιχείρημα. Η Ελλάδα δηλαδή, για τον Χρουστσόφ, σε σχέση με το Κυπριακό ζήτημα, είχε συμφέρον να στηρίξει τις θέσεις της σοβιετικής πλευράς, καθώς η ΕΣΣΔ τασσόταν κατά του ιμπεριαλισμού και υπέρ της αυτοδιάθεσης των λαών. Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιούσε και η ελληνική διπλωματία για το Κυπριακό, θέτοντας παράλληλα ζήτημα ασφάλειας στην Ανατολική Μεσόγειο, το οποίο θα είχε δραματικές συνέπειες και για το Κυπριακό και για τις

²⁵² Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 50. σελ. 201-203

²⁵³ ULUNYAN A. AR., «Karamanlis's Greece and the Soviet Union (Flashpoints and Observations), late 1950s-1970s», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΤΣΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), Δεύτερος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 2008, σελ. 397

²⁵⁴ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος Γ'*, σελ. 208-210

σχέσεις της Ελλάδας με τις αραβικές χώρες και φυσικά για το θαλάσσιο εμπόριο και την οικονομία γενικότερα.

Σε αυτό το σημείο είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσα η χρονική σειρά των γεγονότων, καθώς την ίδια μέρα, δηλαδή στις 9 Αυγούστου, έχουμε τις συνομιλίες με τον Μακ Μίλλαν, την επιστολή Χρουστσόφ αλλά και τη συνάντηση Καραμανλή με τον υφυπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Ρόμπερτ Μέρφν. Συνεπώς η πορεία των γεγονότων δεν μπορεί να προσδιοριστεί με απόλυτη ακρίβεια, καθώς μιλάμε για λεπτά της ώρας. Η επιχειρηματολογία όμως του Καραμανλή προς το Βρετανό και τον Αμερικανό αξιωματούχο ήταν τέτοια που μας δημιουργεί βάσιμες υποψίες πως ο Καραμανλής είχε γνώση της επιστολής Χρουστσόφ και τη χρησιμοποίησε στις συνομιλίες του. Ίσως να είχε ενημέρωση για το περιεχόμενο της επιστολής και από κάποιον Έλληνα διπλωμάτη στη Μόσχα τις προηγούμενες ημέρες, όμως αυτό δεν αποδεικνύεται από δημοσιευμένες πηγές. Υπάρχει βεβαίως και η πιθανότητα ενός τυχαίου γεγονότος, το οποίο να συνέβη εξαιτίας της γενικότερης σταθερής πολιτικής στο Κυπριακό και στα εξωτερικά ζητήματα. Θεωρούμε όμως, ως σχεδόν βέβαιο, πως με κάποιο τρόπο η επιστολή Χρουστσόφ, ή μέρος αυτής, έφτασε στα χέρια ή τα αυτιά του Καραμανλή, καθώς ήδη στις συνομιλίες με τον Μακ Μίλλαν, ο Καραμανλής άφηνε να διαρρεύσει μέρος της, καθιστώντας σαφές στον Μακ Μίλλαν ότι η σοβιετική πολιτική είχε σοβαρές βλέψεις στην Κύπρο και για να τις επιδιώξει χρησιμοποιούσε τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις στο νησί²⁵⁵.

Με τον υφυπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ η ατζέντα περιελάμβανε ανταλλαγή απόψεων για το γενικότερο πρόβλημα της Μέσης Ανατολής, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό. Σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης ο Έλληνας πρωθυπουργός, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, αναφερόταν στο Κυπριακό. Μάλιστα εκφράζοντας την απογοήτευσή του εξαιτίας της αγγλικής και της τουρκικής αδιαλλαξίας, τόνισε στον αμερικανό υφυπουργό πως η Ελλάδα δέχεται τη χειρότερη αντιμετώπιση μεταξύ της Συμμαχίας και πως αυτή η εξέλιξη οδηγεί στην επιδείνωση της κατάστασης στη γενικότερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και ειδικότερα τόνισε, σε έντονο ύφος, πως το Κυπριακό ζήτημα θα ξεφύγει από τα συμμαχικά χέρια και θα γίνει αντικείμενο προπαγάνδας και πολιτικής εκμετάλλευσης από τη Σοβιετική Ένωση²⁵⁶.

Η σύνδεση της επιστολής Χρουστσόφ με την επίσκεψη Μέρφν και Μακ Μίλλαν στην Αθήνα την ίδια ακριβώς μέρα υπήρξε μάλλον σαφής. Πιθανώς, ο Καραμανλής χρησιμοποίησε την επιστολή Χρουστσόφ προς τον αμερικανό υφυπουργό, ώστε να αποσπάσει την αμερικανική εύνοια για το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η αναφορά του Καραμανλή πως οι Σοβιετικοί θα αποκτήσουν το πάνω χέρι στο Κυπριακό, πρέπει να οφείλεται στην άμεση πρόσκληση του Χρουστσόφ προς την ελληνική ηγεσία να συνεργαστούν από κοινού στον ΟΗΕ, προκειμένου να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα, το οποίο άγγιζε τα συμφέροντα και των δύο χωρών. Η αμερικανική αδιαφορία για το Κυπριακό, όπως την αντιλαμβανόταν τουλάχιστον η ελληνική ηγεσία και η ελληνική κοινή γνώμη, έδινε το τέλειο βήμα στην ΕΣΣΔ, ώστε να διασπάσει τη θέση ενός κράτους – μέλους του ΝΑΤΟ, το οποίο θιγόταν από τις μεμονωμένες κρατικές πολιτικές σε μια ιδιαίτερη περιοχή για την πολιτική της Ελλάδας γενικότερα και σε εσωτερικό και σε εξωτερικό επίπεδο. Η δελεαστική πρόταση

²⁵⁵ ULUNYAN A. AR., «Karamanlis's Greece and the Soviet Union», σελ. 398

²⁵⁶ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος Γ', σελ. 207

Χρυσόστοφ σε συνδυασμό με τη στήριξη της ΕΣΣΔ και των αραβικών κρατών στον ΟΗΕ για το Κυπριακό δημιουργούσε νέα δεδομένα για την ελληνική ηγεσία, τα οποία ωστόσο δε φαινόταν διατεθειμένη να εκμεταλλευτεί για τη σύσφιξη των πολιτικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ και το ανατολικό μπλοκ, παρά να τα χρησιμοποιήσει ως διπλωματικές διαρροές και μοχλό πίεσης προς τις ΗΠΑ.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1958 ο Σεργκέεφ συναντήθηκε με τον υπουργό των Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ, με θέμα την ανάπτυξη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων. Η κύρια εκκρεμότητα που, κατά τον Σεργκέεφ, παρεμπόδιζε τις σχέσεις των δύο χωρών ήταν η μη απάντηση του Αβέρωφ στο ζήτημα της διέλευσης μέσω Ελλάδας της αεροπορικής γραμμής Μόσχας-Καΐρου, ενώ παράλληλα άλλοι υπάλληλοι του υπουργείου εξωτερικών δεν έδιναν απάντηση, επικαλούμενοι ακριβώς την έλλειψη εντολών από τον υπουργό. Επίσης τόνιζε πως για την εν λόγω αεροπορική γραμμή ενδιαφέρεται και η Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, με την οποία η Ελλάδα έχει πολύ καλές σχέσεις. Ο Αβέρωφ υποστήριξε πως το ζήτημα δεν εξαρτάται μόνο από το δικό του υπουργείο, αλλά και από μια σειρά άλλων υπηρεσιών και κυρίως της στρατιωτικής, η οποία επιφυλάσσεται στη διέλευση μέσω Ελλάδας προς την Μέση Ανατολή των σοβιετικών αεροπορικών αερογραμμών και άλλων χωρών του σοβιετικού μπλοκ και πως ο ίδιος οφείλει να τηρήσει συγκρατημένη στάση. Ο Σεργκέεφ τόνισε πως η νέα κυβέρνηση Καραμανλή έχει δείξει τάση περιορισμού των πολιτιστικών, επιστημονικών και αθλητικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση και μάλιστα αναφέρθηκε σε μια αντισοβιετική έκθεση στο Βόλο, η οποία οδήγησε τη σοβιετική πρεσβεία σε νότα διαμαρτυρίας, η οποία ουδέποτε απαντήθηκε. Συνεχίζοντας, ο Σεργκέεφ είπε πως, αν και η ελληνική πλευρά επιθυμεί την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων και κυρίως την εισαγωγή πετρελαίου, ωστόσο ο υπουργός Βιομηχανίας Μάρτης προέβη σε αντισοβιετικές δηλώσεις.

Ο Αβέρωφ απάντησε πως τα γεγονότα αυτά δεν καθρεφτίζουν τη γενικότερη στάση της ελληνικής κυβέρνησης προς την ΕΣΣΔ και αναφορικά με την περίπτωση του Βόλου κάλεσε τον εκτελούντα καθήκοντα διευθυντή της Α' Πολιτικής Διεύθυνσης Καψαμπέλη, ώστε να διερευνήσει το ζήτημα. Όσον αφορά τα πολιτιστικά ο Αβέρωφ απέδωσε τη φειδωλότητα στο αποτέλεσμα των εκλογών και στο γεγονός πως, κατά τη γνώμη του, η σοβιετική πρεσβεία έχει βοηθήσει την ΕΔΑ, ενώ η γενικότερη τάση της κοινωνίας είναι αντικομμουνιστική, θέτοντας παράλληλα ζητήματα του Εμφυλίου Πολέμου της χώρας. Ο Σεργκέεφ απέρριψε τις υπόνοιες του Αβέρωφ για ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας και έθιξε εκ νέου το ζήτημα της ανταποδοτικής επίσκεψης στην Ελλάδα σοβιετικής αντιπροσωπείας, ενώ παράλληλα έθιξε και το ζήτημα της πρόσκλησης για επίσκεψη του πρωθυπουργού Καραμανλή στη Μόσχα, για το οποίο ο Αβέρωφ απάντησε πως ο πρωθυπουργός ενδιαφέρεται, αλλά δεν έχει χρόνο. Τέλος, αναφέρθηκαν στο Κυπριακό, στα ελληνοαλβανικά, καθώς και στην επικείμενη επίσκεψη Νάσερ²⁵⁷.

Στις 4 Οκτωβρίου 1958 συνομιλεί ο Σύμβουλος της Πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Ν. Σαλνιόφ με το μέλος της διαχειριστικής επιτροπής της ΕΔΑ Α. Μπριλάκη για την εσωτερική πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και για την εξωτερική πολιτική της. Οι δύο συνομιλητές αναφέρθηκαν εκτενώς στο κυπριακό ζήτημα. Επίσης συζητήθηκαν οι φήμες περί εξόδου της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ. Ο Μπριλάκης είπε πως ήταν μια

²⁵⁷ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 51. σελ. 204-207

μπλόφα της κυβέρνησης και δεν υπήρχε ποτέ περίπτωση να αρνηθεί τη Συμμαχία, αλλά, επειδή, κατά τα γνώμη του, η πλειονότητα του λαού είναι αγανακτισμένη από το ΝΑΤΟ, πρότεινε στην ΕΣΣΔ να εισηγηθεί την εγγύηση της ουδετερότητας της Ελλάδας και την ακεραιότητα των συνόρων της. Με μια τέτοια πράξη θα κλόνιζε τη θέση της κυβέρνησης και θα συνέβαλε στην αύξηση των τάσεων για ουδετερότητα. Φυσικά έλαβε την αρνητική απάντηση του Σαλνιόφ, ο οποίος υποστήριξε πως οι συνθήκες δεν ήταν οι κατάλληλες για μια τέτοια κίνηση, φανερώνοντας ποια ήταν τα όρια της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ στην περιοχή²⁵⁸. Τέλος, συζητήθηκε η κινητικότητα στο στρατό και οι φωνές πραξικοπήματος²⁵⁹.

Στις 5 Δεκεμβρίου όργανα της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών συλλαμβάνουν τον Μανώλη Γλέζο, ο οποίος τότε ήταν διευθυντής της Αυγής και μέλος της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ, τη στιγμή που έβγαινε από τα γραφεία της ΕΔΑ, η οποία ήταν αξιωματική αντιπολίτευση έπειτα από τις εκλογές του Μαΐου και τον οδήγησαν στα κρατητήρια. Τα νέα διαδίδονται γρήγορα και το ίδιο βράδυ ξεσπά στη Βουλή άγρια διαμάχη μεταξύ ΕΔΑ και ΕΡΕ για το εν λόγω ζήτημα. Ο υφυπουργός των Εσωτερικών Ε. Καλαντζής ανέφερε μεταξύ άλλων πως ο Γλέζος, βάσει αδιάσειστων στοιχείων, ήταν κατάσκοπος, καθώς είχε συναντήσει δήθεν στην Αθήνα τον Κ. Κολιγιάννη, διάδοχο του Ν. Ζαχαριάδη στην ηγεσία του ΚΚΕ. Ο υφυπουργός μάλιστα έδωσε έντονο πολιτικό χρώμα στις ανακοινώσεις του για τη σύλληψη Γλέζου, μιλώντας για «κομμουνιστική απειλή εναντίον της Δημοκρατίας και της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας», συμπληρώνοντας πως η ΕΔΑ κατευθύνεται από ξένη δύναμη, εννοώντας την ΕΣΣΔ χωρίς ωστόσο να την κατονομάζει, δήλωση που καθρέφτιζε το έντονο αντικομμουνιστικό κλίμα της εποχής²⁶⁰.

Από τη στιγμή της είδησης της σύλληψης του Γλέζου υπήρξε μια ευρύτατη κινητοποίηση, την οποία καθοδηγούσε η αριστερά, με τη συμμετοχή όμως κι άλλων φορέων. Κυρίως όμως ξεκινά μια διεθνής κινητοποίηση για το ζήτημα, ενώ ασχολήθηκε και ο ξένος τύπος και φυσικά διεθνείς οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το μείζον όμως διπλωματικό ζήτημα δημιουργήθηκε, έπειτα από την προσωπική παρέμβαση στο ζήτημα του σοβιετικού Πρωθυπουργού Νικίτα Χρουστσόφ. Ο Χρουστσόφ απαντώντας προς το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Νορβηγίας, που καλούσε τις κυβερνήσεις να ενδιαφερθούν για την απελευθέρωση του Γλέζου έγραψε:

«Η σοβιετική κυβέρνηση συμμερίζεται απολύτως τους φόβους σας σχετικά με τις μαζικές συλλήψεις Ελλήνων πατριωτών που απειλούνται με σκληρή τιμωρία στην Ελλάδα. Τα σοβιετικά συνδικάτα, πολλές δημόσιες οργανώσεις, επιστήμονες και άνθρωποι των γραμμάτων είναι βαθύτατα ανήσυχοι για την τύχη του γνωστού πολιτικού παράγοντος, του Έλληνα εθνικού ήρωος,

²⁵⁸ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 52. σελ. 208-210

²⁵⁹ Για την υπόγεια κινητικότητα στο στρατεύμα, η οποία θα επιφέρει τελικά άσκηση βίας στο εκλογικό σώμα στις εκλογές του 1961, ανάμειξη στη δολοφονία Λαμπράκη και φυσικά την επιβολή της δικτατορίας το 1967 βλέπε ενδεικτικά: ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ, «Οι γνωστοί "άγνωστοι" Απριλιανοί συνωμότες & η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία», Στρατιωτική Δικτατορία 1967-1974, ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ ΒΑΓΓΕΛΗΣ (επιμ.), Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2010, σσ. 23-84 και ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών: Ιδέες και Πρακτικές 1944-1952, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2010

²⁶⁰ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961, σελ. 375-379

δημοσιογράφου Μ. Γλέζου και των άλλων φυλακισμένων Ελλήνων πατριωτών. Νομίζουμε ότι εκτός από τις εκκλήσεις προς τις κυβερνήσεις, θα ήταν πάρα πολύ αποτελεσματική στην προσπάθεια για την επίτευξη ενός υψηλού ανθρωπιστικού σκοπού - την απελευθέρωση του Γλέζου και των άλλων φυλακισμένων Ελλήνων πατριωτών - μία έκκλησις του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος προς τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα των άλλων χωρών να αναλάβουν κατά το ιδιόν σας παράδειγμα και αυτά την υπεράσπισιν των Ελλήνων δημοκρατών»²⁶¹.

Φυσικά, όταν η ελληνική κυβέρνηση αντιλήφθηκε την επιστολή Χρουστσόφ, απάντησε με έντονο διάβημα. Ο μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών Σκεφέρης κάλεσε στο γραφείο του τον Σοβιετικό επιτετραμμένο και του εξέφρασε την έντονη διαμαρτυρία του για το περιεχόμενο της επιστολής, χαρακτηρίζοντάς την ως απαράδεκτη ανάμειξη στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας.

Αν και οι αποδείξεις εις βάρος του, όπως σημείωνε αργότερα και ο ίδιος ο Καραμανλής, δεν ήταν σοβαρές, ο Γλέζος τελικά καταδικάστηκε. Η επιβολή της ποινής του το καλοκαίρι του 1959 προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων. Η δίκη του Μανώλη Γλέζου και των άλλων στελεχών του ΚΚΕ είχε αρχίσει στις 9 Ιουλίου του 1959 στο Τακτικό Στρατοδικείο Αθηνών και διήρκησε δεκατέσσερις μέρες. Την παραμονή της δίκης ο πρόεδρος τον Ανωτάτου Σοβιέτ, στρατάρχης Βοροσίλωφ με μήνυμά του στο βασιλιά Παύλο εξέφραζε την ανησυχία του για την τύχη του Γλέζου, ο οποίος ήταν πολύ γνωστός στους λαούς της ΕΣΣΔ, λόγω του κοινού αγώνα των λαών ενάντια στη ναζιστική απειλή. Ο υφυπουργός Εξωτερικών Σκεφέρης αμέσως κάλεσε το Σοβιετικό πρεσβευτή Σεργκέεφ και του δήλωσε πως ο βασιλιάς δεν μπορεί να απαντήσει στον Βοροσίλωφ, καθώς σύμφωνα με το Σύνταγμα ο ανώτατος άρχοντας του πολιτεύματος δεν μπορούσε να αναμιχθεί στο έργο της Δικαιοσύνης. Την ίδια μέρα πάντως ο Καραμανλής εξέφραζε την κατάπληξή του για την διεθνή κομμουνιστική κινητοποίηση για θέμα μάλιστα κατασκοπείας σε βάρος της ασφάλειας της Ελλάδας. Στις 22 Ιουλίου το Στρατοδικείο εξέδωσε την απόφασή του, βάσει του μεταξικού νόμου Α.Ν. 375/1936 «περί τιμωρίας των εγκλημάτων κατασκοπείας και των εγκληματικών ενεργειών των απειλουσών την εξωτερικήν ασφάλειαν της χώρας», καταδικάζοντας τον Μανώλη Γλέζο σε πέντε χρόνια φυλάκιση, τέσσερα χρόνια εκτόπιση και οκτώ χρόνια στέρησης των πολιτικών του δικαιωμάτων²⁶².

Το Κρεμλίνο τύπωσε γραμματόσημο το φθινόπωρο του 1959 με την εικόνα του Μανώλη Γλέζου με φόντο την Ακρόπολη, ενέργεια για την οποία ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα προέβη σε έντονο διάβημα. Σε αυτά τα πλαίσια, που διαμορφώθηκαν ο Καραμανλής ανέλαβε προσωπικά την διπλωματική υπόθεση, καθώς η Αθήνα ετοιμαζόταν να υποδεχτεί και τον πρόεδρο των ΗΠΑ Αϊζενχάουερ. Με οξύτατη ανακοίνωση στις 2 Δεκεμβρίου 1959, καταδίκασε τις δηλώσεις Χρουστσόφ που είχε κάνει την ίδια μέρα από τη Βουδαπέστη, στις οποίες κατηγορούσε τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία για επέμβαση στην Ελλάδα. Ο Καραμανλής επεσήμανε στην ανακοίνωσή του πως ο Χρουστσόφ δικαιολογούσε τις καταστροφές που προξένησε στην Ελλάδα ο συμμαχοπολέμος, τον οποίο η ΕΣΣΔ ενίσχυσε και με υλικά μέσα και ηθικώς. Επίσης τον κατηγορούσε για ωμή παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Για τον

²⁶¹ Ibid, σελ. 382-383

²⁶² Ibid, σελ. 460-461

Καραμανλή ο σκοπός του Χρουστσόφ ήταν να ενισχύσει την κομμουνιστική μειοψηφία της χώρας, ενάντια σε έναν λαό που ήθελε να μείνει πιστός στις αρχές της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Ταυτόχρονα διέταξε την έκδοση ελληνικού γραμματοσήμου με την εικόνα του Ίμρε Νάγκυ και τη φράση «ελευθερία εις τους λαούς». Η έκδοση του γραμματοσήμου ήταν επιτυχής κίνηση στον επικοινωνιακό τομέα, καθώς λίγο αργότερα, κατόπιν πρότασης των Σοβιετικών, και τα δύο γραμματόσημα αποσύρθηκαν από την κυκλοφορία²⁶³. Η περίπτωση όμως του Μανώλη Γλέζου, καθώς και των πολιτικών κρατούμενων θα αποτελέσει σημείο τριβής στις σχέσεις των δύο χωρών όλη την επόμενη περίοδο²⁶⁴.

Σε αυτό το διάστημα σε διεθνές επίπεδο παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές. Στις αρχές του 1959 ο αντιπρόεδρος της σοβιετικής κυβέρνησης Αναστάς Μικογιάν επισκέπτεται τις ΗΠΑ, ενώ παράλληλα ο Μακ Μίλλαν, συνοδευόμενος από τον Σέलगουντ Λούντ, επισκέπτεται τη Μόσχα. Οι προτάσεις βέβαια των Μεγάλων για συνεννόηση εναλλάσσονται από εκατέρωθεν απειλές. Στο Βερολίνο, οι Σοβιετικοί επέβαλαν νέο αποκλεισμό. Ωστόσο, εξαιτίας του διαστημικού ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων, υπήρχε πρόθεση αναγνώρισης της πραγματικότητας. Επίσης στη Λατινική Αμερική οι επαναστατικές δυνάμεις του Φιντέλ Κάστρο και του Τσε Γκεβάρα, εισέρχονταν την Πρωτοχρονιά του 1959 στην Αβάνα χωρίς αντίσταση²⁶⁵. Οι κινεζορωσικές σχέσεις, αν και φαινομενικά ήταν άριστες, ωστόσο το ρήγμα μεταξύ Μόσχας και Πεκίνου εκείνη την εποχή διευρυνόταν και κλιμακωνόταν λίγο αργότερα το 1961²⁶⁶. Φυσικά σημαντικό διεθνές γεγονός και εξέχον για την Ελλάδα ήταν η υπογραφή των *Συνθηκών Λονδίνου - Ζυρίχης* στις 11 και 19 Φεβρουαρίου 1959 αντίστοιχα, μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Ελλάδας, της Τουρκίας, της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Με αυτό τον τρόπο τεραματίστηκε η βρετανική κυριαρχία στην Κύπρο και ιδρύθηκε ανεξάρτητο Κυπριακό κράτος²⁶⁷.

Η Αθήνα ήταν πολύ σκεπτική για τη στάση της Μόσχας στο Κυπριακό. Το Μάρτιο του 1959 μιλώντας με αμερικανούς διπλωμάτες, ο Αβέρωφ έλεγε πως η αξιοποίηση του Κυπριακού από τη Μόσχα, δεν ήταν και τόσο έξυπνη, πράγμα παράξενο για τη γενικότερη πολιτική της ΕΣΣΔ. Ούτε έδειχναν διαπιστευτήρια φιλίας προς το νέο κυπριακό κράτος. Η ελληνική δυσαρέσκεια μεγάλωνε εξαιτίας της σοβιετικής στήριξης στο κυπριακό κομμουνιστικό κόμμα και εξαιτίας ανάμειξης στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας, μέσω της Αριστεράς²⁶⁸. Πάντως η ΕΣΣΔ χαιρέτησε τη διακήρυξη ανεξαρτησίας της Κύπρου τον Αύγουστο του 1960 κατά του αγγλικού ιμπεριαλισμού, ο οποίος, όπως ανέφερε, είχε οδηγήσει την ελληνική και την τουρκική πλευρά σε αιματηρές συγκρούσεις. Ωστόσο, η κυπριακή κυβέρνηση αναγκαζόταν, κατά

²⁶³ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Κ. ΝΙΚΟΣ, «Ο Κ. Γ. Καραμανλής και η Αριστερά την κρίσιμη οκταετία 1955-63», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΤΣΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), Πρώτος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 2008, σελ. 127-128

²⁶⁴ στο Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών (από δω και στο εξής ΑΥΕ) υπάρχει φάκελος για την υπόθεση του Μανώλη Γλέζου: ΑΥΕ, 1961/63/12/1, «Έκδοση γραμματοσήμου Γλέζου και Ούγγρου Νάγκυ».

²⁶⁵ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 438-439

²⁶⁶ βλ. LI DANHUI and XIA YAFENG, «Jockeying for Leadership: Mao and the Sino-soviet Split, October 1961-July 1964», *Journal of Cold War Studies*, Volume 16, Number 1, Published by The MIT Press 2014, σσ. 24-60

²⁶⁷ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 148

²⁶⁸ ULUNYAN A. AR., «Karamanlis's Greece and the Soviet Union», σελ. 400

την άποψη της ΕΣΣΔ, να δεχτεί τη *Συνθήκη της Ζυρίχης και της Γενεύης* με τις οποίες υποχρεούνταν να έχει δυο μεγάλες αγγλικές στρατιωτικές βάσεις στο νησί, ενώ παράλληλα οι εγγυητές Ελλάδα, Τουρκία και Αγγλία είχαν δικαίωμα να παρεμβαίνουν στα εσωτερικά ζητήματα²⁶⁹.

Η ΕΣΣΔ στα πλαίσια της πολιτικής που ακολουθούσε αυτή την περίοδο, δηλαδή την πολιτική των «ανοιγμάτων» σε μη σοσιαλιστικές χώρες και ιδιαίτερα στην Ευρώπη, απευθυνόταν όχι μόνο σε κυβερνήσεις, αλλά και σε αντιπολιτευτικούς ηγέτες, όπως φαίνεται και από τις επαφές με την ΕΔΑ. Ήταν φανερό η πολιτική της ΕΣΣΔ σε μια προσπάθεια επιρροής ακόμα και συντηρητικών κύκλων, οι οποίοι να μην δε θα ζητούσαν την απόσχιση από το ΝΑΤΟ, όμως παράλληλα θα ένιωθαν τα εθνικά τους συναισθήματα να ταλανίζονται. Σε αυτά τα πλαίσια, στα τέλη Απριλίου ο Σοφοκλής Βενιζέλος βρισκόταν σε ταξίδι στην Μαύρη Θάλασσα, αλλά το σημαντικότερο γεγονός ήταν η επίσκεψη στη Μόσχα τον Απρίλιο του αρχηγού των Προοδευτικών Σπ. Μαρκεζίνη, ύστερα από πρόσκληση του Μικογιάν. Έπειτα από την τετραήμερη διαμονή του στη σοβιετική πρωτεύουσα ο Μαρκεζίνης παραθέτει συνέντευξη τύπου στην Αθήνα για το ταξίδι του, δίνοντας παράλληλα το στίγμα στις σχέσεις των δύο χωρών. Κατά τον Μαρκεζίνη στις συνομιλίες του με τον Χρουστσόφ και τον Μικογιάν συζητήθηκε το θέμα των φιλικών αισθημάτων της ΕΣΣΔ προς την Ελλάδα, καθώς και οι ιστορικοί δεσμοί των χωρών.

Αν και η ΕΣΣΔ θεωρούσε ως δεδομένη τη συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, ωστόσο την εγκατάσταση των πυραυλικών βάσεων τη εκλάμβανε ως πράξη στρεφόμενη κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Για τους Σοβιετικούς ηγέτες η Ελλάδα έπρεπε να ζητήσει και να επιτύχει εγγυήσεις από τους Μεγάλους για την ασφάλειά της, την ανεξαρτησία της και την ακεραιότητά της. Ο Μαρκεζίνης έθεσε το ζήτημα, εάν σε περίπτωση ουδετερότητας η ΕΣΣΔ μπορούσε με τη σειρά της να εγγυηθεί τη μη εγκατάσταση πυραυλικών συστημάτων και σε χώρες κοντινές της Ελλάδας, όπως η Αλβανία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία. Επίσης ο Μαρκεζίνης τέθηκε υπέρ της σοβιετικής πρότασης για τη δημιουργία απύραυλης ζώνης στα Βαλκάνια. Κατόπιν ερωτήσεων των δημοσιογράφων ο Μαρκεζίνης υποστήριξε πως δεν τέθηκαν εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας στις συνομιλίες του. Φυσικά η κυβέρνηση αντέδρασε έντονα, κατηγορώντας τον Μαρκεζίνη πως γίνεται φορέας της σοβιετικής προπαγάνδας στη χώρα του, με τον Μαρκεζίνη να απαντά πως υπηρετεί το δημόσιο συμφέρον της Ελλάδας²⁷⁰.

Την ίδια ακριβώς περίοδο και πιο συγκεκριμένα στις 22 Απριλίου 1959, το τμήμα προπαγάνδας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ παρουσίασε στην Κεντρική Επιτροπή την πρότασή του «Μέτρα για την ενίσχυση του αγώνα εναντίον της εχθρικής ραδιοφωνικής προπαγάνδας», η οποία υιοθετήθηκε τελικά από την Κεντρική Επιτροπή. Εκτός των άλλων, προτεινόταν η λήψη πρωτοβουλιών και η κατάθεση προτάσεων από την Κρατική Επιτροπή για τις ραδιοηλεκτρονικές μεταδόσεις, το υπουργείο Συγκοινωνιών και την Επιτροπή Κρατικής Ασφάλειας (ΚΓΒ), σε συνεργασία με το Τμήμα προπαγάνδας της ΚΕ του ΚΚΣΕ, σχετικά με την έντονη και σκληρή αντισοβιετική προπαγάνδα που γίνεται μέσω πειρατικών ραδιοφωνικών σταθμών στην Ελλάδα, στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στην Οκινάουα της Ιαπωνίας

²⁶⁹ GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, σελ. 285

²⁷⁰ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 440-441

και στις Φιλιππίνες²⁷¹. Η διαμάχη για τα εξωτερικά ζητήματα το 1959 με κύριο το Κυπριακό και τη Συμφωνία Λονδίνου-Ζυρίχης εντεινόταν. Η κυβέρνηση, ενδιαφερόταν να αποκαταστήσει στενές σχέσεις με όλους τους συμμάχους, να κλείσει τα ρήγματα του Κυπριακού και να μη χαλαρώσει στο πεδίο της «αντικομμουνιστικής επαγρύπνησης», καθώς η διεθνής ύφεση θα μπορούσε να ενισχύσει ενδεχομένως την αριστερά.

Στις 14 Μαΐου 1959, ο σοβιετικός υφυπουργός Εξωτερικών Ν. Φιριούμιν κάλεσε τον Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα, Δ. Παππά και του έδωσε υπόμνημα με τις απόψεις της χώρας του για το θέμα της εγκατάστασης βάσεων πυραύλου μέσου βεληνεκούς στην Ελλάδα. Από το περιεχόμενο της διακοίνωσης γίνεται σαφές πως οι σοβιετικοί είχαν πολλαπλές πληροφορίες ότι οι Αμερικανοί ήθελαν να μεταφέρουν πυρηνικά όπλα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, δηλώσεις του Αμερικανού υπουργού Άμυνας Μάκ Έλροϋ, επιβεβαιωμένες από τον ανώτατο διοικητή των ενόπλων δυνάμεων του ΝΑΤΟ στη νότια ζώνη της Ευρώπης αντιναύαρχου Μπράουν, που υποστήριζαν πως ο ανώτατος διοικητής των ενόπλων δυνάμεων Νόρσταντ διεξήγαγε διαπραγματεύσεις με αντιπροσώπους της ελληνικής πλευράς για το εν λόγω ζήτημα. Τις πληροφορίες αυτές, σύμφωνα με το υπόμνημα, υποστηρίζουν και πληροφορίες στον τύπο. Η Καθημερινή είχε γράψει πως η πρόσφατη μετάβαση του αντιπροέδρου της ελληνικής κυβέρνησης Κανελλόπουλου στις ΗΠΑ ήταν συνδεδεμένη άμεσα με το ζήτημα του εκσυγχρονισμού του ελληνικού στρατού στις ανάγκες του «ηλεκτρονικού πολέμου». Η σοβιετική πλευρά ήταν επίσης ενήμερη και για τις δηλώσεις του βοηθού υπουργού Άμυνας των ΗΠΑ Ίρβιν τον Απρίλιο, ο οποίος είχε δηλώσει πως η Ελλάδα θα λάβει στο προσεχές μέλλον αμερικανικούς πυραύλους, οι οποίοι θα τελούν υπό τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων των Ηνωμένων Πολιτειών²⁷².

²⁷¹ ULUNYAN A. AR., «Karamanlis's Greece and the Soviet Union», σελ. 401

²⁷² Όσον αφορά το ζήτημα των πυραύλων, οι απόψεις στη βιβλιογραφία δίστανται. Κάποιοι μελετητές της περιόδου, όπως ο Σβολόπουλος, αναφέρουν πως, εν τέλει, πυρηνικά δεν μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα ή ότι υπήρχαν μόνο σκέψεις. Ο Ριζάς για παράδειγμα αναφέρει το 2001 πως «η ιδέα της εγκατάστασης πυρηνικών στην Ελλάδα απορρίφθηκε». βλ. ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 17. Το 2006 όμως αφήνει να εννοηθεί πως ίσως υπήρξε συμφωνία, καθώς «Ο πυρηνικός ανταγωνισμός των υπερδυνάμεων και οι εξελίξεις στην πυρηνική ισορροπία είχαν άμεσο αντίκτυπο στην Ελλάδα, καθώς η εγκατάσταση ατομικών όπλων στη χώρα, αν και δεν ήταν γνωστό και το ζήτημα αφορούσε μόνο εικασίες, προκάλεσε μια οξεία εκστρατεία της Μόσχας κατά της Αθήνας που είχε συνέπειες στις ελληνο-σοβιετικές σχέσεις, αλλά και στις ελληνο-βουλγαρικές». βλ. ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση 1960-1974: από τον Ψυχρό Πόλεμο στην ύφεση 1960-1974*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ. 29. Σίγουρος για την εγκατάσταση πυρηνικών εμφανίζεται ο Στεφανίδης, ο οποίος παρουσιάζει αποχαρακτηρισμένα αμερικανικά έγγραφα και αναλύει το πώς η Ελλάδα εγκατέστησε τελικά στο έδαφός της πυρηνικό οπλισμό.

Στις αρχές του 1959 η Ουάσινγκτον υπέβαλε στην ελληνική κυβέρνηση κείμενο συμφωνίας ως πρώτο βήμα για την ένταξη της Ελλάδας στο πρόγραμμα του κοινού πυρηνικού αποθέματος της συμμαχίας. Το κείμενο προέβλεπε την ανταλλαγή πληροφοριών, την ανάπτυξη αμυντικών σχεδίων, την εκπαίδευση προσωπικού, την εκτίμηση των πυρηνικών δυνατοτήτων των αντιπάλων την «ανάπτυξη συστημάτων μεταφοράς» και την παροχή στην Ελλάδα «μη πυρηνικών τμημάτων ατομικών όπλων». Η ελληνική πλευρά προσπάθησε να υποβαθμίσει τη σημασία της συμφωνίας, που συνάφθηκε κατόπιν ανταλλαγής ρηματικών διακοινώσεων στις 6 Μαΐου του 1959. Ακολούθησε και νέα απόρρητη συμφωνία στις 30 Δεκεμβρίου 1959 για τη δημιουργία αποθέματος «ειδικών πυρομαχικών», όρος που υποδήλωνε πυρηνικές κεφαλές. Στις 17 Ιουνίου 1960 υπογράφηκαν και δύο απόρρητες τεχνικές συμφωνίες, οι οποίες ρύθμιζαν τις τεχνικές λεπτομέρειες φύλαξης και κατανομής των όπλων στο στρατό ξηράς και στην αεροπορία. Οι συμφωνίες ρυθμίστηκαν απευθείας από το Πεντάγωνο και από το υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Βάσει των συμφωνιών αυτών οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα είχαν πρόσβαση στα πυρηνικά όπλα σύμφωνα με το σύστημα της «διπλής κλειδός». Αυτό σημαίνει πως ο Έλληνας διοικητής θα είχε τον

Σε αυτά τα πλαίσια η σοβιετική κυβέρνηση διαμαρτυρόταν και εφιστούσε την προσοχή προς την ελληνική κυβέρνηση, καθώς η εγκατάσταση των βάσεων θα μπορούσε να προκαλέσει πολλά προβλήματα στη χώρα, καθώς και όξυνση των προβλημάτων στα Βαλκάνια και τη νότια Ευρώπη. Γινόταν φυσικά διευκρίνιση ότι η ΕΣΣΔ απασχολείται με το εν λόγω ζήτημα, διότι επιδιώκει την αναστολή της διεθνούς έντασης και από επιθυμία διατήρησης και ανάπτυξης των δεσμών των δύο λαών. Κατά την άποψη των σοβιετικών, η εγκατάσταση των πυραύλων διαμορφώνεται στο γενικότερο πλαίσιο της πολιτικής που επικαλείται η ελληνική κυβέρνηση πως η χώρα έχει ανάγκη ασφάλειας έναντι του «εκ Βορρά κινδύνου»²⁷³. Επίσης τονίστηκε πως η ΕΣΣΔ δεν διατηρεί αντίστοιχες βάσεις σε άλλα κράτη, εφόσον δεν τρέφει εχθρικές προθέσεις προς την Ελλάδα ή κάποια άλλη χώρα. Το υπόμνημα κατέληγε εκφράζοντας την άποψη πως η εγκατάσταση των βάσεων θα κλόνιζε τις σχέσεις των δύο χωρών, καθώς από τη σοβιετική πλευρά θα εκλαμβανόταν ως εχθρική πράξη εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και της διατήρησης της ειρήνης, η οποία θα επέφερε σοβαρό πλήγμα στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις²⁷⁴.

Η ένταση θα κλιμακωθεί τις επόμενες ημέρες, καθώς ο Χρουστσόφ από την Αλβανία στις 26 Μαΐου θα εξαπολύσει μια σφοδρή επίθεση κατά της Ελλάδας και της εγκατάστασης πυρηνικών, με το γνωστό άκομψο τρόπο που τον διέκρινε. Πιο συγκεκριμένα ο Χρουστσόφ τόνιζε πως, αν και τους λαούς της ΕΣΣΔ, της Αλβανίας και της Ελλάδας τους συνδέουν δεσμοί φιλίας, ωστόσο η εγκατάσταση των βάσεων θα ανάγκαζε την ΕΣΣΔ σε αντίποινα με την εγκατάσταση πυραύλων στα αλβανικά βουνά ή στα βουλγαρικά. Σε μια επίδειξη δύναμης μάλιστα ανέφερε πως, αφενός, αν η Ελλάδα και η Ιταλία προβούν σε εγκατάσταση, τότε οι χώρες αυτές θα έλξουν τους σοβιετικούς πυραύλους σαν μαγνήτες και ότι, αφετέρου, οι σοβιετικοί πύραυλοι είναι

έλεγχου του συστήματος μεταφοράς και ο Αμερικανός ομόλογός του τη φύλαξη της πυρηνικής κεφαλής. Για να πραγματοποιηθεί το «ζευγάρισμα» του συστήματος εκτόξευσης και της κεφαλής, ο αμερικανός διοικητής όφειλε να διαθέτει την εντολή του αμερικανού προέδρου.

Οι πρώτες πυρηνικές κεφαλές εγκαταστάθηκαν στους ειδικούς χώρους αποθήκευσης, το Δεκέμβριο του 1960. Τον επόμενο χρόνο βρέθηκαν σε επιχειρησιακή ετοιμότητα σε βάσεις στη βόρεια Ελλάδα δύο μοίρες πυραύλων εδάφους-εδάφους Honest John, που μπορούσαν να πλήξουν στόχους σε απόσταση 37 χιλιομέτρων. Το 1962 χορηγήθηκαν οβιδοβόλα των 8 ιντσών με πυρηνική ικανότητα. Στη διάρκεια του 1961 η πολεμική αεροπορία παρέλαβε πυραύλους εδάφους-αέρα Nike-Ajax με συμβατική γόμωση και μέσο βεληνεκές 48 χιλιόμετρα. Από τον Οκτώβριο του 1963 ξεκίνησε η αντικατάστασή τους με το εξελιγμένο σύστημα Nike-Hercules με βεληνεκές 140 χιλιόμετρα, το οποίο μπορούσε να φέρει πυρηνικές κεφαλές. Ο αμερικανός πρεσβευτής συνόψιζε τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης στο ζήτημα της πυρηνικής αποτροπής του ΝΑΤΟ, λέγοντας πως η ελληνική κυβέρνηση δέχτηκε τα πυρηνικά όπλα χωρίς συζήτηση, όμως η παρουσία των όπλων στο ελληνικό έδαφος της προκαλεί αμηχανία, καθώς θα μπορούσε να επιφέρει σοβιετικά αντίποινα, και γι' αυτό το λόγο αρνείται την παρουσία τους. βλ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ασύμμετροι εταίροι*, σελ. 185-188. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Βαλινάκης. βλ. ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, σελ. 83

²⁷³ Ο «εκ βορρά κίνδυνος» ήταν και ένας τρόπος της ελληνικής στρατηγικής να επιδιώξει συμβιβασμό για το Κυπριακό το 1959 και μια προσπάθεια αποκατάστασης των ομαλών σχέσεων με την Τουρκία και, μέσω αυτής, της εξασφάλισης μιας ευνοϊκότερης για την Αθήνα ισορροπίας δυνάμεων στα Βαλκάνια. Ωστόσο, αυτή η ισορροπία δεν επήλθε με το Κυπριακό, αν και εκτονώθηκε προσωρινά με τη *Συμφωνία της Ζυρίχης-Λονδίνου* του 1959, αλλά εξαιτίας δυο εξωβαλκανικών εξελίξεων. Η πρώτη αφορούσε τη σχετική πυρηνική ισορροπία των υπερδυνάμεων στις αρχές του 1960 και η δεύτερη αφορούσε τις σχέσεις εντός του σοσιαλιστικού συνασπισμού. Η αποσταλινοποίηση του Χρουστσόφ, δημιούργησε φυγόκεντρες τάσεις, αναδίδοντας σταδιακά τη ρήξη μεταξύ ΕΣΣΔ και Κίνας. Τα βαλκάνια δεν έμειναν ανεπηρέαστα από αυτές τις αλλαγές. βλ. ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση 1960-1974*, σελ. 30-31

²⁷⁴ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο*, Τόμος 4', σελ. 84-85

πολύ ισχυρότεροι και μπορούν να πλήξουν με μαθηματική ακρίβεια στόχους από απόσταση χιλιάδων χιλιομέτρων, κάνοντας σαφή αναφορά στους διηπειρωτικούς βαλλιστικούς πυραύλους. Σε ακόμη έναν τραχύ χαρακτηρισμό από την Κορντσά ανέφερε πως οι κυβερνήσεις των λαών, αν και είναι εφήμερες, μπορούν ωστόσο, εξαιτίας της μη ορθής πολιτικής που ακολουθούν, να δημιουργήσουν μοιραίες συνέπειες για τους λαούς τους, οι οποίοι θα το πληρώσουν με το αίμα τους.

Φυσικά αυτές οι δηλώσεις προκάλεσαν την έντονη, αλλά μετρημένη, απάντηση του Καραμανλή, καθώς και των ΗΠΑ. Ο πρωθυπουργός ανέφερε πως παρά τα γεγονότα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου η Ελλάδα επιδιώκει την ανάπτυξη των καλών σχέσεων, όμως οι δηλώσεις Χρουστσόφ, και μάλιστα στα σύνορα της χώρας, δυναμιτίζουν την ατμόσφαιρα. Ωστόσο η ελληνική κυβέρνηση, κατέληγε, δε θα χάσει την ψυχραιμία της²⁷⁵. Πάντως η πολιτική της έντασης από πλευράς Χρουστσόφ θα συνεχιστεί και σε νέα ομιλία του στο στάδιο Λένιν στις 6 Ιουνίου, όπου και θα αναφερθεί ξανά στο εν λόγω ζήτημα. Αυτή η επιθετικότητα σε αυτό το χρονικό σημείο δεν είναι άσχετη και με τη κινεζοσοβιετική ρήξη και οφείλεται σε μια προσπάθεια προσέγγισης με την Αλβανία σε μια ύστατη προσπάθεια εξομάλυνσης των σχέσεων των δύο κρατών. Η σοβιετική πλευρά είχε προβλέψει το διαφαινόμενο διαζύγιο και το πάγωμα των σχέσεών τους το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, πράγμα που οδήγησε και στη σύμπλευση της Αλβανίας με τη μαοϊκή Κίνα²⁷⁶.

Η διπλωματική απάντηση της Ελλάδας στις σοβιετικές προκλήσεις ήρθε στις αρχές Ιουνίου. Στις 3 Ιουνίου συγκεκριμένα με διακοίνωση η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε από τη βουλγαρική να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της, που απέρρεαν από τη συνθήκη Ειρήνης. Και την μεθεπόμενη ημέρα, 5 Ιουνίου, εκδίδει απαντητική διακοίνωση στη σοβιετική κυβέρνηση για το θέμα της απυραύλου βαλκανικής, απορρίπτοντας την πρόταση, καθώς αυτό θα σήμαινε τον περιορισμό της αμυντικής ισχύος της Δύσης και συνεπώς και της Ελλάδας, υπενθυμίζοντας παράλληλα πως η ΕΣΣΔ διέθετε πυραύλους μεγάλου βεληνεκούς και ότι η Ελλάδα βρισκόταν εντός της ακτίνας των σοβιετικών ατομικών και πυραυλικών βάσεων. Για αυτούς τους λόγους η ελληνική πλευρά τόνιζε τη σημασία της προσπάθειας του αφοπλισμού, ώστε να μειωθούν οι πιθανότητες πολέμου και ώστε, μέσω της ισορροπίας και της ισότητας, να επιλυθούν τα μεγάλα διεθνή ζητήματα. Επίσης απέρριπτε το σοβιετικό ισχυρισμό πως η Ελλάδα μπορεί να γίνει βάση επίθεσης, τονίζοντας πως δεν ευθύνεται η Ελλάδα, αν η Βαλκανική δεν έχει γίνει ζώνη φιλικής συνεργασίας, αλλά εκείνοι, οι οποίοι διατηρούν ανεκπλήρωτες προπολεμικές πολιτικές. Εν τω μεταξύ η Ουάσινγκτον έσπευσε να εγγυηθεί την ασφάλεια της Ελλάδας και της Ιταλίας. Αμερικανός εκπρόσωπος του Στέητ Ντιπάρτμεντ δήλωνε πως οι απειλές του Χρουστσόφ προς την Ελλάδα και την Ιταλία μειώναν τις δυνατότητες επιτυχίας των διαπραγματεύσεων σε οποιοδήποτε επίπεδο²⁷⁷.

Την επόμενη ημέρα, στις 4 Ιουνίου επιδίδεται η ελληνική απάντηση στη σοβιετική διακοίνωση της 14ης Μαΐου. Στα κυριότερα σημεία της η ελληνική απάντηση τόνιζε πως: α) το ζήτημα των ατομικών όπλων δεν μπορεί να είναι αποκομμένο από το γενικότερο ζήτημα της αποτελεσματικής αμυντικής ετοιμότητας κάθε χώρας, καθώς οι χώρες οφείλουν να εξοπλίζονται καταλλήλως, ασχέτως με τις ειρηνικές προθέσεις και

²⁷⁵ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος 4', σελ. 86

²⁷⁶ βλ. MĒHILLI ELIDOR, «Defying De-Stalinization: Albania's 1956», *Journal of Cold War Studies*, Volume 13, Number 4, Published by The MIT Press 2011, σσ. 4-56

²⁷⁷ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 453-454

τις διαβεβαιώσεις, οι οποίες ωστόσο εκτιμούνται θετικά, για να αντιμετωπίσουν πιθανές προκλήσεις από χώρες που κατέχουν ήδη πυρηνικά και μεγάλο μάλιστα βεληνεκούς, όπως η ΕΣΣΔ. β) Η ελληνική πλευρά προσβλέπει στη σταδιακή πρόοδο των αφοπλισμών και πιστεύει πως ο ελεγχόμενος γενικός ή τμηματικός αφοπλισμός είναι η μοναδική απάντηση στις καταστρεπτικές συνέπειες των εξοπλιστικών ανταγωνισμών. γ) Η διεθνής γαλήνη και οι ομαλές σχέσεις προϋποθέτουν αίσθημα διεθνούς ασφάλειας, το οποίο επιτυγχάνεται μέσω της ύπαρξης αμυντικής ισορροπίας και όχι διαμέσου του κινδύνου και του φόβου που προκαλεί η μειονεκτική αμυντική θέση μιας χώρας. δ) Η ελληνική κυβέρνηση δε θα παρασυρθεί παρά τη θέλησή της σε πολεμικές περιπέτειες, εξάλλου ο σκοπός της Ατλαντικής Συμμαχίας είναι αμυντικός, και, αν αποφασιστεί η εγκατάσταση των βάσεων στην Ελλάδα, αυτές θα βρίσκοντε υπό πλήρη ελληνικό έλεγχο. ε) Από την Ελλάδα δεν πρόκειται ποτέ να ξεκινήσει οποιαδήποτε επίθεση, επομένως δεν πρόκειται να υπάρξει και καμιά σοβιετική «ανταπόδοση». στ) Η Ελλάδα ποτέ στην ιστορία δεν ήταν χώρα επιτιθέμενη αλλά πάντα αμυνόμενη, οπότε οι εξοπλισμοί προσβλέπουν στην αποτελεσματική άμυνα της χώρας και της Συμμαχίας. ζ) Για το ζήτημα των Βαλκανίων ως ζώνης φιλίας και συνεργασίας, και το γεγονός πως αυτό δεν έχει επιτευχθεί, η Ελλάδα δε φέρει ευθύνη. Μάλιστα η χώρα ήταν πολλές φορές θύμα επίθεσης από το Βορρά και παρόλα αυτά ήταν πάντα πρόθυμη να εδραιώσει την ασφάλεια στη βαλκανική χερσόνησο. Καταλήγοντας, η ελληνική απάντηση επισήμανε πως, αν υπήρχαν οι απαραίτητες εγγυήσεις και το ζήτημα της απυραύλου ζώνης ήταν ρεαλιστικό και μη ζημιογόνο για την άμυνα, την ανεξαρτησία της χώρας και την οικονομία της, τότε η ελληνική κυβέρνηση θα το υποστήριζε, ωστόσο οι δεδομένες συνθήκες δεν ευνοούν την υποστήριξη αυτής της πρότασης, καθώς το διεθνές κλίμα είναι ακόμα τεταμένο²⁷⁸.

Στις 8 Αυγούστου 1959 ο προϊστάμενος του 5ου Ευρωπαϊκού τμήματος του υπουργείου Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Π.Σ. Ντεντούσκιν συνομιλούσε με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στη Μόσχα Παππά για τη ζώνη χωρίς πυρηνικά στα Βαλκάνια, την αγωγή κατά του Γλέζου και τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Καταρχήν συζητήθηκε το ζήτημα της απάντησης προς τη Διακήρυξη της σοβιετικής κυβέρνησης της 25ης Ιουνίου²⁷⁹. Ο Παππάς εξήγησε πως μια σειρά λόγων ήταν η αιτία μη απάντησης και ότι σε καμία περίπτωση αυτό δεν αποτελεί αρνητική εξέλιξη, αλλά η ελληνική πλευρά δεν ήθελε να ανεβάσει τους τόνους της αντιπαράθεσης, ούτε με την ΕΣΣΔ, αλλά και να μη δεχτεί πιέσεις από την αμερικανική πλευρά. Επίσης εξέφρασε την ελπίδα η σοβιετική κυβέρνηση να περιμένει, πριν προβεί σε νέα δήλωση για την Ελλάδα, για το ζήτημα της απυραύλου και για τα πυρηνικά, καθώς η βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων εξαρτάται εν πολλοίς από τις σχέσεις ΕΣΣΔ-ΗΠΑ. Ο Ντεντούσκιν απάντησε πως τα μελλοντικά βήματα της σοβιετικής πλευράς θα εξαρτηθούν πλήρως από τη στάση που θα κρατήσει η ελληνική κυβέρνηση στο ζήτημα των πυρηνικών. Αν δεχτεί τη συμφωνία των ΗΠΑ, αυτό θα θεωρηθεί ως πράξη εχθρότητας απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και θα περιπλέξει τις σχέσεις των δύο χωρών. Ο Παππάς ανέφερε πως η αμερικανική

²⁷⁸ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος 4', σελ. 87-89

²⁷⁹ Η πρόταση για τη δημιουργία στα Βαλκάνια και την περιοχή της Αδριατικής ζώνης χωρίς πυρηνικά είχε αρχικά κοινοποιηθεί στο κοινό αλβανοσοβιετικό ανακοινωθέν στις 30 Μαΐου 1959 κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Νικήτα Χρουσσόφ στην Αλβανία. Στις 25 Ιουνίου της ίδιας χρονιά δημοσιεύτηκε σχετικά με το ζήτημα αυτό η Διακήρυξη της σοβιετικής κυβέρνησης, η οποία απευθυνόταν σε όλες τις βαλκανικές χώρες, καθώς επίσης και στην Ιταλία, τις ΗΠΑ, την Αγγλία και τη Γαλλία. Σε αυτή εκφραζόταν επίσης η προθυμία της ΕΣΣΔ να τεθεί εγγυητής της ανάλογης συμφωνίας σε περίπτωση που θα συναφθεί.

πλευρά ασκεί πιέσεις προς την ελληνική κυβέρνηση, την ίδια στιγμή που η ελληνική κυβέρνηση αποβλέπει στην περαιτέρω χαλάρωση σε διεθνές επίπεδο, ώστε να μην ασφυκτιά στο συγκεκριμένο ζήτημα, ενώ παράλληλα διαβεβαίωνε πως η κυβέρνηση Καραμανλή δεν έδωσε ακόμα τη συγκατάθεσή της στους Αμερικάνους για την εγκατάσταση ατομικών βάσεων.

Για την αγωγή κατά του Γλέζου, ο Παππάς υποστήριξε πως η στάση της ΕΣΣΔ και οι δηλώσεις του Χρουστσόφ δημιουργούσαν αρνητικό κλίμα σε βάρος της στο εσωτερικό της Ελλάδας και ενίσχυαν την αντισοβιετική εκστρατεία. Ωστόσο, ο Παππάς παραδέχτηκε πως ο υπουργός των Εσωτερικών Μακρής φέρει ευθύνες για το ζήτημα και ότι έχει συνειδητοποιήσει το πολιτικό του λάθος. Όμως η κυβέρνηση οφείλει να χειριστεί το ζήτημα χωρίς να πληγεί το κύρος της και εκμυστηρεύτηκε στον Ντεντούσκιν πως ο Γλέζος σύντομα θα αφεθεί ελεύθερος. Τέλος, στο ζήτημα των ελληνοσοβιετικών σχέσεων ο Παππάς υποστήριξε πως αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί και με τη διευθέτηση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων, για να λάβει την απάντηση πως η ΕΣΣΔ ενδιαφέρεται για την ανάπτυξη πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων με την Ελλάδα, η παρούσα όμως πολιτική πορεία της ελληνικής κυβέρνησης δε συμβάλλει στην ανάπτυξη των σχέσεων αυτών και δεν ανταποκρίνεται στα εθνικά συμφέροντα της χώρας²⁸⁰.

Πάντως την ίδια περίοδο σημειώνονταν σημαντικά βήματα στη διεθνή ύφεση. Με την επίσκεψη του αντιπροέδρου των ΗΠΑ Νίξον στην ΕΣΣΔ στα εγκαίνια της πρώτης αμερικανικής εμπορικής έκθεσης, ξεκινά μια προσπάθεια συνεννόησης των δύο υπερδυνάμεων. Στις 15 Σεπτεμβρίου ο Χρουστσόφ επισκέπτεται τις ΗΠΑ, κατόπιν πρόσκλησης του Αμερικανού προέδρου Αϊζενχάουερ, και περιοδεύει μέχρι το τέλος του μήνα. Με τις συνομιλίες Χρουστσόφ - Αϊζενχάουερ, οι δύο ηγέτες εκφράζουν τη θέλησή τους να προωθήσουν τη διεθνή ύφεση²⁸¹. Την επόμενη ακριβώς χρονιά ο Χρουστσόφ θα επισκεφτεί εκ νέου τις ΗΠΑ για μια περιοδεία σχεδόν ενός μήνα με την οποία φαινόταν πως η διεθνής ύφεση κλιμακωνόταν²⁸².

Στις 28 Σεπτεμβρίου 1959 ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σεργκέεφ συνομιλούσε με τον βουλευτή της ΕΔΑ Α. Μπριλάκη για το ενδεχόμενο διεύρυνσης των επαφών ανάμεσα σε Ελλάδα και ΕΣΣΔ. Αφού σχολίασαν την επίσκεψη Χρουστσόφ στις ΗΠΑ και τον αντίκτυπό της, θεωρούσαν πως η χαλάρωση της διεθνούς έντασης θα υποχρεώσει και τους ελληνικούς ιθύνοντες να προχωρήσουν στη βελτίωση των σχέσεων με την ΕΣΣΔ σε κρατικό επίπεδο και στη διεύρυνση των πολιτιστικών, επιστημονικών, αθλητικών και άλλων σχέσεων με τις χώρες αυτές. Ζήτησε μάλιστα την άποψη του βουλευτή για τη συνάντησή του με τον Αβέρωφ και την επικείμενη συνάντηση με τον Καραμανλή, αναφορικά με τη διεύρυνση των σχέσεων, για να λάβει την απάντηση πως το ζήτημα εξαρτάται από τον Καραμανλή. Επίσης ο πρέσβης ανέφερε πως ζήτησε από τον Αβέρωφ να εκδώσει άδεια, ώστε να έρθει αντιπροσωπεία

²⁸⁰ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 64. σελ. 258-261

²⁸¹ KORDON A. KYLE, «Khrushchev Comes to America: The Advent of Mutual Understanding», άρθρο σε ηλεκτρονική μορφή στο *Voces Novae: Chapman University Historical Review*, Vol. 1, No 1, Chapman University 2009 (χ.σ.), ημερομηνία πρόσβασης 28/11/2016

<http://journals.chapman.edu/ojs/index.php/VocesNovae/article/view/19/65>

²⁸² για το δεύτερο ταξίδι του Χρουστσόφ στις ΗΠΑ βλ. *Khrushchev in New York*, (χ. επιμ), Crosscurrents Press Inc, New York 1960

σοβιετικών γυναικών στην Ελλάδα στα πλαίσια του δεκαήμερου ελληνοσοβιετικής φιλίας (τέλη Οκτωβρίου 1960)²⁸³.

Σε επόμενη συνομιλία του Σεργκέεφ με τον Μπριλάκη για την εξωτερική και εσωτερική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης, στις 16 Οκτωβρίου 1959, ο βουλευτής ενημέρωνε τον πρεσβευτή για τη συνομιλία του Ηλιού και του Εφραϊμίδη με τον Αβέρωφ σχετικά με την αναγκαιότητα προσαρμογής της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας στις νέες συνθήκες, που δημιουργήθηκαν κατόπιν της συνάντησης του Χρουστσόφ με τον Κέννεντυ και την εσωτερική κατάσταση στη χώρα σε συνδυασμό με την ανάγκη μείωσης των διώξεων κατά των δημοκρατικών δυνάμεων. Κατά τη γνώμη τους, ο Αβέρωφ θα συνέχιζε την πολιτική υποστήριξης του ψυχρού πολέμου και δεν θα επιδείκνυε προθυμία να συμβάλει στην περαιτέρω ύφεση της διεθνούς κρίσης. Ωστόσο, δεν απέκλειαν η ελληνική κυβέρνηση να λάβει κάποια μέτρα για τη μερική βελτίωση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά όχι και με τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Έπειτα συζητήθηκαν άλλα θέματα, όπως οι διώξεις, το Κυπριακό, οι σχέσεις της ΕΔΑ με τα άλλα κόμματα και ο ελληνοσοβιετικός σύνδεσμος²⁸⁴.

Στις 31 Οκτωβρίου 1959, την ημέρα που ο Χρουστσόφ ανακοίνωνε έκθεση για την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ και τη διεθνή κατάσταση στην τρίτη σύνοδο του Ανώτατου Σοβιέτ²⁸⁵, υπογράφηκε στη Μόσχα εμπορική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης, η οποία μείωνε ελαφρώς την προβλεπόμενη για το 1960 αξία των ανταλλαγών σε σχέση με αυτή που προέβλεπε η τριετής συμφωνία του 1958. Σύμφωνα με τον υπουργό Εμπορίου Λ. Δερτιλή, αυτή προέβλεπε ανταλλαγές ύψους περίπου 25 εκατομμυρίων δολαρίων εκατέρωθεν, με ελληνικές εξαγωγές κυρίως καπνού (8.000τ.), βωξίτη (450.000τ.), βαμβακιού (2.000τ.), ξηρών καρπών (15.000τ.) και ελαιόλαδου (2.000τ.). Οι σοβιετικές εξαγωγές ήταν πετρέλαιο (450.000τ.), προϊόντα πετρελαίου αξίας 4 εκατομμυρίων δολαρίων, ξυλεία (150.000 κυβικά), χαρτομάζα (2.000τ.) και χυτοσίδηρο (6.000τ.)²⁸⁶.

Η συμφωνία υπογράφηκε εν μέσω σοβαρών εμπορικών προβλημάτων στο ζήτημα των εξαγωγών. Στις επικρίσεις ότι δεν αξιοποιούνταν οι δυνατότητες με την ΕΣΣΔ, ο Καραμανλής απαντούσε πως ευθύνεται η σοβιετική πλευρά, ενώ ο σοβιετικός τύπος επέκρινε τους εμπορικούς χειρισμούς της κυβέρνησης. Γενικά, κατά την περίοδο 1956-1960, ανατολικές χώρες είχαν προτείνει την ανέγερση σειράς βιομηχανικών μονάδων στην Ελλάδα, με αποπληρωμή σε αγροτικά προϊόντα ή και προϊόντα των ίδιων μονάδων (buy-back), με πιστώσεις με χαμηλό επιτόκιο της τάξης του 2-2,5%. Η ΕΣΣΔ, πιο συγκεκριμένα, είχε προτείνει την κατασκευή εργοστασίου αλουμινίου, τον υδροηλεκτρικό σταθμό Αχελώου, εργοστάσιο ζάχαρης στην Κρήτη με πρώτη ύλη χαρούπια και μονάδα παραγωγής αζώτου. Φυσικά δεν πραγματοποιήθηκε κάποια από αυτές τις προτάσεις, καθώς ανέλαβαν ευρωπαϊκές και αμερικανικές εταιρίες²⁸⁷.

Στον πολιτικό τομέα οι σχέσεις όμως επιδεινώνονταν. Το κλίμα δυναμιτίστηκε ξανά, έπειτα από τις δηλώσεις Χρουστσόφ στις 2 Δεκεμβρίου 1959 από την Βουδαπέστη.

²⁸³ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 70. σελ. 282-284

²⁸⁴ Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων), Έγγραφο Αρ. 72. σελ. 287-290

²⁸⁵ KHRUSHCHEV S. NIKITA, *The International Situation and Soviet Foreign Policy: Report given at the Third Session of the U.S.S.R. Supreme Soviet on October 31, 1951*, Crosscurrents Press, New York 1960

²⁸⁶ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος 4', σελ. 181-182

²⁸⁷ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 148-149

Ο Χρουστσόφ πίεζε την Ελλάδα για την απύραυλο, χαρακτηρίζοντας την επέμβαση στην Ουγγαρία ως επέμβαση υπέρ των εργατών. Αυτό όμως που εξόργισε την κυβέρνηση, καθώς και μέρος της αντιπολίτευσης, ήταν η αναφορά του Χρουστσόφ στην περίοδο του εμφυλίου και τις σχέσεις των Άγγλων και των Αμερικανών στο ελληνικό πρόβλημα, χαρακτηρίζοντας τη στάση τους εμμέσως πλην σαφώς ως παράνομη. Συνεχίζοντας το λόγο του, ανέφερε με ειρωνικό τόνο πως, όταν όμως οι σοσιαλιστικές χώρες επεμβαίνουν προς βοήθεια των ομοϊδεατών τους, αυτή η πράξη κατηγορείται ως ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας²⁸⁸. Η ελληνική πλευρά κατηγορήσε τον Χρουστσόφ ότι προσπαθούσε να δικαιολογήσει το συμμαχοπολέμο, τον οποίο η ΕΣΣΔ ενίσχυε και ότι προσπαθούσε να ενθαρρύνει την κομμουνιστική μειοψηφία να συνεχίσει τον ένοπλο αγώνα της²⁸⁹.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ήταν η Ρουμανία, η Σοβιετική Ένωση, και η Βουλγαρία που χρησιμοποίησαν το εμπόριο ως μέσο μείωσης της εχθρότητας με την Ελλάδα. Τα κοινά συμφέροντα και όχι οι ιδεολογικές διαφορές, που αφορούσαν την κοινωνικοοικονομική οργάνωση των κρατών, επιτάχυναν αυτή τη διαδικασία. Η ελληνική κυβέρνηση, αν και θεωρούσε ότι τα ειρηνικά ανοίγματα δεν ήταν παρά μια μορφή προπαγάνδας, ωστόσο, η πίεση της διεθνούς πραγματικότητας ήταν παρούσα, οπότε η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να επιδείξει κάποια ευελιξία. Συγκεκριμένα οικονομικά και πολιτικά στοιχεία είχαν μετατρέψει την Ελλάδα σε έναν εύκολο στόχο των επιθέσεων φιλίας, οι οποίες επιταχύνθηκαν το 1960. Από οικονομική άποψη, τα οφέλη της υποτίμησης της δραχμής του 1953 είχαν εξανεμιστεί. Η ανατολική αγορά ήταν η μόνη δυναμική αγορά για τις ελληνικές εξαγωγές. Πολιτικά, υπήρχε μεγάλη δυσαρέσκεια με τη Δύση εξαιτίας του Κυπριακού. Υπό αυτό το πρίσμα το ελληνικό εμπόριο με την Ανατολική Ευρώπη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αναφορά στις διαπραγματεύσεις με τη Δύση²⁹⁰.

Την περίοδο 1959-1964 οι εισαγωγές αργού πετρελαίου από την ΕΣΣΔ κάλυψαν του 24.5% του συνόλου των εισαγωγών, δηλαδή υστέρησαν κατά 560 χιλιάδες τόνους από το συμβατικό όριο του 30% που είχε εξασφαλίσει η ελληνική κυβέρνηση. Καθώς όμως η ενεργειακή κατανάλωση στη χώρα αυξανόταν και τα προϊόντα του διυλιστηρίου δεν έφθαναν για την κάλυψη των αναγκών, αυξήθηκαν και πάλι οι εισαγωγές προϊόντων πετρελαίου. Την περίοδο δηλαδή 1959-1964, το 54% του όγκου των προμηθειών προέρχεται από την ΕΣΣΔ, οπότε συνολικά η εξάρτηση σε αργό πετρέλαιο και προϊόντα φτάνει το 35%. Η περίοδος 1960-63 συμπίπτει με μια φάση έντασης του δυτικού οικονομικού πολέμου εναντίον της σοβιετικής οικονομικής επίθεσης. Στα έτη αυτά δίνεται βαρύτητα στην πολιτική κατά της «απειλής του ερυθρού πετρελαίου». Φυσικά η επιχειρηματολογία κατά του ερυθρού πετρελαίου αναπαράγει την ίδια γραμμή πολιτικής κατά της γενικότερης σοβιετικής οικονομικής πολιτικής. Ότι δηλαδή η ΕΣΣΔ δεν έκανε εμπόριο, αλλά κομμουνιστική πολιτική και ότι η εξάρτηση από το σοβιετικό πετρέλαιο ήταν επικίνδυνη, καθώς οι κομμουνιστές θα διέκοπταν τις παραδόσεις για πολιτικούς λόγους. Η Ελλάδα, μετά την Ισλανδία που εξαρτιόταν ολοκληρωτικά από το σοβιετικό πετρέλαιο, είχε, από τις χώρες του ΝΑΤΟ, το μεγαλύτερο ποσοστό εισαγωγών πετρελαίου από την ΕΣΣΔ, γεγονός που σημειωνόταν

²⁸⁸ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 489

²⁸⁹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος 4', σελ. 212-213

²⁹⁰ BOTSAS N. ELEFTHERIOS, «Greece and the East», σελ. 222

συχνά στα δημοσιεύματα της εποχής, που υποστήριζαν πως η χώρα κινδύνευε από τη σοβιετική απειλή²⁹¹.

Στις 11 Φεβρουαρίου του 1960, έπειτα από συνάντηση του Αβέρωφ με τον πρεσβευτή Σεργκέεφ, το υπουργείο Εξωτερικών κυκλοφόρησε μια δήλωση σχετικά με τις εμπορικές σχέσεις, που διαφοροποιούνταν αισθητά από αντίστοιχες δηλώσεις του υπουργού Εμπορίου. Τονίζονταν οι δυσχέρειες στην απορρόφηση σοβιετικών προϊόντων και μάλιστα εκφραζόταν ο κίνδυνος ότι, αν οι εισαγωγές από τη Ρωσία αυξηθούν αυτό θα σήμαινε βλάβες σε κλάδους της εγχώριας παραγωγής. Ο Αβέρωφ αναγκάστηκε να διαψεύσει την είδηση λίγες μέρες αργότερα, εξαιτίας των φημών για κλονισμούς στο εσωτερικό της κυβέρνησης²⁹². Στη νέα ανακοίνωση του υπουργείου διευκρινιζόταν πως η συνομιλία με τον πρέσβη αφορούσε άλλα θέματα, τα οποία δεν κατονομάζονταν και ότι η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση αποτελεί σταθερή πολιτική της κυβέρνησης. Σε αυτό συνηγορούσε και το γεγονός πως οι εμπορικές συναλλαγές είχαν σημειώσει εξαιρετική πρόοδο, αν και η ελληνική αγορά δεν μπορούσε σε ορισμένες περιπτώσεις να απορροφήσει μεγαλύτερη ποσότητα εμπορικών προϊόντων από την ΕΣΣΔ από αυτή που ήδη εισαγόταν²⁹³.

Γενικά, με εξαίρεση τον οικονομικό τομέα, στα υπόλοιπα ζητήματα της περιόδου, που αφορούσαν τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, η πορεία εξέλιξής τους ήταν αργή. Ένας ανασταλτικός παράγοντας ήταν σίγουρα και η έλλειψη καλού δικτύου επικοινωνίας μεταξύ των δύο χωρών. Η ΕΣΣΔ ανέλαβε πρωτοβουλίες για τη λύση των προβλημάτων επικοινωνίας, οι οποίες ξεκίνησαν αρχές του 1960 και άρχισαν να παίρνουν ουσιαστική μορφή στο δεύτερο μισό του 1961. Σε συνομιλία του πρεσβευτή κ. Τρανού με τον Σαλνιόφ, που διεξήχθη στις 19 Ιανουαρίου 1960, ο Σαλνιόφ πρότεινε να αρχίσουν διαπραγματεύσεις μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδας και ΕΣΣΔ για τα εξής θέματα: α) Σύναψη συμφωνίας για εγκατάσταση απευθείας τηλεγραφικής επικοινωνίας, β) σύναψη συμφωνίας για εγκατάσταση απευθείας τηλεφωνικής επικοινωνίας και γ) σύναψη συμφωνίας για εγκατάσταση απ' ευθείας ταχυδρομικής επικοινωνίας δεμάτων (colis-postaux). Ο Ρώσος επιτετραμμένος επεξηγώντας την πρόταση της κυβέρνησής του, ανέφερε ότι η στιγμή της σύναψης τέτοιων συμφωνιών είχε εκ των πραγμάτων καταστεί αναγκαία, καθώς στις υφιστάμενες επικοινωνίες υπήρχαν κωλύματα, που ως αποτέλεσμα είχαν την μη ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου και της ναύλωσης ελληνικών πλοίων από τη ΣΟΒΦΑΟΤ²⁹⁴. Ο διπλωμάτης συνέχιζε λέγοντας πως

«δεν βλέπομεν σήμερα την ανάγκην διατηρήσεως ενός καθεστώτος που αναγκάζει τας επικοινωνίας μας να διέρχονται διά του Βελιγραδίου ή του

²⁹¹ ΒΑΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Β', σελ. 25-26

²⁹² ΒΑΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 154

²⁹³ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος 4', σελ. 258

²⁹⁴ Αλλά και έλληνες εφοπλιστές, όπως είναι λογικό, ενδιαφέρονταν για το ελληνοσοβιετικό εμπόριο και μάλιστα διαμαρτύρονταν συχνά, κυρίως ενόψει των σχετικών εμπορικών διαπραγματεύσεων, για την τάση των σοβιετικών να μη ναυλώνουν πάντοτε ελληνικά πλοία, σε προϊόντα που δεν αφορούσαν πετρέλαια. Στα πετρέλαια η ναύλωση αφορούσε σχεδόν πάντα ελληνικά δεξαμενόπλοια. Παρά τις πιέσεις ελληνικών ναυτιλιακών κύκλων, δεν μπόρεσε ποτέ να περιληφθεί στις διμερείς εμπορικές συμφωνίες με την ΕΣΣΔ ρήτρα που να προβλέπει κατανομή της μεταφοράς των ανταλλασσόμενων εμπορευμάτων ανάμεσα στα πλοία των δύο κρατών. ΒΑΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Β', σελ. 56-57

Λονδίνου, ενώ θα ηδύναντο να διεξάγονται απ' ευθείας κατά ταχύτερον και οικονομικότερον τρόπον».

Επειδή το ζήτημα προτεινόταν για πρώτη φορά, ο Έλληνας διπλωμάτης απάντησε πως η κυβέρνηση θα εξετάσει το ζήτημα και ζήτησε πίστωση χρόνου²⁹⁵.

Η κυβέρνηση με σημαντική καθυστέρηση, κάλεσε στις 26 Σεπτεμβρίου 1960 το σύμβουλο της σοβιετικής πρεσβείας Τσένιτσεφ, για να του ανακοινώσει την απόφαση της κυβέρνησης να αποδεχτεί το αίτημα για αποκατάσταση απευθείας τηλεφωνικών και τηλεγραφικών επικοινωνιών μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ. Την μεθεπόμενη ημέρα ο Τσένιτσεφ επισκέφτηκε ξανά το γραφείο του Τζούνη, και εξήγησε πως υπήρχαν δύο δυνατοί τρόποι σύνδεσης. Ο ενσύρματος και ο ασύρματος. Η ελληνική πλευρά προέκρινε την ενσύρματη σύνδεση, μέσω Βελιγραδίου, ως οικονομικότερη και πιο άμεσα πραγματοποιήσιμη. Στις 29 Σεπτεμβρίου σε νέα συνάντηση ο Τζούνης εξήγησε στους συνομιλητές του πως βάσει στατιστικών στοιχείων του ΟΤΕ προέκυπτε πως ο αριθμός των τηλεγραφημάτων και την τηλεφωνικών συνδέσεων με την ΕΣΣΔ ήταν πολύ μικρότερος σε σχέση με άλλες χώρες, οπότε, λαμβάνοντας υπόψη και το οικονομικό συμφέρον του ΟΤΕ, δεν υπήρχε λόγος απευθείας ασύρματης σύνδεσης με την ΕΣΣΔ, καθώς αυτό θα απαιτούσε την παραγγελία ειδικών μηχανημάτων αξίας 110-120.000 δολαρίων και την πάροδο 18-24 μηνών, έως την εγκατάστασή τους. Συνεπώς η σύνδεση μέσω Βελιγραδίου προκρινόταν ως η καλύτερη λύση. Ο Τσένιτσεφ απάντησε πως οι οδηγίες του ήταν να ζητήσει σύνδεση, είτε μέσω Σόφιας, είτε μέσω Βουδαπέστης. Η ελληνική πλευρά ανταπάντησε πως δεν υπήρχε απευθείας τηλεπικοινωνία με τη Σόφια, οπότε και προκρίθηκε η επιλογή της Βουδαπέστης. Για διάφορα άλλα τεχνικά ζητήματα επήλθε άμεσα συμφωνία. Τέλος, ο Τσένιτσεφ ρώτησε, εάν ήταν αναγκαία η υπογραφή ειδικής συμφωνίας ή πρωτοκόλλου περί αποκατάστασης των τηλεπικοινωνιών. Η ελληνική πλευρά έκρινε πως δεν υπήρχε ανάγκη τέτοιας συμφωνίας, επειδή οι συνδέσεις θα πραγματοποιούνταν εντός του πλαισίου της Διεθνούς Τριατατικής Ένωσης, της οποίας και οι δύο χώρες ήταν μέλη²⁹⁶.

Ωστόσο το υπουργείο Συγκοινωνιών έφερε αντιρρήσεις για την υπογραφή της συμφωνίας για οικονομικούς λόγους. Η ΕΣΣΔ ζήτησε ξανά το 1961 την απευθείας τηλεφωνική σύνδεση Μόσχας-Αθήνας μέσω Βελιγραδίου και Βουκουρεστίου²⁹⁷. Πάντως το υπουργείο Εξωτερικών απάντησε στο υπουργείο Συγκοινωνιών πως

«(...) το θέμα της αποκαταστάσεως απ' ευθείας μετά της Σοβιετικής Ενώσεως έχει ήδη λυθή επί Κυβερνητικής στάθμης διά λόγους γενικωτέρας πολιτικής. Κατόπιν των ανωτέρω, παρακαλούμεν όπως προέλθετε εις τας ενδεικνυόμενας ενεργείας, διά την όσον το δυνατόν ταχύτερον εγκατάστασιν της απ' ευθείας τηλεφωνικής συγκοινωνίας μεταξύ Αθηνών-Μόσχας μέσω Βελιγραδίου και Βουκουρεστίου»²⁹⁸.

²⁹⁵ ΑΥΕ, 1961/63/19/1, Αρ. Πρωτ. 02636(7), σύμβουλος πρεσβείας Β' Θ.Α. Χρυσανθόπουλος προς υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, Αθήνα, 6 Φεβρουαρίου 1960

²⁹⁶ ΑΥΕ, 1961/63/19/1, Αρ. Πρωτ. 018514, γραμματέας πρεσβείας Α' Ι.Α. Τζούνης προς υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, Αθήνα, 29 Σεπτεμβρίου 1960

²⁹⁷ ΑΥΕ, 1961/63/19/1, Αρ. Πρωτ. 155895, υπουργείο Συγκοινωνιών προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 11 Ιουλίου 1961

²⁹⁸ ΑΥΕ, 1961/63/19/1, Αρ. Πρωτ. Φ1135P-17, πληρεξούσιος υπουργός Β' Α.Τ. Σγουρδαίος προς υπουργείο Συγκοινωνιών, Αθήνα, 9 Αυγούστου 1961

Στις 5 Μαΐου 1960 ο Χρουστσόφ μιλώντας στο Ανώτατο Σοβιέτ καταγγέλλει την παραβίαση των εναέριων σοβιετικών συνόρων από δυο αμερικανικά κατασκοπευτικά αεροπλάνα τύπου U-2. Οι Αμερικανοί παγιδεύονται και αναγκάζονται να παραδεχτούν την εισβολή. Ήταν η πρώτη περίπτωση που μια χώρα παραδέχτηκε επίσημα ότι ενεργεί κατασκοπεία σε βάρος άλλης χώρας²⁹⁹. Η ΕΣΣΔ απευθύνει προειδοποιήσεις προς τις χώρες που θα μπορούσε από το έδαφός τους να ξεκινήσει κατασκοπευτικό αεροπλάνο, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Φυσικά δημιουργείται ανησυχία και η κυβέρνηση ανακοινώνει πως δεν υπάρχουν αεροσκάφη τύπου U-2 σε ελληνικό έδαφος και πως η χρησιμοποίηση ελληνικού αεροδρομίου από αμερικανικά πολεμικά αεροσκάφη προϋποθέτει τη συγκατάθεσή της³⁰⁰. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός πως το αεροπλάνο που κατερρίφθη, απογειώθηκε από την Τουρκία την 1η Μαΐου, λίγες ημέρες πριν το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27ης Μαΐου και, ενώ παράλληλα την ίδια περίοδο οι ΗΠΑ συζητούσαν τις λεπτομέρειες εγκατάστασης πυραύλων μέσου βεληνεκούς τύπου Ζεους και Ερμής στη χώρα³⁰¹. Το πραξικόπημα έγινε σε μια περίοδο μάλιστα που οι σχέσεις ΕΣΣΔ - Τουρκίας καλυτέρευαν, κυρίως στον οικονομικό τομέα³⁰².

Στις αρχές Ιουνίου 1960 ο Σοφοκλής Βενιζέλος επισκέπτεται την ΕΣΣΔ και συναντάται με τον Χρουστσόφ στο Σότσι της Κριμαίας και η συνομιλία διαρκεί πεντέμιση ώρες. Με την επιστροφή του ο Βενιζέλος δίνει συνέντευξη τύπου και αναφέρει μεταξύ άλλων πως ο Χρουστσόφ δεν ευθύνεται για την αποτυχία της Διάσκεψης Κορυφής στο Παρίσι (16 Μαΐου 1960), πως επιζητεί την ειρήνη και πως θέλει την προώθηση των οικονομικών σχέσεων με την Ελλάδα, χωρίς παράλληλα να θέτει όρους για το πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς της χώρας. Αν και οι Σοβιετικοί θεωρούσαν πως στην Ελλάδα δεν υπάρχουν βάσεις πυραύλων, ωστόσο φοβούνταν πως οι αμερικανοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν τα ελληνικά αεροδρόμια κατά βούληση. Ο Βενιζέλος εξέφρασε τα ελληνικά παράπονα για τις ελληνοβουλγαρικές³⁰³ και ελληνοαλβανικές³⁰⁴ σχέσεις, ζητώντας από τον Χρουστσόφ προσωπική παρέμβαση για τα ζητήματα των πολεμικών αποζημιώσεων από την Βουλγαρία και το ζήτημα της αυτοδιάθεσης των ελλήνων της Αλβανίας³⁰⁵.

Οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ και ορισμένες χώρες των Βαλκανίων πάντως διέρχονταν σε μια περίοδο σχετικής ύφεσης, η οποία θα άλλαζε ξανά το επόμενο διάστημα. Απόρροια αυτής της ρευστότητας ήταν και οι διφορούμενες

²⁹⁹ MCDERMOTT ROSE, *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*, The University of Michigan Press, Michigan 1998, σελ. 110-111

³⁰⁰ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 523

³⁰¹ GUNN CHRISTOPHER, «The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful Intervention?», *Journal of Cold War Studies*, Volume 17, Number 2, Published by The MIT Press 2015, σελ. 107

³⁰² GUNN CHRISTOPHER, «The 1960 Coup in Turkey», σελ. 133

³⁰³ Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις ήταν ένα μεγάλο αγκάθι στις εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας και διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο και στις συζητήσεις με την ΕΣΣΔ.. Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις φυσικά διαιώνιζαν την πολιτική του «εκ Βορρά κινδύνου», ο οποίος ενισχυόταν από τις εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς ότι η Βουλγαρία διατηρούσε στρατό 260.000 ανδρών και υπερίσχυε σε άρματα μάχης και πυροβολικό. βλ. ΗΑΤΖΙΒΑΣΙΛΙΟΥ ΕΒΑΝΘΗΣ, «Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62», *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, SAGE Publications Ltd, London 1995, σελ. 188

³⁰⁴ Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία, στο χρονικό μεταίχμιο της στροφής των Τιράνων προς το Πεκίνο, εξακολούθησαν να επηρεάζονται αρνητικά από ενέργειες και επιλογές, που κρίνονταν στην Αθήνα ως εχθρικές, με κυριότερη την καταπίεση της ελληνικής μειονότητας. βλ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 109

³⁰⁵ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, σελ. 524-525

αναλύσεις του ελληνικού υπουργείου των Εξωτερικών. Σε σημείωμα της Α' πολιτικής διεύθυνσης γινόταν μια συνολική επισκόπηση της κατάστασης στα Βαλκάνια στα πλαίσια της ύφεσης. Έπειτα από το Συνέδριο των Κομμουνιστών ηγετών στο Βουκουρέστι, ακολουθήθηκε μια πολιτική ύφεσης στα Βαλκάνια. Πιο συγκεκριμένα η ΕΣΣΔ

«ανέκοψεν εις το ελάχιστον την έναντι της Ελλάδος προπαγανδιστικήν της επίθεσιν από του ραδιοφώνου και του Τύπου. Εις τα Ηνωμένα Έθνη καμιά αιχμή εναντίον της Ελλάδος από τους Ρώσους. Ο Ρώσος πρέσβης εις τας Αθήνας ετοιμάζει με την ευκαιρίαν της επετείου της Οκτωβριανής Επανάστασης εκδηλώσεις ελληνορωσικής φιλίας και ελεύσεις επισήμων Ρώσων και προσωπικοτήτων».

Η Ρουμανία³⁰⁶ επίσης, η οποία διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην περιοχή,

«(...)καλούσα συνεχώς με λόγους και δηλώσεις των επισήμων της τα άλλα Βαλκανικά κράτη εις υφesiaκάς εκδηλώσεις. Η πρότασις Στόϊκα, υποβληθείσα και εις τα Ηνωμένα Έθνη ευρίσκεται εις τα πλαίσια της πολιτικής αυτής».

Διαλλακτική διάθεση παρουσιαζόταν, κατά τον συντάκτη και από τη βουλγαρική πλευρά, η οποία κατέθετε προτάσεις συνεργασίας σε οικονομικά και τεχνικά θέματα. Έπειτα γινόταν αναφορά στις γιουγκοσλαβικοσοβιετικές σχέσεις, στις αλβανοσοβιετικές και στις αλβανοκινεζικές³⁰⁷.

Την περίοδο 1960-1962 οι αμυντικές δαπάνες της χώρας αυξήθηκαν σε ποσοστό 10-15% ετησίως. Το άλγος των δαπανών για τον ελληνικό προϋπολογισμό δεν ήταν αμελητέο. Το 1957 οι αμυντικές δαπάνες αντιστοιχούσαν στο 27,7% των συνολικών δαπανών για να μειωθούν το 1962 (19,2%)³⁰⁸. Το πρόβλημα ήταν ότι η αμερικανική βοήθεια είχε μειωθεί δραματικά, οπότε η ελληνική κυβέρνηση, αν ήθελε να εξελίξει το στρατό της, όφειλε να αυξάνει διαρκώς τα έξοδα για τους αμυντικούς εξοπλισμούς. Η αύξηση των αμυντικών δαπανών ήταν προφανές πως οδηγούσε σε δημοσιονομικό αδιέξοδο³⁰⁹.

Στις 4 Μαΐου 1960 ο Καραμανλής επέδιδε υπόμνημα στον υπουργό των Εξωτερικών των ΗΠΑ Χέρτερ, στον οποίο δήλωνε πως η Αθήνα, αν και ήταν σύμφωνη με την πολιτική της ύφεσης που προωθούσε ο Αϊζενχάουερ, ωστόσο παρατηρούσε πως η ΕΣΣΔ ακολουθούσε πολιτική πίεσεων έναντι της Ελλάδας ιδίως μετά τη διευθέτηση του Κυπριακού. Αναφερόμενος σε πιέσεις ο Καραμανλής, εννοούσε τις απειλητικές δημόσιες δηλώσεις του Χρουστσόφ, την προπαγανδιστική εκστρατεία των ελεγχόμενων

³⁰⁶ Με την Ρουμανία είχε επιτευχθεί και ο διακανονισμός των εκκρεμών από το 1939 διμερών οικονομικών διαφορών. Συγκεκριμένα, με τη συμφωνία στις 25 Αυγούστου 1959, προβλέφθηκε η αποζημίωση των Ελλήνων υπηκόων για απώλειες στη διάρκεια του πολέμου, η εξαγορά των ελληνικών ποταμόπλοιων και η επιφόρτιση μικτής επιτροπής με την εξέταση του θέματος των εθνικοποιημένων ή εγκαταλελειμμένων ελληνικών περιουσιών στη Ρουμανία. βλ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 109

³⁰⁷ ΑΥΕ, 1961/63/13/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), (χ. συντάκτη και παραλήπτη), εγγράφονται μόνο οι λέξεις «Α' Πολιτική» και «Σημείωμα», άρα συντάχθηκε από το υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 21 Οκτωβρίου 1960

³⁰⁸ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 18

³⁰⁹ ΗΑΤΖΙΒΑΣΙΛΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, «Security and the European Option», σελ. 194

σοβιετικών μέσων μαζικής ενημέρωσης υπέρ του Μανώλη Γλέζου, κατασκοπευτικές δραστηριότητες, την πρόταση Στόικα, τις προσκλήσεις των σοβιετικών για επισκέψεις στη Σοβιετική Ένωση σε ηγέτες της αντιπολίτευσης, αν και είχαν προσκαλέσει επίσημα και την Κυβέρνηση, και τις βουλγαρικές αξιώσεις για έξοδο στο Αιγαίο. Ο Έλληνας πρωθυπουργός συμπέρανε πως η ύφεση της Μόσχας δεν ήταν ειλικρινής, καθώς ενέτεινε την πίεση σε μόνο δύο σημεία. α) στη Δυτική Γερμανία, εξαιτίας της ανερχόμενης οικονομικής της ισχύος και β) στην Ελλάδα, επειδή θεωρούσε πως θα μπορούσε να την αποκόψει ευκολότερα από τους δυτικούς συμμάχους της. Ο Καραμανλής ζητούσε αμερικανική βοήθεια αμυντικής υποστήριξης με το επιχείρημα πως, αν δεν απορροφηθούν τα γεωργικά προϊόντα, θα δημιουργηθεί σημαντικό κοινωνικό και πολιτικό θέμα, με αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση της χώρας, τονίζοντας παράλληλα πως το αίτημα ένταξης στην ΕΟΚ, έγινε ακριβώς με γνώμονα την απορρόφηση του πλεονάσματος³¹⁰.

Στο ίδιο μήκος κύματος και ο υπουργός των Εξωτερικών, Αβέρωφ, ο οποίος σε σημείωμά του στις 6 Ιουλίου 1960 παρατηρούσε πως σε περίπτωση αποτυχίας σύνδεσης με την ΕΟΚ, η χώρα θα οδηγούνταν αναγκαστικά σε διμερείς εμπορικές συμφωνίες, οι οποίες δε θα διευκόλυναν την ορθολογική ανάπτυξη της οικονομίας. Συνέπεια της μείωσης των ελληνικών εξαγωγών θα ήταν η αναγκαστική στροφή προς την αγορά των ανατολικών αγορών, πράξη η οποία θα μπορούσε να επιφέρει και πολιτικές επιπτώσεις³¹¹.

Τα στρατιωτικά γυμνάσια επίσης ήταν ένας παράγοντας που ανησυχούσε και τους δύο συνασπισμούς και όξυνε τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, καθώς η ΕΣΣΔ θεωρούσε το ΝΑΤΟ ως έναν καθαρά επιθετικό οργανισμό. Το υπουργείο Εξωτερικών ενημέρωνε το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας ότι στις 17 Οκτωβρίου 1960 ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σεργκέεφ συναντήθηκε με τον Ξανθόπουλο-Παλαμά και εξέφρασε τις ανησυχίες της ΕΣΣΔ σχετικά με τις αεροναυτικές ασκήσεις στον Εύξεινο Πόντο και σε άλλες περιοχές κοντά στα σοβιετικά σύνορα, αναφέροντας πως υπάρχει κίνδυνος πολέμου. Επειδή μάλιστα λάμβαναν χώρα και άλλες παρόμοιες προκλήσεις κατά της ΕΣΣΔ, ο Χρυσόστοφ είχε δώσει εντολή στον υπουργό Εθνικής Άμυνας στρατάρχη Μανινόφσκυ να είναι έτοιμος και να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπισή τους.

Ο Παλαμάς απάντησε πως οι ασκήσεις έχουν αυστηρώς αμυντικό χαρακτήρα. Η συζήτηση κινήθηκε σε πιο χαλαρό ύφος και οι δύο πλευρές ανέπτυξαν επιχειρήματα στη λογική του ότι χρειάζεται μόνο ένας τρελός «ο οποίος διά παράφρονος πράξεως να αρχίση τον πόλεμον». Ο Σεργκέεφ είπε επιπροσθέτως πως η πολιτική της ΕΣΣΔ πρέπει να εμπνέει εμπιστοσύνη, για να λάβει την απάντηση πως η εμπιστοσύνη πρέπει να είναι αμοιβαία και προϋπόθεση για αυτό είναι ο γενικός αφοπλισμός και όχι ο περιφερειακός. Υπενθύμισε μάλιστα την πρόταση Αβέρωφ στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, στην οποία προκρινόταν ως λύση η

«συνέχιση των εργασιών της επιτροπής των δέκα, εμπλουτιζομένης αυτής και διά του Προέδρου της Επιτροπής Αφοπλισμού κ. Ρ. Νερβο ως ενδέκατον μέλος. Παράλληλα και ταυτοχρόνως θα έδει να αρχίσει υπό επιτροπή»

³¹⁰ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 21

³¹¹ *Ibid*, σελ. 29

εμπειρογνομόνων η μελέτη των ειδικωτέρων τεχνικών πλευρών του όλου θέματος».

Ο Σεργκέεφ έδειξε επιφυλακτικός και είπε πως η ΕΣΣΔ θα καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε να συνεχισθεί η πολιτική της ύφεσης, την οποία η ίδια είχε εγκαινιάσει³¹².

Το υπουργείο Εθνικής Άμυνας, ως απάντηση στα σοβιετικά λεχθέντα, ανέφερε πως σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΓΕΝ έλαβαν χώρα στη Μεσόγειο οι εξής σοβιετικές ασκήσεις των Ναυτικών Μονάδων.

α) Α/Τ κλάσεως Kutlin-Αλβανία 8/Απριλίου/ 1960 και επιστροφή στη Μ. Θάλασσα στις 23 Απριλίου. Επίσης σοβιετικό πλοίο Υ/Β κλάσεως (αντιτορπιλικό) βρέθηκε εντός της Μεσογείου, από Αλβανία, και την 7η Απριλίου θεάθηκε ΒΑ της Σικελίας.

β) Σοβιετικό καταδρομικό Kuibishev κλάσεως Chapev συνοδευόμενο από άλλο ένα κλάσεως Skurn Α/Τ βγήκαν από τη Μ. Θάλασσα στις 13 Ιουνίου 1960 και έφθασαν στην Αυλώνα στις 15 Ιουλίου. Η άσκηση διήρκησε μέχρι τις 19 Ιουλίου.

Το ΓΕΝ εκτιμούσε ότι ο σκοπός της επίσκεψης των δύο πλοίων ήταν η συμμετοχή σε άσκηση με τη συμμετοχή των Σοβιέτ Υ/Β της Αλβανίας. Το ΓΕΕΘΑ θεωρούσε ότι

«η εκμετάλλευσις των ανωτέρω γυμνασίων εις την Μεσόγειον αποτελεί σοβαρόν επιχείρημα κατά των ανησυχιών του κ. Sergueev»³¹³.

Ένα τελευταίο σημαντικό ζήτημα απασχόλησε τα υπουργεία Εξωτερικών και Εσωτερικών το 1960 αναφορικά με τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις και όχι μόνο. Η πρώτη ρηματική διακοίνωση που εντοπίσαμε είναι ήδη από τον Απρίλιο του 1960 στην οποία ο ίδιος ο Αβέρωφ ανέφερε ότι

«η ομάς Παπαδόπουλου συνεχίζει την δράσιν της έναντι των ερχομένων εις Πειραιάν ναυτικών και τουριστών εκ Σοβιετικής Ενώσεως, υπό την πλήρη ανοχή της αστυνομίας, δράσιν η οποία δύναται να προκαλέση ανεπιθύμητα επεισόδια και να περιπλέξη τας σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Σοβιετικής Ενώσεως»³¹⁴.

Το Μάιο του 1960 το υπουργείο Εξωτερικών ανακοίνωνε στο Εσωτερικών ότι η ΕΣΣΔ έστειλε ρηματικές διακοινώσεις

«διά την παρενόχλησιν, ην υφίστανται οι εις Ελλάδα ερχόμενοι εκ Ρωσίας ναυτικοί, τουρίσται και μέλη επισήμων σοβιετικών αποστολών εκ μέρους ομάδας ατόμων επί κεφαλής τον κ. Κων/νο Παπαδόπουλον, κάτοικον Αθηνών»³¹⁵.

³¹² ΑΥΕ, 1961/63/20/1, Αρ. Πρωτ. 51059 Ρ/4, υπουργείο Εξωτερικών προς υπουργείο Εθνικής Άμυνας, Αθήνα, 25 Οκτωβρίου 1960

³¹³ ΑΥΕ, 1961/63/20/1, Αρ. Πρωτ. 3507/07/3, υπουργείο Εθνικής Άμυνας προς υπουργείο Εξωτερικών, ΒΣΤ 902 Αθήνα, 15 Νοεμβρίου 1960

³¹⁴ ΑΥΕ, 1961/63/21/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ416-2, Αβέρωφ προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 4 Απριλίου 1960

³¹⁵ ΑΥΕ, 1961/63/21/1, Αρ. Πρωτ. 22857/Ρωσ./4, πληρεξούσιος υπουργός Χειμαριός προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 20 Μαΐου 1960

Λογικά, ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος ήταν ο αδερφός του μετέπειτα δικτάτορα Γεωργίου Παπαδόπουλου. Εικάζουμε πως δεν πρόκειται και για τον βουλευτή Κων/νο Παπαδόπουλο αρχηγό του ΕΕΣ (Εθνικός Ελληνικός Στρατός), διότι ήταν βουλευτής Κοζάνης και μετέπειτα Κιλκίς, άρα δεν μπορεί να διέμενε στην Αθήνα. Εξάλλου με το νόμο 971/1949 ο ΕΕΣ αναγνωρίστηκε ως αντιστασιακή οργάνωση. Άρα οι αρμόδιοι συντάκτες θα αναφέρονταν, είτε στην ιδιότητά του (βουλευτής), είτε στην οργάνωση. Επίσης στη βιβλιογραφία συναντάμε ξανά τον όρο «ομάδα Παπαδόπουλου». Πρόκειται για τον ΕΕΝΑ (Ένωση Ελλήνων Νέων Αξιωματικών). Σε αυτή την κίνηση φαίνεται να ήταν αναμεμιγμένοι 25 περίπου αξιωματικοί, από το βαθμό του αντισυνταγματάρχη μέχρι του λοχαγού, οι περισσότεροι από τους οποίους υπηρετούσαν στο Γενικό Επιτελείο και στην ΚΥΠ. Ανάμεσά τους ήταν γνωστοί μετέπειτα χουντικοί, όπως οι Δημήτριος Πατίλης, Γεώργιος και Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, Δημήτριος Ιωαννίδης, Ιωάννης Λαδάς, Πέτρος Κωτσέλης, Νικόλαος Γκαντώνας, Ιωάννης Λάζαρης, Στέφανος Καραμπέρης, Αντώνιος Λέκκας, Μιχαήλ Μπαλόπουλος, Αντώνιος Μέξης, Μιχαήλ Ρουφογάλης, Νικόλαος Ντερτιλής, Νικόλαος Πετάνης. Φαίνεται μάλιστα πως ο ΕΕΝΑ είχε και ιδεολογικές διαφορές³¹⁶ με τον ΙΔΕΑ³¹⁷ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών).

Βεβαίως το υπουργείο Εσωτερικών επέριπτε τις ευθύνες στους «προκλητικούς τουρίστας». Ο Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τις περιγραφές, πλησίαζε τα σοβιετικά πλοία και ασκούσε «αντικομμουνιστική προπαγάνδα». Το υπουργείο Εσωτερικών μάλιστα ανέφερε πως δεν είχε σχέση με κρατικές υπηρεσίες και η οργάνωσή του ήταν νόμιμη³¹⁸. Η δράση όμως της ομάδας Παπαδόπουλου, παρά τα παράπονα της σοβιετικής πρεσβείας και του υπουργείου Εξωτερικών, συνεχίζονταν. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του Ξανθόπουλου-Παλαμά προς το γραφείο του υφυπουργού Εσωτερικών ότι

«(...)εις πόσον δυσχερή θέσιν μας περιάγει τώρα η επανάληψις της δράσεως της ανευθύνου αυτής οργανώσεως. Από την δράσιν αυτήν εκτιθέμεθα ως δίδοντες ψευδείς διαβεβαιώσεις βλέπομεν τας σχέσεις μας με την Σοβιετική Ένωσιν ψυχραινομένας άνευ σοβαρού λόγου, εις μίαν στιγμήν καθ' ην ουδόλως τούτο μας συμφέρει και συγχρόνως διατρέχομεν τον κίνδυνον αντιμέτρων εις βάρος των εθνικών εμπορικών σκαφών τα οποία πλέουν εις τους σοβιετικούς λιμένας»³¹⁹.

³¹⁶ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ, «Οι γνωστοί "άγνωστοι" Απριλιανοί συνωμότες & Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία», σελ. 29-36

³¹⁷ για τον ΙΔΕΑ βλ. ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών: Ιδέες και Πρακτικές 1944-1952*, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010

³¹⁸ ΑΥΕ, 1961/63/21/1, Αρ. Πρωτ. 4/51/291, υπουργείο Εσωτερικών προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 26 Μαΐου 1960

³¹⁹ ΑΥΕ, 1961/63/21/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 4 Νοεμβρίου 1960

B2: Η Ελλάδα ανάμεσα στο διεθνές περιβάλλον: η τελευταία κυβέρνηση Καραμανλή (1961-1963)

α) Οι πολιτικές σχέσεις Ελλάδας - Σοβιετικής Ένωσης

Ως πολιτικές σχέσεις εννοούμε τα ζητήματα, που αφορούσαν αποκλειστικά τις δύο κυβερνήσεις. Φυσικά όλα τα ζητήματα, είτε οικονομικά, μορφωτικά κλπ, είτε διεθνή, είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους και αποκτούν εκ των πραγμάτων πολιτικό χαρακτήρα. Οι πολυσέλιδες γενικότερες συζητήσεις θα εντάσσονται στο πολιτικό κεφάλαιο για να αποτυπώνεται η γενικότερη ιδέα. Ωστόσο, η προσέγγισή μας θα εστιάζει κυρίως στην αδυναμία περαιτέρω προσέγγισης σε πολιτικό επίπεδο. Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις του 1960 συνοψίζονταν από τον υπουργό των Εξωτερικών Αβέρωφ με αφορμή την αποστολή επιστολής στον Τσάτσο στις 21 Ιανουαρίου του 1961, ο οποίος εκείνη την περίοδο ήταν αρχηγός της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ, κατόπιν αιτήματός του για μια σειρά ζητημάτων, ένα από τα οποία ήταν κι οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ.

Ο Αβέρωφ ανέφερε πως κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1960 η Σοβιετική Ένωση ακολούθησε την τακτική της ύφεσης στις σχέσεις της προς την Ελλάδα. Ελαχιστοποίησε τις επιθέσεις μέσω του ραδιοφώνου και του τύπου, στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών απέφυγε κάθε αιχμή εναντίον της Ελλάδας και ο Ρώσος πρέσβης κατέβαλε προσπάθειες προς τη βελτίωση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων και την ανταλλαγή επισκέψεων και μορφωτικών εκδηλώσεων. Η τακτική της Μόσχας είχε ως αποτέλεσμα και τη μείωση της έντασης με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη πλην της Αλβανίας. Η ελληνική κυβέρνηση, στο διάστημα αυτό, απαντούσε ότι επιθυμεί μεν την καλύτερευση των σχέσεων της με την ΕΣΣΔ, όμως η γενικότερη στάση, που η ΕΣΣΔ τηρεί, την αναγκάζει να είναι εφεκτική και να περιορίζει τις μορφωτικές εκδηλώσεις, καθώς έχουν προπαγανδιστικό χαρακτήρα και στοχεύουν σε ανάμειξη στα εσωτερικά ζητήματα (Γλέζος, θόρυβος υπέρ της ΕΔΑ).

Από το πρώτο όμως δεκαήμερο του 1961 η κατάσταση άλλαξε άρδην, συνέχιζε ο υπουργός. Ο σοβιετικός τύπος εξαπέλυσε γενική επίθεση κατά της Ελλάδας. Αυτή έγινε με όλα τα παλιά προπαγανδιστικά συνθήματα της εποχής του ψυχρού πολέμου, στα οποία προστέθηκαν και άλλα νέα. Από την ελληνική εσωτερική πολιτική, στις αμερικανικές βάσεις, την οικονομική κατάσταση της χώρας, τον Γλέζο, την αστυνομική τρομοκρατία, τη γερμανική βοήθεια, τους δήθεν διωγμούς βουλευτών της ΕΔΑ, τον περιορισμό των μορφωτικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών.

Παράλληλα, ο Αβέρωφ πίστευε πως διαγραφόταν η απειλή μιας σοβαρής πίεσης στον οικονομικό τομέα, καθώς η ΕΣΣΔ, φαινόταν απρόθυμη να ανανεώσει την εμπορική συμφωνία με την Ελλάδα, της οποίας η ισχύς έληξε την 31η Δεκεμβρίου 1960. Τη σύμβαση αυτή επρόκειτο μάλιστα να ανανεώσει ο Ρώσος υπουργός του Εξωτερικού Εμπορίου κ. Πατολίτσεφ. Αυτό κατά τον Αβέρωφ γινόταν για λόγους πίεσης, καθώς

«Οι σοβιετικοί γνωρίζουν ότι η τόσο ευπαθής ελληνική οικονομία αδυνατεί να αντιμετωπίσει μίαν αζητησίαν των αγροτικών της προϊόντων τα οποία τώρα απορροφά η Σοβιετική Ένωση».

Επίσης, ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας κατηγορούσε την Ελλάδα ότι δέχεται να μετατραπεί σε πολεμικό ορμητήριο της Δυτικής Συμμαχίας και διατύπωνε την απειλητική προειδοποίηση ότι η Ελλάδα αποδεχόμενη ατομικά όπλα στο έδαφός της δεν θα μπορέσει να αποφύγει τα πυρηνικά αντίποινα σε περίπτωση πολέμου, κινδυνεύοντας έτσι να αφανιστεί. Ο Αβέρωφ σημείωνε πως

«Είναι πρόωρον εισέτι να εντοπισθούν οι σκοποί της νέας σκληρύνσεως της Σοβιετικής πολιτικής. Ωστε να γίνει σαφές εάν πρόκειται περί μιας των περιοδικώς εκδηλουμένων ψυχροπολεμικών πιέσεων επί της Ελλάδος, διά να αποσπασθούν από αυτήν ανταλλάγματα εις άλλους τομείς. Ως αίφνης να επιτραπούν περισσότεραι μορφωτικά εκδηλώσεις εις Ελλάδα, διότι σήμερον η κομμουνιστική διάβρωσις δεν φαίνεται δυνατή, διά ν' αποτραπή περαιτέρω ανάπτυξις των Ελληνο-γερμανικών σχέσεων ή στενωτέρα οικονομική σύνδεσις της Ελλάδος με την Δύσιν. Είτε να φανή ότι εισερχόμεθα εις περίοδον νέας πολιτικής του Ανατολικού Συνασπισμού, αποφασισθείσης εις το τελευταίον Συνέδριον της Μόσχας και αποβλεπούσης, εν όψει μεγαλυτέρων διαπραγματεύσεων με την νέαν αμερικανικήν Ηγεσίαν, να απομονωθή η Ελλάς ως η μόνη ψυχροπολεμική εστία εις τα Βαλκάνια και να ζητηθή μια μεταβολή εις αυτήν είτε από ρωσικήν πίεσιν είτε με αμερικανικήν επέμβασιν. Αλλωστε η μέχρι τούδε πολιτική της Σοβιετικής Ένώσεως απέδειξεν ότι αυτή, ακόμα και εις περίοδον υφέσεως των σχέσεων της προς τα Μεγάλας Δυνάμεις, δεν έπαυσε να πιέζη την Ελλάδα, θεωρούσα αυτήν είτε ως στόχον είτε ως σκοπόν του οποίου δεν εννοεί να παραιτηθή. Η εκδοχή όμως αυτή δεν επιβεβαιούται μέχρι τούδε και από την στάσιν των δορυφόρων έναντι της Ελλάδος».

Ήταν πιθανό για τον υπουργό των Εξωτερικών πως η επίθεση απέβλεπε στην ηθική ενίσχυση της ΕΔΑ, ίσως κατόπιν εισηγήσεων του "επ' αδεία" ευρισκομένου στη Μόσχα πρεσβευτή κ. Σεργκέεφ, φανερώνοντας ένταση στις σχέσεις των δύο πλευρών, κάτι που θα φανεί και ένα χρόνο μετά, όταν ο Σεργκέεφ θα παραδώσει τη θέση του και θα μιλήσει με πικρία στον Καραμανλή για τις σχέσεις των δύο κρατών.

Πάντως ήταν αξιοσημείωτο για τον Αβέρωφ ότι η νέα σοβιετική επίθεση κατά της Ελλάδας: α) Συνέπιπτε χρονικά με τη σκλήρυνση της στάσης της βουλγαρικής Αντιπροσωπείας κατά την τελευταία φάση των διαπραγματεύσεων των επανορθώσεων και την αναστολή των διαπραγματεύσεων. β) Γινόταν λίγο μετά τη λήξη των εργασιών της Σύσκεψης της Μόσχας και των απόψεων που ακούστηκαν σε αυτήν περί σύστασης λαϊκών μετώπων και ενθάρρυνσης των απανταχού κομμουνιστικών κομμάτων, πράγμα που επανέλαβε και ο Χρυστοσόφ στον τελευταίο λόγο του σε συγκέντρωση στελεχών του κόμματος. γ) Γινόταν ακριβώς σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία η ΕΔΑ, επιχειρούσε τη διάβρωση της χώρας και η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ δημοσίευε απόφαση της 14ης Ολομέλειας περί συνεργασίας με ευρύτερα λαϊκά στρώματα με στόχο τη δημιουργία νέου λαϊκού μετώπου³²⁰.

Σημαντικό ρόλο φυσικά στις διμερείς σχέσεις διαδραμάτισαν και οι δύο πρεσβείες των χωρών. Μια έμμεση απάντηση της ελληνικής πλευράς, υπό τη μορφή ιδιωτικής πρωτοβουλίας, δόθηκε στην ΕΣΣΔ σε μακρά συνομιλία του Έλληνα

³²⁰ ΑΥΕ, 1961/44/6/1, Αρ. Πρωτ. Α011-2, Αβέρωφ προς Μόνιμη Αντιπροσωπεία Ηνωμένων Εθνών, Αθήνα, 21 Ιανουαρίου 1961

πρεσβευτή στην Μόσχα Χριστόπουλου με τον αρμόδιο διευθυντή του υπουργείου Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Αστάβιν. Σχετικά με τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, ο Χριστόπουλος ανέφερε πως ο λόγος της επίσκεψής του είχε σχέση με τις επεμβάσεις της ΕΣΣΔ στα εσωτερικά της Ελλάδας και τις επιθέσεις του σοβιετικού τύπου εναντίον της κυβέρνησης. Ο Αστάβιν απαντούσε ότι οι φιλικές σχέσεις των δύο λαών δεν έχουν μεταβληθεί και ότι οι επικρίσεις του τύπου δεν εμπνέονται από τη σοβιετική κυβέρνηση, καθώς ο τύπος απηχεί την άποψη της κοινής γνώμης. Επίσης οι επικρίσεις αυτές δεν προέρχονταν από τον κομμουνιστικό χώρο, καθώς όλα τα κόμματα της ελληνικής Βουλής εξαπέλυαν επιθέσεις στην κυβέρνηση. Εάν επιπροσθέτως η σοβιετική κυβέρνηση συμμερίζονταν απολύτως αυτές τις δηλώσεις του τύπου, θα διαμαρτυρόταν επίσημα. Ο Αστάβιν κατέληγε λέγοντας ότι η σοβιετική κυβέρνηση θέλει να αποφεύγει τις εντάσεις, ώστε να μην επηρεαστούν οι σχέσεις των δύο λαών. Εξάλλου καθημερινά στην Ελλάδα ο τύπος επιτίθεται στη σοβιετική κυβέρνηση, αλλά αυτό δε σημαίνει πως υπεύθυνη είναι η ελληνική κυβέρνηση. Τελιώνοντας, ανέφερε πως δεν πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη σημασία στις απόψεις του τύπου και ότι υπάρχει η επιθυμία περαιτέρω σύσφιξης των φιλικών σχέσεων, όπως έχει δηλώσει ο ίδιος ο Νικήτα Χρουστσόφ³²¹.

Στις 19 Μαΐου 1961 ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα Χριστόπουλος τηλεγραφούσε στην Ελλάδα, για να ενημερώσει σχετικά με δημοσίευμα της εφημερίδας *Pravda*, το οποίο εξαπέλυε επίθεση κατά της κυβέρνησης Καραμανλή. Στο άρθρο αναφερόταν πως ο ελληνικός λαός είναι αντίθετος με την οικονομική πολιτική του Καραμανλή, καθώς καταπατά τα δημοκρατικά δικαιώματα των εργαζομένων. Επίσης η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας βρίσκεται σε κρίση εξαιτίας της σύνδεσης με το ΝΑΤΟ και της γερμανικής επιρροής. Κατηγορούσε μάλιστα προσωπικά τον Καραμανλή και τον Αβέρωφ πως για προεκλογικούς σκοπούς εξαπέλυαν σφοδρούς αντικομμουνιστικούς λόγους, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες της χώρας. Η πολιτική αυτή θα οδηγούσε, σύμφωνα με το άρθρο, στην απομόνωση της χώρας και την επιδείνωση της κατάστασης στα Βαλκάνια³²². Οι επιθέσεις του τύπου εκατέρωθεν θα αποτελέσουν σημείο τριβής και πολιτικής αντιπαράθεσης. Μέσα από αυτή την κόντρα γίνεται φανερό, όχι μόνο η πολιτική αντιπαλότητα, αλλά και οι διαφορετικές ιδεολογίες των δύο χωρών. Συνεπώς οι επιθέσεις του τύπου μπορούμε να πούμε πως ήταν ένας βασικός ανασταλτικός παράγοντας στη σύσφιξη των σχέσεων των δύο χωρών.

Στις 22 Μαΐου 1961, κατόπιν εντολής του Αβέρωφ, ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς καλεί στη σοβιετική πρεσβεία στην Αθήνα τον Σεργκέεφ, για να διαμαρτυρηθεί για τις σοβιετικές επιθέσεις του τύπου και του ραδιοφώνου προς την Ελλάδα. Με την άφιξή του ο Σεργκέεφ διαμαρτυρήθηκε για τις δηλώσεις του αμερικανού στρατηγού Νόρσταντ, ο οποίος δήλωσε ότι σε περίπτωση επίθεσης από την ΕΣΣΔ η Ελλάδα είναι έτοιμη να αντεπεξέλθει. Ο Σεργκέεφ άφησε να εννοηθεί μάλιστα πως για το ζήτημα ο Χρουστσόφ θα μιλήσει με τον Κέννεντυ στη Βιέννη. Επίσης διευκρίνισε πως η ΕΣΣΔ δεν έχει κανένα λόγο να επιτεθεί στην Ελλάδα. Ο Παλαμάς απάντησε πως για όποια παράπονα υπάρχουν σχετικά με δηλώσεις Αμερικανών στρατηγών πρέπει να απευθύνονται στην Ουάσινγκτον και όχι στην Αθήνα. Έκανε επίσης αναφορά στο γεγονός πως οι Έλληνες στρατιωτικοί ποτέ δεν προέβησαν σε αντίστοιχες δηλώσεις, για να λάβει την απάντηση ότι αυτό είναι αληθές, πλην μιας περίπτωσης, κατά την οποία ένας Έλληνας συνταγματάρχης στο Παρίσι προέβη σε αντίστοιχες δηλώσεις με τον Νόρσταντ.

³²¹ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. 150, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 27 Ιανουαρίου 1961

³²² ΑΥΕ, 1961/44/6/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 19 Μαΐου 1961

Σχετικά με τις δηλώσεις Καραμανλή στη Θεσσαλονίκη και την επίθεση της *Pravda* για αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Παλαμάς είπε πως ο Καραμανλής αναφερόταν γενικά κατά του κομμουνισμού και όχι εναντίον της ΕΣΣΔ. Ο Σεργκέεφ απάντησε ότι η *Pravda* είναι μεν κυβερνητικό όργανο, όμως δεν εκφράζει τις θέσεις της κυβέρνησης, η οποία, όταν θέλει να πει κάτι, το λέει μέσω επίσημων αντιπροσώπων, είτε μέσω των διακοινώσεων της στο ειδησεογραφικό πρακτορείο ΤΑΣΣ. Ο Παλαμάς παρεκάλεσε τον Σεργκέεφ να του επιτρέψει να δημοσιεύσει στον τύπο το γεγονός ότι η σοβιετική κυβέρνηση δεν ταυτίζεται με τις απόψεις της *Pravda*, για να μη επηρεαστεί κι άλλο η κοινή γνώμη, για να λάβει την αρνητική απάντηση, καθώς δεν είχε δικαίωμα να δώσει την έγκρισή του και να δημοσιοποιηθούν οι προσωπικές του απόψεις. Στη συνέχεια ο Σοβιετικός πρέσβης διαμαρτυρήθηκε για τις αντισοβιετικές επιθέσεις της εφημερίδας *Ακρόπολις*. Ο Παλαμάς απάντησε ότι στην Ελλάδα ο τύπος είναι ανεξάρτητος και δεν μπορεί να τον ελέγξει, πράγμα που δε συμβαίνει στην ΕΣΣΔ, καθώς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ήταν ελεγχόμενα. Στη συνέχεια ο Παλαμάς είπε στον Σεργκέεφ ότι ευθύνεται κι αυτός ο ίδιος, καθώς οι κινήσεις του και οι επαφές του με πολιτικούς παράγοντες, έχουν ως συνέπεια την ανάμειξη στα εσωτερικά της χώρας, πράγμα που σημαίνει πως η ελληνική κυβέρνηση ήταν ενήμερη για τις επαφές της πρεσβείας με βουλευτές και μέλη της αριστεράς. Ο Σεργκέεφ αμύνθηκε λέγοντας πως πράττει ό,τι πράττουν όλοι οι ελεύθεροι πρεσβευτές, που βρίσκονται στην Ελλάδα. Επανέλαβε μάλιστα τις θέσεις της ΕΣΣΔ για την ανάπτυξη μορφωτικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Ο Παλαμάς απάντησε ότι η κυβέρνηση έχει αρνητική στάση, διότι ο εγχώριος κομμουνισμός χρησιμοποιεί τις εκδηλώσεις αυτές για προπαγανδιστικούς σκοπούς³²³.

Σύμφωνα με όσα έστειλε η πρεσβεία, ο βουλευτής Σταμάτιος Μερκούριος επισκέφτηκε τον πρεσβευτή στη Μόσχα Χριστόπουλο τον Ιούνιο και του ανέφερε τη μακρά συνομιλία, που είχε με τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Σοβιέτ κ. Μπρέζνιεφ³²⁴. Ο Μπρέζνιεφ τόνισε στον Έλληνα βουλευτή πως η ΕΣΣΔ βασίζει την πολιτική της στη διατήρηση της ειρήνης και σε καμία περίπτωση δεν θα προκαλούσε διεθνή σύγκρουση. Ευνοεί τις βαλκανικές πρωτοβουλίες και παράλληλα επιθυμεί να αποκατασταθούν οι σχέσεις Ελλάδας και Βουλγαρίας κι αντίστοιχα θέλει να διατηρήσει τις καλές σχέσεις με την Ελλάδα και να αναπτύξει τις εμπορικές συναλλαγές, ασχέτως με τον αν η κυβέρνηση είναι δεξιάς ιδεολογίας³²⁵.

Σε συνομιλία του Χριστόπουλου με τον Χρυσόσοφ σε δεξίωση προς τιμήν του Τιτόβ στις αρχές Αυγούστου, ο Χρυσόσοφ ανέφερε πως πάντα θαύμαζε το ελληνικό πνεύμα και ότι σήμερα οι Έλληνες, που είναι ευφυείς, οφείλουν να «πετάξουν» μακριά από το ΝΑΤΟ, καθώς είναι προς το συμφέρον τους. Ο Χριστόπουλος απάντησε ότι το ΝΑΤΟ είναι αμυντική συμμαχία και συμβάλλει στην άμυνα της χώρας. Εξάλλου η Ελλάδα πάντα συμάχησε με τη Ρωσία, όταν η ελευθερία των λαών κινδύνευε. Ο Χρυσόσοφ παρατήρησε σε έντονο ύφος πως η Γερμανία παρασέρνει το ΝΑΤΟ σε επιθετικές ενέργειες και ότι η ΕΣΣΔ έχει τη δύναμη να καταστρέψει τις βάσεις των συμμάχων του ΝΑΤΟ. Όταν ο Χριστόπουλος παρατήρησε πως στην Ελλάδα δεν

³²³ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-78, Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς προς ελληνική πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 22 Μαΐου 1961

³²⁴ από το 1960 ήταν Πρόεδρος του ανωτάτου Σοβιέτ, ο νόμιμος δηλαδή αρχηγός του κράτους, αν και η πραγματική εξουσία ανήκε ακόμα στον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΣΕ.

³²⁵ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-97, Τμηματάρχης Μ. Μούζας προς τη Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφάλειας και την ΚΥΠ, Αθήνα, 26 Ιουνίου 1961

υπάρχουν βάσεις, ο Χρυσόστοφ απάντησε με χειρονομίες ότι γνωρίζει με ακρίβεια την ύπαρξη των βάσεων και ότι με την πρώτη αφορμή θα καταστρέψει τα ορμητήρια του ΝΑΤΟ στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Ο Χριστόπουλος επανέλαβε ότι η Ελλάδα δεν θα μετέχει σε επιθετικό πόλεμο και μίλησε κατά της Βουλγαρίας, η οποία προβαίνει σε ενέργειες που υπονομεύουν την ασφάλεια της Ελλάδας. Ο Χρυσόστοφ δεν απάντησε και αρκέστηκε στο να πει μόνο ότι σε περίπτωση πολέμου η ΕΣΣΔ θα λάβει τα κατάλληλα μέτρα και θα σεβαστεί μόνο εκείνους που παραμένουν πραγματικά ουδέτεροι³²⁶.

Ένα από τα σημαντικότερα διπλωματικά επεισόδια, που σημειώθηκαν στις σχέσεις Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης, διαδραματίστηκε το 1961. Αφορμή στάθηκαν οι δηλώσεις του Νικήτα Χρυσόστοφ κατά τη διάρκεια δεξίωσης για τη σοβιετορουμανική φιλία στο Κρεμλίνο στις 11 Αυγούστου και το γεγονός έλαβε μεγάλες διαστάσεις και από τον τύπο της εποχής. Ανάμεσα σε άλλα ο Χρυσόστοφ αρχικά μίλησε για την εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας, πράγμα που η ελληνική κυβέρνηση το θεωρούσε ως προσπάθεια άμεσης ανάμειξης στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Μεταξύ άλλων ανέφερε:

«Γνωρίζομεν, ότι όταν οι χιτλερικοί επετέθησαν κατά της Σοβιετικής Ένωσης, ο ελληνικός λαός συνεπάθη τον αγώνα μας και συνέβαλεν εις την κοινήν υπόθεσιν του αγώνος των λαών κατά του φασισμού. Αλλ' ιδού έληξεν ο Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο φασισμός συνετρίβη. Θα ενόμιζεν κανείς ότι οι άνθρωποι, που ηγωνίσθησαν γενναίως κατά της χιτλερικής Γερμανίας, θα ετύγχανον βαθέος σεβασμού και τιμής. Αλλά, δυστυχώς, πολλοί απ' αυτούς ως π.χ. ο ήρωας της Ακροπόλεως Μανώλης Γλέζος, είναι έγκλειστος εις τας φυλακάς. Δεν θέλομεν να αναμειγνόμεθα εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Ελλάδος. Τούτο δεν είναι εις τα συνηθείας μας. Αλλ' ημείς, οι Σοβιετικοί άνθρωποι, ως και οι λαοί άλλων χωρών, που έχυσαν πολύ αίμα αγωνιζόμενοι κατά του φασισμού, δεν ημπορούμεν να παρακολουθούμεν αδιάφοροι την στιγμην κατά την οποίαν ο άνθρωπος, του οποίου η ηρωική πράξις αποτελεί χρυσήν σελίδαν εις την ιστορία του αγώνος υπέρ της ανεξαρτησίας, φθίνει τώρα εγκάθειρκτος».

Συνεχίζοντας ο Χρυσόστοφ αναφέρθηκε στη συνομιλία του με τον πρόεδρο της Ελλάδας, λέγοντας ότι οι λαοί είχαν πάντα αδελφικές σχέσεις, οι οποίες κλονίστηκαν με την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ.

«Μας είναι γνωστόν ότι εις το ελληνικόν έδαφος έχουν εγκατασταθή στρατιωτικάί βάσεις στρεφόμεναι κατά της Σοβιετικής Ενώσεως. Και ιδού τώρα, ότε οι ιθύνοντες των ΗΠΑ και ο Αντενάουερ πυρακτώνουν την ατμόσφαιραν και απειλούν με εξαπόλυσιν πολέμου εάν υπογραφή η συνθήκη ειρήνης με την Γερμανίαν. Μας απειλούν εξ ονόματος ολόκληρου του συνασπισμού, εκ μέρους όλων των χωρών -μελών του ΝΑΤΟ. Κατά συνέπεια μας απειλούν με πόλεμον χώραι ως η Ελλάς, Ιταλία, Νορβηγία, Δανία, Βέλγιον, Ολλανδία (...) Εάν τα ιμπεριαλιστικά κράτη εξαπολύσουν πόλεμον, θα μας υποχρεώσουν, χάριν αμύνης, να καταφέρωμεν συντριπτικά πλήγματα, όχι

³²⁶ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. 1280, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 9 Αυγούστου 1961

μόνον κατά του εδάφους των κυρίων χωρών, αλλά και των στρατιωτικών βάσεων που ευρίσκονται εις το έδαφος άλλων χωρών-μελών του Βορειοατλαντικού συνασπισμού. Είναι γνωστόν βεβαίως ότι αι στρατιωτικάί βάσεις δεν ευρίσκονται εις έρημον. Εις την Ιταλίαν, ως λέγεται ευρίσκονται εντός φυτειών εσπεριδοειδών και εις Ελλάδαν εντός ελαιώνων».

Ο Χρυσόστοφ ανέφερε στον Έλληνα πρεσβευτή πως η πλέον λογική λύση θα είναι να αποχωρήσει η Ελλάδα από το ΝΑΤΟ. Έτσι σε περίπτωση πολέμου η Ελλάδα δε θα υποφέρει. Ο πρέσβης του απάντησε πως

«Πιστεύω ότι ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου της Σοβιετικής Ενώσεως δεν θα διατάξη ποτέ να ριφθούν ατομικάί βόμβαι κατά της Ακροπόλεως και άλλων ιστορικών μνημείων της Ελλάδος» «Κύριε, Πρεσβευτά, δεν θα ήθελα να σας λυπήσω, αλλά σφάλλετε πολύ. Εγώ, ως Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου της Σοβιετικής Ενώσεως, δεν θα διατάξω βεβαίως να ριφθούν βόμβαι κατά της Ακροπόλεως ειδικώτερον. Αλλά δεν θα διστάσωμεν να πλήξωμεν τας στρατιωτικάς βάσεις του βορειοατλαντικού συνασπισμού, που ευρίσκονται και εις Ελλάδα. Εις τοιαύτην περίπτωσιν την ευθύνη θα έχουν εκείνοι, οι οποίοι θέτουν υπό τα πλήγματα και πόλεις και λαούς και ιστορικά μνημεία»³²⁷.

Η αναφορά του Έλληνα διπλωμάτη σε έναν υποθετικό πυρηνικό βομβαρδισμό της Ακρόπολης, αλλά και η απάντηση του Χρυσόστοφ μεγαλοποιήθηκαν από τον τύπο και προκάλεσαν σοβαρό διπλωματικό ζήτημα. Ο τραχύς χαρακτήρας του Χρυσόστοφ είχε βγει στην επιφάνεια, κάτι που εκμεταλλεύτηκε η ελληνική κυβέρνηση και σε διπλωματικό επίπεδο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, αλλά και στο εσωτερικό, καθώς το χρησιμοποίησε έντονα κυρίως στην προεκλογική περίοδο, φυσικά ως στοιχεία εναντίον της ΕΔΑ³²⁸. Μετά τη γνωστοποίηση των δηλώσεων ο Καραμανλής απάντησε σε έντονο ύφος.

«Ο πρωθυπουργός της Σοβιετικής Ενώσεως κ. Χρυσόστοφ συνηθίζει να διατυπώνη κατά καιρούς απειλάς κατά της Ελλάδος, η οποία εν τούτοις εμπράκτως απέδειξεν ότι επιθυμεί να διατηρή αγαθάς σχέσεις με την ΕΣΣΔ. Και μάλιστα αι απειλαί αυταί συνοδεύονται με την απαράδεκτον αξίωσιν, όπως η χώρα μας εγκαταλείψη τας συμμαχίας της. Εάν δια της αδικαιολογήτου αυτής συμπεριφοράς επιδιώκει ο Σοβιετικός πρωθυπουργός τον εκφοβισμόν του ελληνικού λαού και την ενθάρρυνσιν της άκρας αριστεράς, καλόν είναι να γνωρίζη ότι προκαλεί το αντίθετον αποτέλεσμα. Εν πάση περιπτώσει, ο Χρυσόστοφ δύναται, όπως ηπέιλησε διά των δηλώσεών του, να καταστρέψη την Ακρόπολιν, δεν δύναται όμως να καταστρέψη τα ιδεώδη τα οποία συμβολίζει ο ιερός αυτός βράχος και τα οποία είναι ισχυρότερα από τους πυραύλους»³²⁹.

³²⁷ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), ακριβές αντίγραφο της ομιλίας Χρυσόστοφ στη συγκέντρωση ρουμανοσοβιετικής φιλίας, διευθυντής ασφάλειας Μιχαήλ Β. Μοίραρχος, Χανιά, 4 Σεπτεμβρίου 1961

³²⁸ ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΑΡΓΥΡΗΣ, «Οι εκλογές του 1961 και η αντιμετώπιση του Τύπου των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος ΛΕ', Ιωάννινα 2017, σελ. 335

³²⁹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος 5α', σελ. 134-135

Φυσικά ο Χρουστσόφ δεν είχε δηλώσει ρητά ότι θα βομβάρδιζε την Ακρόπολη, εντούτοις το ελληνικό υπουργείο ζήτησε εξηγήσεις από τον Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα. Πιο συγκεκριμένα ο Τσάτσος έστειλε στον Χριστόπουλο, ώστε ο δεύτερος να διευκρινίσει, αν η ρήση του Χρουστσόφ για βομβαρδισμό της Ακρόπολης έγινε κατόπιν διατύπωσης του Χριστόπουλου σε μορφή ευχής. Ζήτησε επίσης να γίνουν διευκρινίσεις, για την εν λόγω ερώτηση, καθώς από τα σχετικά τηλεγραφήματα που απέστειλε ο Χριστόπουλος δεν γινόταν ξεκάθαρα αναφορά³³⁰. Ο Χριστόπουλος απάντησε την επόμενη ημέρα πως

«πράγματι απειλή κ. Khrustchev ότι δεν θα φεισθή ούτε Ακροπόλεως, εγένετο κατά δευτέραν συνομιλίαν μας εξ αφορμής σχετικής παρατηρήσεώς μου κατόπιν προειδοποιήσεώς του ότι θα καταστρέψη αντιπάλους χώρας του NATO. Αύτη δεν διευτώθη υπό τον τύπον ευχής αλλά ως έκφρασις πεποιθήσεώς μου ότι δεν ήτο ποτέ δυνατόν αρχηγός κράτους όπερ θέλει να θεωρείται πεπολιτισμένον να διαπράξη τοιούτον έγκλημα. Παρατήρησις δεν διευτώθη τυχαίως. Ηθέλησα δι' αυτής να εξακριβώσω μέχρι ποίου σημείου θα φθάσωσι απειλαί Khrustchev περί καταστροφών και κυρίως επιδιώξω σκοπίμως να τον φέρω εις δύσκολον θέσιν και να τον εκθέσω (...) εάν κρίνω από άρθρα και σχόλια αθηναϊκού τύπου και από δημοσίευμα εφημερίδος Αυγής απειλαί Πρωθυπουργού Σοβιετικής Ενώσεως εζημίωσαν ως ήτο επόμενον εν Ελλάδι οπαδούς του»³³¹.

Ωστόσο ο Τσάτσος επέπληξε τον Χριστόπουλο, καθώς πρωταρχικός κανόνας της εμπιστευτικής αλληλογραφίας ήταν να αποδίδει επακριβώς το περιεχόμενο των διπλωματικών συνομιλιών. Οποιαδήποτε παράβαση μπορούσε να επιφέρει επικίνδυνες παρανοήσεις και εσφαλμένες ενέργειες. Στη συγκεκριμένη συνομιλία, συνέχιζε ο Τσάτσος, ανεξαρτήτως αν αποδείχτηκε εκ των υστέρων ότι η απάντηση του Χρουστσόφ αποτέλεσε πολιτικό και διπλωματικό σφάλμα, ωστόσο είχε δικαιολογημένα δημιουργηθεί από την κυβέρνηση η εντύπωση ότι οι δηλώσεις του Χρουστσόφ περί Ακρόπολης εκπορεύτηκαν από την παρατήρηση του Χριστόπουλου³³².

Τις επόμενες ημέρες η σοβιετική επίθεση κατά του NATO συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση. Σε προφορική ανακοίνωσή του προς τον Τσάτσο στις 30 Αυγούστου, ο Σαλινόφ ανέφερε πως η σοβιετική κυβέρνηση υπογράμμισε επανειλημμένα ότι η συμμετοχή της Ελλάδας σε επιθετικές ενέργειες του βορειοατλαντικού μπλοκ, που στρέφονται κατά της Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων σοσιαλιστικών χωρών, δεν συμβάλλουν καθόλου στην εδραίωση της ειρήνης στα Βαλκάνια και στη βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων. Δυστυχώς, τα γεγονότα του τελευταίου καιρού μαρτυρούσαν ότι η Ελλάδα ακολουθεί τον επικίνδυνο δρόμο της συμμετοχής στα επιθετικά σχέδια του NATO στα Βαλκάνια. Για το λόγο αυτό ο Σαλινόφ εφιστούσε την προσοχή του υπουργείου Εξωτερικών σχετικά με δημοσιεύματα, που εμφανίσθηκαν πρόσφατα στον ελληνικό τύπο και αναφέρονταν στην προετοιμασία, κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, μεγάλων γυμνασίων του

³³⁰ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-124, Τσάτσος προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 21 Αυγούστου 1961

³³¹ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. 1337, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 22 Αυγούστου 1961

³³² ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-129, Τσάτσος προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 24 Αυγούστου 1961

NATO με τη συμμετοχή ελληνικών και τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, αμερικανικών αποβατικών μονάδων και πλοίων του 6^{ου} Στόλου των ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένων και υποβρυχίων με πυραύλους «Πολάρις» με πυρηνικές κεφαλές. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα αυτά, τα γυμνάσια αυτά αποτελούσαν μια εκπαιδευτική άσκηση, που είχε ως σκοπό τη χρησιμοποίηση του εδάφους, που γειτονεύει με τη Βουλγαρία και των χωρικών υδάτων, ως χώρο συγκέντρωσης για δράση των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων, με τη βοήθεια τουρκικών και ελληνικών μονάδων.

Λαμβάνοντας υπόψη, συνέχιζε ο Σαλνιόφ, ότι οι επίσημοι εκπρόσωποι της Ελλάδος δεν είχαν διαψεύσει τα δημοσιεύματα του τύπου για τα προαναφερθέντα γυμνάσια, η Σοβιετική Ένωση θα επιθυμούσε να λάβει τις αναγκαίες εξηγήσεις, δεδομένου ότι τέτοιες ενέργειες θα έρχονταν σε κραυγαλέα αντίθεση με τις επανειλημμένες διακηρύξεις της κυβέρνησης της Ελλάδας σχετικά με την καλή πρόθεσή της να αναπτύξει σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση, καθώς και με τα γειτονικά προς την Ελλάδα κράτη. Τα στρατιωτικά γυμνάσια κοντά στα σύνορα με τις σοσιαλιστικές χώρες δε θα μπορούσαν να εκληφθούν παρά μόνο ως εχθρική επίδειξη κατά των χωρών αυτών και ως ένα από τα επιθετικά μέτρα του NATO, που έχει σκοπό την επιδείνωση της διεθνούς κατάστασης και εκείνης στην περιοχή των Βαλκανίων και στη δυτική ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Η ελληνική κυβέρνηση θα έφερε ακέραια την ευθύνη για τις πιθανές συνέπειες τέτοιων ενεργειών, ενώ η Σοβιετική Ένωση και οι άλλες σοσιαλιστικές χώρες θα ήταν υποχρεωμένες να λάβουν αντίμετρα, υπαγορευμένα από τις συνθήκες που θα δημιουργούνταν³³³.

Σε σχέση με την ανακοίνωση του Σαλνιόφ, ο Αβέρωφ πληροφορούσε τις επόμενες ημέρες την πρεσβεία στη Μόσχα για το πώς οφείλει να κινηθεί για το ζήτημα των ασκήσεων στα πλαίσια του NATO. Ο Αβέρωφ έγραφε πως το περιεχόμενο της ανακοίνωσης δεν μπορούσε να αιτιολογηθεί, ούτε από τυπικής ούτε από ουσιαστικής άποψης. Από τυπικής άποψης αποτελούσε παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας και μάλιστα σε ζητήματα εθνικής ασφάλειας, για τα οποία απόλυτη αρμοδιότητα έχει η νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση. Από ουσιαστική άποψη το διάβημα επίσης δεν δικαιολογείται, καθώς η στρατιωτική άσκηση δεν ξέφευγε του πλαισίου των στρατιωτικών εκπαιδευτικών ασκήσεων, οι οποίες λαμβάνουν χώρα εντός του εδαφικού χώρου της Συμμαχίας. Δεν είναι κατανοητό, συνέχιζε ο Αβέρωφ, να εξηγηθεί για ποιο λόγο η Ελλάδα γινόταν παραλήπτης διαμαρτυριών, καθώς η χώρα ακολουθεί μονίμως φιλειρηνική πολιτική και επιδιώκει καλές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Επίσης παρόμοια άσκηση χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχε γίνει το 1958 και πιο συγκεκριμένα μεταξύ ΕΣΣΔ και Βουλγαρίας, χωρίς να γίνουν αντίστοιχες διαμαρτυρίες. Η ελληνική κυβέρνηση κατέληγε ο Αβέρωφ, εξέφραζε την ελπίδα οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις να εξελιχθούν σε πνεύμα ισότητας, αμοιβαίου σεβασμού και ειρηνικής συνύπαρξης³³⁴.

Στις 13 Σεπτεμβρίου 1961 ο Σεργκέεφ επισκέφτηκε τον Αβέρωφ, με τον οποίο είχε μακρά συνομιλία. Παρών στη συζήτηση ήταν και ο Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς. Αρχικά ο Σεργκέεφ είπε πως η πολιτική της ΕΣΣΔ εμπνέεται από καλή θέληση και προσβλέπει σε φιλικές σχέσεις με την Ελλάδα. Ο Σεργκέεφ έπειτα ανέπτυξε τις

³³³ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Επιτετραμμένος της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σαλνιόφ προς Τσάτσο, Athènes, le 30 août 1961

³³⁴ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Αβέρωφ προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 6 Σεπτεμβρίου 1961

σοβιετικές θέσεις για το ζήτημα του αφοπλισμού και το Γερμανικό ζήτημα. Αν και η ΕΣΣΔ είχε καταθέσει συγκεκριμένες προτάσεις υπέρ της ύφεσης, εντούτοις η Δύση ενέτεινε τα στρατιωτικά μέτρα, οπότε και η ΕΣΣΔ ανταπαντούσε. Η χώρα του, συνέχιζε ο Σεργκέεφ, θυμάται τη ναζιστική επέμβαση στην Ελλάδα το 1941 και δεν θέλει την επανάληψη τέτοιου γεγονότος. Για το λόγο αυτό μάλιστα αποφάσισε να υπογράψει και συνθήκη ειρήνης με την Ανατολική Γερμανία εντός του έτους.

Παραπονήθηκε επίσης, διότι σε αυτά τα πλαίσια η Ελλάδα διεξήγαγε στρατιωτικές ασκήσεις κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα και στη Δυτική Θράκη, κάτι που ήταν επικίνδυνο, κατά τη γνώμη του, καθώς ερήμην της ελληνικής πλευράς το ΝΑΤΟ απειλεί τις σοσιαλιστικές χώρες και την ΕΣΣΔ. Επίσης διαμαρτυρήθηκε για την επίθεση κατά του Χρουστσόφ από τον ελληνικό τύπο, επειδή δήθεν αυτός μίλησε για καταστροφή της Ακρόπολης. Αυτές οι πληροφορίες, είπε ο Σεργκέεφ, δίνονται από το Associated Press και το Reuters, σε μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η ΕΣΣΔ ως εχθρός της Ελλάδας. Συνεχίζοντας, σε μια σύνοψη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων είπε πως

«Από το 1958 εποχής καθ' ην η παρούσα Κυβέρνησις ανήλθεν εις την εξουσίαν αι ελληνοσοβιετικάί σχέσεις δεν ήσαν πολύ καλάί. Επραξεν όμως πολλά η Σοβιετική Ένωσις προς βελτίωσίν των. Πρέπει να εξευρεθή τρόπος ειρηνικής συμβιώσεως και καλής γειτονίας. Ουδείς απειλεί την Ελλάδα. Ούτε η Σοβιετική Ένωσις ούτε τα σοσιαλιστικά κράτη. Παρά τας δυσκόλους διεθνείς συνθήκας η Σοβιετική Ένωσις πιστεύει ότι υπάρχει τρόπος προς προώθησιν των ανωτέρω σκοπών».

Ο Αβέρωφ απάντησε πως η Ελλάδα είναι υπέρ της ειρήνης, επειδή βρίσκεται σε επικίνδυνη γεωγραφική θέση και είναι μικρή και φτωχή χώρα. Στο ΝΑΤΟ μετέχει, διότι η συμμαχία έχει αμυντικό χαρακτήρα και επειδή υπήρξε διαρκώς θύμα επιθέσεων. Στο ζήτημα των ασκήσεων είπε ότι η ελληνική συμμετοχή περιορίζεται σε ένα μόνο τάγμα και ότι η άσκηση γίνεται επί τουρκικού εδάφους. Συνεχίζοντας ο Αβέρωφ είπε πως ανέφερε τα ίδια ακριβώς και στον Βούλγαρο επιτετραμμένο, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε. Στο ζήτημα της Ακρόπολης, η επίσημη ελληνική απάντηση δεν βασίστηκε σε δημοσιεύματα, αλλά στην έκθεση του Έλληνα πρεσβευτή της, τονίζοντας πως οι σοβιετικές απειλές δεν πτοούν τον ελληνικό λαό. Μάλιστα έφερε ως παράδειγμα συνομιλία του στο χωριό του με κατοίκους. Ο Αβέρωφ είπε στη συνέχεια πως ο σκόπελος των ελληνοσοβιετικών σχέσεων είναι η ανάμειξη της ΕΣΣΔ στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας και η παροχή πολιτικής προστασίας στην ΕΔΑ. Ωστόσο το μήνυμα που η κυβέρνηση στέλνει είναι μήνυμα ειρήνης.

Ο Σεργκέεφ ευχαρίστησε τον Αβέρωφ και είπε πως θα μεταβιβάσει τα λεγόμενά του στη Μόσχα, επιμένοντας πως δεν υπάρχει πρόθεση ανάμειξης στα εσωτερικά της Ελλάδας, και πως το πρόβλημα είναι η διαρκής παρερμηνεία των λεγομένων των σοβιετικών ιθυνόντων από τον ελληνικό τύπο. Μάλιστα είπε πως στα κινηματογραφικά επίκαιρα υπήρξε πρόθεση ταύτισης του Χρουστσόφ με τον Χίτλερ. Ο Αβέρωφ ανταπάντησε ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις επίσημων κύκλων που να χαρακτηρίζουν δυσμενώς την ΕΣΣΔ, αλλά αντίθετα ο Χρουστσόφ στην Ουγγαρία είπε πως «οι κομμουνιστοσυμμοριταί ήσαν τα καλύτερα τέκνα του ελληνικού λαού». Αναφορικά με τα επίκαιρα είπε πως, αν είναι ακριβή τα όσα λέει ο Σεργκέεφ, άμεσα θα διακοπούν. Αναφορικά με τα διεθνή ζητήματα ο Αβέρωφ επεσήμανε πως η Ελλάδα δεν μπορεί να

έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις, όμως πράττει το κατά δύναμιν προς υποστήριξη της ειρήνης και της ελευθερίας. Ο Σεργκέεφ ευχαρίστησε, τέλος, τον Αβέρωφ, επαναλαμβάνοντας τη θέση του προς βελτίωση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και πρότεινε στον Αβέρωφ να επηρεάζει και να συμβουλεύει τους συμμάχους του στο ΝΑΤΟ υπέρ της ειρήνης³³⁵.

Ο Χριστόπουλος τον Οκτώβριο του 1961 ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών για την κινητικότητα του σοβιετικού τύπου σε σχέση με τις εκλογές στην Ελλάδα, εν μέσω προεκλογικής περιόδου³³⁶. Αναφερόταν στο γεγονός ότι αρκετές εφημερίδες ασχολούνταν με την κατάσταση στην Ελλάδα και ότι στήριζαν τον εκλογικό συνασπισμό του ΠΑΜΕ (Πανδημοκρατικό Αγροτικό Μέτωπο Ελλάδας), κάνοντας παράλληλα λόγο για άσχημη οικονομική κατάσταση της Ελλάδας. Το γεγονός όμως που έχει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι οι άμεσες αναφορές των εφημερίδων για νόθευση και βία στις εκλογές. Πιο συγκεκριμένα στην *Pravda* της 3ης Οκτωβρίου αναδημοσιεύονταν δηλώσεις του Πασσαλίδη (αρχηγός της ΕΔΑ) σύμφωνα με τις οποίες:

«(...) η κυβέρνηση Καραμανλή "προετοιμάζει νέαν συνωμοσίαν εναντίον του λαού" προσπαθούσα να εκμεταλλευθή την υπηρεσιακήν κυβέρνησιν διά να νοθεύση τας εκλογάς(...)».

Επίσης η *Izvestia* της 4ης Οκτωβρίου έκανε επίθεση στην κυβέρνηση, χαρακτηρίζοντας τον εκλογικό νόμο ως αντιδημοκρατικό, ενώ υποστήριζε παράλληλα ότι ο προεκλογικός αγώνας διεξάγεται σε ατμόσφαιρα πόλωσης την οποία προετοίμασε η κυβέρνηση Καραμανλή και μάλιστα υπάρχει και μυστικό σχέδιο, το οποίο αποκάλυψε η ΕΔΑ, αφήνοντας υπόνοιες για το «σχέδιο Περικλής» που αποκάλυψε αργότερα στη Βουλή ως πρωθυπουργός ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 23 Φεβρουαρίου του 1965³³⁷. Τέλος, σε ανταπόκριση της *Pravda* στις 10 Οκτωβρίου αναφερόταν πως ο ελληνικός λαός υποδέχτηκε με ενθουσιασμό την υποψηφιότητα του Γλέζου και θα ζητήσει την άμεση απελευθέρωσή του, τονίζοντας παράλληλα πως ο προεκλογικός αγώνας διεξαγόταν υπό συνθήκες αστυνομικής αυθαιρεσίας και καταδιώξεων των δημοκρατών³³⁸. Για αυτά τα δημοσιεύματα δε βρέθηκε κάποια απάντηση από το υπουργείο Εξωτερικών, ούτε εντοπίστηκε κάποια άλλη σχετική κινητικότητα για το ζήτημα τον επόμενο μήνα.

Ο υφυπουργός της ΕΣΣΔ Φιριούμπιν κάλεσε τον Χριστόπουλο στις αρχές Δεκεμβρίου και του έδωσε διαμαρτυρία της κυβέρνησής του για τη συνεχιζόμενη αντισοβιετική εκστρατεία στην Ελλάδα. Τα κυριότερα σημεία της ήταν τα εξής. Κατηγορίες για συστηματική εκστρατεία κατά της ΕΣΣΔ με την υποστήριξη επισήμων

³³⁵ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς (στενογραφικό σημείωμα συνομιλίας Σεργκέεφ - Αβέρωφ), Αθήνα, 13 Σεπτεμβρίου 1961

³³⁶ Οι εθνικές εκλογές διεξήχθησαν στις 29 Οκτωβρίου 1961. Η εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος και η συντριπτική νίκη της ΕΡΕ στις εκλογές του 1961 (50,81%), η οποία κέρδισε την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών στη Βουλή και στο εκλογικό σώμα, αμφισβητήθηκε έντονα από την Ένωση Κέντρου και την ΕΔΑ, ως προϊόν «βίας», που ασκήθηκε κυρίως στην επαρχία, και «νοθείας», που αφορούσε κυρίως την εκλογική περιφέρεια της πρωτεύουσας. Εφαρμόστηκε, δηλαδή, σύμφωνα με αυτά τα κόμματα, ένα οργανωμένο σχέδιο, από παρακρατικούς μηχανισμούς, που ως στόχο είχε τη συστηματική άσκηση καταναγκασμών προκειμένου να μειωθεί η επιρροή της ΕΔΑ. βλ. ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΑΡΓΥΡΗΣ, «Οι εκλογές του 1961 και η αντιμετώπιση του Τύπου των Ιωαννίνων», σελ 324

³³⁷ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σελ. 259

³³⁸ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. 1730/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 10 Οκτωβρίου 1961

προσωπικοτήτων, που πλήττουν τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Ο υπουργός Ράλλης επίσης σε δηλώσεις του την 17η Νοέμβρη προσπάθησε να αποδείξει πως δήθεν υπάρχει σοβιετική απειλή κατά της Ελλάδας. Ακόμη κατά τον εορτασμό της επετείου της σοσιαλιστικής επανάστασης στις 19 Νοέμβρη η ελληνική αστυνομία προσπάθησε να αποτρέψει το κοινό να προβεί σε εκδηλώσεις και παρεμπόδισε συνεργάτες της πρεσβείας της ΕΣΣΔ και άλλων σοσιαλιστικών χωρών. Η σοβιετική κυβέρνηση διαμαρτυρόταν για αυτές τις ενέργειες, που επιδεινώναν τις σχέσεις των δύο χωρών και ζητούσε να ληφθούν μέτρα, ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον. Ο Φιριούμπιν πρόσθεσε ότι πρέπει να διαμαρτυρηθεί και για έναν ακόμα λόγο. Τη φραστική δηλαδή επίθεση κατά της ΕΣΣΔ, του Γενικού Γραμματέα του ΝΑΤΟ από την Αθήνα στις 27 Νοεμβρίου, η οποία έγινε υπό την ανοχή των Ελλήνων επισήμων.

Ο Έλληνας πρέσβης απάντησε ότι οι κατηγορίες περί αντισοβιετικής πολιτικής από την ελληνική κυβέρνηση είναι αβάσιμες. Η σοβιετική πλευρά παρερμηνεύει το γεγονός πως η Ελλάδα συμμετέχει στο ΝΑΤΟ και αμύνεται κατά του διεθνούς κομμουνισμού. Η Ελλάδα επιθυμεί φιλικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ υπό την προϋπόθεση αμοιβαίου σεβασμού των κυριαρχικών δικαιωμάτων. Με τα κομμουνιστικά κράτη υπάρχουν ιδεολογικές διαφορές, εξηγούσε ο Χριστόπουλος, όμως αυτό δεν εμποδίζει τις κυβερνήσεις να έχουν καλές σχέσεις. Προκαλούσε όμως εντύπωση ότι η ΕΣΣΔ διαμαρτυρόταν μόνο κατά της Ελλάδας και όχι άλλων μελών του ΝΑΤΟ, που λαμβάνουν μέτρα κατά του κομμουνισμού. Επίσης οι δηλώσεις Ράλλη έγιναν κατόπιν των απειλών του Χρουστσόφ για την καταστροφή των βάσεων επί ελληνικού εδάφους, οι οποίες είχαν διεθνή απήχηση. Εξάλλου στις απειλές απάντησε και ο πρωθυπουργός. Κατά συνέπεια οι δηλώσεις Ράλλη είναι παράδοξο που προκαλούν διαμαρτυρία. Επιπλέον η αστυνομία έχει ως καθήκον να διαφυλάττει την τάξη, την οποία οι κομμουνιστές και ξένοι πράκτορες προκλητικώς προσπαθούν να διαταράξουν. Οι δηλώσεις του κ. Στίκκερ ήταν τυπικές και συνηθισμένες. Εν τέλει ο Χριστόπουλος ανέφερε πως δεν υπάρχει λόγος διαμαρτυρίας, καθώς οι κατηγορίες είναι αβάσιμες, ενώ ο Φιριούμπιν είπε πως παρά τη διαμαρτυρία, πρόθεση της κυβέρνησής του είναι να μη διαταραχθούν οι σχέσεις των δύο χωρών³³⁹.

Ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ Σεργκέεφ επισκέφτηκε τον Αβέρωφ στις 29 Δεκεμβρίου 1961. Σε συνέντευξη τύπου που παραχώρησε με ευκαιρία της λήξης της θητείας του στην Ελλάδα, λίγες μέρες αργότερα στις 30 Δεκεμβρίου 1961, ο Σοβιετικός πρέσβης αποκάλυψε πως κατά τη συνάντησή του με τον Ε. Αβέρωφ, προέβη σε διάβημα διαμαρτυρίας, γιατί, εκτός από τις στρατιωτικές βάσεις που η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη παραχωρήσει στις αμερικανικές δυνάμεις, πλέον έχει εφοδιαστεί και με πυραύλους³⁴⁰.

Σε κρυπτογραφικό τηλεγράφημα, ο Χριστόπουλος ενημέρωνε πως επισκέφτηκε τον υπουργό των Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Γκρομούκο στις 4 Δεκεμβρίου και προέβη σε προφορικό διάβημα, κατόπιν του αντίστοιχου σοβιετικού διαβήματος, ακολουθώντας τις οδηγίες του υπουργείου Εξωτερικών. Ακολούθησε μακρά συζήτηση στην οποία ο υπουργός των Εξωτερικών της ΕΣΣΔ είπε πως η Σοβιετική Ένωση δεν έχει πρόθεση ανάμειξης στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας και ότι επιδιώκει την ειρήνη. Ο Γκρομούκο πίστευε πως το διάβημα της χώρας του ήταν απολύτως δικαιολογημένο, εξαιτίας της ενεργής συμμετοχής της Ελλάδας στην επιθετική Ατλαντική Συμμαχία.

³³⁹ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. 1999, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 4 Δεκεμβρίου 1961

³⁴⁰ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος 5α', σελ. 273

Επιπροσθέτως τόνισε πως είναι εσφαλμένη η άποψη της Ελλάδας ότι η ΕΣΣΔ δεν επιδεικνύει την αναμενόμενη ανταπόκριση προς ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Το γεγονός ότι δεν βελτιώνονται οι σχέσεις οφείλεται στο ότι η Ελλάδα δεν ακολουθούσε ανεξάρτητη πολιτική και επειδή η συμμετοχή της στο ΝΑΤΟ εμπόδιζε την ειλικρινή ανάπτυξη των σχέσεων. Στο τέλος, ωστόσο, ο Γκρομύκο εξέφρασε την άποψη ότι πλην της συμμετοχής της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, δεν υπάρχουν άλλες σημαντικές διαφορές οι οποίες να είναι ικανές, ώστε να χωρίζουν τα δύο κράτη. Εξάλλου ο λαός της Σοβιετικής Ένωσης τρέφει φιλικά αισθήματα προς τον ελληνικό λαό. Ο Χριστόπουλος απάντησε πως η συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ έχει καθαρά αμυντικούς προσανατολισμούς και πως το έδαφός της δε θα γίνει ποτέ ορμητήριο επιθέσεων, διότι αυτό αποτελεί πάγια θέση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο Χριστόπουλος, τέλος, ανέφερε πως, επειδή υπάρχουν αγαθές διαθέσεις, για αυτό το λόγο θα έπρεπε να σταματήσουν τα συχνά διαβήματα της ΕΣΣΔ προς την Ελλάδα, ως ένδειξη καλής θέλησης και για να μη νιώθει ο ελληνικός λαός πως διεξάγεται ψυχρός πόλεμος εναντίον του³⁴¹.

Σε σημείωμά του προς το υπουργείο Εξωτερικών ο Χριστόπουλος ανέφερε πως ο σύμβουλος της πρεσβείας Καψαμπέλης επισκέφτηκε το διευθυντή της Ε' πολιτικής δ/σης κ. Αστάβιν στις 9 Ιανουαρίου 1962, στον οποίο διαμαρτυρήθηκε για το άρθρο της *Izvestia*, το οποίο ανέφερε επικριτικά τα ονόματα της βασιλικής οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα για την επικείμενη ένωση της περιγίπισσας Σοφίας με τον Ισπανό διαδόχο Δον Χουάν Κάρλος ανέφερε ειρωνικά τη φράση «*συγκινητική ένωση της Βόννης, της Μαδρίτης και των Αθηνών*». Ο Αστάβιν απάντησε πως, επειδή δίνεται επίσημος τόνος, θα ενημερώσει στους προϊσταμένους του το περιεχόμενο της ελληνικής διαμαρτυρίας. Συγχρόνως παρατήρησε πως η σοβιετική κυβέρνηση ποτέ δεν ανέμιξε το όνομα της βασιλικής οικογένειας στην πολιτική διαμάχη και απόδειξη αυτού είναι το συγχαρητήριο μήνυμα που απέστειλε για το νέο έτος προς τον βασιλιά ο Μπρέζνιεφ.

Έπειτα η συζήτηση μετατοπίστηκε στις γνωστές αλληλοκατηγορίες των δύο πλευρών για τις αρθογραφίες στο εσωτερικό των χωρών τους. Ο Αστάβιν παραδέχτηκε μεν πως ο σοβιετικός τύπος ασχολείται με την Ελλάδα, αλλά ισχυρίστηκε ότι αυτή η τακτική αποτελούσε απάντηση στις επιθέσεις του ελληνικού τύπου, οι οποίες υπερέβαιναν τα όρια και στρέφονταν εναντίον του Χρουστσόφ. Του έδειξε μάλιστα μια γελοιογραφία, την οποία ο Καψαμπέλης χαρακτήρισε στο σημείωμά του ως «κακόγουστη», η οποία δημοσιεύτηκε στη Βραδυνή της 5ης Αυγούστου 1961 και η οποία

«(...)παρουσιάζει τον κ. Χρουστσόφ ως χορεύτριαν ανατολικής χώρας, χορεύοντα εντός "ταψιού" (υπό τον τίτλον "Βερολίνον") υπό τους ήχους τρομπέτας ην παίζει ο κ. Κέννεντυ παρουσία των κκ Μακ Μίλλαν, Ντε Γκώλ και Αντενάουερ».

Ο Καψαμπέλης εξέφρασε τη λύπη του για τυχόν προσβλητικά δημοσιεύματα, λέγοντας παράλληλα πως ο ελληνικός τύπος είναι ανεξάρτητος και δε λαμβάνει κυβερνητικές κατευθύνσεις, όπως ο σοβιετικός. Ο Αστάβιν αναφέρθηκε ξανά στις στρατιωτικές ασκήσεις του ΝΑΤΟ δίπλα στα σύνορα του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Ο Καψαμπέλης απάντησε πως και οι δύο πλευρές κάνουν στρατιωτικές ασκήσεις και ότι η ΕΣΣΔ μάλιστα προέβη σε πενήντα περίπου ατομικές δοκιμές «*δι' αμυντικούς λόγους*». Τόνισε

³⁴¹ ΑΥΕ, 1962/100/3/1, Αρ. Πρωτ. 14, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 5 Ιανουαρίου 1962

επίσης πως η «εκ Βορρά απειλή» δεν αναφέρεται στην ΕΣΣΔ, αλλά σε ένα κράτος το οποίο τέσσερις φορές τον τελευταίο μισό αιώνα επιτέθηκε εναντίον της Ελλάδας με την πρόθεση να αποσπάσει ελληνικά εδάφη. Η συζήτηση ολοκληρώθηκε με αναφορά στη δήλωση Χριστόπουλου προς τον Γκρομύκο πως το ελληνικό έδαφος δε θα γίνει ποτέ ορμητήριο επίθεσης προς την ΕΣΣΔ³⁴².

Στις 24 Ιανουαρίου 1962 πραγματοποιήθηκε η αποχαιρετιστήρια επίσκεψη του πρέσβη της ΕΣΣΔ Σεργκέεφ στον Καραμανλή, παρόντος και του υπουργού Εξωτερικών Αβέρωφ. Υπενθυμίζεται ότι ο Σεργκέεφ ήταν ο πρώτος πρέσβης της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα από την αποκατάσταση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων στις 17 Σεπτεμβρίου 1953, ολοκληρώνοντας έτσι μια δεκαετία ομαλότητας στις σχέσεις των δύο χωρών. Στο σημείωμα του υπουργείου Εξωτερικών αναφέρεται πως, αφού ο πρέσβης παρέδωσε την απαντητική ευχετήρια κάρτα του Χρουστσόφ για τη νέα χρονιά ειπώθηκαν τα εξής:

«Η σοβιετική Κυβέρνησις, ακολουθούσα την πολιτικήν της ειρηνικής συννυάρξεως και φιλίας προς όλους επιθυμεί να διατηρή καλὰς σχέσεις μετά της Ελλάδος. Ατυχώς, όμως, κατά την επί οκτώ και ήμισυ έτη ενταύθα θητείαν του, ο κ. Σεργκέεφ δεν είδε τας σχέσεις ταύτας αναπτυσσομένας. Ούτω, ουδεμία πρόοδος εσημειώθη, παρά τας παροσπαθείας του, επί των πεδίων των μορφωτικών, καλλιτεχνικών, επιστημονικών και αθλητικών σχέσεων. Και τούτο λόγω ελλείψεως συνεργασίας εκ μέρους των ιθυνόντων ελληνικών κύκλων. Η μόνη πρόοδος ήτις εσημειώθη υπήρξεν η επί του οικονομικού πεδίου. Συναφώς προσέθεσεν ότι ακόμη και με αυτάς ταύτας τας Ηνωμένας Πολιτείας η Σοβιετική Ένωσις διατηρεί ευρείας σχέσεις επί των ως άνω πεδίων. Μειδιών [δε] παρετήρησεν: "Διατί φοβείσθε τας μπαλλερίνας και τους βιολιστάς μας;" Η Σοβιετική Ένωσις ανησυχεί από ελληνικάς δηλώσεις, καθ' ας η Ελλάς δέον να προφυλάσσεται από τον εκ Βορρά κίνδυνον. Τοιαύται δηλώσεις δημιουργούν και ατμόσφαιραν εχθρότητος κατά της Ρωσίας και ανησυχούν την Κυβέρνησιν της ως προς τον τρόπον αντιμετώπισεως αυτού του κινδύνου. Συγκεκριμένως ανησυχούν την Σοβιετικήν Ένωσιν αι συνεχείς ασκήσεις ΝΑΤΟ επί του ελληνικού εδάφους, η επ' αυτού παρουσία, κατά τας ασκήσεις αμερικανών και άλλων δυνάμεων, ως και η κατ' ουσίαν προσφορά ολοκλήρου του ελληνικού εδάφους δια τους σκοπούς του ΝΑΤΟ».

Επιπρόσθετα ο Σεργκέεφ έκανε ειδική αναφορά στις ρωσικές ανησυχίες σχετικά με την επικείμενη στρατιωτική άσκηση την άνοιξη.

«Επίσης ανησυχαστικάί είναι διάφοροι δηλώσεις, ως του Αμερικανού συνταγματάρχου Ρίπλυ και του κ. Στίκκερ περί εναποθηκεύσεως ατομικών όπλων εν Ελλάδι. Είναι αληθές ότι εις την Ελλάδα εναποθηκεύονται ή πρόκειται να εναποθηκευθούν ατομικά όπλα; Τέλος, ανησυχούν την σοβιετικήν Κυβέρνησιν και αποτελούν ένδειξιν των διαθέσεων της ελληνικής Κυβερνήσεως, τα δυσμενή δημοσιεύματα του ελληνικού τύπου και ραδιοφώνου, ιδία του ραδιοφωνικού σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων».

³⁴² ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. 27δς Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 11 Ιανουαρίου 1962

Ο Καραμανλής απάντησε ότι η Ελλάδα επιθυμεί να έχει τις καλύτερες σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Η Ελλάδα εκτιμά και σέβεται τη δύναμη και την πρόοδο της Ρωσίας, με την οποία διατηρεί παραδοσιακούς δεσμούς. Δεν υπάρχει επίσης καμία περίπτωση επιθετικής διάθεσης, καθώς αυτό θα αποτελούσε παραφροσύνη. Το εμπόδιο όμως στην ανάπτυξη καλύτερων σχέσεων μεταξύ των δύο Κρατών οφείλεται, κατά την γνώμη του, σε παρεξήγηση. Δηλαδή, αφενός, η σοβιετική κυβέρνηση νομίζει ότι η Ελλάδα έχει εχθρικές και επιθετικές διαθέσεις και σχέδια κατά της Σοβιετικής Ένωσης, πράγμα που δεν ισχύει, καθώς η Ελλάδα δεν διαθέτει τα μέσα, ώστε να πλήξει την ΕΣΣΔ. Δεν διαθέτει δηλαδή πυραύλους μέσου βεληνεκούς. Αυτούς τους οποίους διαθέτει έχουν βεληνεκές 17-18 μιλίων μόνο. Ακόμα η κυβέρνησή του, αντίθετα με την τουρκική και την ιταλική, αρνήθηκε την εγκατάσταση τέτοιων πυραύλων στο έδαφός της. Αυτό συνιστά έμπρακτη απόδειξη των λόγων του σε αντίθεση με την ΕΣΣΔ, η οποία εξαπολύει επιθέσεις και απειλές. Αφετέρου, εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου και του κομμουνισμού στη χώρα, η κυβέρνηση οφείλει να είναι επιφυλακτική. Ωστόσο, δεν τίθεται ζήτημα σεβασμού του ρωσικού πολιτικού συστήματος, καθώς η Ελλάδα δεν επεμβαίνει στα εσωτερικά ζητήματα άλλων λαών. Γιατί λοιπόν η ΕΣΣΔ να στηρίζει τον ελληνικό κομμουνισμό; Αυτό συνεπάγεται επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας.

Αναφορικά με τα καλλιτεχνικά σωματεία, ο Καραμανλής δήλωνε θαυμαστής τους, αλλά έπρεπε και να προστατευτεί η χώρα από την προπαγάνδα που θα ασκούσε ο εγχώριος κομμουνισμός, εκμεταλλεζόμενος αυτές τις δράσεις. Οι αναφορές περί προστασίας από τον «εκ Βορρά κίνδυνο» δεν αφορούσαν την Σοβιετική Ένωση. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας είναι τέτοια, ώστε να έχει χερσαία σύνορα μόνο από το βόρειο τμήμα της, από τα οποία έχει δεχτεί επιθέσεις στο παρελθόν. Για αυτό το λόγο προετοιμάζει την άμυνά της, για θέματα ασφάλειας. Για να τονίσει μάλιστα το επιχείρημά του ο Καραμανλής παρομοίασε την κατάσταση με τα σύνορα ΕΣΣΔ – Γερμανίας. Για τα ατομικά όπλα ανέφερε πως, αν απαντήσει, είτε θα αποκαλύψει στρατιωτικά μυστικά της χώρας, είτε θα είναι ανακριβής και δεν μπορεί να πράξει ούτε το ένα ούτε το άλλο. Αναφορικά με τα σοβιετικά παράπονα για προπαγάνδα από τον ελληνικό τύπο, δόθηκε η απάντηση πως στην Ελλάδα υπάρχει ελευθεροτυπία και πως οι ραδιοφωνικοί σταθμοί, πλην του Σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων, δεν ελέγχονται, ωστόσο η ελληνική κυβέρνηση θα εξετάσει τα παράπονα του πρέσβη. Στο θέμα της έκδοσης του γραμματοσήμου με τη μορφή του Νάγκυ, ο Καραμανλής απάντησε πως η Σοβιετική Ένωση, αφενός, εξέδωσε γραμματόσημο με τη μορφή του Γλέζου και ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν απάντησε με γραμματόσημο από Ρώσο, αντίπαλο του σοβιετικού καθεστώτος. Επίσης η κυβέρνηση έχει αποσύρει εδώ και καιρό το επίμαχο γραμματόσημο. Σε αυτό το σημείο παρενέβη ο υπουργός των Εξωτερικών Αβέρωφ, ο οποίος παρατήρησε πως έμπρακτη απόδειξη των φιλικών διαθέσεων της ελληνικής κυβέρνησης πρέπει να θεωρείται και η ελληνική ψήφος, η μόνη δυτικής χώρας, υπέρ της οργάνωσης της προσεχούς Παγκόσμιας Έκθεσης στη Μόσχα, παρά τις δυτικές πιέσεις.

Ο Σεργκέεφ απάντησε, ρωτώντας για ποιό λόγο δεν δέχεται η ελληνική κυβέρνηση τις σοβιετικές προτάσεις για τη δημιουργία έργων στη χώρα. Προς το τέλος της συζήτησης, ο πρέσβης άφησε αιχμές για τον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών, για να λάβει την απάντηση πως οι κατηγορίες της αντιπολίτευσης είναι αίολες και πως ο ίδιος αναμειγνύεται στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Ο Καραμανλής εξουσιοδότησε, τέλος, τον Σεργκέεφ να διαβιβάσει στον Χρουστσόφ ότι η Ελλάδα δεν έχει εχθρικές

διαθέσεις προς τη Σοβιετική Ένωση και πως η ΕΣΣΔ οφείλει να αποδείξει εμπράκτως ότι δεν αναμιγνύεται στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας μέσω της υποστήριξης του εγχώριου κομμουνισμού. Όταν αυτό επιτευχθεί, είπε ο Έλληνας πρωθυπουργός, αυτομάτως θα ανοίξει ο δρόμος για την προαγωγή των σχέσεων των δύο χωρών³⁴³.

Ο νέος σοβιετικός πρέσβης της ΕΣΣΔ στην Αθήνα Ν. Κοριούκιν, δίνει τα διαπιστευτήριά του στον Κ. Καραμανλή στις 16 Μαρτίου 1962. Στις πρώτες του δηλώσεις ο Κοριούκιν συνέχισε από εκεί που σταμάτησε ο προκάτοχός του, λέγοντας πως αποβλέπει στη σύσφιξη των σχέσεων των δύο λαών. Ο Καραμανλής απάντησε πως λυδία λίθος των ελληνοσοβιετικών σχέσεων αποτελεί η μη ανάμειξη της μιας χώρας στα εσωτερικά ζητήματα της άλλης, τονίζοντας πως η ΕΣΣΔ δεν ακολουθεί αυτή την πολιτική στην Ελλάδα, παρά τις εξαγγελίες της εξωτερικής της πολιτικής περί ειρηνικής συνύπαρξης. Ο Κοριούκιν εξέφρασε εν τέλει την ελπίδα πως τα περιθώρια εξέλιξης των σχέσεων στον εμπορικό, επιστημονικό, μορφωτικό, ακόμα και στον πολιτικό τομέα, αν υπάρχει η βούληση παγιοποίησης της ειρήνης, είναι ακόμα πολλά³⁴⁴.

Στις 9 Ιουνίου 1962 επισκέπτεται ο Σαλνιόφ τον Σύμβουλο πρεσβείας Α' Τσαούση για δύο ζητήματα. Το πρώτο αφορούσε καταγγελία του Σαλνιόφ σχετικά με την προκλητική συμπεριφορά της αστυνομίας προς τους επισκέπτες του σοβιετικού Προξενείου. Ο Σαλνιόφ διευκρίνισε ότι

«(...) αστυνομικά εν πολιτική περιβολή όργανα σταματούν εις μικράν από του Προξενείου απόστασιν τους επισκεπτομένους αυτό διά να ελέγξουν ταυτότητας και διαβατήρια και εξακριβώσουν τον σκοπόν της επισκέψεώς των».

Ο Τσαούσης απάντησε πως η αστυνομία φέρει το βάρος του ελέγχου και της ασφάλειας των ξένων διπλωματικών και προξενικών αποστολών, οπότε οφείλουν, κατά την κρίση τους, να προβαίνουν σε παρακολούθησεις των επισκεπτών. Επίσης ανέφερε πως τα ίδια ακριβώς αυστηρά μέτρα εφαρμόζονται και στην ελληνική πρεσβεία της Μόσχας. Ο Σαλνιόφ έδειξε άγνοια του ζητήματος και παρακάλεσε να γίνουν οι δέουσες συστάσεις. Δεύτερον, τέθηκε το ζήτημα της χορήγησης άδειας για την ανέγερση στο Ψυχικό πρεσβευτικού μεγάρου, το οποίο είχε κατατεθεί πριν ενάμιση χρόνο. Ο Σαλνιόφ επικαλέσθηκε το από 6/3/192 Β. Διάταγμα (ΦΕΚ αρ. 21/22.3.62, τεύχος 4ον), με το οποίο αίρονταν τα εμπόδια και παρεχόταν η δυνατότητα ικανοποίησης του σοβιετικού αιτήματος. Ο Σαλνιόφ, τέλος, υπογράμμισε το έντονο ενδιαφέρον του πρέσβη Κοριούκιν για μια σύντομη τακτοποίηση του ζητήματος και παρακάλεσε να μην αργήσει η ελληνική πλευρά να δώσει στη σοβιετική πρεσβεία την αναμενόμενη απάντηση³⁴⁵.

Την ίδια ημέρα ο Χριστόπουλος ενημέρωνε για σημείωμα του Π.Γ. Μολυβιάτη σχετικά με τη συνομιλία του με τον Φιρζάνωφ, γραμματέα πρεσβείας, αρμόδιο για τις ελληνικές υποθέσεις στο σοβιετικό υπουργείο Εξωτερικών. Η συνομιλία έγινε με αφορμή το ελληνικό αίτημα της επίσπευσης της άδειας για εγκατάσταση ασυρμάτου

³⁴³ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. Φ. 17Α, άκρως απόρρητο σημείωμα του υπουργείου Εξωτερικών, (χ. συντάκτη), Αθήνα, 25 Ιανουαρίου 1962

³⁴⁴ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σημείωμα του υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, 16 Μαρτίου 1962

³⁴⁵ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σύμβουλος πρεσβείας Α' Ι. Τσαούσης προς γραφείο υπουργού (Εξωτερικών), Αθήνα, 9 Ιουνίου 1962

στην πρεσβεία. Ο Φιρζάνωφ επέκτεινε τη συζήτηση και αναφέρθηκε γενικά στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, οι οποίες, ενώ τους τελευταίους μήνες χαρακτηρίζονταν από αμοιβαίες προσπάθειες προς βελτίωση της ατμόσφαιρας, όλα άλλαξαν μετά την επίσκεψη Χρουστσόφ στη Βουλγαρία, για την οποία θα γίνει λόγος στο επόμενο υποκεφάλαιο. Ο ελληνικός τύπος εξαπέλυσε επίθεση κατά της ΕΣΣΔ, επειδή, κατά τον Φιρζάνωφ, παρεξήγησε τα λεγόμενα του Χρουστσόφ. Σε μια αλλαγή της ρητορικής της ΕΣΣΔ προς πιο ήπια κατεύθυνση, ο Φιρζάνωφ τόνισε πως οι προτάσεις για την απύραυλο ζώνη, δε συνεπάγονται αίτημα αποχώρησης της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, ούτε της Ρουμανίας ή της Βουλγαρίας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Το γεγονός ότι οι σοβιετικοί είναι αρνητικοί ως προς το ΝΑΤΟ δε συνεπάγεται επιθυμία αποχώρησης της Ελλάδας από τη Συμμαχία, καθώς έχουν επίγνωση της πραγματικότητας.

Το ίδιο ίσχυε και για το ζήτημα της Κοινής Αγοράς³⁴⁶. Ο Μολυβιάτης απάντησε πως η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να προβεί σε διαβήματα διαμαρτυρίας προς τις κυβερνήσεις της Πράγας και της Βαρσοβίας, καθώς, έπειτα από την επίσκεψη Χρουστσόφ στη Βουλγαρία, ξεκίνησε μια γενική ανθελληνική εκστρατεία στις σοσιαλιστικές χώρες. Επίσης τόνισε πως επί των εξωτερικών θεμάτων είναι θεμιτό να ασκείται κριτική, εντός ορίων, αλλά η σοβιετική επίθεση αφορά τα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας, και παράλληλα ο σοβιετικός τύπος παρουσιάζει τη χώρα ως «φασιστική, πενομένη, εξαθλιωμένη εκ της δυσπραγίας και στερουμένη των σχετικών ελευθεριών, εν είδος τεραστίου στρατοπέδου συγκεντρώσεως». Αντίθετα ο ελληνικός τύπος είναι πιο αντικειμενικός, διότι ακόμα και δεξιές εφημερίδες δημοσιεύουν με αντικειμενικότητα τα επιστημονικά επιτεύγματα και τη γενικότερη πρόοδο της ΕΣΣΔ. Ο Φιρζάνωφ παρατήρησε, τέλος, πως τα δημοσιεύματα του σοβιετικού τύπου βασίζονται σε δηλώσεις των ίδιων των βουλευτών. Χαρακτηριστικά ανέφερε πως και ο Παπανδρέου δήλωσε ότι «*υπάρχει δικτατορία και ότι ο λαός είναι έτοιμος να ανεβή εις τα βουνά*»³⁴⁷, κάνοντας με αυτό τον τρόπο σαφή αναφορά στην περίοδο του Ανένδοτου Αγώνα που είχε κηρύξει η Ένωση Κέντρου³⁴⁸.

Το δεύτερο μισό του 1962 ολοκληρωνόταν με αρνητικό πρόσημο για τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Ενδεικτικό του όλου κλίματος και η συνάντηση στη Νέα Υόρκη, σε σοβιετική δεξίωση, του διπλωμάτη Μπίτσιου με τον υπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Γκρομούκο. Η συζήτηση ξέφευγε σε πολλά σημεία από τα όρια της διπλωματικής συμπεριφοράς και οι δύο πλευρές, ήταν ασυνήθιστα επιθετικές. Χαρακτηριστική είναι η στιχομυθία, στην οποία ο Μπίτσιος αναφέρει, κατόπιν σχολίου του Γκρομούκο, ότι «*η Ελλάς ουδέποτε κύπτει*» και ότι «*είμεθα εντελώς ανεξάρτητοι αλλ' έναντι όλων*» και ο Γκρομούκο απάντησε «*βεβαίως έναντι όλων*» με σαφή ειρωνική διάθεση³⁴⁹. Το κλίμα δυσαρέσκειας και δυσπιστίας φαίνεται και από το υπηρεσιακό σημείωμα του Μαρκαντωνάτου, ο οποίος ανέφερε πως σε συνάντησή του με πρέσβη φίλης χώρας

³⁴⁶ Η υπογραφή της Συνθήκης της Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ μπήκε στις 9 Ιουλίου 1961. Η ευρωπαϊκή πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή βασιζόταν στο σκεπτικό της ασφάλειας της χώρας, της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ελληνική ευρωπαϊκή πολιτική, 1965-1966*, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Κ. Μητσotάκης», Αθήνα 2003

³⁴⁷ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. 910/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 9 Ιουνίου 1962

³⁴⁸ για την Ένωση Κέντρου και τον Ανένδοτο Αγώνα βλ. ΧΡΗΣΤΙΑΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ο Ανένδοτος Αγώνας της Ένωσης Κέντρου: Από τις εκλογές του 1961 στην παραίτηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2012

³⁴⁹ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. Η21-67, Μπίτσιος προς υπουργείο Εξωτερικών, Νέα Υόρκη, 3 Οκτωβρίου 1962

«(...) ούτος μοί είπεν ότι περιελθούσης αυτώ ασφαλώς πηγής πληροφορίας, η Σοβιετική Ένωση πρόκειται να καταβάλη εντός των προσεχών μηνών έντονον προσπάθειαν προς δημιουργίαν εν Ελλάδι ταραχών, δαπανούσα προς τούτο, μέσω των ενταύθα πρακτόρων της λίαν αξιόλογα ποσά»³⁵⁰.

Για τη συνολική κατάσταση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων σε αυτή την περίοδο, χαρακτηριστικές ήταν οι παρατηρήσεις του Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα. Καθρεφτίζουν ακριβώς το κλίμα που επικρατούσε μεταξύ των δύο χωρών και εν μέρει το πρίσμα υπό το οποίο λήφθηκαν αποφάσεις. Το κείμενο αναφέρεται στην πρακτική αξία που θα είχε η προσπάθεια βελτίωσης των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και ο γνώμονας είναι πολιτικός και ιδεολογικός, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν σοβαρά εκκρεμή ζητήματα μεταξύ των δύο χωρών. Η ΕΣΣΔ, κατά τον Χριστόπουλο, για να αποδεχτεί τη φιλία ενός μικρού κράτους, πρέπει αυτό να παραχωρήσει στη Μόσχα τη «ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους». Δηλαδή δεν πρέπει να έχει φιλικότερες σχέσεις με άλλο κράτος. Φυσικά, αν είναι σύμμαχος με τους αντιπάλους του, δεν τίθεται ζήτημα φιλίας. Το Κρεμλίνο επίσης δεν κατατάσσει μόνο το ζήτημα σε σχέση με τη διεθνή τοποθέτηση, αλλά και ιδεολογικά. Αν ένα κράτος δεν είναι κομμουνιστικό, χαρακτηρίζεται αυτομάτως φασιστικό, άρα εχθρικό και επικίνδυνο. Για να χαρακτηριστεί ως δημοκρατικό οφείλει να είναι τουλάχιστον ουδέτερο. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Χριστόπουλος παρατηρούσε πως τα εμπόδια ανάπτυξης της φιλίας, υπό τη σοβιετική έννοια, είναι διπλής μορφής· και πολιτικά και ιδεολογικά.

Τονίζοταν ωστόσο πως υπάρχουν και καλοπροαίρετες τάσεις, που αναζητούσαν συμβιβαστικούς προσανατολισμούς για την ομαλοποίηση των σχέσεων, χωρίς να μας δίνει επιπλέον στοιχεία για την ταυτότητά τους. Βέβαια αυτές δεν εξέφραζαν παρά την πολιτική βούληση σταθερότητας των σχέσεων και τη μη παρεκτροπή τους. Άρα δεν πρόκειται για πράξη ανακωχής ή φιλίας. Οι Σοβιετικοί επιπροσθέτως, κατά τον Χριστόπουλο, χρησιμοποιούσαν τις μορφωτικές υποθέσεις για προπαγανδιστικούς σκοπούς και δεν απέδιδαν πρακτική αξία σε αυτές, ενώ σε πολύ μικρότερο βαθμό επηρεάζουν την πολιτική τους στάση. Για τον Χριστόπουλο επιπλέον, ούτε η ουδετερότητα συνεπαγόταν με ασφάλεια, καθώς αυτή θα εξαρτιόταν, σε τελική ανάλυση, από το πολιτικό ή στρατηγικό συμφέρον της ΕΣΣΔ.

Ο Χριστόπουλος ανέφερε ακόμα πως η στάση του σοβιετικού λαού ήταν υποκριτική ως προς την έννοια της πατροπαράδοτης φιλίας, διότι αυτό συμβαίνει μόνο σε περιπτώσεις αναφοράς της κλασικής και της βυζαντινής παράδοσης. Όμως για τα σύγχρονα ζητήματα το μόνο που θυμούνται είναι η περίπτωση του Γλέζου, γεγονός που κατευθυνόταν από τη σοβιετική ηγεσία και είχε ως αποτέλεσμα την αντιπάθεια προς την ελληνική κυβέρνηση. Το γενικό συμπέρασμα του Χριστόπουλου φανερώνει ακριβώς τη λογική, με την οποία πορεύτηκε η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή της περιόδου 1961-1963 αναφορικά με τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις.

«(...) παν εξαρτάται από την ιδικήν μας στάσιν. Η ιδική των είναι σαφής και αναμφισβήτητος. Αποβλέπει εις την διά παντός μέσου εξουδετέρωσίν μας. Η παραμικρά κάμψις εκ μέρους μας, η χαλάρωσις αντιστάσεως, η ελαχίστη

³⁵⁰ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σύμβουλος πρεσβείας Α' Λ.Γ. Μαρκαντωνάτος προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 12 Οκτωβρίου 1962

παραχώρησις, όχι μόνον δεν πρόκειται να ικανοποιηθούν, αλλά θα θεωρηθούν ομολογία αδυναμίας και θα εντροχωρήσουν εις σκληροτέρας πιέσεις»³⁵¹.

Ακόμα πιο χαρακτηριστικές ήταν οι δηλώσεις του υπουργού των Εξωτερικών, Ε. Αβέρωφ, λίγο πριν την παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή. Σε συνέντευξη στην εφημερίδα της Μόσχας *Ιζβέστιγια*, που δημοσιεύτηκε στον τύπο στις 19 Μαΐου, αναφερόταν στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις και στα ζητήματα αφοπλισμών και των πυρηνικών γενικότερα.

Σε ερώτηση της εφημερίδας πώς έβλεπε ο Αβέρωφ τις σχέσεις των δύο χωρών, λαμβάνοντας υπόψη τους διαχρονικούς δεσμούς των δύο λαών, δινόταν η απάντηση πως οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν ομαλές και καλές σε πολλά επίπεδα. Κατά τον Αβέρωφ οι δύο χώρες έπρεπε να έχουν στενότερες σχέσεις, ωστόσο ο ιδεολογικός ανταγωνισμός των δύο κόσμων σε συνδυασμό με την ελληνική εμπειρία του εμφυλίου πολέμου, καθιστούσε δύσκολες τις συνθήκες συνεννόησης. Παρά όμως αυτές τις δυσκολίες, η Ελλάδα επιθυμούσε να καλλιεργήσει ισχυρούς δεσμούς με την πανίσχυρη Σοβιετική Ένωση. Σε επόμενη ερώτηση σχετικά με τον κίνδυνο πυρηνικού πολέμου και την ολοκληρωτική καταστροφή της ανθρωπότητας και τις προσπάθειες της Ελλάδας να συμβάλει υπέρ της ενίσχυσης της παγκόσμιας ειρήνης, ο Αβέρωφ απάντησε ότι διαφωνεί στο ότι, αν γίνει παγκόσμιος πόλεμος, αυτός θα είναι πυρηνικός, αλλά αντίθετα συμβατικός. Όσον αφορά τη συμβολή της Ελλάδας στην ειρήνη, τόνισε πως η χώρα πιστή και αφοσιωμένη στα Ηνωμένα Έθνη και σε ό,τι αυτά πρεσβεύουν και ότι από τη μεριά της δε θα επιτεθεί ποτέ σε κανέναν, μόνο θα αμυνθεί, αν χρειαστεί, και ότι θα συνέβαλε στις συνεννοήσεις μεταξύ δύο ανταγωνιζόμενων πλευρών για επίτευξη ειρήνης.

Στην τελευταία ερώτηση ο αρθρογράφος θέτει το ζήτημα του γενικού αφοπλισμού υπό διεθνή έλεγχο και στις προτάσεις της σοβιετικής κυβέρνησης για υπογραφή Συμφώνου μη Επίθεσης μεταξύ των μελών του NATO και του Συμφώνου της Βαρσοβίας και αποπυρηνικοποιημένων ζωνών σε Βαλκάνια και Αδριατική και ζητά την άποψη του Αβέρωφ, αν αυτά τα μέτρα θα ήταν ικανά, ώστε να μετριάσουν τη διεθνή ένταση. Ο Αβέρωφ απάντησε πως δεν μπορεί να καταλάβει πού θα αποσκοπούσε ένα Σύμφωνο μη Επίθεσης μεταξύ NATO και Συμφώνου Βαρσοβίας και για τον ίδιο δεν έχει πρακτικό ενδιαφέρον, καθώς ο χάρτης των Ηνωμένων Εθνών ήδη απέκλειε τον πόλεμο ως μέσο επίλυσης των διαφορών των εθνών. Στο ζήτημα των αποπυρηνικοποιημένων ζωνών ανέφερε πως την Ελλάδα θα την ενδιέφερε μια ζώνη χωρίς πυρηνικά ακτίνας ίσης με μια ήπειρο, και όχι μόνο μεμονωμένα τα βαλκάνια, καθώς αυτό δε θα έλυne τα ζητήματα ασφάλειας. Κατά τη γνώμη του σημασία είχε ο ειλικρινής, σταδιακός και ελεγχόμενος πυρηνικός αφοπλισμός. Ως πρώτο βήμα θεωρούσε την επίτευξη μιας συμφωνίας μη περαιτέρω πυρηνικών δοκιμών. Έπειτα την κατάπαυση παραγωγής πυρηνικών όπλων και την ελάττωση των ήδη υφιστάμενων, καθώς με αυτό τον έμπρακτο, όπως τον χαρακτήρισε, τρόπο θα πείθονταν ο κόσμος και θα

³⁵¹ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. 1555/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 15 Οκτωβρίου 1962

εξασφαλιζόταν η ειρήνη μεταξύ των εθνών και η ευημερία τους, διότι υπέφεραν από το μεγάλο όγκο των στρατιωτικών δαπανών³⁵².

β) Ελληνοσοβιετικές σχέσεις: διεθνή και στρατιωτικά ζητήματα

Την περίοδο 1961-1963 ο Ψυχρός Πόλεμος έφτασε στο αποκορύφωμά του, καθώς έφτασε σχεδόν στο σημείο να γίνει θερμός. Έως εκείνη την εποχή υπήρχαν κυρίως διαφορές μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ στο ζήτημα της ισορροπίας της ισχύος, ωστόσο οι ομοιότητες ήταν πολύ περισσότερες. Και οι δύο χώρες έβλεπαν την ισχύ ως το σημείο κλειδί στις διεθνείς σχέσεις. Η ισχύς ήταν το μέσο με το οποίο μια χώρα μπορούσε να υπερκεράσει μια άλλη. Επίσης η ισχύς ήταν έννοια πολυδιάστατη και μπορούσε κάποιος να την αποκτήσει, κερδίζοντας στρατηγικά, πολιτικά, ιδεολογικά και ψυχολογικά πλεονεκτήματα έναντι του αντιπάλου του. Επιπλέον οι πολιτικές της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ έδιναν πολύ μεγαλύτερη προτεραιότητα στην Ευρώπη παρά στον Τρίτο Κόσμο. Έως και την κρίση στο Βερολίνο, οι υπερδυνάμεις είχαν συμφωνήσει τη διαίρεση της Ευρώπης. Μάλιστα η *Συμφωνία του Ελσίνκι* ήταν η *de jure* αναγνώριση της διαίρεσης. Εντούτοις καμία παρόμοια συμφωνία δεν υπήρξε για τον Τρίτο Κόσμο, ο οποίος παρέμενε μια «γκρίζα ζώνη», στην οποία οι υπερδυνάμεις ανταγωνίζονταν για ισχύ και επιρροή³⁵³.

Το ουσιαστικότερο πρόβλημα του Ψυχρού Πολέμου ήταν φυσικά η Γερμανία³⁵⁴. Στις αρχές Ιουνίου 1961, οι Κέννεντυ και Χρουστσόφ συναντήθηκαν στη Βιέννη. Οι συνομιλίες δεν οδήγησαν σε κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα, καθώς ο Χρουστσόφ απειλούσε πως μέχρι τον Δεκέμβριο, η Μόσχα θα υπέγραφε σύμφωνο με την ανατολικογερμανική κυβέρνηση, που θα αναγνώριζε στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα. Σκοπός ήταν να αναγκάσουν τις ΗΠΑ να εγκαταλείψει την ιδέα ενοποίησης της Γερμανίας, να μην εφοδιάσουν την Ευρώπη με πυρηνικά και να αναγνωρίσουν έστω *de facto* την Ανατολική Γερμανία. Ακολούθησαν οι δηλώσεις Χρουστσόφ περί Τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου και οι προειδοποιήσεις Κέννεντυ πως μονομερείς ενέργειες συνεπάγονται πόλεμο³⁵⁵. Έπειτα από τη συνάντηση Χρουστσόφ - Κέννεντυ, το Τείχος του Βερολίνου υψώθηκε το βράδυ μεταξύ της 12ης και της 13ης Αυγούστου 1961, αναγκάζοντας τις δυο πλευρές να κινητοποιηθούν σε μεγάλο βαθμό στο στρατιωτικό επίπεδο, φανερώνοντας τις ανεπάρκειες και τις αδυναμίες των δύο συστημάτων³⁵⁶.

³⁵² Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο*, Τόμος 5β', σελ. 625-626

³⁵³ TATUM C. DALE, *Who Influenced Whom?*, σελ. 3-4

³⁵⁴ σχετικά με την κρίση στο Βερολίνο, καθώς και για το γερμανικό ζήτημα βλ. ZUBOK M. VLADISLAV, «Khrushchev and the Berlin Crisis (1958-1962)», *Woodrow Wilson International Center for Scholars, Working Paper* No. 6, Washington, D.C. 1993

³⁵⁵ *The Cambridge History of the Cold War, Volume I*, σελ. 309

³⁵⁶ YOUNG W. JOHN, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991*, σελ. 59

Επίσης σημαντικό γεγονός του Ψυχρού Πολέμου ήταν και η κρίση στο Κονγκό και η δολοφονία του Κονγκολέζου ηγέτη Λουμούμπα το 1961. Όπως και στη Δυτική Αφρική, έτσι και στο Κονγκό οι σοβιετικές αρχές προσέφεραν οικονομική βοήθεια, υπό ευνοϊκούς όρους, προς ένα μη καπιταλιστικό δρόμο, με στόχο την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Ωστόσο, με τη δυτική επέμβαση τα σοβιετικά σχέδια δεν εφαρμόστηκαν. Για να υποστηρίξει τον Λουμούμπα, ο Χρουστσόφ αποφάσισε να καταφύγει στην ίδια προσέγγιση, που είχε στεφθεί με επιτυχία κατά τη διάρκεια της κρίσης του Σουέζ. Απέιλησε με σοβιετική επέμβαση στο Κονγκό, παρά το ότι δεν είχε τη δυνατότητα για κάτι τέτοιο. Παρόλα αυτά, οι δυτικές δυνάμεις είχαν επίγνωση των ορίων της ΕΣΣΔ και ως εκ τούτου δεν αποθαρρύνθηκαν από τις απειλές του Χρουστσόφ. Η κρίση του Κονγκό σήμανε το τέλος της φάσης της σοβιετικής επέκτασης στον Τρίτο Κόσμο και εγκαινίασε μια νέα εποχή του δυτικού παρεμβατισμού στον Τρίτο Κόσμο³⁵⁷.

Σε σχέση με την κρίση στο Κονγκό και τη δολοφονία του Κονγκολέζου ηγέτη Λουμούμπα από τις δυνάμεις του Μομπούτου, ο Σοβιετικός διπλωμάτης Ουστίνοφ ρωτούσε τον Έλληνα πρέσβη στη Βουδαπέστη, ποιά ήταν η αντιμετώπιση της δολοφονίας από τον ελληνικό τύπο. Ο Γρίβας απάντησε πως σύσσωμη η ελληνική κοινωνία καταδίκασε τη δολοφονία, οπότε ο Ουστίνοφ εξαπέλυσε επίθεση κατά του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, κατηγορώντας τον ως ηθικό αυτουργό του εγκλήματος³⁵⁸.

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τα γειτονικά της κράτη καθορίστηκαν από τις συνέπειες του εμφυλίου πολέμου, το κυπριακό, το μακεδονικό και το βορειοηπειρωτικό, αλλά και από τη γενικότερη ρήξη Ανατολής και Δύσης³⁵⁹. Οι διενέξεις μάλιστα με τους δορυφόρους της ΕΣΣΔ, συνεχίστηκαν σε όλη την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις την περίοδο 1949-1960 ήταν άσχημες³⁶⁰. Θεωρητικά μάλιστα υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση, καθώς δεν είχαν διευθετηθεί οι προπολεμικές διαφορές απόρροια του εμφυλίου πολέμου, του κομμουνιστικού καθεστώτος του Χότζα, αλλά και τις βλέψεις της Ελλάδας ως προς το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα. Αν και η οξύτητα στις ελληνοαλβανικές σχέσεις διατηρήθηκε άρρηκτα συνυφασμένη στη γενικότερη ψυχροπολεμική ένταση, ωστόσο δεν υποτροπίασε επικίνδυνα³⁶¹. Φυσικά έως το 1960 οι σχέσεις Αλβανίας - Σοβιετικής Ένωσης ήταν φαινομενικά άριστες, όμως στα πλαίσια της αποσταλινοποίησης επέρχεται η κρίση Κίνας - ΕΣΣΔ και η παράλληλη στροφή της Αλβανίας προς τη μαοϊκή Κίνα, ώστε να αποκρούσει τις σοβιετικές πιέσεις. Το 1960-61 οι Σοβιετικοί αναγκάζονται να αποσύρουν τη ναυτική μοίρα που διατηρούσαν στην αλβανική βάση της Αυλώνας και να διακόψουν το Δεκέμβριο του 1961 τις διπλωματικές σχέσεις τους με τα Τίρανα. Η αποκόλληση της Αλβανίας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας θα διευκολύνει τους χειρισμούς της ελληνικής διπλωματίας στα Βαλκάνια³⁶².

³⁵⁷ IANDOLO ALESSANDRO, «Imbalance of Power: The Soviet Union and the Congo Crisis, 1960-1961», *Journal of Cold War Studies*, Volume 16, Number 2, Published by the MIT Press 2014, σελ. 54-55

³⁵⁸ ΑΥΕ, 1961/63/10/1, Αρ. Πρωτ. 175/Δ/6, πρεσβευτής Αλ. Γρίβας προς υπουργείο Εξωτερικών, Βουδαπέστη, 20 Φεβρουαρίου 1961

³⁵⁹ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Βαλκανική συνεργασία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994, σελ. 84

³⁶⁰ ΓΙΑΛΟΥΡΙΔΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΛΟΥΓΛΟΣ, ΑΛΕΙΦΑΝΤΗΣ Α. ΣΤΕΛΙΟΣ, *Διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια*, σελ. 123

³⁶¹ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 49

³⁶² ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, σελ. 84

Οι ελληνοβουλγαρικές χαρακτηρίζονταν από την αίσθηση του «από Βορρά κινδύνου» που είχε κληροδοτήσει η στάση της Σόφιας, η οποία προσπαθούσε να αναζητήσει διέξοδο στο βόρειο Αιγαίο. Ο «εκ Βορρά κίνδυνος» ήταν και ένας τρόπος της ελληνικής στρατηγικής να επιδιώξει συμβιβασμό για το Κυπριακό το 1959 και μια προσπάθεια αποκατάστασης των ομαλών σχέσεων με την Τουρκία και, μέσω αυτής, της εξασφάλισης μιας ευνοϊκότερης για την Αθήνα ισορροπίας δυνάμεων στα Βαλκάνια³⁶³. Επίσης η Αθήνα ενέμενε στην απαίτηση για την καταβολή των επιδικασμένων πολεμικών επανορθώσεων. Επιπρόσθετα η οξύτητα στις σχέσεις των δύο χωρών επιτείνονταν και από άλλους παράγοντες, όπως η άρνηση της Σόφιας να συμμορφωθεί με τους περιοριστικούς όρους της Συνθήκης Ειρήνης. Έπειτα από το θάνατο του Στάλιν, οι σχέσεις άρχισαν να ομαλοποιούνται μερικώς και αυτό είχε ως αποτέλεσμα και τη θετική πορεία των διμερών επαφών της Ελλάδας και με τις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Έως το 1955 είχαν υπογραφεί οι πρώτες διμερείς εμπορικές συμφωνίες και επίσης επισυνάφθηκε και συμφωνία για την πρόληψη και διευθέτηση των επίφοβων μεθοριακών επεισοδίων³⁶⁴.

Τέλος, αναφορικά με τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, αυτές, αν και είχαν ομαλοποιηθεί, ωστόσο η προσέγγιση Μόσχας-Βελιγραδίου σε συνδυασμό με τη ρήξη Μόσχας-Τιράνων από τις αρχές του 1960, είχε θορυβήσει πολύ την Αθήνα, η οποία ήδη από το Νοέμβριο φοβόταν μια επιθετική κίνηση της Γιουγκοσλαβίας εναντίον της Αλβανίας με εγκατάσταση φιλογιουγκοσλαβικού καθεστώτος στα Τίρανα. Με αυτό τον τρόπο θα γινόταν επανάληψη του παιχνιδιού της δεκαετίας του 1940, όταν η Γιουγκοσλαβία προσπάθησε να διαδραματίσει ηγεμονικό ρόλο στην περιοχή, έχοντας την αμέριστη συμπαράσταση της Μόσχας. Τον Δεκέμβριο του 1961 σημειώθηκε κρίση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις εξαιτίας της υιοθέτησης από εκπρόσωπο του υπουργείου Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας της άποψης της κυβέρνησης των Σκοπίων για ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Ίσως η υιοθέτηση της γραμμής αυτής να οφείλεται και στο γεγονός ότι το Βελιγράδι είχε συσφίξει τις σχέσεις του με τη Μόσχα, συνεπώς δεν ένιωθε σοβιετική πίεση. Επίσης η Ουάσινγκτον, αν και δυσαρεστημένη με τις νέες επαφές Βελιγραδίου-Μόσχας, δεν ήταν διατεθειμένη να διακόψει την παροχή πολεμικού υλικού προς τη Γιουγκοσλαβία, καθώς αυτό θα απέτρεπε την πλήρη στροφή του Βελιγραδίου προς το σοβιετικό συνασπισμό. Εν τέλει, οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις άρχισαν να βελτιώνονται τον Οκτώβριο του 1962 και στα μέσα Δεκεμβρίου με τη «συμφωνία των κυριών» των υπουργών Εξωτερικών Αβέρωφ και Πόποβιτς οι δύο κυβερνήσεις θα παραμέριζαν τα προβλήματά τους³⁶⁵.

Η ελληνική πλευρά ήταν ενήμερη για τη ρήξη ΕΣΣΔ - Αλβανίας και από την πρεσβεία της Ελλάδας στη Μόσχα. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1961 ο Έλληνας πρέσβης στην Μόσχα Χριστόπουλος ενημέρωνε το υπουργείο Εξωτερικών πως οι αλβανοσοβιετικές σχέσεις έχουν ενταθεί σε τέτοιο σημείο, ώστε η σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα να έχει τελείως απομονωθεί. Συχνά μάλιστα αναγκάζεται να απευθύνεται στη γιουγκοσλαβική πρεσβεία προκειμένου να λαμβάνει πληροφορίες για την κατάσταση στην Αλβανία, καθώς και για τις σκέψεις και τα σχέδια της αλβανικής κυβέρνησης³⁶⁶.

³⁶³ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση 1960-1974*, σελ. 30

³⁶⁴ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, σελ. 50

³⁶⁵ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 53-55, 61

³⁶⁶ ΑΥΕ, 1961/51/6/1, Αρ. Πρωτ. 20/Α3, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 7 Ιανουαρίου 1961

Ο πρέσβης της Ελλάδας στο Παρίσι Φ.Α. Φίλων επίσης αναφερόμενος στις αλβανοσοβιετικές σχέσεις, ανέφερε πως σύμφωνα με ασφαλείς πληροφορίες, όντως η ρήξη Εμβέρ Χότζα και Χρουστσόφ εντείνεται και θυμίζει μάλιστα την αντίστοιχη του Στάλιν με τον Τίτο. Επιπροσθέτως, δεδομένης της μεγάλης έλλειψης της Αλβανίας σε τρόφιμα και καταναλωτικά αγαθά, η χώρα απευθύνθηκε προς χώρες του Παραπετάσματος για βοήθεια. Η ανταπόκριση ήταν και αργή και αισθητά μειωμένη σε σχέση με το παρελθόν. Αντίθετα η κομμουνιστική Κίνα υποσχέθηκε σημαντική οικονομική υποστήριξη στην Αλβανία. Συνεπώς η επαναπροσέγγιση της ΕΣΣΔ με την Γιουγκοσλαβία αποτελούσε σημαντική επιδίωξη της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, προκειμένου να προσεταιρισθεί ακόμα μια κομμουνιστική χώρα, που έχει δημιουργήσει προβλήματα στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Η Αλβανία, για τον Έλληνα πρέσβη, έχει συμφέρον από τη γενικότερη στάση της κινεζικής εξωτερικής πολιτικής και την εξυπηρετεί αρτιότερα και πιο αποτελεσματικά έναντι των γειτόνων της και περισσότερο έναντι της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, ούτε η Αλβανία μπορούσε να αποσχισθεί εντελώς, σύμφωνα με την εκτίμηση του γαλλικού υπουργείου των Εξωτερικών, ούτε η ΕΣΣΔ μπορούσε να εγκαταλείψει εντελώς την Αλβανία, εξαιτίας των στρατιωτικών έργων που γίνονται και της γενικότερης γεωστρατηγικής θέσης σε καίρια σημεία της νοτιοανατολικής Ευρώπης³⁶⁷.

Τα διεθνή στρατιωτικά ζητήματα φυσικά ήταν πεδίο συνομιλιών ανάμεσα στις δύο πλευρές ακριβώς λόγω της μεγάλης στρατιωτικής κινητικότητας, αλλά και εξαιτίας των προτάσεων αφοπλισμών. Ο συνταγματάρχης πυροβολικού Ξένος ανέφερε προς το ΓΕΕΘΑ πως στις 2 Φεβρουαρίου 1961 παραβρέθηκε σε δεξίωση του απερχόμενου Ρώσου ναυάρχου Ζιρόφ, τον οποίο θα αντικαθιστούσε ο πλοίαρχος Προκόρωφ. Στη δεξίωση ήταν επίσης παρόντες ο Γάλλος υφυπουργός Ναυτικών, οι αρμόδιοι επιτελείς του γαλλικού ΓΕΝ, ο Αμερικανός ναυτικός ακόλουθος, ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος, οι ακόλουθοι όλων των χωρών του ανατολικού μπλοκ και μερικοί άλλοι ακόλουθοι φιλοδυτικών κρατών (Ελβετία, Ιαπωνία). Από ελληνικής πλευράς παρόντες ήταν ο Ξένος, ο αντισυνταγματάρχης τεθωρακισμένων Χατζηγιάννης και ο γενικός πρόξενος Καλεύρας. Ο Ξένος έγραφε πως οι Σοβιετικοί ήταν πολύ ευγενικοί απέναντί τους. Σε γενική συζήτηση μεταξύ του στρατηγού Μασλώφ, των συνταγματάρχων Ισάεφ και Λεμπέντεφ, του Γιουγκοσλάβου στρατιωτικού ακολούθου Σεσέρινατς, και Ξένου και του Χατζηγιάννη αποκομίσθηκαν οι εξής εντυπώσεις. Οι Ρώσοι φαίνονταν επηρεασμένοι από τις τελευταίες αμερικανικές επιτυχίες στην έρευνα του διαστήματος και τη χρήση στερεών καυσίμων στα βλήματα μεγάλου βεληνεκούς. Ωστόσο, τόνιζαν διαρκώς ότι είναι αδύνατος ένας μελλοντικός πόλεμος και ότι υπάρχουν μεγάλα περιθώρια επικοινωνίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Αναφορικά με την Ελλάδα τόνισαν

«τας φιλικάς διθέσεις της Σοβιετικής Ενώσεως προς την Ελλάδα, το γεγονός ότι ουδέποτε τα δύο έθνη ευρέθησαν ως αντίπαλα στρατόπεδα, καθώς και την επίδρασιν των Ελλήνων του Βυζαντίου επί της εθνικής και θρησκευτικής ζωής της Ρωσίας».

³⁶⁷ ΑΥΕ, 1961/51/6/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), πρεσβευτής Φ.Α. Φίλων προς υπουργείο Εξωτερικών, Παρίσι, 17 Ιανουαρίου 1961

Παραδέχτηκαν πως έπειτα από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι μάζες του ρωσικού λαού διακατέχονται από θρησκευτικό συναίσθημα και εξήραν την τελευταία επίσκεψη του πατριάρχη Μόσχας στην Ελλάδα και τους δεσμούς των δύο εκκλησιών. Ενδιαφέρθηκαν επίσης να ακούσουν γνώμες για τη συγκριτική αξία των βαρέων αρμάτων, με τα οποία ήταν εφοδιασμένος σχεδόν στο σύνολό του ο σοβιετικός στρατός, καθώς και για τα ελαφρά και εύελικτα άρματα με ισχυρό οπλοστάσιο, την ανάπτυξη των οποίων υποστηρίζουν οι Γάλλοι ειδικοί. Ενδιαφέρθηκαν, τέλος, να ακούσουν και για τα γαλλικά αντιαρματικά όπλα της κατηγορίας SS-10 και SS-11, τα οποία θεωρούσαν ως εξαιρετικά, καθώς και για το νέο τύπο γαλλικού μη επανδρωμένου αντιαρματικού όπλου, το οποίο βρισκόταν υπό μελέτη³⁶⁸.

Το υπουργείο Εθνικής Αμυνας γνωστοποιούσε στις 8 Μαρτίου 1961 το υπουργείο Εξωτερικών ότι:

«α) Η εν θέματι επιχειρήσις, (Long Look) έχει οργανωθεί με σύμφωνον γνώμην Εθν. Αμερικανικών Αρχών (διά του Comfairelm), Ιταλίας-Γαλλίας και Ελλάδος, έχει βασισθή δε εις μίαν συμφωνίαν Κυρίων.

β) Σκοπός της οργανώσεως της Επιχειρήσεως ταύτης είναι η διάθεσις υπό του Comfairelm ειδικών Α/φών Ανθυποβρυχιακού πολέμου (P2V'S) κατόπιν ημετέρας αιτήσεως, διά την παρακολούθησιν όποτε παρίσταται ανάγκη των κινήσεων των σοβιετικών πλοίων και υποβρυχίων εν τη περιοχή Comedeast. (...)

δ) Η ύπερθεν (β) σχετική (Στρατ. Συμφωνία Ελλάδος-ΗΠΑ 1953) φαίνεται ότι καλύπτει το θέμα, όσον αφορά την χρήσιν του εναερίου Ελληνικού χώρου (και των ευκολιών του) ουχί όμως και το είδος των αποστολών».

Η επιστολή έκλεινε με την παράκληση να γίνει γνωστό εάν το θέμα καλύπτεται πλήρως από τη σχετική Συμφωνία ή εάν απαιτούνταν νέα³⁶⁹. Στην απαντητική επιστολή του το υπουργείο Εξωτερικών ενημέρωνε πως ήταν δυνατό να εκτελεστεί η άσκηση Long Look, σύμφωνα με τα άρθρα της Ελληνοαμερικανικής Συμφωνίας περί Στρατιωτικών Ευκολιών της 12/10/1953 και στα πλαίσια του Άρθρου 3 του Βορειοατλαντικού Συμφώνου για ανάπτυξη συλλογικής ικανότητας των κρατών-μελών, ώστε να αμύνονται σε ένοπλες επιθέσεις. Επίσης επισημαινόταν πως η παρακολούθηση των κινήσεων των σοβιετικών πλοίων και των υποβρυχίων στην περιοχή του Στρατηγείου της Ανατολικής Μεσογείου (Comedeast), ανταποκρινόταν πλήρως με το σκοπό της Συμφωνίας³⁷⁰.

Την ίδια ημέρα που τα επιτελεία συζητούσαν τα στρατιωτικά ζητήματα, 13 Μαρτίου 1961, ο Χριστόπουλος ενημέρωνε για δημοσίευμα της *Pravda*, στο οποίο αναφέρονταν σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας πως, αν και οι επίσημοι κύκλοι της Ελλάδας υποστηρίζουν ότι είναι θετικοί στην ανάπτυξη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, ωστόσο υπάρχει τεράστια διαφορά στα λόγια και στις πράξεις. Πιο συγκεκριμένα, η Αθήνα απέρριψε τις προτάσεις της Ρουμανίας για τη

³⁶⁸ ΑΥΕ, 1961/63/11/1, Αρ. Πρωτ. Α.Π.40, συνταγματάρχης πυροβολικού Μ. Ξένος προς ΓΕΕΘΑ και ΚΥΠ, Παρίσι, 4 Φεβρουαρίου 1961

³⁶⁹ ΑΥΕ, 1961/63/20/1, Αρ. Πρωτ. 2708/06/7, υπαρχηγός ΓΕΕΘΑ Καζακόπουλος Π. προς υπουργείο Εξωτερικών, ΒΣΤ 902 Αθήνα, 8 Μαρτίου 1961

³⁷⁰ ΑΥΕ, 1961/63/20/1, Αρ. Πρωτ. Ν39-6, πληρεξούσιος υπουργός Ι.Α.Κ. Τζίρας, προς υπουργείο Εθνικής Αμυνας, Αθήνα, 13 Μαρτίου 1961

διάσκεψη κορυφής βαλκανικών κρατών και τη σοβιετική πρόταση για δημιουργία απυραύλου ζώνης στα Βαλκάνια. Επίσης η Ελλάδα φοβάται να συνεργαστεί με τους βαλκανικούς λαούς για την ειρήνη κι αυτό φαίνεται και από την απόρριψη της αλβανικής και βουλγαρικής πρότασης, ισχυριζόμενοι πως με την Αλβανία βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση και ότι δεν δέχονται ότι το τμήμα που ονομάζουν Βόρεια Ήπειρος είναι η νότια Αλβανία, ενώ παράλληλα ότι η ανεξαρτησία και η ασφάλειά της είναι εγγυημένες από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Η κυβέρνηση της ΕΣΣΔ έχει επισύρει την προσοχή της Ελλάδας σχετικά με τις στρατιωτικές βάσεις, οι οποίες δε συμβάλλουν στην ύφεση στα Βαλκάνια. Η ελληνική κυβέρνηση βαίνει προς τον τεματισμό των μορφωτικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση και τονίζεται πως για τη βελτίωση των σχέσεων απαιτείται η καλή θέληση της ελληνικής πλευράς, καθώς η σοβιετική πλευρά εφαρμόζει πολιτική αναμονής με βάση την ισότητα και τη μη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας³⁷¹.

Στις 12 Απριλίου 1961 ο άνθρωπος κατακτά το διάστημα με τη διαστημική πτήση του εικοσιεπτάχρονου Γιούρι Αλεξέγιεβιτς Γκαγκάριν, με το διαστημόπλοιο *Βοστόκ* (Ανατολή). Η τροχιακή πτήση γύρω από τη Γη συγκλόνισε τους Αμερικανούς, οι οποίοι δεν φαντάζονταν πως δε θα ήταν αυτοί οι πρώτοι που θα έστελναν άνθρωπο στο διάστημα. Οι Αμερικανοί, επίσης, αναγνώρισαν αμέσως τις συνέπειες των γεγονότων αυτών για την εθνική τους άμυνα. Οι ΗΠΑ ξεκίνησαν τις διαδικασίες για ακόμα μεγαλύτερα αμυντικά προγράμματα και μάλιστα στις 25 Μαΐου 1961 ο Πρόεδρος Κέννεντυ διατύπωσε τον εθνικό στόχο προσγείωσης Αμερικανού στο φεγγάρι πριν από το τέλος της δεκαετίας³⁷².

Στις 17 Απριλίου 1961 ο Κων/νος Τσάτσος αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών έστειλε συγχαρητήρια επιστολή προς τον Γκρομούκο για το επίτευγμα του Γκαγκάριν.

«Επ' ονόματι της Ελληνικής Κυβερνήσεως σας απευθύνω θερμότατα συγχαρητήρια διά λαμπράν επίτευξιν Σοβιετικής επιστήμης, αποσταλούσης εις διάστημα πρώτον αστροναύτην. Το κοσμοϊστορικόν τούτο γεγονός διανοίγει αναμφιβόλως νέους ορίζοντας διά την κατάκτησιν του διαστήματος επ' ωφελεία της ανθρωπότητος και της ειρήνης»³⁷³.

Στις 30 Απριλίου 1961 ο Γκρομούκο απαντούσε με τηλεγράφημα, στο οποίο ευχαριστούσε τον Τσάτσο για τα συγχαρητήριά του, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως

«Ο σοβιετικός λαός μετά χαράς παρακολουθεί τας επιτεύξεις διά την κατάκτησιν του διαστήματος επ' ωφελεία της προόδου και ευτυχίας όλων των ανθρώπων επί της γης ως και της ειρήνης και της ασφαλείας των λαών»³⁷⁴.

Σε κρυπτογραφικό τηλεγράφημά του ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα Χριστόπουλος ενημέρωνε το υπουργείο Εξωτερικών στις 3 Ιουνίου 1961 πως ο Αλβανός στρατιωτικός ακόλουθος της αλβανικής πρεσβείας στη Μόσχα Στρατηγός Ραμοχίτο

³⁷¹ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. 359, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 13 Μαρτίου 1961

³⁷² HUNTRESS T. WESLEY JR. AND MAROV YA. MIKHAIL, *Soviet Robots in the Solar System*, σελ. 3

³⁷³ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-60, Κων/νος Τσάτσος προς Andrei Gromyko, Αθήνα, 17 Απριλίου 1961

³⁷⁴ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Α. Gromyko προς Τσάτσο, Μόσχα, 30 Απριλίου 1961

απελάθηκε από την ΕΣΣΔ, χαρακτηριζόμενος ως *persona non grata*³⁷⁵. Σε επόμενο τηλεγράφημα ανέφερε ότι η απέλαση έγινε ως αντίποινα, διότι από την Αλβανία είχαν απελαθεί τέσσερις σοβιετικοί αξιωματικοί. Επίσης αποσύρθηκαν από την Αλβανία τέσσερα μικρά σκάφη του σοβιετικού Ναυτικού αλλά και ένα πολεμικό πλοίο³⁷⁶. Η πολιτική κατάσταση μεταξύ Αλβανίας και ΕΣΣΔ είχε θετικό αντίκτυπο στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Σύμφωνα και με τις πληροφορίες από το Ισραήλ η ΕΣΣΔ απέσυρε από την Αλβανία τα οκτώ υποβρύχια από την αλβανική βάση της Αυλώνας, πράγμα που ανέφερε και ο διεθνής τύπος. Το ισραηλινό δημοσίευμα που απέστειλε προς το υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης ο διευθυντής Γραφείου Τύπου Σολομών Ιτεχάκης, πρόσθετε πως εξαιτίας των κακών σχέσεων ΕΣΣΔ - Αλβανίας η Σοβιετική Ένωση έχει ξεκινήσει προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεών της με την Ελλάδα. Επίσης, η σοβιετική τακτική απόσυρσης των υποβρυχίων από την Αλβανία ήταν και μια προσπάθεια, έπειτα από τις συνομιλίες Κέννεντυ-Χρουστσόφ στη Βιέννη, να αποδείξουν στις ΗΠΑ πως οι ίδιοι αποσύρουν τα υποβρύχια από τη Μεσόγειο, άρα πρέπει και οι ΗΠΑ να αποσύρουν τον 6ο Στόλο³⁷⁷.

Σε τηλεγράφημά του στις 21 Ιουνίου 1961 ο πρέσβης της Ελλάδας στο Βελιγράδι Νικολαρεϊζης, ανέφερε πως συνομίλησε για πρώτη φορά με το νέο πρέσβη των ΗΠΑ στο Βελιγράδι σχετικά με τις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας - Σοβιετικής Ένωσης και γενικότερα των Βαλκανίων. Ο πρέσβης ρώτησε για τη συνάντηση Κέννεντυ - Χρουστσόφ και έγραφε προς το ελληνικό υπουργείο πως στη συνάντηση των δύο ηγετών δεν αναφέρθηκε τίποτα σχετικό με την Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να παραμένει ήσυχη, κατά την κρίση του πρέσβη, κι αυτό διότι ενδεχόμενες κινήσεις συμμοριτών προς τα ελληνικά σύνορα δε θα πραγματοποιούνταν, καθώς δεν θα είχαν ανταλλακτική αξία για την ΕΣΣΔ. Επίσης η ΕΣΣΔ δεν έχει συμφέρον αναταραχής στα Βαλκάνια, διότι θα διατάραζε τις σχέσεις της με τη Δύση. Αντίθετα η Κίνα θα έβλεπε με ευχαρίστηση έναν τοπικό πόλεμο στα Βαλκάνια, αναφερόμενος προφανώς στη ρήξη Χότζα - Χρουστσόφ και τη στροφή της Αλβανίας προς την Κίνα³⁷⁸.

Στον ανταγωνισμό γοήτρου η κυριαρχία της ΕΣΣΔ σε αυτή την περίοδο είναι απόλυτη. Στις 6 Αυγούστου 1961 ο ταγματάρχης Γκέρμαν Τιτόφ με το διαστημόπλοιο *Βοστόκ 2*, ολοκληρώνει σε εικοσιπέντε ώρες, δεκαεπτά περιφορές γύρω από τη Γη³⁷⁹. Για το γεγονός αυτό ο Καραμανλής τηλεγραφεί στον Χρουστσόφ για να του εκφράσει τα ειλικρινή του συγχαρητήρια για το «μέγα ειρηνικόν κατόρθωμα της σοβιετικής επιστήμης»³⁸⁰. Ο Χρουστσόφ απάντησε με μια σχετική καθυστέρηση, ίσως εξαιτίας των γεγονότων του Βερολίνου, στο συγχαρητήριο τηλεγράφημα του Καραμανλή στις 28 Αυγούστου ως εξής:

³⁷⁵ ΑΥΕ, 1961/51/6/1, Αρ. Πρωτ. 755, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 3 Ιουνίου 1961

³⁷⁶ ΑΥΕ, 1961/51/6/1, Αρ. Πρωτ. 763, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 5 Ιουνίου 1961

³⁷⁷ ΑΥΕ, 1961/51/6/1, Αρ. Πρωτ. 332/ΑΕΡ, διευθυντής γραφείου τύπου Ιεροσολύμων Σολομών Ιτεχάκης προς υπουργείο Προεδρίας Κυβέρνησης, Ιεροσόλυμα, 4 Ιουνίου 1961

³⁷⁸ ΑΥΕ, 1961/44/6/1, Αρ. Πρωτ. 1423, πρεσβευτής Νικολαρεϊζης προς υπουργείο Εξωτερικών, Βελιγράδι, 21 Ιουνίου 1961

³⁷⁹ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη χούντα 1961-1964*, τόμος Δ', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1986, σελ. 32

³⁸⁰ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. 40-112, Κ. Καραμανλής προς Νικήτα Χρουστσόφ, Αθήνα, 8 Αυγούστου 1961

«Ευχαριστώ διά συγχαρητήρια εν σχέσει προς τας εξαιρετούς ειρηνικάς επιτεύξεις της Σοβιετικής Επιστήμης, την επιτυχή διάπτυσιν εις τον κόσμον του πλοίου "Βοστόκ"»³⁸¹.

Σε συνομιλία του πρεσβευτή στην Βουδαπέστη Γρίβας με τον πρέσβη της ΕΣΣΔ Ουστίνοφ τον Αύγουστο του 1961, αναφέρθηκαν δύο ζητήματα. Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις και το γερμανικό ζήτημα. Αναφορικά με τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις στο γνωστό θέμα των αποζημιώσεων και την άρνηση της Ελλάδας να διαπραγματευτεί άνευ όρων, ο Ουστίνοφ είπε ότι πρέπει να ληφθεί υπόψη πως, όσα διαπράχθηκαν από την Βουλγαρία προς την Ελλάδα, ανήκαν στην περίοδο της τσαρικής Βουλγαρίας και πως τώρα η χώρα είναι σοσιαλιστική και φιλειρηνική. Ο Γρίβας απάντησε πως θα ήταν πολύ σημαντικό να γίνει μια φιλειρηνική πρόταση, την οποία η ελληνική πλευρά θα εκτιμήσει δεόντως. Αντίθετα η σημερινή Βουλγαρία συνεχίζει να διεκδικεί ελληνικά εδάφη και ο λόγος του πρωθυπουργού Γιούγκοφ είναι επιθετικός³⁸². Ο Ουστίνοφ τόνισε ότι τρέφει την πεποίθηση πως η σημερινή Βουλγαρία δεν έχει βλέψεις επί των ελληνικών εδαφών. Ο Γρίβας ανταπάντησε με μια αντίστοιχη επιχειρηματολογία, όταν η κουβέντα στράφηκε από τον Ουστίνοφ στο γερμανικό ζήτημα και την επιθετικότητα του ΝΑΤΟ. Ο Γρίβας υπογράμμισε πως, εάν ο Ουστίνοφ παραδέχεται πως η σημερινή Βουλγαρία είναι διαφορετική και σοσιαλιστική, πανομοιότυπα δεν θα έπρεπε η ΕΣΣΔ να ανησυχεί για τη Γερμανία, καθώς δεν έχει κανένα κοινό με τον Γουλιέλμο τον Β' ή με τον Χίτλερ. Μάλιστα στο τέλος της περίληψής του, ο Γρίβας ανέφερε χαρακτηριστικά πως οι Ρώσοι διακατέχονται από παθολογικό φόβο για την άνοδο της οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος της Γερμανίας³⁸³.

Ο αντισυνταγματάρχης Χατζηγιάννης ανέφερε πως τον επισκέφτηκε ο Ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος Παρισίων Στρατηγός Σοκόλωφ, στις αρχές Σεπτέμβρη κατόπιν αίτησης. Ο Ρώσος στρατηγός παρουσίασε την επίσκεψη ως ευκαιρία προσπάθειας γνωριμίας και φιλικής ανταλλαγής απόψεων μεταξύ δύο αντιπροσώπων χωρών που ανήκουν σε διαφορετικά στρατόπεδα. Ωστόσο για τον Χατζηγιάννη, ο σκοπός ήταν η γνωστή σοβιετική επιχειρηματολογία στα διεθνή προβλήματα. Ο Σοκόλωφ αρχικά απολογήθηκε για τις σοβιετικές πυρηνικές δοκιμές, οι οποίες, για τον ίδιο, αποσκοπούσαν σε ειρηνικούς σκοπούς, ενώ παράλληλα αναφέρθηκε στην προγραμματισμένη υπογραφή της συνθήκης ειρήνης με την Ανατολική Γερμανία και το ζήτημα του Βερολίνου. Η αίσθηση της σοβιετικής πλευράς ήταν ότι το ΝΑΤΟ από αμυντικός οργανισμός είχε καταστεί, εξαιτίας των ΗΠΑ και της Γερμανίας, σε επιθετικό συνασπισμό, ώστε να εξυπηρετεί τα γερμανικά συμφέροντα, ενώ παράλληλα δεν έχει εμπιστοσύνη σε καθεστώτα καπιταλοϊμπεριαλιστικά, όπως αυτό της Δυτικής

³⁸¹ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Ν. Χρυστσόφ προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, Μόσχα, Κρεμλίνο 28 Αυγούστου 1961

³⁸² στα τέλη Ιουλίου 1961 σε δεξίωση της πολωνικής πρεσβείας στη Σόφια, ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Γιούγκοφ κατηγόρησε την Ελλάδα πως δεν εκπροσωπεί πλέον τον ελληνικό λαό. Ο Έλληνας επιτετραμμένος σε ένδειξη διαμαρτυρίας αποχώρησε από τη δεξίωση, ενώ την επόμενη ημέρα η ελληνική κυβέρνηση απελαύνει από τη χώρα υπάλληλο της βουλγαρικής πρεσβείας. Ακολούθησε πόλεμος ανακοινώσεων μεταξύ των δύο κυβερνήσεων. βλ. ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη χούντα 1961-1964*, σελ. 35

³⁸³ ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. 820 Δ/6, πρεσβευτής Αλ. Γρίβας προς υπουργείο Εξωτερικών, Βουδαπέστη, 20 Αυγούστου 1961

Γερμανίας. Στη συνέχεια απάντησε στην ερώτηση του Χατζηγιάννη για το εάν όντως θεωρεί ότι τα πράγματα έχουν αλλάξει στην Ανατολική Γερμανία, για να λάβει την απάντηση πως το πιστεύει, καθώς η χώρα πλέον έγινε σοσιαλιστική και πως με μια επίσκεψη θα πειθόταν και ο ίδιος. Τέλος, έθιξε τα ζητήματα κατασκοπείας των ΗΠΑ, ως απόδειξη της επιθετικότητάς τους, για να λάβει την απάντηση ότι και στην Ελλάδα έχουν συλληφθεί αρκετοί Αλβανοί και Βούλγαροι κατάσκοποι³⁸⁴.

Η αλβανική ηγεσία εξέφραζε φόβους τον Ιούλιο του 1961 πως η ΕΣΣΔ, προκειμένου να πετύχει την αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων, θα ασκούσε πιέσεις προς την Αλβανία, ώστε να δώσει αυτονομία στους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου. Ο Χρυστσόφ μάλιστα είχε υποσχεθεί στον Σοφοκλή Βενιζέλο να διαβιβάσει στον Χότζα την άποψη της Ελλάδας για αυτονομία της Βορείου Ηπείρου μέσα στα πλαίσια του αλβανικού κράτους, όταν θα τον συναντούσε στο συνέδριο του ρουμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Ωστόσο, ο Χρυστσόφ δεν παρέστη κι από τότε οι αλβανοσοβιετικές σχέσεις επιδεινώνονταν συνεχώς. Ο Χότζα μάλιστα κατηγορούσε την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία πως συνωμοτούν, ώστε να διασπαστεί η Αλβανία³⁸⁵. Πάντως στο 22ο συνέδριο του ΚΚΣΕ, ο Κουουσίνεν χαρακτήρισε ως τερατώδεις ιστορίες το γεγονός πως η ΕΣΣΔ στηρίζει τις ελληνικές θέσεις στη Βόρεια Ήπειρο, οι οποίες προέρχονται από αλβανικούς ηγετικούς κύκλους προκειμένου να εγείρουν αντιπάθειες μεταξύ του αλβανικού και του σοβιετικού λαού³⁸⁶. Επίσης έπειτα από το 22ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ σημειώνεται κρίση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις εξαιτίας της περαιτέρω προσέγγισης μεταξύ Μόσχας-Βελιγραδίου. Η κρίση αυτή προκαλείται από το μακεδονικό ζήτημα. Είναι σαφές πως οι τόνοι ανέβηκαν εν πολλοίς από τις δηλώσεις της ελληνικής κυβέρνησης και ιδιαίτερα του Αβέρωφ, ίσως παρασυρόμενοι και από ακραία συντηρητικές φωνές του Τύπου, αλλά και από την Ένωση Κέντρου, η οποία άσκησε κριτική προς την κυβέρνηση για το εν λόγω ζήτημα, κατηγορώντας τη για υποχωρητικότητα, εντάσσοντας μάλιστα αυτή την κριτική στο γενικότερο πλαίσιο του «ανένδοτου αγώνα»³⁸⁷.

Στις 14 Οκτωβρίου 1961 ο υπηρεσιακός υπουργός των Εξωτερικών Πεσματζόγλου υποδέχτηκε τον Σεργκέεφ. Ο Σοβιετικός πρέσβης είπε ότι προσήλθε κατόπιν δικής του πρωτοβουλίας, για να συζητήσει ορισμένα ζητήματα. Εδώ και οκτώ χρόνια, ανέφερε, προσπαθεί να τονώσει τις σχέσεις των δύο χωρών σε όλα τα επίπεδα. Αυτό επιτεύχθηκε στον οικονομικό τομέα. Όμως στις πνευματικές και μορφωτικές ανταλλαγές δεν έχει σημειωθεί καμία πρόοδος. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι, ενώ προσκλήθηκαν έξι δημοσιογράφοι επαρχιακών εφημερίδων, προκειμένου να επισκεφτούν τη Ρωσία, δόθηκε άδεια μόνο σε τρεις. Ο υπουργός απάντησε πως ο διάδοχός του θα αναγνωρίσει πως η περαιτέρω γνωριμία των δύο λαών είναι επωφελής. Στη συνέχεια ο Σεργκέεφ ρώτησε για ποιο λόγο ο Πιπινέλης από τη Νέα Υόρκη απέρριψε όλες τις σοβιετικές θέσεις για τον αφοπλισμό, τις απύραυλες ζώνες στα Βαλκάνια και την Αδριατική. Ο υπουργός απάντησε πως ο ελληνικός λαός επιζητεί την ειρήνη περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο λαό, επειδή βρέθηκε αμυνόμενος πολλές

³⁸⁴ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. Φ.35/Α.Π.215, αντισυνταγματάρχης Χατζηγιάννης προς ΓΕΕΘΑ, ΓΕΣ και ΚΥΠ, Παρίσι, 6 Σεπτεμβρίου 1961

³⁸⁵ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη χούντα 1961-1964*, σελ. 34

³⁸⁶ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. 1824/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 30 Οκτωβρίου 1961

³⁸⁷ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 260

φορές. Όμως δε γίνεται να μην απαντά στις βουλγαρικές προκλήσεις. Όσον αφορά τον αρχηγό της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ, ανέφερε πως για μια μικρή χώρα που δε διαθέτει πυρηνικά όπλα και βάσεις, μόνο η καθιέρωση της ατυραύλου δεν είναι επαρκής.

Αναφορικά με τη στρατιωτική άσκηση στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ο Σεργκέεφ είπε πως στρατιωτικοί κύκλοι ανησυχούν με αυτές τις κινήσεις και θεωρεί ορθότερο να βελτιωθεί η ατμόσφαιρα στο μέλλον. Ο υπουργός ανταπάντησε στη λέξη «ατμόσφαιρα», κάνοντας λόγο για τη μόλυνση του αέρα εξαιτίας των συνεχόμενων πυρηνικών δοκιμών της ΕΣΣΔ. Ο Σεργκέεφ ανέφερε ότι και οι Γάλλοι και οι Αμερικανοί κάνουν πυρηνικές δοκιμές και αναρωτήθηκε, γιατί δε διαμαρτύρεται και για αυτές η Ελλάδα, για να λάβει την απάντηση ότι η ισχύς των βομβών δεν είναι ανάλογες. Επίσης τέθηκε το ζήτημα της κατασκοπείας στην Βουλγαρία. Πιο συγκεκριμένα ο Πεσματζόγλου ανέφερε πως η Βουλγαρία διαρκώς προκαλεί την Ελλάδα.

«καταδικάζεται εις θάνατον ο νεωκόρος μας κεκλεισμένων των θυρών. Μέλος της βουλγαρικής κυβερνήσεως κατηγορή ολόκληρον το προσωπικόν της Πρεσβείας μας επί κατασκοπεία και λαθρεμπορίω συναλλάγματος. Εις τας अपαραδέκτους αυτάς προκλήσεις προστίθενται και αι πληροφορίαι περί συγκεντρώσεως συμμοριτών παρά τα σύνορα. Λέγομεν ταύτα εις τον πρέσβην της Σοβιετικής Ενώσεως διότι μοιραίως αντανακλούν επί των σχέσεων της Ελλάδος μετ' αυτής ήτις είναι γνωστόν πόσον είναι στενώς συνδεδεμένη μετά της Βουλγαρίας».

Δηλαδή, κατά τον Πεσματζόγλου οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις εμποδίζονταν από τις ελληνοβουλγαρικές και τις βουλγαροσοβιετικές αντίστοιχα. Ο Σεργκέεφ απάντησε πως η πληροφορία για τους συμμορίτες έχει διαψευσθεί από τον επιτετραμμένο της Βουλγαρίας και είναι επίσης πεπεισμένος πως η Βουλγαρία δεν τρέφει εχθρικά αισθήματα προς την Ελλάδα. Αναφορικά με τις υποθέσεις κατασκοπείας παρατηρούσε πως ο ελληνικός τύπος ρίχνει λάδι στη φωτιά, για να λάβει την απάντηση ότι ο ελληνικός τύπος είναι ανεξάρτητος και εν πάσει περιπτώσει οι επιθέσεις των Βουλγάρων δεν γίνονται μέσω εφημερίδων, αλλά δια στόματος υπουργών πράγμα πολύ χειρότερο³⁸⁸.

Το υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ αναφερόμενο στη διακοίνωση της 11ης Σεπτεμβρίου 1961 της ρωσικής πρεσβείας στην Αθήνα σχετικά με τις στρατιωτικές ασκήσεις, εξηγούσε πως η σοβιετική κυβέρνηση ζητούσε διευκρινήσεις για τις ασκήσεις στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, στις οποίες έλαβαν μέρος ελληνικές, τουρκικές και αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις. Η σοβιετική κυβέρνηση προέβη στην ενέργεια αυτή εμπνεόμενη από μέριμνα διασφάλισης της ειρήνης στα Βαλκάνια και τις καλές διαθέσεις έναντι του ελληνικού λαού με τον οποίο ο σοβιετικός λαός συνδέεται με πατροπαράδοτη στενή φιλία. Η σοβιετική κυβέρνηση παρακολουθούσε με λύπη την ελληνική κυβέρνηση να συμμετέχει στις ασκήσεις και να προσπαθεί τώρα να δικαιολογήσει τις ενέργειές της, που ως σκοπό είχαν τη χειροτέρευση της κατάστασης στα Βαλκάνια, στη Δυτική Μαύρη Θάλασσα και την παραπλάνηση της κοινής γνώμης για τις πραγματικές προθέσεις του ΝΑΤΟ. Η εχθρική αυτή πράξη προς τις γειτονικές

³⁸⁸ ΑΥΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. Υ46-8, σημείωμα συνομιλίας υπηρεσιακού υπουργού Εξωτερικών Πεσματζόγλου με Σεργκέεφ, Αθήνα, 14 Οκτωβρίου 1961

σοσιαλιστικές χώρες, κατά την ΕΣΣΔ, δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί με τον ψευδή χαρακτηρισμό «εκπαιδευτικού χαρακτήρα» και μέσω της απόπειρας να προσοφθεί στην ΕΣΣΔ επιθετική διάθεση έναντι της Ελλάδας και των αβάσιμων κατηγοριών περί ανάμειξης στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας. Για τη σοβιετική πλευρά, οι εν λόγω ασκήσεις μπορούσαν να έχουν συνέπειες.

Επίσης η αντισοβιετική εκστρατεία στην Ελλάδα είχε ως σκοπό την ικανοποίηση ορισμένων κύκλων, που επιθυμούσαν την επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ και την καλλιέργεια δυσπιστίας και εχθρότητας μεταξύ της κοινής γνώμης των δύο χωρών. Ωστόσο, η δραστηριότητα του ΝΑΤΟ, συνέχιζε η διακοίνωση, δε θα επηρέαζε τα Βαλκάνια και την ευρύτερη περιοχή, ασχέτως αν η Ελλάδα είχε γίνει «ατομοπυραυλικόν προγεφύρωμα» του ΝΑΤΟ. Σε αυτό συνηγορούσε και το γεγονός της σύγκλισης στην Αθήνα τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο 1961 του Συνεδρίου Εφέδρων Αξιωματικών των χωρών του ΝΑΤΟ. Η ελληνική κυβέρνηση, αν και στα λόγια επιζητούσε τη συνεργασία, κατήγγειλε η σοβιετική πλευρά, εντούτοις απέρριπτε στην πράξη τις προτάσεις της ΕΣΣΔ και των άλλων σοσιαλιστικών κρατών, που απέβλεπαν στη συνεργασία στα Βαλκάνια και τη μετατροπή της περιοχής σε αποατομικοποιημένη ζώνη.

«Η ιστορία των ελληνοσοβιετικών σχέσεων των τελευταίων ετών δεν έχει να επιδίξει ουδμίαν εποικοδομητική πρωτοβουλία από ελληνικής πλευράς, ήτις θα συνεπήγετο βελτίωσιν των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, αι δε σοβιετικάί προτάσεις προσκρούουν συνήθως εις άμεσον απόρριψιν ή "διπλωματικάς" υπεκφυγάς».

Ο Χρυσόστοφ μάλιστα σε ομιλία του στο Κρεμλίνο στις 11 Αυγούστου είχε επιστήσει την προσοχή της κυβέρνησης για τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η σημερινή εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Όσον αφορά τις εξωτερικές της σχέσεις, η ΕΣΣΔ δεν επεδίωκε να διαρρήξει τους δεσμούς της με άλλα κράτη, αντίθετα με αυτό που προσπαθούσε η ελληνική προπαγάνδα, προερχόμενη από αντιδραστικούς κύκλους. Δεν ήταν τυχαίο, συνέχιζε η διακοίνωση, πως ο ελληνικός τύπος εναρμονιζόταν με τις απόψεις του τύπου, που ευθυγραμμίζονταν με το ΝΑΤΟ, ενισχύοντας κατ' αυτό τον τρόπο την αντισοβιετική εκστρατεία σχετικά με την φιλειρηνική πολιτική της ΕΣΣΔ και με το γερμανικό ζήτημα. Η ΕΣΣΔ θεωρούσε λυπηρό φαινόμενο την ενεργή συνεργασία της Ελλάδας με ρεβανσιστικούς κύκλους της Βόννης, οι οποίοι ετοίμαζαν νέα πολεμικά σχέδια εναντίον της ΕΣΣΔ και άλλων σοσιαλιστικών λαών, και το απέδιδε στη λήθη της χώρας σε σχέση με τα σκληρά μαθήματα του παρελθόντος. Η ανακοίνωση κατέληγε με την ελπίδα ότι η ελληνική κυβέρνηση θα κατανοήσει τις σοβιετικές προτάσεις, οι οποίες κατατέθηκαν με γνώμονα την ανάπτυξη των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, βάσει ισότητας, αμοιβαίας εκτίμησης και μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των δύο χωρών³⁸⁹.

Στο αποχαιρετιστήριο πρόγευμα του Σεργκέεφ στο Μέγαρο Μαξίμου, που έλαβε χώρα στις 16 Ιανουαρίου 1962, ο πρέσβης της ΕΣΣΔ έθιξε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις σε συνομιλία του με τον Αβέρωφ. Ο Αβέρωφ είπε ότι η βουλγαρική πλευρά οφείλει να εκπληρώσει τις οικονομικές υποχρεώσεις της και ότι στο εσωτερικό κανείς δε

³⁸⁹ ΑΥΓΕ, 1961/62/9/1, Αρ. Πρωτ. 1764/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 23 Οκτωβρίου 1961

θα δεχτεί να παραιτηθεί η κυβέρνηση από τα δικαιώματά της. Ο Αβέρωφ μάλιστα είπε πως

«η Ελληνική Κυβέρνησις αντιλαμβάνεται ότι εις το θέμα των επανορθώσεων η πάροδος του χρόνου είναι εις βάρος της και διατρέχει τον κίνδυνον να μη λάβη τίποτε. Εν τούτοις δεν είναι διατεθειμένη να προβή εις εξευτελιστικάς υποχωρήσεις. Είναι τέτοιος ο χαρακτήρ του θέματος ώστε προτιμά να μη λάβη τίποτε και να διατηρήση την αξιοπρέπειάν της».

Ωστόσο επιθυμούσε την καλύτερευση των σχέσεών της με τη Βουλγαρία. Στη χαρακτηριστική ερώτηση του Σεργκέεφ «πόσα θέλετε;», ο Αβέρωφ απάντησε ότι με γνώμονα την ειλικρινή διάθεση για βελτίωση των σχέσεων η ελληνική πλευρά δέχεται να περιορισθεί στο μισό ποσό από αυτό που αναγνωρίστηκε στη Σύνοδο Ειρήνης (La Noitin Du Paix Nomimal), δηλαδή 22.500.000 δολάρια. Ο Σεργκέεφ, συνέχιζε ο Αβέρωφ, με τη μετάβασή του στη Μόσχα θα είχε την ευκαιρία να βοηθήσει στη βελτίωση των σχέσεων, διότι, αφενός γνώριζε καλά το ζήτημα και, αφετέρου, εάν η ΕΣΣΔ επιθυμούσε τη βελτίωση των σχέσεων Ελλάδας - Βουλγαρίας, αυτές οι απόψεις θα έφταναν στη Σόφια σε 48 ώρες. Αναφορικά, τέλος, με τις ελληνοαλβανικές σχέσεις ο Αβέρωφ είπε στον Σεργκέεφ πως οι σχετικές προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του για την Αλβανία αποτελούν φιλική χειρονομία προς την ΕΣΣΔ. Εάν η ΕΣΣΔ, ωστόσο, ήθελε να αναλάβει περαιτέρω δράση για τα ελληνοαλβανικά, η ελληνική κυβέρνηση θα εξέταζε με μεγάλη προσοχή μια τέτοια πρωτοβουλία³⁹⁰.

Στις 3 με 6 Μαΐου 1962 διεξήχθησαν οι εργασίες της εαρινής συνόδου των υπουργών Εξωτερικών και Αμύνης των χωρών της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Ο Καραμανλής συναντήθηκε στις 3 Μαΐου με τον Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών, Ντ. Ράσκ και δύο μέρες αργότερα στις 5 Μαΐου με τους Γερμανούς υφυπουργούς Άμυνας και Εξωτερικών Φ.Γ. Στράους και Γκ. Σραίντερ αντίστοιχα. Την ίδια μέρα επίσης ο Καραμανλής γευμάτισε με τον αντιπρόεδρο της βελγικής κυβέρνησης και υπουργό των Εξωτερικών Πωλ Ανρύ Σπάακ. Στις 7 Μαΐου, τέλος, ο Έλληνας πρωθυπουργός δέχτηκε τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών Φ. Ερκίν³⁹¹.

Στις 7 Μαΐου 1962 το Συμβούλιο του NATO θα ανακοίνωνε την απόφασή του για παροχή οικονομικής και αμυντικής ενίσχυσης της Ελλάδας. Ως προς την αμυντική βοήθεια στην απόφαση επισημαίνονταν πως το Συμβούλιο των υπουργών καλούσε το μόνιμο Συμβούλιο, σε συνεργασία με το αρχηγείο NATO και με την ελληνική κυβέρνηση, να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους θα παρέχονταν οι πόροι για να ανανεωθεί το οπλοστάσιο της χώρας ποσοτικά και ποιοτικά, ενώ παράλληλα να μην επιβαρύνεται η οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Σε υπηρεσιακό σημείωμα του υπουργείου των Εξωτερικών, σχετικά με την έκθεση της επιτροπής εμπειρογνομόνων του NATO, με ημερομηνία 10 Μαΐου βλέπουμε τα εξής:

«(...) αναφέρεται η σημαντική καθυστέρησις, ήν ο συμμοριτοπόλεμος επέφερεν εις την οικονομικήν ανόρθωσιν της Ελλάδος και τονίζονται αι ανάγκαι, ας έχει

³⁹⁰ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-13, υπουργείο Εξωτερικών προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 27 Ιανουαρίου 1962

³⁹¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Τόμος 5β', σελ. 369-377

να αντιμετωπίσει προς κατοχύρωση της ασφαλείας της κατά του κομμουνισμού»³⁹².

Η υπουργική σύνοδος του NATO προκάλεσε την αντίδραση του ανατολικού συνασπισμού. Πιο συγκεκριμένα ο Χρουστσόφ κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψης στη Σόφια στις 21 Μαΐου 1962 ανέφερε σε ομιλία του πως οι εργασίες του NATO στην Αθήνα κατέδειξαν πως οι αποφάσεις, οι οποίες λήφθηκαν, δίνουν μια νέα ώθηση στον εξοπλιστικό ανταγωνισμό σε όλο τον κόσμο, περιλαμβανομένων και των Βαλκανίων. Έπειτα επιτέθηκε στην ελληνική κυβέρνηση, λέγοντας πως η εσωτερική και η εξωτερική της πολιτική είναι αντιλαϊκή και προκαλεί τις αντιδράσεις του λαού. Η Ελλάδα, κατά τη γνώμη του, έπρεπε να εγκαταλείψει αυτό τον αντιδραστικό προσανατολισμό και να επικεντρωθεί στην κατάπαυση των εξοπλισμών και τη μετατροπή των Βαλκανίων σε ζώνη άνευ όπλων και πυραύλων, με παράλληλη διάλυση των ξένων στρατιωτικών βάσεων επί ελληνικού εδάφους και την αποκατάσταση των σχέσεων καλής γειτονίας και φιλίας με όλες τις χώρες της βαλκανικής χερσονήσου. Απεναντίας αυτή η πολιτική θα οδηγούσε την Ελλάδα στο χείλος της εθνικής καταστροφής³⁹³.

Τον Οκτώβριο του 1962, ο πλανήτης πάγωσε, καθώς οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ έφτασαν στα πρόθυρα του πυρηνικού πολέμου. Η αντιπαράθεση των δύο υπερδυνάμεων ξεκίνησε με την ανακάλυψη των Αμερικανών, μέσω αεροφωτογραφιών των κατασκοπευτικών αεροπλάνων U-2, ότι οι Σοβιετικοί είχαν εγκαταστήσει πυρηνικούς πυραύλους στην Κούβα³⁹⁴. Είχε προηγηθεί τον Απρίλιο η αποτυχημένη αμερικανική στρατιωτική επέμβαση στο νησί με τη στήριξη της CIA, γνωστή ως η εισβολή στον Κόλπο των Χοίρων³⁹⁵.

Μετά από προσεκτική εξέταση εναλλακτικών λύσεων, ο Πρόεδρος Κέννεντυ, που βρισκόταν σε προεκλογική περίοδο, αποφάσισε να προβεί σε ναυτικό αποκλεισμό της Κούβας, για να αποτραπεί η περαιτέρω σοβιετική αποστολή πυραύλων. Ο Κέννεντυ ανακοίνωσε τον αποκλεισμό στις 22 Οκτωβρίου και προειδοποίησε ότι οι δυνάμεις των ΗΠΑ θα επιτεθούν στα σοβιετικά πλοία που θα επιχειρούσαν να παραδώσουν στην Κούβα επιπλέον πυραύλους. Κατά τη διάρκεια των επόμενων ημερών, τα σοβιετικά πλοία με προορισμό την Κούβα άλλαξαν την πορεία τους μακριά από την καραντίνα ζώνη. Έπειτα από ανταλλαγή επιστολών μεταξύ του Κέννεντυ και του Χρουστσόφ, στις 28 Οκτωβρίου ο Χρουστσόφ συνθηκολόγησε, ενημερώνοντας τον Κέννεντυ ότι οι εργασίες θα παγώσουν και ότι οι πύραυλοι της Κούβας θα επιστρέψουν στη Σοβιετική Ένωση. Σε αντάλλαγμα, ο Κέννεντυ υποσχέθηκε τη μη εισβολή στην Κούβα³⁹⁶. Ο Κέννεντυ επίσης υποσχέθηκε σιωπηρά να αποσύρει τα πυρηνικά όπλα, που οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν εγκαταστήσει στην Τουρκία κατά τα προηγούμενα έτη³⁹⁷. Μέσα στις επόμενες εβδομάδες οι δύο υπερδυνάμεις άρχισαν να υλοποιούν τις υποσχέσεις τους, και η κρίση τερματίστηκε.

³⁹² Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχειό*, Τόμος 5β', σελ. 377-378

³⁹³ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχειό*, Τόμος 5β', σελ. 378-379

³⁹⁴ HERSHBERG G. JAMES, «New Evidence on the Cuban Missile Crisis: More Documents from the Russian Archives», *Cold War International History Project Bulletin*, Issues 8/9, Woodrow Wilson International Center for Scholars 1996/1997, σελ. 270

³⁹⁵ ZELIKOV PHILIP, «American Policy and Cuba, 1961-1963», *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 2, Published by Blackwell Publishers 2000, σελ. 318

³⁹⁶ *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I, σελ. 331

³⁹⁷ ZELIKOV PHILIP, «American Policy and Cuba, 1961-1963», σελ. 329

Η κουβανική κρίση των πυραύλων σηματοδότησε την κορύφωση μιας έντονα ανταγωνιστικής περιόδου στις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις. Επίσης η ταπείνωση των Σοβιετικών στην Κούβα, σε διπλωματικό επίπεδο, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πτώση του Χρουστσόφ από την εξουσία τον Οκτώβριο του 1964 και στην αποφασιστικότητα της Σοβιετικής Ένωσης να επιτύχει, τουλάχιστον, πυρηνική ισοτιμία με τις Ηνωμένες Πολιτείες³⁹⁸. Η κρίση της Κούβας τον Οκτώβριο του 1962 κατέδειξε τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν και οι δύο πλευρές από την κλιμάκωση και στρατιωτικοποίηση του Ψυχρού Πολέμου στον Τρίτο Κόσμο, δείχνοντας πώς ο πυρηνικός ανταγωνισμός θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις ίδιες τις υπερδυνάμεις. Η παραλίγο πυρηνική κρίση είχε ως αποτέλεσμα και την αλλαγή του κλίματος στις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις³⁹⁹.

Την περίοδο της κρίσης των πυραύλων στην Κούβα, ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ βρίσκονταν στις ΗΠΑ στα πλαίσια μεγάλης περιόδου σε Γαλλία, Καναδά και Αμερική, προκειμένου να έχουν επαφές με τις κυβερνήσεις των χωρών για θέματα της διεθνούς κατάστασης, το πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας και τα «ανοίγματα» της αμερικανικής πολιτικής προς ορισμένες σοσιαλιστικές χώρες⁴⁰⁰. Αναφορικά με την κρίση των πυραύλων στην Κούβα ο Αβέρωφ θεωρούσε πως, επειδή η ΕΣΣΔ εξόπλισε με όπλα την Κούβα και αυτό θα επέφερε την αμερικανική αντίδραση, στη συνέχεια η ΕΣΣΔ, επειδή δε θα μπορούσε να απαντήσει δυναμικά στην Κούβα, θα χτυπούσε σε άλλο σημείο του πλανήτη. Ο φόβος του ήταν ότι τα πιο ευπαθή σημεία για μια τέτοια επίθεση ήταν δύο: το Βερολίνο και η Θράκη. Αλλά η Θράκη ήταν το πιο πιθανό, καθώς ένα χτύπημα στο Βερολίνο θα συνεπαγόταν παγκόσμιο πόλεμο⁴⁰¹. Φυσικά αυτός ήταν ένας παράγοντας που διαίωνιζε τη λογική του «εκ Βορρά κινδύνου»⁴⁰².

Στις 14 Δεκεμβρίου 1962, την επαύριον της κρίσης των πυραύλων στην Κούβα, ο Αβέρωφ συνομιλούσε με τον αμερικανό ομόλογό του Ρούσκ σχετικά με τα ελληνικά αιτήματα χρηματοδότησης. Δικαιολογητική βάση αποτελούσε ο εκ Βορρά κίνδυνος, καθώς η Αθήνα φοβόταν πως η Σόφια επανεξοπλιζόταν και υπερίσχυε και από ξηράς και από αέρος με αποτέλεσμα σε περίπτωση ελληνοβουλγαρικής σύρραξης οι ελληνικές δυνάμεις να μη μπορούν να απωθήσουν τις βουλγαρικές. Ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών δε συμμαριζόταν αυτούς τους φόβους, καθώς δε θεωρούσε πως η σοβιετική ηγεσία δε θα είχε προβλέψει τις συνέπειες που θα επέρχονταν στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων. Ο Αβέρωφ, αν και παραδέχτηκε πως η πιθανότητα αυτή είχε μειωθεί εξαιτίας της υποχώρησης της ΕΣΣΔ στην κρίση της Κούβας, ωστόσο ανησυχούσε μήπως η Σοβιετική Ένωση ήθελε να θέσει το ΝΑΤΟ ενώπιον τετελεσμένων γεγονότων με την κατάληψη μιας περιοχής, ύστερα από πετυχημένη επιχείρηση διάρκειας 24-48 ωρών⁴⁰³.

Τον Αύγουστο του 1963 σημειώνεται το πιο αξιοσημείωτο γεγονός που οδήγησε σε μείωση των εντάσεων μεταξύ των υπερδυνάμεων με τη *Περιορισμένη Συνθήκη Απαγόρευσης των Πυρηνικών Δοκιμών (LTBT)*, με την οποία οι δοκιμές περιορίζονταν μόνο σε υπόγειες εκρήξεις. Η συνθήκη βοήθησε στην ύφεση μεν, όμως έπρεπε να

³⁹⁸ *The Cambridge History of Russia, Volume III*, σελ. 290

³⁹⁹ *The Cambridge History of the Cold War, Volume I*, σελ. 42

⁴⁰⁰ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη χούντα 1961-1964*, σελ. 10-12

⁴⁰¹ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, Β' τόμος, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 295

⁴⁰² ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας 1908-1990*, σελ. 71

⁴⁰³ ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964*, σελ. 119

περάσει ακόμα ένα τέταρτο του αιώνα, ώστε η διαμάχη Ανατολής και Δύσης να λάβει τέλος⁴⁰⁴.

γ) Οικονομικές και μορφωτικές σχέσεις

Τα έτη 1956-1961 είναι η περίοδος της ανάπτυξης του εμπορίου της Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες. Η χαλάρωση της διεθνούς έντασης, οι σοβιετικές επιθέσεις φιλίας, το κυπριακό και η κρίση εξαγωγών και ισοζυγίου πληρωμών από το 1958 έως και το 1961, συντελούν σε αυτό⁴⁰⁵. Για το σύνολο της περιόδου 1950-1966 ο μεγαλύτερος ανατολικός εταίρος της Ελλάδας είναι φυσικά η ΕΣΣΔ που καλύπτει το 28% του συνολικού ανατολικού εμπορίου. Το μερίδιο της ΕΣΣΔ είναι έντονα ανοδικό από το 1953 έως και το 1960 και τα επόμενα έτη σταθεροποιείται σε επίπεδο λίγο χαμηλότερα του 1960⁴⁰⁶. Πάντως το 1960 συνολικά το εμπόριο με την ΕΣΣΔ αυξήθηκε, μετά τη στασιμότητα του 1959, ενώ το 1961 είναι έτος επιβράδυνσης με κάμψη των ανταλλαγών με την ΕΣΣΔ. Το 1961 υπογράφηκαν μόνο δύο εμπορικά πρωτόκολλα με την Ουγγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, ώστε να κερδίσει χρόνο για ευνοϊκότερη αντιμετώπιση του ζητήματος της σύνδεσης με την ΕΟΚ, το οποίο κυριαρχούσε στα ζητήματα διπλωματίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στην περίπτωση της ΕΣΣΔ, καθώς έληγε η τριετής συμφωνία του 1958 και δεν προβλεπόταν αυτόματη ανανέωση των πινάκων, στη διεξαγωγή εμπορίου χωρίς συμφωνημένους πίνακες⁴⁰⁷.

Ο Διευθυντής υπουργείου Εμπορίου Γ. Κοντογεώργης γνωστοποιούσε στοιχεία από την Intelligence Information Brief σχετικά με το εξωτερικό εμπόριο με την ΕΣΣΔ, τα οποία συνέπιπταν, ως επί το πλείστον, με αυτά της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας. Διαφορές εντοπίζονταν στις εισαγωγές από την ΕΣΣΔ τα έτη 1955-1956, καθώς, σύμφωνα με το εν λόγω δελτίο, για το 1955 αντιστοιχούσαν 4,3 εκατομμύρια δολάρια και το 1956 7,2 εκατομμύρια δολάρια, ενώ η Ε.Σ.Υ.Ε. ανέφερε 1,9 και 4,8 εκατομμύρια δολάρια αντίστοιχα. Μάλιστα παρέθετε και συγκριτικό πίνακα πολύ σημαντικό για μια συνολική αποτίμηση του ελληνοσοβιετικού εμπορίου την πενταετία 1955-1959, τον οποίο και καταγράφουμε⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ MASTNY VOJTECH, «The 1963 Nuclear Test Ban Treaty: A Missed Opportunity for Détente?», *Journal of Cold War Studies*, Vol. 10, No. 1. Published by the MIT Press 2008, σελ. 3

⁴⁰⁵ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΠΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 103

⁴⁰⁶ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΠΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Β', σελ. 89

⁴⁰⁷ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΠΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 158-159

⁴⁰⁸ ΑΥΓΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. 9723, Διευθυντής υπουργείου Εμπορίου Γ. Κοντογεώργης προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 24 Φεβρουαρίου 1961

Αξία σε εκατομμύρια \$				
<u>Εισαγωγές από ΕΣΣΔ</u>			<u>Εξαγωγές προς ΕΣΣΔ</u>	
	Ε.Σ.Υ.Ε.	Ι.Ι.Β.	Ε.Σ.Υ.Ε.	Ι.Ι.Β.
1955	1,9	4,3	2,2	2,3
1956	4,8	7,2	6,8	6,3
1957	10,6	12,2	9,0	9,6
1958	14,2	14,0	16,7	16,9
1959	15,9	15,9	11,7	12,3

πίνακας 1

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα για το οποίο η σοβιετική πλευρά διαμαρτυρόταν διαρκώς ήταν οι μορφωτικές σχέσεις Ελλάδας-Σοβιετικής Ένωσης. Η ελληνική πλευρά δεν προέκρινε ευρείες ανταλλαγές τέτοιου είδους, διότι θεωρούσε πως θα συντελέσουν σε πολιτική εκμετάλλευση υπέρ της αριστεράς. Πάντως, με αφορμή την εξέλιξη των θετικών επιστημών στη Σοβιετική Ένωση και την κατάκτηση του διαστήματος υπήρξε ένα ρεύμα εισαγωγών βιβλίων και περιοδικών, καθώς και μεταφράσεων Ρώσων συγγραφέων. Τα περισσότερα βιβλία ήταν φυσικά εκλαϊκευμένα και αφορούσαν την κατάκτηση του διαστήματος, δίνοντας παράλληλα έμφαση στη σύνδεση επιστήμης και τεχνολογίας. Η επιβράβευση των σοβιετικών τεχνολογικών επιτευγμάτων κατάφερε ορισμένες φορές να υπερκεράσει την πολιτική αντιπαράθεση, αν και χρησιμοποιήθηκε εσκεμμένα από την ΕΣΣΔ προκειμένου να αναδείξει την ανωτερότητα του σοβιετικού συστήματος⁴⁰⁹.

Στις 18 Μαρτίου ο Ρώσος υφυπουργός των εξωτερικών Φιριούμπιν κατέθεσε μορφωτικές προτάσεις για τη βελτίωση των σχέσεων. Πιο συγκεκριμένα την ανταλλαγή υποτρόφων και καθηγητών, τη σύναψη συμφωνίας για τη γρηγορότερη θεώρηση των διαβατηρίων των διπλωματικών υπαλλήλων και επανήλθε σε παλαιότερη πρότασή του να επισκεφτούν την ΕΣΣΔ Έλληνες δημοσιογράφοι. Επίσης η πιανίστρια της κλασικής μουσικής Μαρία Χαιρογιώργου-Σιγάρα προσκλήθηκε στην ΕΣΣΔ, ώστε να δώσει σειρά συναυλιών⁴¹⁰.

Στις 19 Απριλίου ο Τσάτσος τηλεγραφόυσε στην πρεσβεία της Νικοσίας. Αφορμή η επίσκεψη Σεργκέεφ, ο οποίος όπως ισχυριζόταν ότι

«ο κ. Τρανός την 18ην Μαρτίου έ.έ. εις Λεμεσό, επ' ευκαιρία γεύματος εμπόρων και βιομηχάνων (...) υπεγράμμισεν εθνικούς και πολιτικούς κινδύνους εκ της αναπτύξεως εμπορικών σχέσεων με Σοβιετική Ένωσι χαρακτηρίσας τας σχετικές φράσεις του Έλληνος πρεσβευτού ως αντισοβιετικήν εκδήλωσιν έναντι της οποίας ζητεί λάβει κυβέρνησις θέσιν».

Ο Τσάτσος απάντησε στον Σεργκέεφ πως διατηρούσε επιφυλάξεις για αυτές τις δηλώσεις. Επίσης, ακόμα και στην απίθανη περίπτωση αντισοβιετικών δηλώσεων ή χάραξης αντισοβιετικής πολιτικής, που θα ήταν αντίθετη στην ανάπτυξη των

⁴⁰⁹ ΨΩΜΙΑΔΗΣ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, «Η παρουσία της Σοβιετικής επιστήμης στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1945-1992», *Κριτική Επιστήμη & Εκπαίδευση*, Τεύχος 2, ηλεκτρονική έκδοση, 2005 σελ. 67-79

<http://kritiki.hpdst.gr/issues>

⁴¹⁰ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), (χ. συντάκτη), Αθήνα, 18 Μαρτίου 1961

σοβιετικοκυπριακών σχέσεων, η ελληνική κυβέρνηση δε θα συμφωνούσε με τις θέσεις αυτές. Συνέστησε στον Σεργκέεφ να ερευνήσει την υπόθεση και εξέφρασε την απορία του για ποιο λόγο το εν λόγω διάβημα γίνεται ένα μήνα μετά από το γεγονός⁴¹¹.

Στα τέλη Απριλίου 1961 ο Σεργκέεφ επισκέφτηκε το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών και προσκόμισε διακοίνωση, στην οποία εκφραζόταν η παράκληση να υποστηριχθεί από την Ελλάδα η σοβιετική υποψηφιότητα για την οργάνωση διεθνούς εκθέσεως στη Μόσχα το 1967. Η σύνοδος του «Comite International Des Expositions» θα λάμβανε μέρος στο Παρίσι στα μέσα Μαΐου. Η ελληνική πλευρά διαβεβαίωσε τον Σεργκέεφ πως η Ελλάδα ήδη έχει υπερψηφίσει υπέρ της ΕΣΣΔ αντί του συμμάχου της Καναδά. Ο Σεργκέεφ στη συνέχεια έθιξε το θέμα των δηλώσεων του Έλληνα πρεσβευτή στην Κύπρο κ. Τρανού, που είχε εκφραστεί αρνητικά για το εμπόριο με τις ανατολικές χώρες και οι δηλώσεις του οποίου οδήγησαν σε έντονο διάβημα διαμαρτυρίας προς τον Τσάτσο. Ο συντάκτης του διπλωματικού εγγράφου, θεωρούσε πως ο Σεργκέεφ ακολουθούσε οδηγίες της κυβέρνησής του, η οποία έψαχνε, ενδεχομένως, δικαιολογίες, για να ματαιώσει την ανανέωση της εμπορικής συμφωνίας ή για να εκμεταλλευτεί σχετικά το ζήτημα⁴¹².

Ο Χριστόπουλος τηλεγραφούσε στις 26 Απριλίου και κατέθετε την άποψη πως η σύνδεση με την Κοινή Αγορά δεν έχει συμβάλει σε κάποια επιδείνωση των οικονομικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και ΕΣΣΔ, όπως ενδεχομένως θα περίμεναν⁴¹³. Ωστόσο, σε πολιτικό επίπεδο η προσχώρηση της Ελλάδας στην ΕΟΚ δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από την ΕΣΣΔ. Συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1961 ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας έλεγε πως σκοπός της ένταξης ήταν η παρεμπόδιση της ανάπτυξης των εμπορικών σχέσεων Ελλάδας - ΕΣΣΔ⁴¹⁴.

Στα τέλη Απριλίου συναντήθηκαν στη Μόσχα ο Έλληνας εμπορικός σύμβουλος με τον κ. Βινογκράντοφ. Στη συνάντηση, η οποία διεξήχθη σε φιλικό κλίμα, αναφέρθηκε η πορεία των ελληνοσοβιετικών εμπορικών σχέσεων και οι μελλοντικές συναλλαγές των δύο πλευρών. Ο Βινογκράντοφ ανέφερε πως οι εμπορικές σχέσεις εξελίσσονται ομαλά, όμως υπάρχει δυσχέρεια στην εισαγωγή ελαιόλαδου και σταφίδας σουλτανίνας. Αυτό συνέβη, κατά τον Έλληνα σύμβουλο, εξαιτίας της μειωμένης παραγωγής. Στο ζήτημα της σύνδεσης της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά, ο Βινογκράντοφ θεωρούσε πως δεν επηρεάζει, προς το παρόν, τις οικονομικές σχέσεις και έβλεπε μόνο πολιτικούς λόγους στην υπογραφή της Σύνδεσης. Τέλος, του ανακοίνωσε πως κατόπιν συνομιλίας του Σεργκέεφ με τον υπουργό Εμπορίου και τον κ. Τριανταφύλλη στα μέσα Μαρτίου αποφασίστηκε το προσεχές φθινόπωρο να μεταβεί ελληνική αντιπροσωπεία στη Μόσχα, προκειμένου να υπογράψει την ανανέωση της εμπορικής σύμβασης. Αυτή η φράση του Βινογκράντοφ, προξένησε μια ασυνεννοησία μεταξύ των υπουργείων Εμπορίου και Εξωτερικών και το Εξωτερικών ζητούσε διευκρινήσεις, καθώς δε γνώριζε τίποτα για ένα τέτοιο ενδεχόμενο⁴¹⁵.

⁴¹¹ ΑΥΕ, 1961/63/11/1, Αρ. Πρωτ. Φ1021Κ-8, σύμβουλος πρεσβείας Α' Ι.Α. Τζούνης προς πρεσβεία Λευκωσίας, Αθήνα, 25 Απριλίου 1961

⁴¹² ΑΥΕ, 1961/63/10/1, Αρ. Πρωτ.2232-/4/3.5.61, (χ. συντάκτη) προς γραφείο υπουργού Εξωτερικών, Αθήνα, 26 Απριλίου 1961

⁴¹³ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. 415, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 26 Απριλίου 1961

⁴¹⁴ ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967*, Τόμος Α', σελ. 190

⁴¹⁵ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. Φ1020Ρ-5, σύμβουλος πρεσβείας Β' Ι.Α. Τζούνης προς υπουργείο Εμπορίου, Αθήνα, 27 Απριλίου 1961

Ο υπουργός Εμπορίου Λ. Δερτιλής απάντησε στο υπουργείο Εξωτερικών ότι εξαιτίας του μη προσδιορισμού του χρόνου, κατά τον οποίο θα προγραμματιζόταν να έρθει στην Ελλάδα σοβιετική αντιπροσωπεία για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων και για τον τερματισμό της παρατεινόμενης εκκρεμότητας, αποφασίστηκε να μεταβεί στην ΕΣΣΔ ελληνική αντιπροσωπεία για τη διαπραγμάτευση της συμφωνίας, η οποία να ρυθμίζει τις εμπορικές σχέσεις για την περίοδο μετά τον Ιανουάριο του 1962, καθώς οι ανταλλακτικοί πίνακες εμπορευμάτων για το έτος 1961 θα στερούνταν πρακτικής αξίας. Σε επόμενη του επιστολή ο Δερτιλής γνωστοποιούσε και τις ακριβείς ημερομηνίες μετάβασης της ελληνικής αποστολής στην ΕΣΣΔ, ώστε να ενημερωθεί η ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα. Έπειτα από συνομιλίες με τον Εμπορικό Σύμβουλο της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα κ. Κρασνώνφ, αποφασίστηκε οι διαπραγματεύσεις να διεξαχθούν στη Μόσχα, είτε το τελευταίο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου, είτε το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου. Επίσης ανέφερε πως το σοβιετικό υπουργείο Εξωτερικών αποφάσισε την επιπλέον εισαγωγή 2.000 τόνων κορινθιακής σταφίδας⁴¹⁶. Εν τω μεταξύ, στα τέλη Μαΐου ο Χριστόπουλος τηλεγράφησε, για να πληροφορήσει πως την προηγούμενη εβδομάδα (μέσα Μαΐου 1961) υπογράφηκαν νέες συμφωνίες με Έλληνες εξαγωγείς, οι οποίες προέβλεπαν αύξηση εισαγωγής εσπεριδοειδών⁴¹⁷.

Αν και οι εξελίξεις στο οικονομικό πεδίο ήταν θετικές, οι μορφωτικές υποθέσεις απεναντίας ήταν σημείο τριβής μεταξύ των δύο χωρών. Σε επίσκεψη τέλη Απριλίου του Σεργκέεφ στο υπουργείο Εξωτερικών, τέθηκαν ζητήματα, τα οποία αφορούσαν τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Ο Ρώσος πρέσβης παραπονέθηκε πως οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις δεν εξελίσσονται, καθώς

«δι ότι αφορά τον επιμορφωτικόν τομέα διαπιστούται συστηματική αρνητική τάσις από ελληνικής πλευράς. Όχι μόνο δεν γίνεται δεκτή η μετάκλησις εις την Ελλάδα ευρύτερων σοβιετικών συγκροτημάτων αλλ' αποκρούεται και αυτή η μετάβασις εις Σοβιετικήν Ένωσιν μεμονωμένων Ελλήνων καλλιτεχνών (...) Ως εκ τούτου καθίσταται αδύνατος η κάθοδος εις Ελλάδα σοβιετικών καλλιτεχνών».

Η απάντηση που δέχτηκε ο Σεργκέεφ ήταν ότι ο υπουργός είχε εκφράσει τις ανησυχίες του, μήπως τέτοιες εκδηλώσεις θα επιφέρουν ως αποτέλεσμα την πολιτική εκμετάλλευσή τους από την άκρα αριστερά, επειδή παράλληλα η ΕΣΣΔ έχει την τάση να αναμειγνύεται στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας. Αυτό ίσως οδηγούσε, κατά την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης, σε αντίθετα του επιθυμητού αποτελέσματος και σε επιδείνωση των σχέσεων. Έπειτα η συζήτηση αναλώθηκε στις αλληλοκατηγορίες σχετικά με τις επιθέσεις που εξαπέλυαν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης των δύο χωρών. Επειδή ο Σεργκέεφ επανέφερε στη συζήτηση την ανάγκη ανάπτυξης και βελτίωσης των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, ο Έλληνας διπλωμάτης τού επεσήμανε ότι η βελτίωση θα εξαρτηθεί από τη βελτίωση των σχέσεων Σοβιετικής Ένωσης και Ηνωμένων Πολιτειών. Σε ερώτησή του μάλιστα, γιατί η ΕΣΣΔ καλλιεργεί σχέσεις εμπιστοσύνης με την Ιταλία και την Τουρκία, ενώ τις κατηγορεί παράλληλα πως έχουν εγκαταστήσει ατομικές βάσεις, ενώ με την Ελλάδα, που δεν έχει εγκαταστήσει, δε συμβαίνει το ίδιο, ο Σεργκέεφ

⁴¹⁶ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. Ε.Π. 583, υπουργός Λ. Δερτιλής προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 8 Ιουνίου 1961

⁴¹⁷ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. 724, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 29 Μαΐου 1961

απάντησε ότι οι σχέσεις με αυτές τις χώρες ήταν φιλικότερες, διότι οι χώρες αυτές ήταν περισσότερο θετικά προσκείμενες ως προς την ανάπτυξη των δεσμών τους με την ΕΣΣΔ στο μορφωτικό τομέα⁴¹⁸.

Ο Καψαμπέλης στις 12 Ιουνίου 1961 έστειλε, για να ενημερώσει το υπουργείο Εξωτερικών για την καθυστερημένη, αλλά ωστόσο αναμενόμενη σφοδρή επίθεση του σοβιετικού τύπου για το ζήτημα της σύνδεσης της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά. Η *Εκονομέτσκογια Γκαζέττα* της 8ης Ιουνίου ανέφερε πως η δασμολογική σύνδεση θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής από 17 δις δραχμές σε 8 και ως επακόλουθο τη μείωση του εργατικού δυναμικού από 145 χιλιάδες σε 67 χιλιάδες. Επίσης, συνέχιζε η εφημερίδα, το δάνειο που παραχωρήθηκε ύψους 125 εκατομμυρίων δολαρίων δεν πρόκειται να ανορθώσει την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων, διότι «θα καταβροχθισθή υπό των κυβερνήτων» και με αυτό τον τρόπο εκλείπουν οι ελπίδες εκβιομηχάνισης της Ελλάδας. Σε δομύτατα σχόλια προέβη όμως και το περιοδικό *Διεθνείς Υποθέσεις*, το οποίο χαρακτήριζε τη συμφωνία της 30ής Μαρτίου ως προδοσία των συμφερόντων του λαού και ότι τη συμφωνία υποστήριξαν οι ΗΠΑ και η Δυτική Γερμανία, προκειμένου να εμποδίσουν την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων με τις σοσιαλιστικές χώρες και για να αυξήσουν την πολιτική παρέμβαση και επιρροή στην Ελλάδα. Τέλος, ο αρθρογράφος αναφερόταν σε δηλώσεις του Η. Ηλιού, ο οποίος παραλλήλισε τη σύνδεση με την Κοινή Αγορά με «την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, την Μικρασιατική καταστροφή και την Χιτλερική κατοχή»⁴¹⁹.

Υστερα από δημοσίευμα της *Αυγής* της 4ης Ιουνίου 1961, στο οποίο αναφερόταν πως ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος προσκάλεσε με τηλεγράφημα τον Γιούρι Γκαγκάριν να επισκεφτεί την Ελλάδα, ο υφυπουργός Εσωτερικών Καλαντζής, επειδή πίστευε πως η επίσκεψη αυτή αποσκοπεί σε προπαγανδιστικούς σκοπούς, ζητά από το υπουργείο να διατάξει την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα να μη θεωρήσει το διαβατήριο του Γκαγκάριν και της συνοδείας του⁴²⁰. Και όντως ο Αβέρωφ έγραψε στην πρεσβεία λέγοντας ότι

«έχητε υπόψιν ότι η Κυβέρνησις θεωρούσα πρόσκλησιν ως αποβλέπουσαν αποκλειστικώς εις δημιουργίαν προπαγανδιστικού θορύβου και εις πολιτικήν εκμετάλλευσιν εν όψει μάλιστα εισόδου χώρας εις προεκλογικήν περίοδον δεν προτίθεται επιτρέψη έλευσιν».

Η δικαιολογία του Αβέρωφ ήταν ότι η Ελλάδα απέστειλε συγχαρητήριο μήνυμα στην ΕΣΣΔ και εξέφρασε τον θαυμασμό της, όμως εξαιτίας των επιθέσεων από το ραδιοφωνικό σταθμό της Μόσχας κατά της νόμιμης κυβέρνησης, έχει δημιουργηθεί ατμόσφαιρα μη ευνοϊκή για μια τέτοια επίσκεψη⁴²¹.

Στο ίδιο ακριβώς κλίμα ο Αβέρωφ έστειλε επιστολή τον Ιούλιο προς την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα, καθώς υπήρχαν πληροφορίες για πιθανή πρόσκληση στην Ελλάδα αριστερών Ελλήνων συνδικαλιστών και συνδικαλιστών της ΕΣΣΔ σε

⁴¹⁸ ΑΥΕ, 1961/63/11/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σημείωμα της Α' πολιτικής διεύθυνσης του υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, 27 Απριλίου 1961

⁴¹⁹ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. 793/Α1α, σύμβουλος πρεσβείας Β' Γ.Π. Καψαμπέλης προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 12 Ιουνίου 1961

⁴²⁰ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. Γ.Α. 43441/73/18255, υφυπουργός Ε. Καλαντζής προς Αβέρωφ, Αθήνα, 10 Ιουνίου 1961

⁴²¹ ΑΥΕ, 1961/62/10/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-83, Αβέρωφ προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 14 Ιουνίου 1961

ανταποδοτική επίσκεψη Ελλήνων συνδικαλιστών στη Μόσχα τον προηγούμενο Μάιο. Χαρακτηρίζοντας την επίσκεψη ως προπαγανδιστική και μη επιθυμώντας την επίσκεψη, ο Αβέρωφ ζητούσε, αν ζητηθεί θεώρηση διαβατηρίων, να τηλεγραφήσει η πρεσβεία στην Αθήνα, προκειμένου να λάβει περαιτέρω οδηγίες⁴²².

Στις 29 Μαΐου ο Χριστόπουλος ενημέρωνε ότι από την 1η Οκτωβρίου του 1961 θα ξεκινούσε στην ΕΣΣΔ η εφαρμογή νέου δασμολογίου, το οποίο θα προέβλεπε πιθανόν δασμούς τύπου *minima* και *maxima*. Τα *minima* θα εφαρμόζονταν σε εμπορεύματα προερχόμενα από χώρες που ίσχυε η ρήτρα του μάλλον ευνομούμενου κράτους, δηλαδή σε όλες τις σοσιαλιστικές χώρες. Τα *maxima* θα εφαρμόζονταν σε χώρες που δεν παρείχαν τη συγκεκριμένη ρήτρα ή την παρείχαν σε περιορισμένο βαθμό. Μεταξύ των χωρών αυτών ήταν και τα κράτη της Κοινής Αγοράς και της ΕΦΤΑ⁴²³. Αυτό το νέο δασμολόγιο αποτελούσε μέσο πίεσης προς τις μελλοντικές διαπραγματεύσεις μεταξύ ΕΣΣΔ και μη σοσιαλιστικών κρατών⁴²⁴. Ο Χριστόπουλος τηλεγράφησε επίσης, για να μεταφέρει τη συνομιλία του Έλληνα εμπορικού συμβούλου στη Μόσχα με τον κ. Κοζιέβνικωφ για εμπορικά ζητήματα. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στην έλλειψη συμβολαίου που να διευθετεί την εξαγωγή από την ΕΣΣΔ μηχανημάτων αξίας 230.000 δολαρίων με αντίστοιχη εισαγωγή ελληνικών καπνών αξίας 400.000 δολαρίων και για αυτό το λόγο ο Έλληνας Εμπορικός Σύμβουλος ζητούσε να του στείλουν το γρηγορότερο δυνατό αντίγραφο του συμβολαίου με πλήρη στοιχεία⁴²⁵. Ωστόσο κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας δεν βρέθηκαν οι ελληνικές αντιδράσεις, για αυτά τα ζητήματα.

Το υπουργείο Εθνικής Άμυνας έστειλε τον Ιανουάριο του 1962 προς το υπουργείο Εξωτερικών, επειδή ήταν αντίθετο με τις προτάσεις που κατέθεσε ο Ρώσος ναυτικός ακόλουθος, που αφορούσαν ανταλλαγές επισκέψεων μεταξύ Ρώσων και Ελλήνων αξιωματικών του ναυτικού και ανταλλαγής επισκέψεων πολεμικών πλοίων για λόγους ασφαλείας. Επίσης, επειδή θεωρούσε πως δεν υπάρχει όφελος για το ελληνικό ναυτικό και εξαιτίας των εντυπώσεων, που μπορούσαν να δημιουργηθούν στο εξωτερικό και πιο συγκεκριμένα στο ΝΑΤΟ. Επιπροσθέτως, διότι, κατά την άποψή τους, οι Ρώσοι αξιωματικοί θα προέβαιναν σε πολιτική προπαγάνδα, ενώ παράλληλα μέλη της ΕΔΑ θα καλούνταν στα ρωσικά πολεμικά πλοία. Ωστόσο, ως προς την ανταλλαγή των περιοδικών *Ναυτική Ελλάς* και *Ναυτική Επιθεώρησης* το υπουργείο Εθνικής Άμυνας δεν έφερε αντίρρηση, εφόσον η ανταλλαγή θα ήταν ελεγχόμενη. Τέλος, η άποψη του υπουργείου ήταν ότι ο Ρώσος ναυτικός ακόλουθος κατέθεσε αυτή την πρόταση προκειμένου να επιτύχει πρώτον την ανταλλαγή των περιοδικών και έπειτα την επίσκεψή του στο βασιλικό Ναύσταθμο, καθώς οι υπόλοιπες προτάσεις ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολο να επιτευχθούν⁴²⁶.

Τον Μάρτιο του 1962 ο Κοριούκιν συναντήθηκε με τον Αβέρωφ, στον οποίο παρουσίασε τον νέο εμπορικό ακόλουθο, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, και

⁴²² ΑΥΕ, 1961/63/1/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-108, Αβέρωφ προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 19 Ιουλίου 1961

⁴²³ European Free Trade Association: διακυβερνητική οργάνωση που συστάθηκε στις 4 Ιανουαρίου 1960 για την προώθηση του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομικής ολοκλήρωσης προς όφελος των τεσσάρων κρατών μελών της· της Ισλανδίας, του Λιχτενστάιν, της Νορβηγίας και της Ελβετίας

⁴²⁴ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. 1661, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 29 Ιουνίου 1961

⁴²⁵ ΑΥΕ, 1961/63/7/1, Αρ. Πρωτ. 1698, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 26 Σεπτεμβρίου 1961

⁴²⁶ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. Φ. 3570/00/4, υπουργός Εθνικής Άμυνας Αρ. Πρωτοπαπαδάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, ΒΣΤ 902 Αθήνα, 27 Ιανουαρίου 1962

έπειτα συζητήθηκαν οι μορφωτικές σχέσεις Ελλάδας - ΕΣΣΔ. Στη συζήτηση αρχικά ο Αβέρωφ ανέφερε πως οι εμπορικές σχέσεις εξελίσσονταν πολύ ομαλά και απόδειξη είναι η πολύ καλή συνεργασία των δύο πλευρών και η αύξηση του όγκου του εμπορίου συνολικά. Μάλιστα στο ίδιο μήκος κύματος θα ήθελε να αναπτύσσονται και οι μορφωτικές σχέσεις, όμως η Μόσχα, προβαίνοντας σε προκλητικές πολιτικές δηλώσεις, δε βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση. Η συζήτηση κατευθύνθηκε δηλαδή στο γνωστό ζήτημα των επιθέσεων του τύπου, ο οποίος χαρακτήριζε την Ελλάδα ως φασιστική χώρα, για το οποίο ο νέος τότε πρόεδρος δήλωσε άγνοια, τονίζοντας ωστόσο τις διαφορές στις ιδεολογίες των δύο χωρών. Στη συνέχεια ο Αβέρωφ είπε πως η Ελλάδα επιζητεί τη βελτίωση των μορφωτικών σχέσεων σεβόμενη το μέγεθος και τη δύναμη της ΕΣΣΔ, χωρίς ωστόσο να νιώθει κάποιου είδους αδυναμία ή κατωτερότητας, συνεπώς οι ελληνικές θέσεις κατατίθενται υπό το πρίσμα του ρεαλισμού.

Ο Κοριούκιν ανέφερε πως κατά τη γνώμη του μόνο η ΕΣΣΔ φαινόταν να έχει πραγματικό όφελος από τις μορφωτικές σχέσεις και τόνισε πως είναι σημαντικό και οι δύο πλευρές να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε οι αρμόδιες υπηρεσίες να έρθουν σε επαφή και να εξετάσουν ένα πρόγραμμα για την αύξηση των μορφωτικών εκδηλώσεων εκατέρωθεν. Ο Αβέρωφ απάντησε πως και η ελληνική πλευρά έχει συμφέρον από τη βελτίωση των μορφωτικών σχέσεων, υπογραμμίζοντας όμως πως η έλευση ξένων καλλιτεχνών έχει ως αποτέλεσμα την οικονομική ζημία των ελληνικών καλλιτεχνικών επιχειρήσεων. Αναφέρθηκε και στο ζήτημα της εκμετάλλευσης των εκδηλώσεων από το ΚΚΕ ως προς την επίσκεψη Γκαγκάριν. Ωστόσο, θα δοκίμαζε και πάλι μορφωτικές ανταλλαγές, με την ελπίδα να αποφευχθούν πολιτικές εκμετάλλευσης. Ο πρόεδρος απάντησε πως το ζήτημα αυτό είναι καθαρά εσωτερικό και δεν είναι υπεύθυνη η σοβιετική κυβέρνηση ως προς τη λύση του⁴²⁷.

Σε συζήτηση με τον Αβέρωφ στις 30 Μαρτίου 1962, ο Κοριούκιν αναφέρθηκε εκ νέου στα εμπορικά ζητήματα και εξέφρασε την ελπίδα ότι οι επικείμενες εμπορικές συνομιλίες θα καρποφορήσουν. Επίσης κατέθεσε τις προτάσεις της κυβέρνησής του για το πρόγραμμα της μορφωτικής και επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ ΕΣΣΔ και Ελλάδας για το έτος 1962. Ο Αβέρωφ υποσχέθηκε να μελετήσει τις προτάσεις και εμφανίστηκε βέβαιος πως το ζήτημα θα σημειώσει πρόοδο. Οι προτάσεις ήταν οι εξής:

«ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

για το σχέδιο πολιτιστικής και επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ ΕΣΣΔ και Ελλάδας
για το έτος 1962

I. Στα πλαίσια της επιστημονικής συνεργασίας

1. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση μιας αποστολής λειτουργών της Δημοτικής Εκπαίδευσης της Ελλάδας για να γνωρίσει την οργάνωση της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην ΕΣΣΔ.

Διάρκεια παραμονής: 2 εβδομάδες.

Σύνθεση της αποστολής: 3 πρόσωπα.

2. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση σε ένα από τα Πανεπιστήμια, δύο υποψηφίων πανεπιστημιακών διδασκόντων στην Ελλάδα για πρακτική άσκηση-μαθητεία στον τομέα της ρωσικής λογοτεχνίας και γλώσσας (ή σε άλλα θέματα).

⁴²⁷ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Ι Κολικαόπουλος προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 20 Μαρτίου 1962

Διάρκεια παραμονής: ένα σχολικό έτος.

3. Αποστολή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών για πρακτική άσκηση-μαθητεία στον τομέα της ελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας δυο υποψηφίων πανεπιστημιακών διδασκόντων.

Διάρκεια παραμονής: ένα σχολικό έτος.

4. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση δύο επιστημονικών συνεργατών της Ελληνικής Ακαδημίας για να συντάξουν επιστημονικές εκθέσεις πάνω σε συμφωνημένα θέματα.

Διάρκεια παραμονής: 2 εβδομάδες.

5. Αποστολή στην Ελλάδα δύο επιστημονικών συνεργατών της Ακαδημίας επιστημών της ΕΣΣΔ για να συντάξουν επιστημονικές εκθέσεις πάνω σε συμφωνημένα θέματα.

Διάρκεια παραμονής: 2 εβδομάδες.

II. Στα πλαίσια της πολιτιστικής συνεργασίας

6. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση δυο Ελλήνων συγγραφέων για να συντάξουν εκθέσεις πάνω στη σύγχρονη λογοτεχνία της Ελλάδος και να γνωρίσουν τη σοβιετική λογοτεχνία.

Διάρκεια παραμονής: 3 εβδομάδες.

7. Αποστολή στην Ελλάδα για περιοδεία και για συμμετοχή στο θεατρικό και μουσικό φεστιβάλ Αθηνών μέχρι 5 σολιστών με τους συνοδούς τους.

Διάρκεια παραμονής: μέχρι 2 εβδομάδες.

8. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση 2 σολιστών με τους συνοδούς τους.

Διάρκεια παραμονής: ένας μήνας.

9. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση μιας ελληνικής ομάδας μπάσκετ (ανδρικής) για αγώνες με τις ομάδες των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της Αρμενίας και της Γεωργίας.

Διάρκεια παραμονής: 15 ημέρες.

Αριθμός προσκεκλημένων: 15 πρόσωπα.

10. Υποδοχή στη Σοβιετική Ένωση μιας ελληνικής ομάδας ποδοσφαίρου.

Διάρκεια παραμονής: 12 ημέρες.

Αριθμός προσκεκλημένων: 24 πρόσωπα.

11. Αποστολή στην πόλη του Βόλου ως ανταποδοτική επίσκεψη μιας αποστολής από την πόλη Ροστόβ επί του Ντον αποτελούμενης από 2 άτομα με σκοπό την ενίσχυση των σχέσεων φιλίας και για να γνωρίσει τα επιτεύγματα της πόλης του Βόλου στους τομείς του πολιτισμού, της δημόσιας υγείας και της εκπαίδευσης.

Διάρκεια παραμονής: μία εβδομάδα»⁴²⁸.

Στο πρωτότυπο γαλλικό αρχείο υπήρχαν χειρόγραφες σημειώσεις για τις εν λόγω προτάσεις. Πιο συγκεκριμένα φαίνεται πως η ελληνική πλευρά αποδεχόταν τις προτάσεις πλην της πρώτης, ενώ για την 3η και την 8η έθετε κάποιες προϋποθέσεις, οι οποίες δεν αναγράφονται. Επίσης για την 10η εκφράζεται απορία, ενώ για την τελευταία δεν υπάρχει κάποιο σχόλιο.

Στην επόμενη συνομιλία Αβέρωφ-Κοριούκιν τον Ιούλιο, ο Κοριούκιν μνημόνευσε για μια ακόμη φορά την επιθυμία της ΕΣΣΔ για βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών στον πολιτικό, οικονομικό και πνευματικό τομέα. Επίσης έλαβε την πρωτοβουλία να εξετάσει όποια πρόταση καταθέσει η Ελλάδα για τη σταθεροποίηση της ειρήνης και της

⁴²⁸ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σημείωμα, σύμβουλος πρεσβείας Α' Ι. Τσαούσης, καθώς και συνημμένες προτάσεις για το σχέδιο πολιτιστικής και επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ ΕΣΣΔ και Ελλάδας για το έτος 1962, Αθήνα, 30 Μαρτίου 1962

ασφάλειας στα Βαλκάνια. Ο Αβέρωφ για τις μορφωτικές σχέσεις είπε ότι αυτές έχουν βελτιωθεί αισθητά, όμως η περαιτέρω ανάπτυξή τους θα ρυθμιστεί από το καταναλωτικό κοινό, διότι η Ελλάδα έχει φιλελεύθερη οικονομία. Αλλά και στον πολιτικό τομέα, για τον Αβέρωφ, έγινε μεγάλη πρόοδος, αλλά η αποφυγή της σύγχυσης μεταξύ ΕΣΣΔ και κομμουνιστικής θεωρίας δεν εκτιμήθηκε από την ΕΣΣΔ. Αναφορικά με το ζήτημα του αφοπλισμού ο Αβέρωφ δήλωσε πως ναι μεν τα εξοπλιστικά προγράμματα πιέζουν την Ελλάδα, όμως δε γίνεται να μην έχει άμυνα, καθώς είναι ανοιχτή σε επιθέσεις. Τόνισε πως την Ελλάδα την ενδιαφέρει ο παγκόσμιος αφοπλισμός, καθώς κάθε συζήτηση περί τοπικού αφοπλισμού είναι ουτοπία. Ο Κοριούκιν με τη σειρά του ανέφερε πως ο σοβιετικός τύπος εκφράζει τις απόψεις του και όχι απαραίτητα τις θέσεις της κυβέρνησης, κατηγορώντας την ελληνική κυβέρνηση για «υπερευαίσθησία» στην κριτική που της ασκείται. Η συζήτηση συνεχίστηκε με αλληλοκατηγορίες σχετικές με τον τύπο και των δύο χωρών, με τον Κοριούκιν να τονίζει πως η ελληνική πλευρά παρερμηνεύει τα γεγονότα και τον Αβέρωφ να απαντά ότι ο αστικός τύπος της Ελλάδας ερμηνεύει τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ, λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της φιλελεύθερης οικονομίας. Έπειτα η συζήτηση μετατοπίστηκε στο παγκόσμιο ζήτημα του πυρηνικού πολέμου. Ο Αβέρωφ, στο τέλος της συζήτησης, έδωσε εντολή στην υπηρεσία να δώσει τις ελληνικές προτάσεις για τη βελτίωση των μορφωτικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση και ο σχετικός πίνακας δόθηκε στον Κοριούκιν⁴²⁹.

Σε φάκελο που εντοπίστηκε κατά την έρευνά μας με τίτλο αθλητικές και μορφωτικές υποθέσεις για το έτος 1961, βρέθηκαν ποικίλες αναφορές μορφωτικών και αθλητικών υποθέσεων. Γενικά πρόκειται για αιτήσεις άδειας από το υπουργείο Εξωτερικών, είτε ατομικές, είτε σωματείων, προκειμένου να μεταβούν στην ΕΣΣΔ για αθλητικούς αγώνες, συναυλίες, διεθνείς διαγωνισμούς κλπ. Κάποιες εγκρίθηκαν και άλλες όχι. Κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια μικρή αναφορά ορισμένων περιπτώσεων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περαιτέρω κατανόηση γεγονότων που καθρεφτίζουν μια πτυχή των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, και κυρίως της πολιτικής νοοτροπίας που τις καθόριζε.

- 1) Απαγόρευση προγράμματος υποτροφιών της UNESCO για εκπαιδευτικά ταξίδια εργατών στην ΕΣΣΔ⁴³⁰.
- 2) Έγκριση κουαρτέτου εγχόρδων από Δ/ση Απόδημου Ελληνισμού⁴³¹ και κατόπιν απαγόρευση από υπουργείο Εσωτερικών, τμήμα Αλλοδαπών⁴³².
- 3) Έγκριση αίτησης, από το υπουργείο Εξωτερικών, του ΠΟΥ (Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας) για συμμετοχή ελληνικής εκπροσώπησης σε Σεμινάριο Δημόσιας Υγείας στην ΕΣΣΔ⁴³³.

⁴²⁹ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-45, (χ. υπογραφή), Αθήνα, 23 Ιουλίου 1962

⁴³⁰ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ48-10, Αθήνα, 31 Μαρτίου 1961

⁴³¹ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΜΡ 222-3, Αθήνα, 7 Ιουνίου 1961

⁴³² ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. 382191/7, Αθήνα, 15 Ιουνίου 1961

⁴³³ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ48- (χ. αριθ.), Αθήνα, 20 Ιουνίου 1961

4) Έγκριση αίτησης του ΣΕΓΑΣ για ελληνική συμμετοχή σε διεθνές μίτινγκ στίβου, που θα πραγματοποιούνταν στην ΕΣΣΔ στις 2 Ιουλίου 1961, από τη Γενική Γραμματεία Αθλητισμού⁴³⁴.

5) Αίτηση μετάβασης του Μάνου Χατζηδάκι στην ΕΣΣΔ με την ορχήστρα του και τους μουσικούς Νανά Μούσχουρη και Γεώργιο Μούτσιο από το πρακτορείο Αναπτύξεως Διεθνών Καλλιτεχνικών Σχέσεων⁴³⁵ και έγκριση από το Υπουργείο Εξωτερικών. Μάλιστα σε επαφή για το θέμα με τη Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφάλειας αναφερόταν πως

«η μετάβασις του εν λόγω ομίλου εις την ΕΣΣΔ δεν θα αποτελέει βάσιν προσκλήσεως αντιστοίχου σοβιετικού συγκροτήματος εις Ελλάδα, παραλλήλως δε φρονούμεν ότι η εμφάνισις ομίλου ελληνικής μουσικής και ασμάτων εις Μόσχαν θα ηδύνατο να εγκαρδιώση τους εις] Σοβιετικήν Ένωσιν διαμένοντας ομογενείς και απαχθέντας ελληνόπαιδας»⁴³⁶.

6) Προβολή ελληνικών ταινιών *Θάσος και Ζωή εις Μυτηλίνην* στις 18 Ιουλίου 1961 στο φεστιβάλ Μόσχας. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εξωτερικών τμήμα Απόδημου Ελληνισμού και Μορφωτικών Σχέσεων οι ταινίες

«παρουσιάζουσαι ελληνικόν λαόν διαβιούντα υπό συνθήκας πρωτογόνους και Ελλάδα χώραν κοινωνικώς καθυστερημένην αποτελέσαν πλήρη δυσφήμησιν συγχρόνου ελληνικής ζωής. (...) [Ο]ι θεαταί διηρωτώντο εάν επρόκειτο περί ευρωπαϊκής χώρας ή αποικίας. Κομμουνιστικόν κοινόν (...) ησθάνθη ιδιαίτεραν ικανοποίησιν». Σε απαντητική επιστολή αναφέρεται πως «ο υπουργός Εξωτερικών παρακαλεί όπως λάβητε τα δέοντα μέτρα ίνα μη επαναληφθή (...) η εκλογή των ταινιών υπήρξεν τόσον επιζήμιος και η ενέργεια τόσον ασυγχώρητος (...) θα έπρεπε να διαταχθή η διεξαγωγή ερεύνης και να επιβληθούν κυρώσεις εις τον επιλέξαντα τας δύο αποσταλείσας εις Μόσχαν ταινίας»⁴³⁷.

7) Απαγόρευση στον Τσαβάλα Καρούσου εξόδου από τη χώρα προς την ΕΣΣΔ για λόγους υγείας από το υπουργείο Εσωτερικών, τμήμα Αλλοδαπών επειδή

«είναι παλαιός και αμετανόητος κομμουνιστής. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών έδιδε θεατρικάς παραστάσεις προς ψυχαγωγίαν των μαχητών του ΕΛΑΣ (...) Συνομωτικώς ενήργει κομματικάς συγκεντρώσεις εις την οικίαν του»⁴³⁸.

⁴³⁴ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. 5337, Αθήνα, 14 Ιουνίου 1961

⁴³⁵ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΜΡ 223-1, Αθήνα, 21 Ιουνίου 1961

⁴³⁶ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΜΡ223-2, Αθήνα, 6 Ιουνίου 1961

⁴³⁷ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΜΡ113-8, Αθήνα, 21 Ιουλίου 1961

⁴³⁸ ΑΥΕ, 1961/63/4/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ 48-33, Αθήνα, 30 Δεκεμβρίου 1961

δ) Άλλες διπλωματικές περιπτώσεις

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή των σχέσεων Ελλάδας - ΕΣΣΔ πάντα στα πολιτικά πλαίσια που αναλύσαμε ήταν και ένα εκκλησιαστικό ζήτημα. Πιο συγκεκριμένα, η ελληνική εκκλησία χρησιμοποιούσε τον λεγόμενο κομμουνιστικό κίνδυνο για δικούς της λόγους. Φαίνεται πως σε αυτή την περίοδο, οι επιθετικές πρωτοβουλίες του ρωσικού πατριαρχείου ανησυχούσαν την ηγεσία του Αγίου Όρους. Για αυτό το λόγο στις 4 Ιανουαρίου ο διοικητής του Αγίου Όρους εφιστούσε την προσοχή στην κυβέρνηση για τη μείωση του αριθμού των ρώσων μοναχών στις αντίστοιχες ρωσικές μονές, εξαιτίας γήρανσης του πληθυσμού. Εξαιτίας αυτού του προβλήματος το ρωσικό πατριαρχείο προσπαθούσε να επανδρώσει τις μονές με μοναχούς, δεδομένου ότι υπήρχαν οι οικονομικοί πόροι⁴³⁹. Ακριβώς αυτή η οικονομική διεύθυνση και ένας συνεπαγόμενος έλεγχος από Ρώσους στο Άγιο Όρος τρόμαζε την ελληνική διοίκηση. Η επιχειρηματολογία του Κωνσταντόπουλου είχε απήχηση προς το υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο ενημέρωνε άμεσα τις ελληνικές πρεσβείες σε Μόσχα, Βελιγράδι, Βουκουρέστι και Σόφια να περιορίσουν την έλευση σλαβόφωνων μοναχών με πρόσχημα την αγιότητα, την καθαρότητα και επιπλέον μια ενδεχόμενη κομμουνιστική εισροή στο Άγιο Όρος⁴⁴⁰.

Το θέμα δεν ξέφυγε από τον έλεγχο της ελληνικής πλευράς, η οποία το παρακολουθούσε στενά. Αυτό φαίνεται και από την αναφορά του Ιτεχάκη, ο οποίος ανέφερε πως η εφημερίδα *Yediot* στο Τελ Αβίβ έγραφε για τις επιθετικές κινήσεις της εξωτερικής πολιτικής που εφήρμοζε η ρωσική Εκκλησία, αναφορικά με τα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Πιο συγκεκριμένα αναφερόταν πως

«Η Σοβιετική Ένωση, η οποία πολεμάει τη θρησκεία με κάθε ευκαιρία, δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει τη θρησκεία ως σανίδα διεύθυνσης σε σημεία κλειδιά σε διαφορετικά σημεία του κόσμου»⁴⁴¹.

Οι υποθέσεις κατασκοπείας απασχόλησαν και δοκίμασαν τις σχέσεις της Ελλάδας και με την ΕΣΣΔ και με τους γείτονές της, καθώς και οι απελάσεις διπλωματικού προσωπικού. Ωστόσο φαίνεται πως σε ό,τι αφορά την ΕΣΣΔ αυτές οι περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν ως μέσο πίεσης και ήταν μάλιστα συχνό φαινόμενο. Στις 17 Ιουνίου 1961 ο Αβέρωφ έγραφε προς την ελληνική πρεσβεία της Μόσχας, για να ενημερώσει πως η αστυνομία συνέλαβε έναν Έλληνα πολίτη, καθηγητή αγγλικών, με το όνομα Λαζαρίδης, για τον οποίο είχε πληροφορίες πως εργαζόταν ως ξένος πράκτορας. Η αστυνομία, έγραφε ο Αβέρωφ,

«συνέλαβαν αυτόν επ' αυτοφώρω καθ' ην στιγμήν παρέδιδεν εις τον Γ' γραμματέα εδώ σοβιετικής πρεσβείας {Stanislav} Savine φάκελλον όστις αποσφραγισθείς παρουσία αμφοτέρων διεπιστώθη ότι περιείχεν έγγραφα και

⁴³⁹ ΑΥΕ, 1961/63/8/1, Αρ. Πρωτ. 113. Δ', διοικητής Κ.Σ Κωνσταντόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Καρπές, 4 Ιανουαρίου 1961

⁴⁴⁰ ΑΥΕ, 1961/63/8/1, Αρ. Πρωτ. 4727/ΕΚ/18δ/1960, υπουργείο Εξωτερικών προς ελληνικές πρεσβείες Μόσχας, Βελιγραδίου, Βουκουρεστίου και Σόφιας, Αθήνα, 3 Ιανουαρίου 1961

⁴⁴¹ ΑΥΕ, 1961/63/8/1, Αρ. Πρωτ. 540/ΑΕΡ, Σολομών Ιτεχάκης προς υπουργείο Προεδρίας Κυβέρνησης, Ιεροσόλυμα, 14 Νοεμβρίου 1961

πληροφορίας στρατιωτικής και πολιτικής σημασίας. Λαζαρίδης ομολόγησεν ότι είχε λάβει ως αντάλλαγμα 23χιλιάδας δρχ και διάφορα δώρα. Σοβιετικός γραμματεύς είχε φθάσει τόπον συναντήσεως μετά κατασκόπου επιβαίων αυτοκινήτου σοβιετικής πρεσβείας οδηγούμενου υπό Ρώσου σωφέρ πρεσβείας Soukhanov».

Ο Σάβιν αρνήθηκε να δηλώσει τα στοιχεία του και οδηγήθηκε στο αστυνομικό τμήμα. Εκεί, όταν επιβεβαιώθηκε η διπλωματική του ιδιότητα αφέθηκε ελεύθερος. Την επόμενη ημέρα κλήθηκε ο Σεργκέεφ από τον Αβέρωφ και του έδειξε τις φωτογραφίες της ύποπτης συναλλαγής και ζητήθηκε να απομακρυνθεί το γρηγορότερο ο Σάβιν και ο οδηγός του αυτοκινήτου. Ο Αβέρωφ επίσης επέστησε την προσοχή του Σεργκέεφ ότι η πρεσβεία χρησιμοποιεί μεθόδους κατασκοπείας, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, αλλά δήλωσε πως δεν επιθυμούσε να διαρρεύσει στον τύπο το γεγονός για να μη λάβει έκταση και βλάψει τις σχέσεις των δύο χωρών. Ωστόσο το ζήτημα διέρρευσε στον τύπο⁴².

Στις 25 Ιουλίου ο Χριστόπουλος καλείται στο υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ και ο πρεσβευτής κ. Αστάβιν του παρέδωσε υπόμνημα, τονίζοντάς του πως το επεισόδιο σκηνοθετήθηκε από την αστυνομία και μάλιστα με τρόπο αφελή, καθώς ο Λαζαρίδης ήταν καθηγητής αγγλικών του Σάβιν και μετέβαινε συχνά στη σοβιετική πρεσβεία, όπου θα μπορούσε να παραδώσει εκεί το φάκελο με ασφάλεια. Ο Χριστόπουλος παραδέχτηκε, εμμέσως πλην σαφώς, ότι ο Λαζαρίδης ήταν πράκτορας της αστυνομίας, αλλά ο Σάβιν ούτως ή άλλως ήταν ένοχος, διότι είχε πρόθεση κατασκοπείας.

«Ανεξαρτήτως ιδιότητας Λαζαρίδη γεγονός παραμένει ότι ούτος συνελήφθη καθ' ην στιγμήν παρέδιδε φάκελλον εις γραμματέα πρεσβείας, ότι Savine, εδέχθη επικοινωνήση μετ' αυτού και είχε την πρόθεσιν ενεργήση πράξιν κατασκοπείας θεωρών μέχρι στιγμής εκείνης Λαζαρίδην ως πρόσωπον εμπιστοσύνης. Συνεπώς ενοχή του είναι αναμφισβήτητος και εάν ακόμη δεχθώμεν ότι Λαζαρίδης ήτο πράκτωρ αστυνομίας».

Υπενθύμισε επίσης ότι κατά τα δύο τελευταία έτη οι σοβιετικές αρχές προκάλεσαν την απομάκρυνση τεσσάρων μελών της ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα με διάφορα προσχήματα και στην περίπτωση μάλιστα του κ. Κωνσταντζόπουλου σκηνοθέτησαν πράξη κατασκοπείας. Ο Σεργκέεφ απέφυγε τις παρατηρήσεις, λέγοντας μόνο πως πρέπει να αποφεύγονται προκλήσεις οι οποίες μπορούν να βλάψουν τις σχέσεις των δύο χωρών.

Στο υπόμνημα διαμαρτυρίας αναφερόταν πως ο Γ' γραμματέας της πρεσβείας Σάβιν έπεσε θύμα αστυνομικής πρόκλησης με τη συμμετοχή του Λαζαρίδη, ο οποίος ήταν πράκτορας της αστυνομίας και είχε παρουσιαστεί στην πρεσβεία, επειδή δήθεν έψαχνε τους γονείς του στην ΕΣΣΔ. Εξαιτίας της ιδιότητάς του και των μαθημάτων αγγλικών που παρέδιδε στον Σάβιν, εκτέλεσε τις οδηγίες της αστυνομίας και σκηνοθετήθηκε το γεγονός. Επίσης έγινε επίθεση και στον συνεργάτη της πρεσβείας Σουχάνωφ, ο οποίος είχε απειληθεί ξανά στις 25 Φεβρουαρίου, στις 6 Μαρτίου και στις 17 Απριλίου, από αγνώστους, οι οποίοι επέβαιναν σε αυτοκίνητο με αριθμό 34721. Λαμβάνοντας υπόψη τις ομαλές σχέσεις με το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών και

⁴² ΑΥΕ, 1961/63/13/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-85, Αβέρωφ προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 17 Ιουνίου 1961

με την ελπίδα ότι οι αρμόδιοι φορείς θα λάμβαναν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον παρόμοια περιστατικά, η ΕΣΣΔ δεν προέβη σε επίσημο διάβημα για την υπόθεση αυτή. Όμως η επίθεση της αστυνομίας αποδείκνυε ότι οι προκλήσεις είχαν οργανωθεί εκ των προτέρων. Για την ασφάλεια των Σοβιετικών υπηκόων και για την αξιοπρέπειά τους κρίθηκε απαραίτητη η ανάκλησή τους στην ΕΣΣΔ.

Όμως η ΕΣΣΔ δε δέχτηκε τις κατηγορίες περί κατασκοπείας, απορρίπτοντας ως μη ανταποκρινόμενο στην πραγματικότητα το διάβημα της 16ης Ιουνίου του υπουργείου Εξωτερικών. Το μνημόνιο της ΕΣΣΔ τόνιζε πως με πράξεις όπως κι αυτή προκαλείται ζημία στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις και κατηγορούσε συγκεκριμένους αντιδραστικούς κύκλους ότι οργάνωσαν αυτή την επίθεση προκειμένου να δημιουργηθεί κλίμα αντιπάθειας της ΕΣΣΔ στην ελληνική κοινή γνώμη. Σε αυτό μαρτυρούσε και το γεγονός πως παρά τη δήλωση του Αβέρωφ ότι το ζήτημα θα παραμείνει μυστικό, εντούτοις το θέμα γνωστοποιήθηκε στον ελληνικό τύπο και χρησιμοποιήθηκε για συκοφαντική επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Η διαμαρτυρία κατέληγε με την επιθυμία να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα, για να μην επαναληφθούν παρόμοια περιστατικά εναντίον συνεργατών της σοβιετικής πρεσβείας⁴⁴³.

Ο ενθουσιασμός του κόσμου για τις διαστημικές επιτεύξεις έχει αναλυθεί. Αυτή η επιθυμία του κόσμου προφανώς εμπορευματοποιήθηκε, όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις. Στις 28 Ιουνίου 1961 όμως παρατηρούμε την περίπτωση παρεμπόδισης φωτογραφικού υλικού και δίσκων του Γκαγκάριν, κατόπιν συνεννόησης και συμφωνίας των υπουργείων Εσωτερικών⁴⁴⁴ και Εξωτερικών⁴⁴⁵. Στις 14 Ιουλίου ο Καμπιώτης υποδέχτηκε τον Α' γραμματέα της σοβιετικής πρεσβείας Κοστιουνίν, ο οποίος ζητούσε εξηγήσεις για την απαγόρευση εκτελωνισμού των δεμάτων που περιείχαν 6.000 δίσκους με μήνυμα του Γκαγκάριν στα ρωσικά και με ελληνική μετάφραση και περίπου 10.000 φωτογραφίες του. Η άρνηση των τελωνείων είχε διατυπωθεί και εγγράφως προς την εμπορική αντιπροσωπεία της ΕΣΣΔ και βασιζόταν στο άρθρο 60 της Διεθνούς Ταχυδρομικής Σύμβασης, που παρείχε τη δυνατότητα απαγόρευσης εισαγωγής προπαγανδιστικού υλικού⁴⁴⁶.

Σε επόμενο σημείωμα λίγες μέρες μετά, στις 20 Ιουλίου, ο Καμπιώτης ανέφερε πως κάλεσε τον Κοστιουνίν και του ανακοίνωσε πως το υπουργείο Εξωτερικών αποφάσισε την απαγόρευση, επειδή το περιεχόμενό τους θα γινόταν αντικείμενο εκμετάλλευσης και προπαγάνδας από το παράνομο ΚΚΕ.

«Η πάγια τακτική του ΚΚΕ να εκμεταλλεύεται προπαγανδιστικώς παν ό,τι σχετίζεται με την Σοβιετική Ένωση και τας πράγματι αξιοθαυμάστους προόδους και επιτυχίας της, εις τόσους εκπολιτιστικούς τομείς αποτελεί τροχοπέδη εις την ανάπτυξιν καλυτέρων διακυβερνητικών σχέσεων μεταξύ

⁴⁴³ ΑΥΕ, 1961/63/13/1, Αρ. Πρωτ. 1178, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 25 Ιουλίου 1961

⁴⁴⁴ ΑΥΕ, 1961/63/14/1, Αρ. Πρωτ. Ε.20614, διευθυντής Ν. Νικητάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 13 Ιουνίου 1961

⁴⁴⁵ ΑΥΕ, 1961/63/14/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ418-2, Ν. Ξανθόπουλος-Παλαμάς προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 28 Ιουνίου 1961

⁴⁴⁶ ΑΥΕ, 1961/63/14/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σύμβουλος πρεσβείας Α' Ι.Χ. Καμπιώτης, σημείωμα, Αθήνα, 14 Ιουλίου 1961

των δύο κρατών, ας ημείς ειλικρινώς επιθυμούμεν να βελτιώσωμεν και να αναπτύξωμεν, εντός όμως ωρισμένων "ορίων ασφαλείας"».

Ο Κοστιουνίν χαρακτήρισε ως πρόσχημα την εξήγηση του Καμπιώτη και εξέφρασε τη λύπη του για αυτή, για να λάβει την απάντηση ότι δεν έχει υπηρετήσει ακόμα αρκετό καιρό στην Ελλάδα, ώστε να καταλάβει το ορθό της ελληνικής απόφασης⁴⁴⁷.

Τον Φεβρουάριο του 1962 ο πρώτος άνθρωπος που πέταξε στο διάστημα, υποσημηναγός Γιούριν Γκαγκάριν, επισκέφθηκε για λίγες μέρες την Ελλάδα. Ο Μαρκαντωναίος σε μια εννιάσέλιδη αναφορά περιγράφει αναλυτικότερα όλη την πορεία του Γκαγκάριν στην Αθήνα, καθώς κυριολεκτικά είχε γίνει η σκιά του. Μεταξύ των συγκεντρωμένων και πολλά μέλη της ΕΔΑ, τα οποία φώναζαν συνθήματα. Η πρώτη του στάση ήταν στο Σύνταγμα, για να δει το Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Το μεσημέρι επισκέφτηκε το σπίτι του Σοβιετικού Επιτετραμμένου, όπου θα έμενε και ο ίδιος. Το απόγευμα της 13ης Φεβρουαρίου, βρέθηκε στο πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο οποίος τον υποδέχθηκε με θερμό τρόπο. Ο Γκαγκάριν δεν έχασε ούτε λεπτό στην Αθήνα. Επισκέφθηκε την Ακαδημία Αθηνών, το Αστεροσκοπείο, το Αρχαιολογικό Μουσείο και τον Δήμο Αθηναίων, όπου έγινε επίτιμος πολίτης. Στη δεξίωση της Μεγάλης Βρετανίας παραβρέθηκαν χιλιάδες κόσμος, ενώ στη δεξίωση της πρεσβείας οι καλεσμένοι ήταν λιγότεροι. Κατά την επίσκεψη του Ακρόπολη μια γυναίκα πλησίασε τον Γκαγκάριν και στη ρωσική γλώσσα του ανέφερε την ιστορία της υποστολής της ναζιστικής σημαίας από τον Μανώλη Γλέζο και ο Γκαγκάριν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Φυσικά, η πολιτική προπαγάνδα που ακολούθησε για το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν εύλογη, βάσει της εποχής.

«Την Δευτέρα 12ην Φεβρουαρίου 1962 και ώραν 12 περίπου κατήλθον εις το αεροδρόμιον του Ελληνικού μετά των συναδέλφων μου κκ Παντερμαλήν και Τσαούσην προκειμένου να υποδεχθώμεν τον κοσμοναύτην Γκαγκάριν παρά τω οποίω είχαν ορισθή ως ξεναγός».

Ο Μαρκαντωναίος, σε γενικές γραμμές, εστίασε στην αναφορά του στην οχλαγωγία, σε κάποια μικροεπεισόδια τα οποία σημειώθηκαν, σε κάποιες ειρωνείες της ρωσικής αντιπροσωπείας και στην απαγόρευση στον Γκαγκάριν να καταθέσει στεφάνι. Όλα αυτά φυσικά υπό το έντονο αντικομμουνιστικό πνεύμα της εποχής. Ο Μαρκαντωναίος σταχυολογούσε, κατά τη γνώμη του, τα σημαντικότερα σημεία της επίσκεψης Γκαγκάριν.

«1) Το επικρατήσαν κατά την άφιξιν του Γκαγκάριν χάος και η επιδεξία εκμετάλλευσιν αυτού υπό των κομμουνιστών προς δυσφήμισιν του επισήμου κράτους.

2) Η αυτοθυσία και ο απaráμιλλος ζήλος του "Άγνωστου Αστυφύλλακος" όστις σημειωτέον έπραξεν το καθήκον του κατά τον πλέον πολιτισμένον τρόπον.

3) Ο οργανωμένος χαρακτήρ των αντεθνικών εκδηλώσεων των κομμουνιστών, συνεργαζομένων στενώς μετά της ενταύθα Σοβιετικής Πρεσβείας, προς

⁴⁴⁷ ΑΥΕ, 1961/63/14/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σύμβουλος πρεσβείας Α' Ι.Χ. Καμπιώτης, Σημείωμα, Αθήνα, 20 Ιουλίου 1961

πολιτικήν εκμετάλλευσιν της επισκέψεως του Γκαγκάριν. Τα εις Ακρόπολιν περί Γλέζου είναι ιδιαιτέρως χαρακτηριστικά επί του προκειμένου.

4) Η επιθετικότητα και η κακοπιστία των Σοβιετικών Διπλωματών. Απολύτως ορθή υπήρξεν, εν προκειμένω η κρίσις ενός ανθρώπου του λαού, οδηγού ενός των αυτοκινήτων του Βασιλικού Υπουργείου. "Τι διπλωμάτες είναι αυτοί ετούτοι; μοιάζουν πιο πολύ λησταί παρά διπλωμάτες"»⁴⁴⁸.

Στις 16 Φεβρουαρίου 1962 ο επιτετραμμένος της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Σαλνιόφ επισκέφτηκε το υπουργείο Εξωτερικών, ώστε να ευχαριστήσει την ελληνική κυβέρνηση για την θερμή υποδοχή που επεφύλαξε στον Γκαγκάριν και εξέφρασε την ευχή, ώστε αυτή η άφιξη να άνοιγε το δρόμο για την τακτοποίηση διάφορων ζητημάτων μεταξύ των κυβερνήσεων. Ο Σαλνιόφ ρώτησε τον Παλαμά, ποιές ήταν οι εντυπώσεις του από την επίσκεψη. Ο Παλαμάς απάντησε πως σε γενικές γραμμές η ελληνική πλευρά ήταν ικανοποιημένη, όμως, πρόσθεσε, η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν απόλυτα ικανοποιημένη, εάν την οργάνωση είχαν αναλάβει αποκλειστικά η κυβέρνηση και η σοβιετική πρεσβεία, χωρίς την ανάμειξη δηλαδή της ΕΔΑ και του ελληνοσοβιετικού συνδέσμου, οι οποίοι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν πολιτικά το ζήτημα. Η πολιτική εκμετάλλευση, έγκειται φυσικά στο γεγονός της αναφοράς του ονόματος του Γλέζου από τον Γκαγκάριν στην Ακρόπολη και τα εγκωμιαστικά σχόλια του αριστερού τύπου που ακολούθησαν. Επίσης, η επίσκεψη Γκαγκάριν, για τον Παλαμά, εκδήλωνε τα αισθήματα φιλίας, που έτρεφε ο ελληνικός λαός για το ρωσικό, όχι όμως και για τον κομμουνισμό⁴⁴⁹.

Ο Τσαούσης, λίγες ημέρες μετά, στις 28 Φεβρουαρίου 1962, δέχτηκε στο υπουργείο Εξωτερικών τον Σαλνιόφ, για να συζητήσουν εκ νέου στον απόηχο της επίσκεψης Γκαγκάριν. Ο Τσαούσης παραπονέθηκε, διότι ο κοσμοναύτης στη σοβιετική τηλεόραση δήλωσε πως η ελληνική αστυνομία παρενέβη, για να μειώσει τις εντυπώσεις και συμπεριφέρθηκε με βία στο συγκεντρωμένο πλήθος, που ήθελε να τον επευφημήσει. Ο Τσαούσης τόνισε μάλιστα την προσωπική του κατάπληξη από την ανακριβή απόδοση της πραγματικότητας του Γκαγκάριν. Κατά τη γνώμη του, η αστυνομία επέδειξε υπομονή και ανεκτικότητα και στηλίτευσε τις έξαλλες και ακραίες εκδηλώσεις των οπαδών της ΕΔΑ, οι οποίοι ακολουθούσαν τις οδηγίες του κόμματός τους. Ο Σαλνιόφ, δεν μπόρεσε να απαντήσει, καθώς αφενός δήλωσε άγνοια για τις δηλώσεις, αφετέρου ήταν παρών και στις εκδηλώσεις για την υποδοχή του Γκαγκάριν, όπως μας ενημερώνει ο Τσαούσης, πράγμα που δεν το αρνήθηκε, οπότε επέλεξε να εξάρει μόνο την τάξη που υπήρχε στη δεξίωση του δημάρχου Αθηναίων στο Δημαρχείο, όπου παραβρέθηκαν, κατά τον ίδιο, 100.000 άνθρωποι, νούμερο που προφανώς είναι υπερβολικό. Ο Τσαούσης όμως άρπαξε την ευκαιρία να ρωτήσει τον Σαλνιόφ, με ποιο τρόπο θα μπορούσε η ελληνική κυβέρνηση να δεχτεί περαιτέρω επισκέψεις σοβιετικών προσωπικοτήτων από τη στιγμή που ο καθένας θα μπορούσε να προβεί σε παρόμοιες δηλώσεις και να αμαυρώνει τη φιλοξενία της κυβέρνησης; Το ζήτημα που έθετε η κυβέρνηση ήταν επί της ουσίας ότι όλα τα εύσημα για τη φιλοξενία του Γκαγκάριν τα καρπώθηκε ο ελληνοσοβιετικός σύνδεσμος, που είχε αρχικά προσκαλέσει τον κοσμοναύτη στην Ελλάδα, καθώς και η ΕΔΑ. Αυτό συνέβη, κατά τον Τσαούση, διότι ο

⁴⁴⁸ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), υπουργείο Εξωτερικών υπηρεσιακό σημείωμα, Γ. Μαρκαντωναίος, Αθήνα, 14 Φεβρουαρίου 1962

⁴⁴⁹ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), σημείωμα του Ι. Τσαούση, Αθήνα, 16 Φεβρουαρίου 1962

σοβιετικός τύπος δεν επέδειξε την απαραίτητη προσοχή στην αναπαραγωγή της είδησης της επίσκεψης⁴⁵⁰.

Το 1962 προκύπτει και ένα σοβαρό, όπως φαίνεται από τα αρχεία, πρόβλημα στην πόλη Κεντάου στο Καζακστάν. Η αρχή γίνεται γνωστή τον Ιούλιο του 1962, όταν ο Χριστόπουλος ενημέρωνε το υπουργείο Εξωτερικών πως στη συγκεκριμένη περιοχή οι σοβιετικές αρχές πίεζαν τους Έλληνες υπηκόους να εγκαταλείψουν την ελληνική ιθαγένεια και να αποδεχτούν τη σοβιετική. Η συνολική ελληνική παροικία έφτανε τις 10.000 ανθρώπους, εκ των οποίων οι 3.000 ήδη είχαν αποδεχτεί την αλλαγή υπηκοότητας. Συν τοις άλλοις οι σοβιετικές αρχές δεν αναγνώριζαν τα πιστοποιητικά που εξέδιδε η ελληνική πρεσβεία και σε συνδυασμό με την άρνηση έκδοσης ταυτότητας, υπήρχε ως αποτέλεσμα ο αποκλεισμός από την έμμισθη εργασία, καθώς και η εισαγωγή σε δίκες για έλλειψη εγγράφων. Ο Χριστόπουλος ζητούσε άδεια να μεταβεί ο Μολυβιάτης με έναν ακόμη συνεργάτη της πρεσβείας στο Κεντάου, ώστε να διαπιστώσει την κατάσταση και να συλλέξει πληροφορίες⁴⁵¹.

Ο Μολυβιάτης όντως μετέβη στο Κεντάου. Αναφερόμενος στην επίσκεψή του στις 30 Ιουλίου 1962 έγραφε πως η έλευσή του έγινε γνωστή και ότι οι σοβιετικές αρχές με τα μέλη του ΚΚΕ της περιοχής προσπάθησαν να τον μπλέξουν σε σενάριο σκηνοθετημένης κατασκοπείας. Κατέθεσε εκτενώς τη συζήτησή του με τα δύο μέλη του ΚΚΕ και την απόφασή του να αποχωρήσει εσπευσμένα από την περιοχή, για να μην οξυνθεί κι άλλο η τεταμένη ήδη κατάσταση⁴⁵². Ο Χριστόπουλος ενημέρωνε ξανά τον Αύγουστο το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών για τις εξελίξεις στο ζήτημα των Ελλήνων του Καζακστάν. Συνοψίζοντας την κατάσταση ανέφερε ότι:

«1) Πλείστοι Έλληνες πολίται κάτοικοι της πόλεως Κεντάου, εφωδιασμένοι διά ελληνικών διαβατηρίων και πιστοποιητικών ιθαγενείας, καλούνται ενώπιον των αστυνομικών αρχών της πόλεως ταύτης αίτινες πιέζουν αυτούς όπως εγκαταλείψουν την ελληνικήν υποκοότητα και αποκτήσουν την σοβιετικήν ταύτην.

2) Υφίστανται πλείσται περιπτώσεις, καθ' ας αι σοβιετικάί αρχαί του Κεντάου αρνούνται να εκδώσουν εις Έλληνας υπηκόους αδείας διαμονής, ή να ανανεώσουν τας ληξάσας τοιαύτας. Εν συνεχεία επιβάλλονται εις τούτους πρόστιμα (...)

3) Η έλλειψις των αδειών αυτών δυσχεραίνει την εξεύρεσιν εργασίας, συνεπεία δε τούτου πλείστοι Έλληνες υπήκοοι έχουν περιέλθη εις δεινήν οικονομικήν κατάστασιν.

4) Εις την υπ' αρ. 1815/9-11-61 διακοίνωσιν της Β. ταύτης Πρεσβείας, δι' ής εξητείτο όπως επιτραπή η επαναλειτουργία του κλεισθέντος το 1959 μικρού ελληνικού ναού εις Κεντάου, το Υπουργείον απήντησε (...) ότι οι Έλληνες υπήκοοι δύνανται να εκκλησιάζονται εις τους ρωσικούς ναούς. Ως όμως εξηκριβώθη, ο πλησιέστερος προς το Κεντάου (...) ρωσικός ναός, ευρίσκεται εις την πόλιν Τουρκεστάν, απέχουσιν 45 χλμ. εκ Κεντάου».

⁴⁵⁰ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ417, σημείωμα του Ι. Τσαούση, Αθήνα, 28 Φεβρουαρίου 1962

⁴⁵¹ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. 1092, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 19 Ιουλίου 1962

⁴⁵² ΑΥΕ, 1962/108/7/1, (χ. Αρ. Πρωτ.), Μολυβιάτης προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 3 Αυγούστου 1962

Ο Χριστόπουλος γνωστοποίησε επίσης ότι ανώτερος Σοβιετικός αξιωματούχος επισκέφτηκε την πόλη, παρουσία των σοβιετικών αστυνομικών αρχών και σε ιδιωτική συνομιλία με τον Έλληνα ιερέα της περιοχής, του συνέστησε να μην παραπονούνται, διότι εργάζονται έναντι καλής αμοιβής και διαμένουν σε καλές κατοικίες. Δεν παρέλειψε βέβαια να τους πει πως το συμφέρον τους είναι να αποκτήσουν τη σοβιετική ιθαγένεια, τονίζοντας πως, αν μεταβούν στην Ελλάδα, θα εκλιπαρούν εκ των υστέρων τους σοβιετικούς να τους επιτρέψουν να επιστρέψουν στην ΕΣΣΔ. Αυτή η ενέργεια, κατά την άποψη του Χριστόπουλου, έγινε, επειδή είχε αντίκτυπο η πρότασή του για επίσκεψη του Μολυβιάτη στο Κεντάου⁴⁵³.

Για το ζήτημα του Κεντάου η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη στείλει υπόμνημα στη σοβιετική πρεσβεία στην Αθήνα, με το οποίο εφιστούσε την προσοχή της πρεσβείας για την τρέχουσα στάση των σοβιετικών αρχών απέναντι στους Έλληνες, που κατοικούσαν στην ΕΣΣΔ. Σε αυτό αναφερόταν τα εξής:

«α) Ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων υπηκόων, που κατοικούν στο Κεντάου και κατέχουν ελληνικά διαβατήρια και πιστοποιητικά ελληνικής ιθαγένειας, πολύ συχνά δέχονται πιέσεις εκ μέρους των αστυνομικών αρχών της ΕΣΣΔ, για να εγκαταλείψουν την υπηκοότητά τους και να αποκτήσουν τη σοβιετική.

β) Από την άλλη μεριά, υπάρχουν πολυάριθμες περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι σοβιετικές αρχές του Κεντάου αρνούνται να χορηγήσουν σε Έλληνες υπηκόους άδειες παραμονής ή να ανανεώσουν τις άδειες που έχουν λήξει και στη συνέχεια τους επιβάλλουν ποινές άδικες και αδικαιολόγητες με το πρόσχημα ότι στερούνται αυτών των δικαιολογητικών.

γ) Η έλλειψη αυτής της άδειας παρέχει επίσης στις σοβιετικές αρχές το πρόσχημα, για να αρνούνται σε Έλληνες υπηκόους το δικαίωμα της εργασίας, γεγονός που τους καταδικάζει σε μια αφόρητη οικονομική κατάσταση.

δ) Ο Έλληνας ιερέας Νικόλαος Σαρηγιαννίδης, κάτοικος Κεντάου, όπου βρίσκονται εγκατεστημένοι πολλές χιλιάδες Έλληνες υπήκοοι από το 1949, συνελήφθη στην Τασκένδη από τη σοβιετική αστυνομία. Ο παραπάνω ιερέας οδηγήθηκε στο Τσιμκέντ, κρατήθηκε εγκλειστος επί εικοσιτέσσερις ώρες και υποβλήθηκε σε πιεστική ανάκριση, για να αποκαλύψει στην αστυνομία τους λόγους της πρόσφατης επίσκεψής του στην ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα. Συγχρόνως, τα ελληνικά σχολικά βιβλία που προοριζόνταν για τα ελληνόπουλα του Κεντάου και είχαν δοθεί στον ιερέα από την πρεσβεία κατασχέθηκαν από την αστυνομία.

ε) Ένας άλλος Έλληνας από το Κεντάου, ονομαζόμενος Γεώργιος Χειμωνίδης, που ήρθε στη Μόσχα με σκοπό να επισκεφθεί την πρεσβεία της Ελλάδος, συνελήφθη στις 13 Ιουλίου και φυλακίσθηκε επί τρεις ημέρες. Μετέφερε διάφορα αιτήματα προοριζόμενα για την πρεσβεία εκ μέρους κάποιων συμπατριωτών του, τα οποία κατασχέθηκαν. Επιπλέον, ο ίδιος διατάχθηκε να μη φεύγει πλέον από το Κεντάου».

Η ελληνική κυβέρνηση ανέφερε, κλείνοντας το υπόμνημα, ότι η συνέχιση της άσκησης τέτοιας πίεσης προς τους Έλληνες υπηκόους, που ζούσαν στη Σοβιετική

⁴⁵³ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. 1209/Α1α, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 14 Αυγούστου 1962

Ένωση, προκαλούσε ανησυχίες για την τύχη τους και ήλπιζε ότι η σοβιετική κυβέρνηση θα λάμβανε τα κατάλληλα μέτρα για τον τερατισμό αυτής της κατάστασης⁴⁵⁴.

Σε επίσκεψη του Κοριούκιν στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, η ελληνική πλευρά τού εξέθεσε τους προβληματισμούς της για το ζήτημα των Ελλήνων στο Κεντάου. Ο Κοριούκιν, αφού αναρωτήθηκε, αν η πρεσβεία της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα είναι αρμόδια για το ζήτημα, υποσχέθηκε πως θα αναφέρει τη συζήτηση στους ανωτέρους του στη Μόσχα. Στη συνέχεια όμως ο Κοριούκιν έθιξε το ζήτημα της μορφωτικής συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών και παραπονέθηκε πως το θέμα καρκινοβατεί εξαιτίας της ελληνικής πλευράς. Μάλιστα εξέφρασε τη σκέψη του για το αν πράγματι η Ελλάδα έχει επιθυμία να προβεί σε τέτοια συνεργασία. Συγκεκριμένα επισήμανε την τετράμηνη καθυστέρηση της ελληνικής πλευράς να απαντήσει σε συγκεκριμένη πρότασή του. Η ελληνική πλευρά απάντησε πως ο υπουργός Αβέρωφ είχε δώσει οδηγίες προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης των μορφωτικών σχέσεων και ότι η καθυστέρηση οφείλεται σε φόρτο εργασίας. Ο Κοριούκιν δεν πείσθηκε και ανέφερε συγκεκριμένα παραδείγματα, νομικής φύσης, για να αιτιολογήσει τη σκέψη του⁴⁵⁵. Παρατηρούμε ότι η σοβιετική πλευρά ήθελε, αφενός τα διαδικαστικά ζητήματα των ανταλλαγών να τα επιμεληθούν ιδιωτικοί φορείς, (καλλιτεχνικά γραφεία κλπ) και όχι οι κυβερνήσεις εν αντιθέσει με την ελληνική πλευρά, η οποία ήθελε τον έλεγχο, και, αφετέρου, ότι χρησιμοποίησε την υπόθεση του Κεντάου, ώστε να πιέσει το ελληνικό υπουργείο να απαντήσει θετικά στις μορφωτικές προτάσεις, προκειμένου να διευθετηθεί το ζήτημα των Ελλήνων του Κεντάου.

Ένα μήνα μετά ο Τσαούσης κατόπιν εντολής του Αβέρωφ καλεί το σύμβουλο της σοβιετικής πρεσβείας κ. Τσέρνιτσεφ, στον οποίο ανακοίνωσε πως ο κ. Φιόντορ Μιτιτέλ, Γ' γραμματέας της σοβιετικής πρεσβείας

«κατέστη ανεπιθύμητος εις ημάς λόγω της αναρμόστου και ασυμβιβάστου προς την διπλωματικήν αποστολήν διαγωγής του και ότι ως εκ τούτου οφείλει να εγκαταλείψη το ελληνικόν έδαφος».

Ο Τσέρνιτσεφ ζήτησε διευκρινίσεις για να λάβει την απάντηση ότι οφείλει να ερευνήσει μόνος του την περίπτωση και θα καταλάβει. Η αιτιολόγηση του υπουργείου Εξωτερικών προς το Εσωτερικών ήταν ότι

- α) Ενδείξεις φέρουν τούτον ως Αξ/κον της σοβιετικής Υπηρεσίας Πληροφοριών.*
- β) Κατά την εις Πειραιά άφιξιν Ρώσων τουριστών κατέρχεται και παρακολουθεί την κίνησιν τούτων.*
- γ) Επεσημάνθησαν ύποπται επαφαί του μετ' ανωτάτου Κρατικού λειτουργού, πραγματοποιηθείσαι κατά τρόπον συνωμοτικόν, ανταλλάξαντες βιβλία και δέματα αγνώστου περιεχομένου».*

⁴⁵⁴ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-51, ministère royal des affaires Etrangères προς l'ambassade de l'Union des Républiques Sovietiques Socialistes, Athènes, le 18 septembre 1962

⁴⁵⁵ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-52, υπουργείο Εξωτερικών προς πρεσβεία Μόσχας, Αθήνα, 21 Σεπτεμβρίου 1962

Φυσικά αυτό ήταν μια απάντηση στη σοβιετική απέλαση Έλληνα υπαλλήλου από την πρεσβεία της Ελλάδας στην ΕΣΣΔ, που είχε προηγηθεί λίγες μέρες πριν⁴⁵⁶. Πιο συγκεκριμένα ο Χριστόπουλος ενημέρωνε πως

«(...) αναχωρεί αύριον ο παρ'ημίν Αρχαιοφύλαξ, κ. Γ. Βενετσιάνος κατόπιν αδικών και αβασίμων κατηγοριών των Σοβιετικών Αρχών, αίτινες εξήτησαν όπως εγκαταλείψει την χώραν»⁴⁵⁷.

Ο Βενετσιάνος είχε συλληφθεί στις 5 Οκτωβρίου δίπλα στην πρεσβεία. Στις αποσκευές του βρέθηκαν επιστολές Ελλήνων του Κεντάου απευθυνόμενες προς την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα. Κατόπιν ανάκρισης αφέθηκε ελεύθερος. Ο Χριστόπουλος θεωρούσε πως η σκηνοθετημένη αυτή υπόθεση είχε ως σκοπό να κλονίσει το ηθικό της πρεσβείας, ώστε να πάψει να ασχολείται με το θέμα των Ελλήνων του Κεντάου. Επίσης ο Χριστόπουλος ανέφερε ότι, επειδή ο Βενετσιάνος δεν είχε δώσει αφορμές, ώστε να στηριχθούν κατηγορίες εναντίον του, οι σοβιετικές αρχές ζητούσαν την απομάκρυνσή του για να τρομοκρατηθούν οι Έλληνες υπήκοοι, καθώς με αυτόν έρχονταν σε επαφή για τα προβλήματά τους. Τέλος, τονίζόταν πως τα τελευταία πέντε έτη υπάλληλοι και κλητήρες της ελληνικής πρεσβείας αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ για διαφόρους λόγους⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-97, υπουργείο Εξωτερικών προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 7 Νοεμβρίου 1962

⁴⁵⁷ ΑΥΕ, 1962/107/2/1, Αρ. Πρωτ. 1674/Β1, Χριστόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Μόσχα, 2 Νοεμβρίου 1962

⁴⁵⁸ ΑΥΕ, 1962/108/7/1, Αρ. Πρωτ. ΑΡ40-66, Ι. Τσαούσης προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα, 9 Οκτωβρίου 1962

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη των διπλωματικών διμερών επαφών Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης σε συνάρτηση με την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, καθώς και με τις διεθνείς εξελίξεις, μας επιτρέπει να προβούμε σε συγκεκριμένα βασικά συμπεράσματα, που αφορούν την ιστορία των ελληνοσοβιετικών σχέσεων, αλλά και τη γενικότερη διπλωματική κατάσταση της χώρας στην περίοδο της μετεμφυλιακής Ελλάδας, έως και την τελευταία κυβέρνηση του Κων/νου Καραμανλή.

Κατ' αρχήν οφείλουμε να αναφέρουμε πως το ζήτημα είναι εξαιρετικά ευαίσθητο εξαιτίας των καταλοίπων του εμφυλίου στην Ελλάδα, αλλά και της γενικότερης πολιτικής και ιδεολογικής πόλωσης που εμφανιζόταν κατά καιρούς στη χώρα. Σε αυτές, κυρίως, τις αιτίες πρέπει να εντοπιστεί το γεγονός πως οι ιστορικοί της χώρας μας δεν ασχολήθηκαν εκτενώς με το ζήτημα των διπλωματικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ.

Οι σχέσεις αυτές καθαυτές ξεκίνησαν να υφίστανται ήδη από τη γέννηση της Σοβιετικής Ένωσης. Μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου και καθώς ο πλανήτης εισερχόταν στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου, τα μείζονα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας ήταν το Κυπριακό, ο λεγόμενος «εκ βορρά κίνδυνος» και οι σχέσεις με τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης και φυσικά με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η πορεία των σχέσεων σε αυτά τα ζητήματα επηρέασε άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα και τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Την περίοδο του εμφυλίου και τη δεκαετία του 1950 οι δεξιές κυβερνήσεις και κυρίως η κυβέρνηση Παπάγου, έδιναν προτεραιότητα στα εξοπλιστικά προγράμματα, αλλά και στα οικονομικά δάνεια των ΗΠΑ που εκφράστηκαν κυρίως με το Δόγμα Τρούμαν, το Σχέδιο Μάρσαλ, αλλά και με τις συμφωνίες εγκατάστασης των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, στα πλαίσια των υποχρεώσεων της χώρας, ύστερα από την ένταξή της στο ΝΑΤΟ. Το τεταμένο διεθνές κλίμα, με κεντρικό άξονα το Γερμανικό ζήτημα, δεν απέτρεψε την υπογραφή των πρώτων εμπορικών συμφωνιών με την ΕΣΣΔ. Φυσικά σε αυτό το γεγονός βοήθησε και η αποσταλινοποίηση που λάμβανε χώρα στην ΕΣΣΔ, καθώς και η νέα πολιτική του Χρουστσόφ της ειρηνικής συνύπαρξης.

Φυσικά η Σοβιετική Ένωση, μετά την απόκτηση των διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων και την κατάκτηση του διαστήματος, όντας πλέον υπερδύναμη, κινούσε τα νήματα της παγκόσμιας πολιτικής, μαζί φυσικά με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Ελλάδα βρισκόμενη σε σημαντικό γεωγραφικό σημείο, μια πύλη δηλαδή εμπορική και στρατιωτική για τη Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια, δέχτηκε πιέσεις εκατέρωθεν, ώστε οι υπερδυνάμεις να αποκομίσουν το μεγαλύτερο δυνατό όφελος, σε μια περιοχή που κυριολεκτικά έβραζε και θα εξακολουθούσε να αποτελεί ένα παγκόσμιο αγκάθι για τις αμερικανοσοβιετικές σχέσεις. Φυσικά η χώρα ήταν σύμμαχος της Δύσης.

Εντούτοις σε μια εποχή που οι πληροφορίες άρχισαν να αναπτύσσονται ταχύτατα και τα σύνορα δεν βρίσκονταν μόνο επί Γης, η Ελλάδα όφειλε να προσαρμοστεί και να ασκήσει μια όσο το δυνατόν περισσότερο πολυεπίπεδη εξωτερική πολιτική, ώστε να αποκομίσει τα περισσότερα δυνατά οφέλη. Η πολιτική σταθερότητα που επήλθε στην Ελλάδα, σε σχέση πάντα με την προηγούμενη κοινωνικοπολιτική κατάσταση, της διακυβέρνησης Καραμανλή και η κατά το δυνατόν σταθερές απόψεις στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, που εκφράστηκαν από τον Ευάγγελο Αβέρωφ,

έδιναν αρκετά περιθώρια εξέλιξης και δημιουργίας, δεδομένου ότι το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων, καθώς και ο αλφαριθμητισμός, είχαν αυξηθεί αισθητά. Παρόλα αυτά η Ελλάδα θεωρούνταν από τους δυνατούς του Κόσμου ως μια υποανάπτυκτη χώρα.

Η Ελλάδα την οκταετία Καραμανλή, σε σχέση με την Σοβιετική Ένωση, πέτυχε το μοναδικό στόχο που η ίδια έθεσε. Την παγιοποίηση και ισχυροποίηση των εμπορικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ, αλλά και με όλες τις ανατολικές χώρες, ώστε η χώρα να μπορεί να εξάγει τα γεωργικά της προϊόντα, αλλά και να εισάγει κυρίως ενεργειακούς πόρους (πετρέλαιο) και βιομηχανικά προϊόντα στην προσπάθεια της εκβιομηχάνισής της. Ωστόσο, οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ των δύο ηγεσιών ήταν σχεδόν κακές. Παρά τις προσπάθειες της ΕΣΣΔ να τείνει χείρα φιλίας προς την Ελλάδα, μέσω του τομέα των πολιτιστικών και μορφωτικών ανταλλαγών, η ελληνική κυβέρνηση διαρκώς αρνούνταν να ανταποκριθεί. Προς επίρρωση αυτής της άποψης, υπενθυμίζεται η τακτική της ελληνικής κυβέρνησης να αναφέρεται διαρκώς στην ΕΣΣΔ, μέσω διπλωματικών διαρροών, ώστε να αποτελέσει μέσο πίεσης προς τις ΗΠΑ κυρίως, προκειμένου η Ελλάδα να αποκομίσει οφέλη, είτε πολιτικά, είτε οικονομικά.

Η ελληνική ηγεσία χαρακτήριζε την πολιτική της ΕΣΣΔ ως επίθεση ειρήνης, που σκοπό είχε να ασκήσει κομμουνιστική προπαγάνδα στο εσωτερικό της χώρας, προκειμένου να επωφεληθεί πολιτικά ο χώρος της αριστεράς και ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπός της η ΕΔΑ. Δηλαδή η πόλωση μεταξύ του δεξιού και του αριστερού χώρου αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με την Σοβιετική Ένωση. Αυτή η διαρκής άρνηση της ελληνικής πλευράς εντεινόταν και από τις συνεχιζόμενες επιθέσεις της ΕΣΣΔ μέσω των ρωσικών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, οι οποίες σίγουρα έριχναν λάδι στη φωτιά. Η ελληνική ηγεσία δυσανασχετούσε και δεν έκρυβε τον εκνευρισμό της, όταν αυτές συνέβαιναν, θεωρώντας πως η Σοβιετική Ένωση εμπλέκεται στα εσωτερικά πολιτικά ζητήματα της χώρας, αλλά και στα ζητήματα άμυνας και ασφάλειας. Ο ρόλος επίσης που διαδραμάτισαν οι πρεσβείες των δύο χωρών στις σκηνοθετημένες περιπτώσεις κατασκοπείας, που επέφεραν αμοιβαίες απελάσεις κατώτερου διπλωματικού προσωπικού, ήταν ενδεικτικός του όλου κλίματος.

Οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΣΣΔ, όμως επηρέασαν και τις σχέσεις της Ελλάδας με τους γείτονές της. Αν και στα ελληνοτουρκικά θέματα, στην εποχή που μελετήσαμε, ο σοβιετικός παράγοντας δεν εμφανίστηκε, ωστόσο στο Κυπριακό ζήτημα η ΕΣΣΔ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Όχι όμως τον καιρίο και αποφασιστικό ρόλο που διαδραμάτισε το 1964 στην πρώτη σοβαρή ελληνοτουρκική κρίση σε σχέση με το Κυπριακό. Όμως ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, η Σοβιετική Ένωση υποστήριξε τις ελληνικές θέσεις στο ζήτημα της Κύπρου σε διπλωματικό επίπεδο στις διασκέψεις του ΟΗΕ. Αυτό φυσικά έγινε, εξαιτίας των πάγιων αντιαποικιακών και αντιμπεριαλιστικών απόψεων της ΕΣΣΔ, στα πλαίσια της συνεχιζόμενης ιδεολογικής και πολιτικής της αντιπαλότητας με την Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Επίσης, ως μην λησμονούμε πως η ΕΣΣΔ είχε ζωτικά και γεωστρατηγικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο και, ως υπερδύναμη, επιζητούσε τη δυνατότητα επέμβασης σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του πλανήτη.

Το ίδιο όμως σχετικά θετικό κλίμα δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως συνέβη και με τους βόρειους γείτονες της Ελλάδας, την Αλβανία και την Βουλγαρία. Το πρόσφατο εμπόλεμο παρελθόν με αυτές τις δύο χώρες, αλλά και το γεγονός της ένταξης αυτών των δύο χωρών στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας αύξησε τις εντάσεις και η Σοβιετική Ένωση δεν μπόρεσε να διαδραματίσει ενοποιητικό παράγοντα στις σχέσεις

των χωρών. Μάλλον το αντίθετο. Αν και σε διπλωματικό επίπεδο προέτασσε την ανάγκη επίλυσης των διμερών ζητημάτων, πάντως στις δημόσιες τοποθετήσεις τους οι Σοβιετικοί ιθύνοντες πυροδοτούσαν την κατάσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι απειλητικές δηλώσεις του Χρουστσόφ από την Αλβανία έναντι της Ελλάδας, έστω και στην προσπάθειά του να αποτρέψει την απόσχιση της χώρας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας.

Επίσης οι προτάσεις αποπυρηνικοποίησης των Βαλκανίων, που εκφράστηκαν μέσα από την πρόταση Στόικα και Ραπάκι, έφεραν την Ελλάδα σε δυσμενή θέση. Το ΝΑΤΟ άφησε στην πρώτη περίπτωση την Ελλάδα και την Τουρκία ουσιαστικά αβοήθητες στη διπλωματική σκακιέρα, ενώ παράλληλα πίεζε για εγκατάσταση πυρηνικών πυραύλων μέσω βεληνεκούς σε μια προσπάθεια αποτροπής της ΕΣΣΔ, η οποία μπορούσε πλέον να πλήξει απευθείας το αμερικανικό έδαφος και υπερίσχυε σε συμβατική στρατιωτική δύναμη στην κεντρική Ευρώπη. Η Τουρκία δέχτηκε τους πυραύλους, ενώ η Ελλάδα τους δέχτηκε μερικά χρόνια αργότερα και υπό άκρα μυστικότητα, προκειμένου να μην αντιμετωπίσει τη λαϊκή κατακραυγή, σε μια περίοδο μάλιστα που η συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ αμφισβητούνταν έντονα εξαιτίας της μη στήριξης των Συμμάχων στις εθνικές υποθέσεις και ιδιαίτερα στο Κυπριακό ζήτημα.

Το κλίμα ανασφάλειας αυτής της περιόδου, σε συνδυασμό με τις διαρκείς διπλωματικές μπλόφες της σοβιετικής πλευράς, φανερώνουν, κατά τη γνώμη μας, πως η πορεία της Ελλάδας, όντως δοκιμάστηκε από τις πιέσεις και της Ανατολής και της Δύσης. Οι φόβοι του Αβέρωφ, αιτιολογημένοι ή όχι, ότι η χώρα ήταν ο νούμερο δύο ευρωπαϊκός στόχος, μετά τη Γερμανία, για αντίποινα των Σοβιετικών, ύστερα από τη διπλωματική αποτυχία της Κούβας, ενισχύουν την άποψή μας. Η σοβιετική στάση με τις συνεχείς απειλές εκ του ασφαλούς, ότι δηλαδή γνωρίζει για τα πυρηνικά όπλα, ενώ παράλληλα απειλούσε να βομβαρδίσει τις νατοϊκές βάσεις που βρίσκονταν σε ελληνικό έδαφος, ασχέτως αν αυτές διογκώθηκαν και κατέδειξαν και τις αδυναμίες της σοβιετικής διπλωματίας, ειδικά με την περίπτωση του υποθετικού πυρηνικού βομβαρδισμού της Ακρόπολης, αποδείκνυαν ότι μια μικρή χώρα όπως η Ελλάδα, με μεγάλο στρατηγικό ενδιαφέρον, μπορούσε να αποτελέσει αφορμή μιας γενικότερης τεταμένης κατάστασης.

Υπήρξαν πάντως και ορισμένες σημαντικές θετικές στιγμές προς την ύφεση, στις οποίες και η Ελλάδα και η ΕΣΣΔ επέδειξαν νηφαλιότητα. Αυτό συνέβη κυρίως με τις επισκέψεις προσωπικοτήτων διεθνούς εμβέλειας και πολιτικών προσώπων. Φυσικά μνημονεύουμε την επίσκεψη του κοσμοναύτη Γκαγκάριν στην Αθήνα, την επίσκεψη του υπουργού των Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Ντιμίτρι Σεπίλωφ στην Αθήνα, αλλά και την επίσκεψη ελληνικής κοινοβουλευτικής αντιπροσωπείας και του Σπ. Μαρκεζίνη στην ΕΣΣΔ, αλλά και λογοτεχνών, όπως ο Ελύτης και ο Εμπειρικός ή ακόμα και του συνθέτη Χατζιδάκι.

Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις αποτελούν ένα ανεξερεύνητο πεδίο της Ιστορίας και των Διεθνών Σχέσεων. Δοκιμάστηκαν σε όλη την περίοδο του 20ού αιώνα, έως και τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Η μελέτη της ιστορίας των σχέσεων της Ελλάδας με μια από τις δύο υπερδυνάμεις του Ψυχρού Πολέμου είναι πέρα από κάθε αμφιβολία σημαντική, καθώς μη γνωρίζοντας με σαφήνεια και ακρίβεια έναν από τους δύο βασικούς παρονομαστές του Ψυχρού Πολέμου, καθίσταται, εκ των πραγμάτων, ελλιπής η

περαιτέρω κατανόηση της ακριβούς θέσης και του ρόλου της Ελλάδας στην πολύπλοκη εξίσωση του Ψυχρού Πολέμου.

ΠΗΓΕΣ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Δημοσίευτες Πηγές

Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών

Φάκελοι:

1. 1961/44/6/1 «Βαλκανικά ζητήματα -Ελλάδα- ΕΣΣΔ σχέσεις».
2. 1961/51/6/1 «Αλβανία - Ρωσία σχέσεις».
3. 1961/62/9/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις».
4. 1961/62/10/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις».
5. 1961/63/1/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις».
6. 1961/63/4/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Μορφωτικές και Αθλητικές σχέσεις».
7. 1961/63/7/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις (οικονομικές)».
8. 1961/63/8/1 «ΕΣΣΔ - Σλαβική διείσδυση στο Άγιο Όρος».
9. 1961/63/10/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις».
10. 1961/63/11/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα Σχέσεις (διάφορα)».
11. 1961/63/12/1 «Έκδοση γραμματοσήμου Ε. Γλέζου και Ούγγρου Nagy».
12. 1961/63/13/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα. Υπόθεση κατασκοπείας Γενικού Γραμματέα στη Σοβ. πρεσβεία Savine».
13. 1961/63/14/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα· σχέσεις· παρεμπόδιση προς κυκλοφορία ταχυδρομικών δεμάτων και βιβλίων αποστ[ελ]λόμενων από ΕΣΣΔ».
14. 1961/63/19/1 «ΕΣΣΔ - Ελλάδα σχέσεις· τηλεγραφήματα · τηλεφωνική σύνδεση· ανταλλαγή ταχυδρομικών δεμάτων».
15. 1961/63/20/1 «Μεσόγειος· παρακολούθηση σοβιετικών πλοίων».
16. 1961/63/21/1 «Παρενόχληση σοβ. τουριστών από ομάδα Παπαδόπουλου».
17. 1962/100/3/1 «Σύμφωνο Βαρσοβίας. Στρατιωτικές ασκήσεις κρατών-μελών - Ελλάδα. Ατομικές βάσεις - σοβιετική διακοίνωση προς ελληνική κυβέρνηση».
18. 1962/107/2/1 «Ελλάδα - ΕΣΣΔ Σχέσεις».
19. 1962/108/7/1 «Ελλάδα - ΕΣΣΔ Σχέσεις. Επίσκεψη αστροναύτη Γκαγκάριν».

Β. Δημοσιευμένες Πηγές

- Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα*, Τόμοι 2, 3, 4, 5α, 5β εκδοτική επιμέλεια ΔΩΡΑ ΚΟΜΙΝΗ-ΔΙΑΛΕΤΗ, Καθημερινή, Αθήνα 2005
- *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Β. ΚΟΝΤΗΣ, Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ, Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, Μ.Γ. ΠΡΟΖΟΥΜΕΝΤΣΙΚΟΦ, Ν.ΝΤ. ΣΜΙΡΝΟΒΑ, Ν.Γ. ΤΟΜΙΛΙΝΑ (επιμ.), εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003

- Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том четвертый (IV), издательство Политической Литературы, Москва 1960
- Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том шестой (VI), издательство Политической Литературы, Москва 1962
- Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том десятый (X), издательство Политической Литературы, Москва 1965
- Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том четырнадцатый (XIV), издательство Политической Литературы, Москва 1968
- Министерство Иностранных дел СССР: *документы внешней политики СССР*, (Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ: *έγγραφα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ*), том девятнадцатый (XIX), издательство Политической Литературы, Москва 1974

Γ. Μονογραφίες και Άρθρα στην Ελληνική Γλώσσα

- ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, τόμοι Α' και Β', εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1981
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, *Πολίτευμα και κομματικοί σχηματισμοί στην Ελλάδα (1952-1967) : ιστορική ανασκόπηση*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1991
- ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην πυρηνική στρατηγική*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987
- ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1949-1988*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989
- ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες 1950-1967: οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμος Α' και Β', εκδόσεις Οδυσσέας ΕΠΕ, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991
- ΒΑΛΑΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Βαλκανική συνεργασία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994
- ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ (επιμ.), *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Ίδρυμα Κ. Μητσοτάκης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2009
- ΒΕΡΕΜΗΣ ΘΑΝΟΣ, *Ελλάδα-Ευρώπη: από τον Πρώτο Πόλεμο ως τον Ψυχρό Πόλεμο*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1992

- ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ, ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΤΑΣΟΣ, ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (επιμ.), *Ελληνική πολιτική Ιστορία 1950-2004*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2010
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ., ΚΑΡΑΣ ΗΛ, *Οδηγός εκλογών απ' το 1961 : έλαβον : πλήρη εκλογικά αποτελέσματα και βουλευτές κατά περιφέρεια*, εκδόσεις Βέργος, Αθήνα, 1977
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ν. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία 1945-1963*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1992
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ Κ. ΒΑΣΙΛΗΣ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010
- ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Η εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία», ηλεκτρονική αρθρογραφία στο Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, {χ.τ.}, {χ.χ.}, με ημερομηνία πρόσβασης 14/8/2016
 - http://dis.army.gr/sites/dis.army.gr/files/unmanaged/pdf/Articles_June14/Grek_French/EKSTR_MESHM_ROSIA_1919.pdf
- ΓΙΑΛΟΥΡΙΔΗΣ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΙΦΑΝΤΗΣ Α. ΣΤΕΛΙΟΣ, *Διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια: ιστορία, πολιτικό σύστημα, εξωτερική πολιτική*, εκδόσεις Δάνια, Αθήνα 1987
- YOUNG W. JOHN, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991: πολιτική ιστορία*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002
- ΓΚΡΙΤΖΩΝΑΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Κόκκινοι δραπέτες 1920-1940: Οι κομμουνιστές της ηρωικής εποχής κι οι θρυλικές αποδράσεις τους*, εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1985
- ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών: Ιδέες και Πρακτικές 1944-1952*, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Μυστικές Επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία: ο Απόρρητος πόλεμος των Ελληνικών και Βρετανικών Υπηρεσιών Πληροφοριών για την Ανατολία, 1919-1923*, εκδόσεις Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα 2005
- ΔΙΓΚΑΒΕΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Οι εκλογές στην Ελλάδα 1844-1985*, εκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 1986
- ΔΡΙΣΤΕΛΑΣ ΗΛΙΑΣ, *Η εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: 1949-1967*, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2015
- ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, εκδόσεις «Εστία», Αθήνα 1989
- ΖΩΪΔΗΣ Ι. ΓΙΩΡΓΗΣ, *Πατροπαράδοτη φιλία: Ελλάδα – Ρωσία (Οικονομικοί, πολιτικοί, πολιτιστικοί δεσμοί)*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1958
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Νεώτερος Ελληνισμός: από το 1913 ως το 1941» Τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1987
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 ως το τέλος του αιώνα», Τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 2000

- ΚΑΖΑΚΟΣ ΠΑΝΟΣ, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά: Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001
- ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ, «Οι γνωστοί "άγνωστοι" Απριλιανοί συνωμότες & η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία», *Στρατιωτική Δικτατορία 1967-1974*, ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ ΒΑΓΓΕΛΗΣ (επιμ.), Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2010, σσ. 23-84
- ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΑΛ. ΚΩΣΤΑΣ, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις (1928-1932)*, Ελληνική Ευρωεκδοτική ΕΠΕ, Αθήνα 1986
- ΚΑΤΣΟΒΣΚΑ-ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ ΓΙΑΝΝΑ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2012
- *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα: Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΜΠΟΤΣΙΟΥ Ε. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), Τόμος Πρώτος και Δεύτερος Τόμος, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 2008
- ΛΑΓΑΝΗ ΕΙΡΗΝΗ, «Βαλκανική Ομοσπονδία: Ιστορία μιας διαχρονικής ιδέας», στο συλλογικό *Τα Βαλκάνια χτές – σήμερα, διήμερο (21 και 22 Φεβρουαρίου 2000)*, (πρακτικά συνεδρίου), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2000, σσ. 77-91
- ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1949-1952*, τόμος Α', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978
- ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1952-1955 (η τριετία του Συναγερμού)*, τόμος Β', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978
- ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα 1955-1961*, τόμος Γ', εκδόσεις Παπαζήση, 1978
- ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Από τον εμφύλιο στη χούντα 1961-1964*, τόμος Δ', εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1986
- ΜΠΟΤΣΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ και ΣΑΚΚΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62: Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001
- DELANTY GERARD, *Επινοώντας την Ευρώπη: Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*, εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2010
- ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2012
- ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2013

- ΡΗΓΟΣ ΑΛΚΗΣ, ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ Ι. ΣΕΡΑΦΕΙΜ, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ (επιμ.), *Η «Σύντομη» δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε. - Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα 2008
- ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη 1961-1964: πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και ύφεσης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001
- ΡΙΖΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση 1960-1974: από τον Ψυχρό Πόλεμο στην ύφεση 1960-1974*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006
- ΡΟΖΑΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (Με παγκόσμιο προέκτασιν από του 1920 - 1970)*, {χ.ε.}, Αθήνα 1973
- ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η Ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934: ανέκδοτον κείμενον του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Α.Ε., Αθήνα 1974
- ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945, τόμος πρώτος και δεύτερος*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2005
- ΣΙΟΥΣΙΟΥΡΑΣ Π. ΠΕΤΡΟΣ, *Το Μακεδονικό ζήτημα και η ελληνική εξωτερική πολιτική: γεωπολιτικές επιδιώξεις, διεθνές δίκαιο και το ζήτημα της εξόδου στη θάλασσα*, εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010
- ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Σ. ΜΑΝΟΣ, *Πέτρινη διπλωματία: προβλήματα ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια*, εκδόσεις Γιαλλέλη, Αθήνα 1994
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1999
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Εν ονόματι του έθνους: πολιτική κουλτούρα αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010
- ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ, *Το «χωλό άλογο»: οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007
- ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ, *«Ο προβολέας πάλι φωτίζει τις αμαρτίες μου. Ο εμφύλιος πόλεμος στην καθαίρεση του Νίκου Ζαχαριάδη»*, *Ιόνιος Λόγος*, Επιστημονική Περιοδική Έκδοση, Τόμος Β' , εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2010, σ.σ. 367-392
- ΣΦΗΚΑΣ Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ (επιμ.), *Το Σχέδιο Μάρσαλ: Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011
- ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΑΡΓΥΡΗΣ, *«Οι εκλογές του 1961 και η αντιμετώπιση του Τύπου των Ιωαννίνων»*, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος ΛΕ', Ιωάννινα 2017, σσ. 315-351
- ΤΖΑΝΤ ΤΟΝΥ, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012
- ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ ΑΡΕΤΗ, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1941)*, εκδόσεις «Ι. Σιδέρης», Αθήνα 2005

- ΦΛΑΪΣΕΡ ΧΑΓΚΕΝ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο: τομές και συνέχειες*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2005
- ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Α. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Η κρίση του Σουέζ (1956) και οι επιπτώσεις της στις ελληνογαλλικές σχέσεις», *Μνήμων*, Τόμος 26, 2004, σσ. 183-199
- ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Α. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ροζολο Albanese: η ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα 2006
- ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2001
- ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΑΝΘΗΣ, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας 1908-1990: πολιτική βιογραφία*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2004
- ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ο Ανένδοτος Αγώνας της Ένωσης Κέντρον: Από τις εκλογές του 1961 στην παραίτηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2012
- ΨΩΜΙΑΔΗΣ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, «Η παρουσία της Σοβιετικής επιστήμης στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1945-1992», *Κριτική Επιστήμη & Εκπαίδευση*, Τεύχος 2, ηλεκτρονική έκδοση, 2005 σελ. 67-79
 - <http://kritiki.hpdst.gr/issues>

Δ. Ξενόγλωσσες Μονογραφίες και Άρθρα

- APOSTOLOPOULOS K. DIMITRIOS, «Greece and Germany in Postwar Europe: The Way towards Reconciliation», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 21, Number 2, Published by The Johns Hopkins University Press 2003, σσ. 223-243
- BINDER DAVID, «Greece, Turkey, and NATO», *Mediterranean Quarterly*, Volume 23, Duke University Press 2012, σσ. 95-106
- Botsas N. Eleftherios, «Greece and the East: The Trade Connection, 1851-1984», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 5, Number 2, Johns Hopkins University Press 1987, σσ. 207-235
- BURBANK JANE, HAGEN VON MARK and REMNEV ANATOLYI (επιμ.), *Russian Empire: Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington 2007
- CARTER A. DONALD, *Forging the Shield: the U.S. Army in Europe, 1951-1962*, Center of Military History United States Army, Washington D.C. 2015
- CLOGG RICHARD, «Karamanlis's Cautious Success: the Background», *Government and Opposition*, Volume 10, Issue 3, July 1975, σσ. 332-353
- DAVIES SARAH and HARRIS JAMES (επιμ.), *Stalin: A New History*, Cambridge University Press, Cambridge 2005
- DRAENOS STAN, «United States Foreign Policy and the Liberal Awakening in Greece, 1958-1967», *The Historical Review / La Revue Historique*, Institute for Neohellenic Research, Volume V, 2008, σσ. 121-149

- FOLTZER DONALD, *The Khrushchev Era: De-Stalinization and the Limits of Reform in the USSR, 1953-1964*, The Macmillan Press LTD, London 1993
- FISCHER LOUIS, *Russia's Road from Peace to War: Soviet Foreign Policy 1917-1941*, Harper & Row Publishers, New York 1969
- GRANVILLE JOHANNA, «Soviet Archival Documents on the Hungarian Revolution», *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5, Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, DC, 1995, σσ. 22-34
- GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1917-1945*, Volume 1, Progress Publishers, Moscow 1981
- GROMYKO A.A. and PONOMAREV B.N. (επιμ), *Soviet Foreign Policy 1945-1980*, Volume 2, Progress Publishers, Moscow 1981
- GUNN CHRISTOPHER, «The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful Intervention?», *Journal of Cold War Studies*, Volume 17, Number 2, Published by The MIT Press 2015, σσ. 103-139
- HATZIVASSILIOU EVANTHIS, «Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62», *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, SAGE Publications Ltd, London 1995, σσ. 187-202
- HATZIVASSILIOU EVANTHIS, «Shallow Waves and Deeper Currents: The U.S. Experience of Greece, 1947-1961. Policies, Historicity, and the Cultural Dimension», *Diplomatic History*, Vol. 38, No 1, Oxford University Press 2014, σσ. 83-110
- HERSHBERG G. JAMES, «New Evidence on the Cuban Missile Crisis: More Documents from the Russian Archives», *Cold War International History Project Bulletin*, issues 8/9, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1996/1997, σσ. 270-354
- HEURTLEY A. W., *A Short History of Greece: From Early Times to 1964*, Cambridge University Press, Cambridge 1967
- HOFFMANN P. ERIK, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 36, No. 4, 1987, σσ. 10-31
- HOGAN J MICHAEL and PATERSON G. THOMAS, *Explaining the History of American Foreign Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2004
- HUNTRESS T. WESLEY JR. AND MAROV YA. MIKHAIL, *Soviet Robots in the Solar System: Mission Technologies and Discoveries*, Springer, Chichester 2011
- IANDOLO ALESSANDRO, «Imbalance of Power: The Soviet Union and the Congo Crisis, 1960-1961», *Journal of Cold War Studies*, Volume 16, Number 2, Published by the MIT Press 2014, σσ. 32-55
- KAKOUDAKIS IOANNIS, «The Greek Expeditionary Force in Southern Russia in 1919», στο *The Russian-Greek Military Relationship from the Antiquity to Nowadays*, Hellenic Commission of Military History and Russian Commission of Military History, Athens 2014, σσ. 98-114

- ΚΑΛΙΝΙΝ Α. Α., «Греческий аспект послевоенного территориального урегулирования в отношениях СССР и США в 1945–1946 гг.», (Η ελληνική πτυχή της μεταπολεμικής εδαφικής ρύθμισης στις σχέσεις ΕΣΣΔ και ΗΠΑ το 1945-1946), *Известия Уральского федерального университета*, Серия 2, Гуманитарные науки, том 18, Уральский федеральный университет, Екатеринбург 2016, σσ. 185-199
- *Khrushchev in New York*, (χ. επιμ.), Crosscurrents Press Inc, New York 1960
- КHRUSHCHEV S. НИКИТА, *The International Situation and Soviet Foreign Policy: Report given at the Third Session of the U.S.S.R. Supreme Soviet on October 31, 1951*, Crosscurrents Press, New York 1960
- КОПИСТО LAURI, *The British Intervention in South Russia 1918-1920*, Unigrafia, Helsinki 2011
- KORDON A. KYLE, «Khrushchev Comes to America: The Advent of Mutual Understanding», άρθρο σε ηλεκτρονική μορφή στο *Voces Novae: Chapman University Historical Review*, Vol. 1, No 1, Chapman University 2009 (χ.σ.), ημερομηνία πρόσβασης 28/11/2016
 - ο <http://journals.chapman.edu/ojs/index.php/VocesNovae/article/view/19/65>
- KOURKOUVELAS LYKOURGOS, «Denuclearization on NATO's Southern Front: Allied Reactions to Soviet Proposals, 1957-1963», *Journal of Cold War Studies*, Volume 14, Number 4, Published by the MIT Press 2012, σσ. 197-215
- LEE J. STEPHEN and LANG SEAN, *Stalin and the Soviet Union: Questions and Analysis in History*, Routledge 1999
- LEFFLER P. MELVYN and WESTAD ARNE ODD (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, Volume I and II, Cambridge University Press, Cambridge 2010
- LI DANHUI and XIA YAFENG, «Jockeying for Leadership: Mao and the Sino-soviet Split, October 1961-July 1964», *Journal of Cold War Studies*, Volume 16, Number 1, Published by The MIT Press, 2014, σσ. 24-60
- LIEVEN DOMINIC (επιμ.), *The Cambridge History of Russia: Imperial Russia 1689-1917*, Volume II, Cambridge University Press, Cambridge 2006
- MARANTZIDIS NIKOS, «The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System», *Journal of Cold War Studies*, Volume 15, The MIT Press 2013, σσ. 25-54
- MASTNY VOJTECH, *The Cold War and Soviet Insecurity: the Stalin Years*, Oxford University Press, New York 1996
- MASTNY VOJTECH, «The 1963 Nuclear Test Ban Treaty: A Missed Opportunity for Détente?», *Journal of Cold War Studies*, Vol. 10, No. 1. Published by the MIT Press 2008, σσ. 3-25
- MCDERMOTT ROSE, *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*, The University of Michigan Press, Michigan 1998

- MĚHILLI ELIDOR, «Defying De-Stalinization: Albania's 1956», *Journal of Cold War Studies*, Volume 13, Number 4, Published by The MIT Press 2011, σσ. 4-56
- NEILSON KEITH, *Britain, Soviet Russia, and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2005
- NOGEE L. JOSEPH & DONALDSON H. ROBERT, *Soviet Foreign Policy: since World War II*, Pergamon Press, New York 1984
- PAGEDAS A. CONSTANTINE, «Ellis O. Briggs and the US Embassy in Greece, 1959 to 1962: A "Relentless Struggle"», *Mediterranean Quarterly*, Volume 17, Number 4, Fall 2006, σσ. 91-120
- RESAT KASABA (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, Volume 4, Cambridge University Press, Cambridge 2008
- RIZAS SOTIRIS, «Domestic and External Factors in Greece's relations with the Soviet Union: Early Cold War to Detente» *Mediterranean Quarterly*, Volume 24, Duke University Press 2013, σσ. 57-80
- САЛЬКОВ А. П., «Албано-греческий территориальный спор в Северном Эпире и советские интересы в западно-балканском регионе (1921—1941 гг.)», (Η αλβανο-ελληνική εδαφική διαμάχη στη Βόρειο Ήπειρο και τα σοβιετικά συμφέροντα στη Δυτικο-βαλκανική περιοχή (1921-1941), *Πραξι γισταρχιναγα φακυλμτα БДУ*, навук. зб. Вып. 6, БДУ, Мінск 2011, σσ. 174-185
- САЛЬКОВ А. П., «Советский фактор в урегулировании албано-греческого конфликта в северном Эпире (1945-1949)», (Ο σοβιετικός παράγοντας στη διευθέτηση της αλβανο-ελληνικής διαμάχης στη βόρειο Ήπειρο (1945-1949), *Πραξι γισταρχιναγα φακυλμτα БДУ*, навук. зб. Вып. 8, БДУ, Мінск 2013, σσ. 133-154
- SUNY GRIGOR RONALD (επιμ.), *The Cambridge History of Russia: the Twentieth Century*, Volume III, Cambridge University Press, Cambridge 2006
- SUTTON C. ANTONY, *Western Technology and Soviet Economic Development 1945 to 1965*, Volume 3, Hoover Institution Press, California 1973
- TATUM C. DALE, *Who Influenced Whom?: Lessons from the Cold War*, University Press of America, New York 2002
- WADE A. REX, *The Russian Revolution, 1917*, Cambridge University Press, Cambridge 2000
- WHEELER-BENNETT SIR JOHN, *Brest-Litovsk the Forgotten Peace, March 1918*, Macmillan and Co, Limited, London 1938
- ZELIKOV PHILIP, «American Policy and Cuba, 1961-1963», *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 2, Published by Blackwell Publishers 2000, σσ. 317-334
- ZUBOK VLADISLAV and PLESHAKOV CONSTANTINE, *Inside the Kremlin's Cold War: from Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Cambridge 2003
- ZUBOK M. VLADISLAV, «Khrushchev and the Berlin Crisis (1958-1962)», *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper No. 6, Washington, D.C. 1993